GAZDASÁGUNK ÉS A KGST

GAZDASÁGI SZERKEZET

NYERSANYAG-ELLÁTÁS

FÜLÖP GÁBOR

FÜLÖP GÁBOR

GAZDASÁGUNK ÉS A KGST

GAZDASÁGI SZERKEZET NYERSANYAGELLÁTÁS

MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
Budapest XV., Lővös u. 8.

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ / 1974

BEVEZETÉS

A nemzetközi nyersanyag-együttműködés a nemzetközi gazdasági kapcsolatoknak ma már klasszikusnak tekinthető kérdése (Ricardónak a komparatív költségekről szóló tanítása is jórészt ezzel függött össze). Specifikus probléma ez annyiban, amennyiben a természeti erőforrások országok közötti egyenlőtlen megoszlását és elhelyezkedését hivatott áthidalni, másrészt általános jellegű is, amennyiben a nyersanyagok beszerzése különböző megmunkálási fokon, esetenként nemzetközileg koordinált, optimális termelési kapacitások segítségével történhet. A nyersanyagimport ellentételezése eltérő termékekkel, ár-, hitel- és egyéb feltételekkel mehet végbe. A megoldás módja szükségszerűen és gyakran többékevésbé jelentős mértékben kihat az együttműködő felek nemzetgazdaságaiban az erőforrások allokációjára, a gazdasági hatékonyságra, a népgazdaság szerkezetére és fejlődési ütemére. Ily módon a nyersanyag-együttműködés a népgazdasági bővített újratermelés nemzetközi összekapcsolásának és integrációjának fontos eleme. Benne kifejezésre jut a nyersanyagprobléma stabil, tervszerű és hatékony megoldására való törekvés, a nemzetközi együttműködésben részt vevő országok kapcsolatainak társadalmi jellege és a végbemenő tudományos-technikai forradalom hatása is. Magyarország számára a nemzetközi nyersanyag-együttműködés

különösen azért fontos, mert a népgazdaság vezető ágazata, az ipar jelentős mértékben importált nyersanyagra, azok továbbfeldolgozására és exportjára épül. A magyar integrációs javaslat e kérdéseknek jelentős teret szentelt, és az elfogadott Komplex Program – a termelési együttműködés kapcsán – főleg a nyersanyag-együttműködés terén az erőfeszítések egyesítésével foglalkozik. A nyersanyag-együttműködés a KGST-régióban kibontakozó integrációs folyamatok egyik fő eleme, azt a tagországoknak – pl. a fejlett tőkésországokhoz képest – szükségképpen nagyobb mértékben egymásra támaszkodva kell megoldaniuk.

Nyersanyagproblémáink megoldását igyekeztünk nem csupán a magyar népgazdaság lehetőségeiből és szükségleteiből kiindulva, hanem magasabb szintről – partnereink oldaláról, a KGST-országok egésze szempontjából – is megközelíteni, mivel a nemzetközi együttműködés csak a kölcsönös előnyök elve alapján mehet két- és sokoldalúan végbe. Esetenként összevetjük együttműködésünket a tőkés világgazdaságban végbemenő folyamatokkal, és keressük e téren a nemzetközi gazdasági kapcsolatok fejlesztési lehetőségeit a KGST-régión kívüli országokkal is. Az elmúlt évtizedben végbement reálfolyamatokat és azok népgazdasági hatásait igyekszünk – naturális és értékmutatók segítségével – a valóságot adekvátan tükrözően feltárni, és e folyamatoknak mintegy az „anatómiáját" sokoldalúan bemutatni. A nyert eredményekből igyekeztünk részben elméleti konzekvenciákat levonni, részben pedig praktikus, a gazdaságirányításban figyelembe vehető alternatívákat körvonalazni.

1. FEJEZET

MAGYARORSZÁG GAZDASÁGI ADOTTSÁGAI

A nyersanyagtermelés lehetőségeit és szükségleteit jórészt általános belső helyzetünk szabja meg, és ez kihat nemzetközi együttműködésünkre is. Ezért célszerű, hogy kiindulópontként felvázoljuk Magyarország gazdasági adottságainak fő vonásait.

A GAZDASÁGI ADOTTSÁGOK SZEREPE, LÉNYEGE, KIFEJEZÉSI MÓDJAI, ÉRTÉKELÉSÜK

Gazdasági tevékenységgel – kereső és házi munkával – töltjük el életünknek kb. egyharmadát. Ennek jellegét és tartalmát jórészt a gazdasági adottságok határozzák meg. A gazdasági hatékonyság dimenziójában való tárgyilagos mérlegelés, az elérhető eredmények és ráfordítások állandó összevetése, a gazdálkodás, az adottságok közepette megy végbe.

A rendelkezésünkre álló anyagi javak és szolgáltatások mennyisége és minősége korlátozott. Anyagi korlátai vannak a társadalmi célok megvalósításának, és a materiális bázist fejlesztve valósítjuk meg kommunista eszméinket. Ehhez nem általában, hanem minél konkrétabban kell ismerni a gazdasági hatékonyság növelésének módszereit, alkalmazá-

suk lehetőségeit, és tudni kell az adottságokat állandóan tökéletesíteni.

A gazdasági adottságok mélyreható vizsgálata elősegíti az irreális gondolkodásmód leküzdését, és segít az áltudományos szemlélet csökkentésében is. Előfordul ugyanis, hogy – a tényleges társadalmi tapasztalatok, az adottságok és változásaik tanulmányozása helyett – tételeket állítunk fel fiktív alapon, vagy nem megfelelő adatok alapján helytelen gazdasági elképzeléseket javasolunk.

Egy ország gazdasági adottságait a népgazdaság bővített újratermelését és gazdasági fejlődésének feltételeit meghatározó természeti-földrajzi, valamint termelőerőbeni főbb tényezők és körülmények, a termelési viszonyok és a gazdaság fejlődésének nemzetközi feltételei alkotják. A gazdasági adottságok nem azonosak kívánságainkkal és célkitűzéseinkkel, hanem a tényleges, meglevő tényezőket ölelik fel. Az ilyen tényezők lehetnek kapacitás- vagy készletjellegűek (a meglevő munkaerő állománya és összetétele, az ásványkincskészletek stb.), de vonatkozhatnak az adottságok felhasználására, a termelés színvonalára is (a munka termelékenységének foka, a kitermelt bányászati termékek mennyisége stb.).

A gazdasági adottságokat nem azonosíthatjuk az ország gazdasági helyzetével, mert ez utóbbiban például ideiglenes és véletlen elemek is találhatók, míg a gazdasági adottságok – bár változnak és fejlődnek – viszonylag tartósak. (Ebből a többi között olyan lehetőség is adódik, hogy a különösen tartós gazdasági adottságokat néhány évvel ezelőtti adatokkal is kielégítő pontossággal jellemezhetjük.)

A gazdasági adottságokban a természet hatása és egy emberi közösség munkája jelentkezik, és ezeket az eredményeket rendszerint nem egy, hanem sok vagy legalábbis több tényező bonyolult együtthatása hozza létre. A gazda-

sági adottságok, a tudományos-műszaki, a társadalmi, az emberi, a szervezeti és a nemzetközi feltételek állandóan változnak, folyamatosan megújulnak. A gazdasági tevékenység azt követeli, hogy e változásokat nyomon kövessük, és a gazdasági fejlődés folyamatába beágyazva vizsgáljuk és befolyásoljuk őket. A gazdasági adottságok a fejlődés szempontjából előnyös és hátrányos tényezők egységét alkotják. Ezek aránya országonként eltérő, és időben is változó. A népesség lassú növekedése adott időszakban pl. a foglalkoztatási gondokat csökkentheti, és az egy főre jutó reáljövedelemre pozitív irányban hat, távlatilag viszont munkaerőhiányt okozhat.

A népgazdaság bővített újratermelése, fejlődése, a népgazdasági feltételek *szempontjából lényeges gazdasági adottságok* legfontosabb *elemei, összetevői* a következők:

a) A *természeti-földrajzi* adottságok, közülük különösen fontosak: a területi, az éghajlati, a talaj- és a fekvésbeli, a természeti kincsekkel való ellátottsági tényezők. Ezek együttesen a bővített újratermelés természeti alapját alkotják.

A természeti-földrajzi tényezők túlbecsülésével ma már kevéssé találkozhatunk. Némelyek néha egyoldalúan hivatkoznak kedvező mezőgazdasági adottságainkra, amelyek kihasználásánál azonban elfeledkeznek a világkereskedelem feltételeiről. Inkább tapasztalható Magyarország természeti-földrajzi tényezőinek lebecsülése, pedig e tényezők termelőerőink fejlettségének jelenlegi fokán kétségtelenül nagy szerepet játszanak. A szénhidrogének feltárása és felhasználása pl. előnyösen befolyásolja a társadalmi munka egészének termelékenységét és a fizetési mérleget is. Klimatikus adottságaink pl. mezőgazdasági termelésben bizonyos ingadozást okoznak, öntöző telepek létesítését teszik szükségessé, meghatározott követelményeket szabnak a hűtési és a fűtési

igényekre, a lakásépítési módokra. Természeti adottságainkból is adódik, hogy Magyarország összes behozatalának több mint a fele nyersanyag és félkész gyártmány. Ez jórészt azzal függ össze, hogy hazánk ipari nyersanyagban szegény. Magyarország tartós jelleggel olyan ország, amelynek ipara importanyagot belső és export célokra dolgoz fel, és amelynek jövője jelentős mértékben e műveletek méreteinek lehetőségeitől és hatékonyságától függ.

b) A *népesség- és munkaerőbeli* adottságok. Ezeken belül különös szerepe van a lakosság számának, növekedésének, korösszetételének, elhelyezkedésének, foglalkoztatottságának, képzettségének, a munkaidő nagyságának és a munkakörülményeknek. Mindezek a termelőerők legfontosabb elemére: a munkaerőre vonatkoznak.

c) A termelés, a fogyasztás és a beruházás színvonalának, méreteinek, szerkezetének és hatékonyságának adottságai. Ezeken belül különösen lényegesek: a népgazdaság egyes ágazatainak és a nem termelő szféra helyzetének főbb tényezői, valamint ezen ágazatok helye, szerepe, szerkezete, vagyis az egyes arányok, alkotóelemek nagysága és mennyisége, hatásuk és kölcsönhatásaik összefüggő rendszere, a gazdasági organizmus struktúrája. Fontos továbbá a gazdaság fejlettségi foka, a gazdasági erőforrások és a gazdasági potenciál nagysága, a fogyasztás és a felhalmozás színvonala és aránya, valamint a nemzeti vagyon állapota. Ide kell sorolnunk a külgazdasági kapcsolatok állapotának főbb tényezőit is. Mindezek együttesen nagy hatást gyakorolnak a népgazdasági hatékonyságra, a meglevő fogyasztás és felhalmozás lehetőségeire és azok jövőbeni alakulására. Bár általában nem vonjuk kétségbe az adottságok közül a termelés meghatározó szerepét, de gyakran és különböző formában előfordul, hogy elképzeléseinket, a termelési adottságokkal összekeverjük, és az utóbbiakról kissé megfeledkezünk. Magyar-

ország a felszabadulás előttihez képest igen jelentős mértékben megerősödött ipari, mezőgazdasági, műszaki, anyagi és emberi bázissal rendelkezik. Infrastruktúránk is bizonyos mértékben tovább épült, és gazdaságunkban egyre több szakember dolgozik. A gazdaságirányítási rendszer változtatásának, a sokoldalúbb, kiegyensúlyozottabb, nagyobb önállóságon alapuló fejlesztésnek a lehetőségét a többi között éppen ezek adták meg. (Például már számos olyan gépipari üzem van Magyarországon, amely jelenleg elavult terméket gyárt, de a nemzetközi együttműködés segítségével viszonylag rövid idő alatt áttérhet modern alkatrészek, részegységek vagy termékek gyártására.)

d) Célszerű külön figyelemmel kísérni *a dinamikus fejlődést elősegítő adottságokat*. Ezek közül különösen a műszaki-technikai haladás helyzete, a szakképzés, a tudományos kutatás és azok alkalmazási foka, a beruházások színvonala és a különösen dinamikus ágazatok (gépipar, vegyipar, elektromosenergia-termelés) helyzete fontos.

e) A gazdasági fejlődés szorosan összefügg a *termelési viszonyokbeli* adottságokkal, amelyeknek fontos szerepük van a gazdasági fejlődésben, az adottságok kihasználásában és változásában. A szocialista termelési viszonyok kizárják az olyan módszerek alkalmazását, mint pl. a tömeges munkanélküliség, és meghatározott célokat indukálnak a fogyasztás növelésében is. Kizárják azt, hogy a társadalmi juttatásokat egyesek valamifajta szociális alamizsnának tekintsék, de azt is, hogy termelőerőink fejlettségi fokától elszakadt, túlzott juttatásokat vagy kapun belüli munkanélküliséget tűrjünk meg. Ezek követelik meg azt is, hogy a személyes anyagi érdekeltség fokozását szocialista módon valósítsuk meg, és ne feledkezzünk meg a szocialista tulajdonból eredő előnyök kihasználásáról, azok megfelelő formájának megkereséséről.

A gazdasági adottságok értékelésekor némelyek csupán

belső lehetőségeinket veszik figyelembe, és megfeledkeznek a *külső feltételek*ről. E lehetőségeket kisegítő vagy kiegészítő jellegűnek tartják, és külgazdasági kapcsolatainkat az itthon elő nem állítható termékek beszerzésére kívánják korlátozni. A külső tényezők lebecsülése is közrejátszott abban, hogy nem használtuk ki eléggé a nemzetközi együttműködés népgazdasági és vállalati szintű lehetőségeit, lassú volt a műszaki-tudományos eredmények külföldről történő átvétele, nem alakítottunk ki céltudatos importpolitikát, nem használtuk fel az importot a gazdaságtalan hazai termelés leállítására, az importáruk versenye révén a hazai termelés ösztönzésére, és nem törekedtünk kellőképpen egyes – jelenleg veszteséges, perspektívában azonban hasznos – ágazatok tudatos védelmére.

Előfordul azonban a nemzetközi gazdasági kapcsolatok szerepének túlbecsülése, a világkereskedelem jelenlegi viszonyainak idealizálása is. A tőkés világpiacon pl. sajátos, számunkra nem mindig kedvező kereslet-kínálati és árviszonyok uralkodnak, e piacon spekulációs áremelések és csökkenések vannak. A tőkés világkereskedelem jelentős részét a nagy nemzetközi monopóliumok uralják. A különböző nemzetközi tőkés vállalatok együttműködése erős nemzetközi tőkekoncentráció közben megy végbe, a gazdasági kapcsolatokat egyes tőkésállamok és -csoportok a gazdasági és a politikai nyomás eszközeként is megpróbálják felhasználni. A nemzeti lehetőségek lebecsülése nyilvánul azonban meg abban, hogy egyesek konkrét vizsgálatok nélkül, általában kicsinynek tartják adottságainkat a termelés és a piac optimális méretei szempontjából.

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy a bővített újratermelést meghatározó *felsorolt tényezők milyen nagyságú országra vonatkoznak*. Az országnagyság meghatározásánál – vagyis annál, hogy melyik országot tekintjük

kicsinek, közepesnek vagy nagynak – mind a terület nagyságát, mind a lakosság számát figyelembe kell venni. A kettő közül azonban a népesség száma a meghatározó. (Mongólia pl. nagy területű, de a népességéből kiindulva mégis kis ország. Norvégia és Svájc lakossága jóval kevesebb, mint Magyarországé, és ebből is adódik, hogy gazdasági szerkezetük a termelőerők magasabb fokán is kevésbé sokrétű, mint Magyarországé.)

A terület és a népesség mellett azonban figyelembe kell venni a nemzetközi gazdasági kapcsolatokat is. Így pl. Venezuela gazdaságát nem lenne helyes fenntartás nélkül önálló, kis ország gazdaságának tekinteni, hiszen döntő részben az Egyesült Államoknak alávetetten „fejlődik". Egy ország kis jellege a gazdasági élet nagyobb áttekinthetőségét teszi lehetővé, valamint azt, hogy az ilyen ország a világkereskedelemben gyakran nagyobb manőverezési készséggel rendelkezik, hiszen kis mennyiségű árut könnyebb elhelyezni vagy beszerezni, mint nagy mennyiséget. A kis országok természeti adottságai rendszerint korántsem olyan sokoldalúak, mint a nagyoké, piacuk és beruházási eszközeik nagysága egyes ágazatokban nem éri el azt a kritikus pontot, ahol a fejlesztés már hatékony lehet, és korlátozottabbak szellemi kapacitásaik is. Ezek a kritikus pontok az egyes ágazatok és a termelőerők fejlődésének különböző pontjain és időszakában jelentkeznek. A kis országok egyik jellemzője a nagy országokhoz képest a kevésbé sokoldalú gazdaság, a korlátozott gazdasági potenciál. A gazdasági erőforrások nagysága ugyanis jórészt a lakosság számától és az egy főre jutó nemzeti jövedelem, illetve nemzeti vagyon nagyságától (szorzatuktól) függ. Emellett bizonyos mértékben korlátozottak a fejlődést különösen elősegítő ágazatok javára fordítható erőforrásaik. A kis országok kisebb összegű beruházásokat tudnak megvalósítani, kisebb a szerepük a nemzet-

közi hitelek nyújtásában, kevésbé tudnak más országok számára fontos nyersanyagokat és széles választékban komplett berendezéseket szállítani, és a világkereskedelem feltételeihez főképpen – a lehetőségektől függően aktívan – alkalmazkodnak.

A *gazdasági adottságok kifejezési módját, mérését* a tartalmi összefüggés határozza meg. Ha például az adottságok közé soroljuk az életszínvonal fokát, akkor előbb tisztáznunk kell az életszínvonal fogalmát, tartalmát és az ebből adódó követelményeknek megfelelően kell a vizsgálatokat végeznünk, a mérési módokat kialakítanunk. A tartalmilag tisztázott kérdésre tehát olyan adatokat, számokat és tényeket kell keresnünk, amelyekkel a kérdésre válaszolni tudunk, sőt azzal is tisztában kell lennünk, hogy az adott mérésekkel a kérdés mely részeire és milyen pontossággal válaszolunk. (Az egy főre jutó acéltermelés számai például megmutatják, hogy egy országban az acélgyártás mennyiségileg mennyire fejlett. Nem mutatják azonban meg, hogy milyen hatékony az acélgyártás folyamata, sőt azt sem, hogy milyen a műszaki fejlettség, mert kevesebb finom és ötvözött acél termelése a felhasználás szempontjából hatékonyabb lehet mint több durva termék gyártása.)

A gazdasági adottságok jellemzésére felhasználhatunk többé-kevésbé összetett vagy részletekre vonatkozó adatokat. (Így pl. kiszámíthatjuk az egy főre jutó autóbuszgyártás nagyságát, de kiszámíthatjuk az autóbuszgyártás értékének arányát a gépipar, az ipar vagy a népgazdaság termeléséből is. Kérdéseink azonban vonatkozhatnak nagyobb gazdasági komplexumokra, így az autóbuszgyártáson túlmenően a járműiparra vagy a gépiparra is.) A gazdasági adottságok jellemzésénél felhasználhatunk volumenre (összmennyiségre) vagy fajlagos (egy főre, egy dolgozóra, egységnyi beruházásra stb. jutó) termelésre, felhasználásra vonatkozó adato-

kat. (Így például kimutathatjuk Magyarországon az összes búzatermelés nagyságát, de kiszámíthatjuk az egy főre, az egy búzatermelésben dolgozóra, az egy hektár búzával bevetett területre jutó fajlagos adatokat is. Valamennyi adatból más-más kérdésre kapunk választ.) A gazdasági adottságokat és azok fejlődését kifejezhetjük viszonyszámokkal, arányokkal is. A viszonyszámokkal és arányokkal részben fejlődési irányzatokat vagy valamilyen tényezőnek a gazdaságban játszott szerepét igyekszünk mennyiségileg bemutatni. Ezeket rendszerint különböző – egyéb minőségű összefüggéseket kifejező – elemzésekkel lehet és szükséges kombinálni. (A gépipar szerepének jellemzésére például kimutathatjuk a gépipar részesedését az összes beruházásból, a fogyasztásból, az exportból; megvizsgálhatjuk azt, hogy ehhez mennyi munkaerőt, beruházást, anyagot és importot használ fel. A részarányokon kívül elemeznünk kell azt is, hogy a gépipar miképpen segíti a többi népgazdasági ág fejlődését. Az ilyen számításokhoz különösen alkalmas eszköz a munkaerő- és állóalapmérleggel kombinált ágazati kapcsolatok mérlege.) A mérésnél felhasználhatunk természetbeni vagy értékbeni mutatókat (az utóbbiakat pedig folyó- vagy változatlan, nemzeti vagy valamilyen nemzetközi áron). A természetbeni mutatók szűkebb körben alkalmazhatók, és felhasználásuk lehetőségét csak bizonyos méretekben növeli az egyenértékszámok alkalmazása. (Így például a széntermelést kimutathatjuk tonnában, de kifejezhetjük egyezményes, 7000 kal/kg tüzelőanyagban is. Ily módon összevethetjük más tüzelőanyagok termelésével, előállításával.) Az értékbeni mutatók átfogóbb jellegű kérdések megválaszolására alkalmasak. Így pl. ezek segítségével vethetjük össze az országok nemzeti jövedelmét, az ipar szerepét stb. A nemzeti és a nemzetközi árrendszerek azonban meghatározott sajátosságokkal rendelkeznek, és az adottságokat ezeknek megfelelően fejezik ki.

Az összehasonlításoknál tehát ismerni kell a kifejezés és a mérés eszközéül választott árrendszer hatását, esetleges torzításait.

A gazdasági tényeket rendszerint egy lakosra vonatkoztatva vizsgáljuk, vagy más országok adataival vetjük össze. Az egy főre történő vonatkoztatás a termelés és a fogyasztás egy főre jutó szintjét jellemzi. Országunk adatainak más országokéval vagy országcsoportokéval történő összehasonlítása mindenekelőtt arra szolgál, hogy segítségével felismerjük az általános fejlődési tendenciákat, esetleges elmaradásunkat, és elősegítsük a modern technika vívmányainak átvételét. (Pl. az egy kw/ó áram előállításához szükséges tüzelőanyag-mennyiség nemzetközi összehasonlítása megmutathatja az áramtermelés műszaki színvonalát, az azonos rendeltetésű gépek súlyának és tulajdonságainak összevetése pedig műszaki színvonalukat.) A nemzetközi összehasonlítások figyelmeztethetnek bennünket pl. arra, hogy elmaradtunk a számítógépek alkalmazásában stb. A gazdasági adottságok nemzetközi összehasonlítása révén jobban megismerhetjük magunkat, hiszen megmutathatjuk, hogy miben különbözünk, térünk el más országoktól. Az eltérés kimutatása természetesen nem jelenti feltétlenül azt, hogy nálunk megy minden jól, de azt sem, hogy mindenben a másik országot kell követnünk. Az összehasonlításoknál – különösen ha népgazdasági szintű összevont, aggregált mutatók összehasonlításáról van szó – nagy gondossággal kell eljárnunk, mert az országok adottságai különbözőek, gazdaságuk fejlettségi foka eltérő. Tanulni a fejlettebbektől vagy különösen a hasonló országoktól lehet, azoktól, amelyek a termelőerők fejlődésének kb. velünk azonos fokán állnak és nagyságuk is hasonló. (Sokan összehasonlítják Svájc vagy Olaszország idegenforgalmát Magyarországéval, de nem számolnak azzal, hogy nálunk a turistaidény 3–4 hónap, míg az említett ország-

gokban az egész évet felöleli, és ily módon nálunk a szállodák kihasználási foka jóval alacsonyabb, mint ott.) A kisebb országok közül némelyek még csupán az ipar alapjainak kiépítésénél tartanak, más kisebb – de nálunk jóval fejlettebb – országok viszont a termelőerők fejlesztésének olyan feladatait oldják meg, amelyek nálunk még nincsenek napirenden, és esetleg egyéb népgazdasági adottságaik és nemzetközi gazdasági kapcsolataik tőlünk jelentősen eltérőek. A nemzetközi összehasonlítások alkalmasak tehát arra, hogy felhívják a figyelmet az eltérésekre, de önmagukban még nem adnak választ arra, hogyan és miben kell tanulnunk, és hogy nálunk, Magyarországon az adott időpontban mit kell tennünk. Ezt csak külön tanulmányozás, elemzés és prognóziskészítés alapján lehet meghatározni.

Adottságainkat közgazdaságilag, komplexen, szocialista fejlődésünk és a gazdasági haladás szükségleteiből kiindulva ítélhetjük meg és *értékelhetjük*. A gazdasági folyamatok különböző oldalaira, a tudományos kutatásra, a szállításra, a termelésre, a beruházásra, a műszaki fejlesztésre, a munkaerőigényre, a készletezésre, a kereskedelemre, a pénzmozgásokra, az életszínvonal alakulására gyakorolt hatás tükrében, a jövőt is figyelembe véve kell véleményt alkotni az adottságokról. Ennek alapján megállapítható, hogy mely adottságaink kedvezőek, melyek kedvezőtlenek. (Így például viszonylag kedvezőtlen iparunk hazai nyersanyagkincsekkel való ellátottsága, viszont kedvezőek a munkaerő-ellátottsági, valamint a mezőgazdasági adottságok.) Átfogóan bemutatjuk adottságainkat mennyiségi és részben minőségi oldalról. Mivel az elemző munkát – különösen hatékonysági oldalról – folytatni kell, következésképp értékelésünk szükségképpen mértéktartó. Jelenlegi adottságaink gazdasági építőmunkánk eredményeinek és hibáinak is következményei. Nem vállalkozhatunk

azonban a gazdasági fejlesztés értékelésére – vagyis arra, hogy mit tettünk helyesen és mit helytelenül –, mivel nem tűztük ki célul, hogy megvizsgáljuk a fejlődés múltban megvalósítható, történelmileg járható alternatíváit. Igyekszünk azonban reálisan feltárni azt, ami van, és ez kiindulópontot alkothat a múlt és a jövő konstruktív elemzésének feladatához is.

HAZÁNK GAZDASÁGI ADOTTSÁGAI*

A fejlesztés során a gazdasági valóságból kell kiindulnunk, a magyar valóság talaján kell állnunk, Magyarország adottságait kell szem előtt tartanunk.

Népesség

Magyarország 10,4 milliós lakossal rendelkező kis ország, amely a világ népességének csak 0,3, a KGST**-országok lakosságának pedig 3%-át alkotja. Az európai országok közül kisebb a lélekszám Bulgáriában, Ausztriában, Svédországban, Norvégiában, Svájcban és Dániában. A népesség nagysága és minősége a termelőerők fejlődésének legfontosabb eleme, amely meghatározza a társadalmi munkamegosztás lehetőségeit és döntő hatást gyakorol a piac nagyságára is. A 112 fő/km^2 népsűrűség meghaladja a kelet-európai átlagot, de a nyugat-európai szint alatt marad. A viszonylag magas népsűrűség az ipar, valamint az intenzív mezőgazda-

* Adataink az 1969., 1970., 1971. és 1972. évekre vonatkoznak Amennyiben ettől eltérő időszakot ölelnek fel, akkor azt külön is feltüntetjük.

** Itt és a továbbiakban Kuba nélkül

ság fejlesztésének egyik ösztönzője. A viszonylag jelentős népsűrűség szükségessé teszi a területtel való jó gazdálkodást.

A lakosság nagyobb része ma még falun él, jelentős a tanyavilág. Az ország népességének 20%-a azonban a fővárosban, Budapesten lakik. Ez a KGST-országokban egyedülálló, a nyugat-európai országok közül azonban a fővárosnak nagyobb szerepe van e tekintetben Dániában és Ausztriában. Magyarországon a főváros utáni három legnagyobb városban a lakosságnak csak 4,6%-a él. A legtöbb kisebb ipari országban ez az arány nagyobb. Nálunk a közepes városok hiányoznak. A négy legnagyobb városban helyezkedik el az össznépesség 23,2%-a, és ez a KGST-országok közül a legnagyobb arány. A négy legnagyobb város részesedése a nyugat-európai országokban hozzánk hasonló vagy magasabb. Bár országunk mérete viszonylag kicsi, a népesedési viszonyokat is figyelembe véve törekednünk kell a termelőerők ésszerű területi elosztására, Budapesten és az ipari centrumokban a víz- és a levegőprobléma megoldására. A lakosság természetes szaporodása az 1950-es évek növekedési csúcsa után az 1960-as években túlzott mértékben lelassult. A születések száma (ezer lakosra 15) a legalacsonyabbak közé tartozik Európában. A halálozás mértéke ezer főre számítva az 1920. évi 23-ról mintegy 11-re csökkent, ami megfelel az európai színvonalnak. A lakosság számának lassú növekedése – a KGST-országok közül a Német Demokratikus Köztársaságot kivéve ez mindenütt gyorsabb volt – elsősorban az alacsony születési arányszámmal függ össze, és kedvezőtlenül befolyásolja a lakosság korösszetételét és az 1970-es évek második felétől a rendelkezésre álló fiatal munkaerő számát. Magyarországon a 60 évesek és idősebbek aránya az összlakosságon belül több mint 17%. Ez az arány a legtöbb KGST-országban – de Olaszországban, Japánban és az Egyesült Államokban is –

alacsonyabb, csak a Német Demokratikus Köztársaságban magasabb, s ez a helyzet Angliában és Franciaországban is. Az átlagos életkor kb. 70 év, amely megfelel a KGST- és a fejlett tőkésországok színvonalának. A *munkaképes korú* (a 15–59 éves) lakosság jelenleg az összlakosság 62%-át alkotja. (Ez az arány 1949-ben 63% volt.) A lakosság foglalkoztatási foka viszonylag gyorsan emelkedett, és ma már az összlakosság 48%-a, a munkaképes korú férfiak 90, a nők 69%-a foglalkoztatott. A többi KGST-országban a foglalkoztatottság aránya hasonló, vagy néhány országban magasabb, mint Magyarországon. A fejlett tőkésországokban a nők foglalkoztatottsága alacsonyabb, a gyorsan növekvő országokban – így a Német Szövetségi Köztársaságban és Japánban – az általános foglalkoztatás hasonló Magyarországéhoz, míg a többinél 5–7%-kal alacsonyabb. Hazánkban az utóbbi 20 évben a foglalkoztatottak száma évenként kb. 1%-kal növekedett. A növekedés üteme gyorsabb volt, mint Nyugat-Európában (0,6%), de lassúbb, mint a KGST egészében (1,7%). Ezen belül azonban egyes nyugat-európai országokban (pl. Dániában, a Német Szövetségi Köztársaságban, Hollandiában és az Egyesült Államokban is) a foglalkoztatottak száma gyorsabban növekedett, mint Magyarországon, viszont a KGST-országok közül is volt olyan, ahol az ütem hozzánk képest lassú (a Német Demokratikus Köztársaságban, Romániában és Bulgáriában). Ez a növekedés azonban oly módon ment végbe, hogy az iparban is – itt viszonylag gyorsabban – és a kereskedelemben, a közlekedésben, valamint a szolgáltatásokban is – itt relatíve lassabban – a foglalkoztatottak száma és aránya emelkedett, a mezőgazdaságban azonban nemcsak relatíve, de abszolúte is csökkent (bár az utóbbi időben kisebb mértékben). Ennek mértéke (évi 2,6%) azonban számos fejlettebb országéhoz képest lassú volt. A foglalkoztatottak mintegy 43%-a

jelenleg az iparban és az építőiparban dolgozik. Ez az arány a KGST-országok közül csak Csehszlovákiában és a Német Demokratikus Köztársaságban magasabb, és alacsonyabb olyan fejlett tőkésországokban, mint pl. Franciaország vagy az Egyesült Államok. A mezőgazdaságban, valamint az erdő- és a vízgazdálkodásban dolgozik a foglalkoztatottak 25%-a. Ez az arány a KGST-országok közül a Német Demokratikus Köztársaságban és Csehszlovákiában kisebb, és kisebb a legtöbb fejlett tőkésországban is. (A fejlett mezőgazdasággal rendelkező Dániában is csupán a lakosság 17%-a foglalkozik mezőgazdasággal.) Míg az ipari dolgozók átlagos életkora 35 év Magyarországon, addig a mezőgazdaságban foglalkoztatottak átlagos életkora 54 év, magasabb, mint a fejlett tőkésországokban. Magyarországon az egyéb termelő ágazatokban és szolgáltatásokban dolgozik az összfoglalkoztatottak mintegy 32%-a. Ez az arány a fejlett tőkésországokban rendszerint magasabb, de valamivel magasabb ez az arány Csehszlovákiában, a Német Demokratikus Köztársaságban és a Szovjetunióban is. Ezen arány relatíve alacsonyabb voltában feltehetően nemcsak olyan tényezők játszanak szerepet, mint pl. az, hogy hazánkban az ipari munka termelékenysége viszonylag alacsony, és ennek következtében nem szabadul fel elég munkaerő ezen szektorok számára, hanem az is, hogy nálunk az idegenforgalom nem játszik olyan nagy szerepet, mint pl. Olaszországban, és hogy nem rendelkezünk nagy hajózási és halászati iparral, amely számos ország gazdasági életének egyik fontos ága. Magyarországon egy kereskedelmi dolgozó mintegy 24 lakost szolgál ki. A KGST-országok közül a kereskedelmi szolgáltatásokkal való ellátottság Magyarországon a legjobb, de jelentősen elmarad a fejlett tőkésországokhoz képest, ahol ez a szám 20 alatt van. (A tőkésországok számai azért is nagyok, mert a felesleges kereske-

delmi műveletek a kereskedelmi foglalkoztatottak számát felduzzasztják.)

Kedvezően alakult az oktatási színvonal és nagy erőfeszítéseket teszünk a tudományos kutatások fejlesztése végett is. Magyarországon az általános képzettségi szint 20 év alatt több mint kétszeresére növekedett és a megfelelő korúaknak 52%-a rendelkezett első fokú, 16%-a másodfokú és 4,3%-a harmadik fokú végzettséggel (első fokú az általános iskola nyolc osztályát végzettek, a második fokú az érettségizettek, a harmadik fokú a felsőfokú oklevelet szerzettek). Oktatási költségekre és beruházásra fordítjuk a szolgáltatásokkal növelt nemzeti jövedelem 4%-át.

Az ipari munkások több mint 40%-a szak-, 40%-a pedig betanított munkás és – bár tapasztalható bizonyos elmaradás, de – növekszik a mezőgazdasági dolgozók szakképzettsége is. Bár jelenleg az összes végzett munka mintegy háromnegyede fizikai jellegű, a szellemi tevékenység aránya emelkedik. Magyarországon tízezer lakosra számítva 82 fiatal folytat felsőfokú tanulmányokat, és számuk jelenleg hétszer nagyobb, mint 1938-ban volt. Az ipari szakmunkások aránya eléri vagy meghaladja a legfejlettebb tőkésországok hasonló mutatóit. Az állami iparban dolgozó munkások szolgálati ideje csupán 14 év. Magyarországon a szellemi foglalkozásúak egyharmada 1949-ben még fizikai dolgozó volt. A tízezer lakosra jutó főiskolai és egyetemi hallgatók száma (1972-ben 88) a KGST-országok közül a Szovjetunióban, Bulgáriában, Lengyelországban és a Német Demokratikus Köztársaságban magasabb, de számos fejlett tőkésországban alacsonyabb. A népgazdaságban dolgozó felsőfokú végzettséggel rendelkező szakemberek száma a lakosság egészéhez képest természetesen még elmarad néhány fejlett tőkésország arányától. A gyors ütemű szakemberképzést hosszabb időn keresz-

tül kell folytatni, hogy utolérjük azokat az országokat, amelyek a képzést hamarabb kezdték meg.

Tudományos kutatásra fordítjuk jelenleg a nemzeti jövedelem kb. 4%-át, ez az arány lényegesen csak a Szovjetunióban és az Egyesült Államokban magasabb. Tudományos kutatással foglalkozik mintegy 73 000 fő, az összes foglalkoztatottak kb. 1,5%-a, amely a nemzetközi mezőnyben magas aránynak tekinthető. Ennek ellenére a kutatások száma sok területen nem éri el a termelési ág folyamatos, világszínvonalú megújulásához szükséges kritikus méretet. A kutatóknak azonban viszonylag kevés kutatási eszköz áll rendelkezésükre, és a kutatási kiadásoknak kevesebb, mint a felét fordítjuk alkalmazott kutatásokra. Az oktatási erőfeszítések általában kedvező eredményeket hoztak, szakembereink sokoldalúak és ötletesek. Jelentős részük azonban kevés termelési tapasztalattal rendelkező fiatal, kevéssé fejlett szervezőkészséggel. Előfordul, hogy jó elgondolásokat gondatlanul viteleznek ki. Képzett szakembereink munkaidejük egy részében nem szaktevékenységet fejtenek ki.

Magyarországon a törvényes munkaidő hosszabb, a ténylegesen ledolgozott munkaidő és a munkaintenzitás foka azonban alacsonyabb, mint a legtöbb fejlett tőkésországban. Magyarországon az ipari munkának mintegy fele kíván normál erőkifejtést és megy végbe normál körülmények között, mintegy harmadánál a normál erőkifejtés kedvezőtlen munkakörülmények közepette történik, a munkák egyhatoda pedig vagy nagy erőkifejtést követel, vagy különlegesen kedvezőtlen munkakörülmények között megy végbe. Így a továbbiakban a foglalkoztatottak számának mérsékeltebb emelkedéséből és a munkaidő csökkentéséből következő intenzív fejlesztést úgy kell megvalósítani, hogy eközben a munkafeltételek is tovább javuljanak.

Ezeknek az adottságoknak fontos része a terület. Magyarország 93 000 km²-nyi területével Európa 16. állama, a világ területének 0,07%-a.

Hazánk Európa közepén fekszik és főként szocialista országokkal határos. Fekvésünk lehetővé teszi, hogy rajtunk keresztül bizonyos átmenő-(tranzit-)forgalom bonyolódjék le, amely még jelentősen növelhető. (A közlekedés devizakitermelése eléri összkivitelünk mintegy 4%-át.) Tengerparttal nem rendelkezünk, a legközelebbi – az Adriai-tenger is – 200–250 km-re van határainktól. Közlekedési szempontból előnyös számunkra a Duna összekötő szerepe, és fejleszthetők egyéb vízi utaink is. E gazdaságföldrajzi fekvésből adódik, hogy a szállítások nagy része nálunk viszonylag drága, mivel szárazföldi eszközökkel történik. Ezért állandóan keresnünk kell a szállítási igények hatékony csökkentésének lehetőségeit, valamint az olcsóbb szállítási megoldásokat.

Éghajlatunk mérsékelten kontinentális. A tőlünk délebbre fekvő országokban jóval magasabb a napsütéses órák száma, de nálunk is eléri az évenkénti 1800–2200 órát. A hőmérséklet középfoka +10 °C, a csapadék mennyisége 600–700 mm/év. A csapadék időbeli eloszlása azonban nem eléggé egyenletes, gyakori a szárazság vagy a jégkár. Az éves vízhozam mintegy 130 milliárd m³, a felhasználás 4–5 milliárd m³. Zavarok keletkezhetnek azonban akkor, ha a vízhozam minimális, a felhasználás pedig maximális.

Mezőgazdasági adottságaink – amelyek kihatnak a könnyű- és az élelmiszeripar termelésére, a külkereskedelemre – egészében kedvezőek, a terület mintegy 90%-a termő. Az egy főre jutó mezőgazdasági művelt terület Magyarországon 0,8 hektár, ami jóval meghaladja a nyugat-európai átlagot,

viszont elmarad a Szovjetunió vagy az Egyesült Államok egy főre jutó földellátottsági színvonalától. Magyarország szinte egész földterületét (Európában a legnagyobb mértékben, 75%-ban) hasznosítja a mezőgazdaságban. Ez főleg azzal függ össze, hogy területünk kétharmada síkság. A földnek mintegy 60%-a jó minőségű, 40%-a javításra szorul.

A mezőgazdasági terület korlátozott volta – a talajok kedvező minősége ellenére is – csakis az intenzív gazdálkodás fejlesztését teszi lehetővé számunkra. Termelőszövetkezeteink kb. egyharmada rossz földön gazdálkodik. A jobb földadottságokkal rendelkező mezőgazdasági üzemek termelésének nagyobb mértékű növelése lehetővé teszi, hogy kihasználjuk azt a – kedvező talajadottságokkal összefüggő – lehetőséget, hogy ezeken a földeken kevesebb ráfordítással nagyobb hozamok érhetők el. Figyelembe kell venni továbbá, hogy a földek termőképessége nem csupán pótolható, hanem melioráció val és más módon javítható is, a termelés összetétele rövidebb idő alatt változtatható. Kedvező, hogy a művelt területből Európában nálunk a legmagasabb (60%) a szántóterület aránya. A termőföld adottságai különösen a növénytermesztésnek kedveznek, de az állattenyésztésre is kihatnak. A vetésterület szerkezete lehetővé teszi a megfelelő kenyérgabona-termelést és abraktakarmány-előállítást; a rétek és a legelők aránya azonban alacsony, és itt alacsonyabbak a hozamok is. Hiány mutatkozik elsősorban szálas- és fehérjetakarmányokban. A modern állattenyésztés egyre inkább kezd hasonlítani a feldolgozó iparok tevékenységéhez, vagyis a takarmány az iparszerű állattenyésztés termelési alapanyaga. Az állattartáshoz szükséges növekvő takarmánymennyiség részben ipari előállítással (keményítő stb.), részben import útján biztosítható. Kedvezőek a legtöbb zöldség- és gyümölcsféle termelési lehetőségei is.

Ásványkincsekkel való gazdálkodásunknál figyelembe kell

venni, hogy azokat csak újabb feltárásokkal lehet pótolni vagy növelni. Ásványkincseink közül jelentős szerepet játszanak az *energiahordozók*, amelyek kihatnak valamennyi energiaigényes ágazat (az alumíniumkohászat, az építőanyagipar, a nehéz vegyipar stb.) fejlesztési lehetőségére, és a nem ipari felhasználókra (háztartásokra stb.) is. Egy főre jutó energiakészleteink szűkösek, nagyságuk a KGST-országok közül Magyarországon a legkisebb. A szénhidrogének – amelyek könnyebben kitermelhetők és szállíthatók, jobb hatásfokkal hasznosíthatók – készlete az utóbbi idők munkájának eredményeként jelentősen növekedett, és a KGST-országok közül a szénhidrogének termelése a Szovjetunió és Románia után nálunk a legnagyobb. Több nyugat-európai országban jelentős olaj- és földgáztermelés nincs. Jelenleg a szénhidrogének aránya az elsődleges energiahordozókon belül már eléri az egyharmadot. Mintegy 2,3 milliárd tonna szénkészlettel rendelkezünk. A szenek egy része kokszolható, nagy része azonban alacsony kalóriájú (3100 kal/kg), mélyműveléssel (átlagosan 200 m) termelhető ki, és ezért nem elég gazdaságos (kétszer drágább, mint pl. a Szovjetunióban). Az energiahordozók termelésében a szén aránya 1938-ban 100%-os volt, ma már csak mintegy 60%, és folyamatban van a szénbányászat racionalizálása. Magyarországon egy kalóriányi tüzelőanyag-termelés költsége jóval magasabb, mint a kőolajbányászatban vagy a földgáz-előállításban.

A Duna energiáját – a folyó alacsony esése következtében – túlnyomórészt csak nagy beruházások révén tudnánk hasznosítani. Beruházási eszközeink korlátozottsága következtében a vízi energia aránya az elsődleges energia termelésében jelentéktelen (0,2%, míg pl. Olaszországban 45, Japánban 52%). Hazánk kedvező minőségű uránércekkel rendelkezik. Az uránérc végső dúsítása és feldolgozása a Szovjetunióban történik. Az uránbányászás Magyarországon szovjet hitel

segítségével történik, és az ércet kedvező világpiaci áron értékesítjük. Atomerőmű Magyarországon még nem működik. Ma már elértünk ahhoz a határhoz, amikor az atomerőmű építése kifizetődővé válik a – korlátozott beruházási eszközökkel rendelkező – kis országok számára is. (Az utóbbi időben pl. Finnország is vásárolt a Szovjetuniótól atomerőművet.)

Az importált energia aránya már eléri az összes felhasznált energia egyharmadát, de ez az arány még így is alacsonyabb a legtöbb fejlett tőkésországénál.

A szénhidrogének importja összefügg a vegyipar fejlesztésével is, hiszen a modern műanyag- és műtrágyagyártás szénhidrogénbázisra épül. Bár energiahelyzetünk javul (növekszik a szénhidrogének termelése és importja), de továbbra sem a legkedvezőbb. Ezért gondot kell fordítani az energiaigényesség csökkentésére, illetve a fajlagosan nagy energiaigényű termékek importjára.

Kedvező összetételű és fekvésű, jelentős, 90–100 millió tonna mennyiségű bauxitkinccsel rendelkezünk. (Ezzel Európában a harmadik helyen állunk.) E készletek azonban minőségileg korlátozottak, és a művelési mélység – bár jelenleg a külszíni termelés aránya egyharmad – is növekszik. A bauxit alumíniumiparunknak csupán egyik nyersanyaga. A timföld kohósítása ugyanis nagy áramfelhasználással történik, és ehhez hazánkban hiányzik az olcsó vízi energia; a félkész termék gyártása pedig nagy, eszközigényes kapacitásokon megy végbe. A világon az alumíniumtömb-termelés kb. 90%-a azokban az országokban történik, amelyek a világ bauxitkészletének csupán 20%-ával, olcsóbb vízi energiából azonban bőséges forrásokkal rendelkeznek. Az egy főre jutó alumíniumfelhasználás nálunk 11 kg, vagyis egy szintre kerültünk a fejlett nyugat-európai országokkal.

Nem kedvező a helyzetünk *más fontos – az iparban felhasz-*

nált – ércek szempontjából. Jelenleg ismert ólomkészleteink kicsinyek, vasércünk (amely jelenleg a szükséglet egynegyedét fedezi) és jelentős mangánérc-kincsünk is alacsony fémtartalmú. Biztató lehetőségeink nyílnak a timföld melléktermékeként jelentkező anyagokból vas, gallium, vanádium és titán kitermelésére. Ennek és az újabban feltárt rézércek kitermelésének a gazdaságossága azonban még nem kellően tisztázott. Egyéb színesfémércekből (wolfram, ón, nikkel) készlettel nem rendelkezünk. Egyes tőkésországok, amelyek jelentős vasérc- vagy kokszolható széntermeléssel nem rendelkeznek – mint pl. Olaszország vagy Japán –, nagymértékben fejlesztették vaskohászatukat. Ezek egy főre számítva több acélt termelnek, mint Magyarország. (Magyarországon az 1 főre jutó acéltermelés 1971-ben 300, Olaszországban 324, Csehszlovákiában 837, Japánban 846 kg volt.)

Vaskohászatunk fejlesztésénél számolnunk kell azzal, hogy az ehhez szükséges alapanyagok importja a Szovjetunióból nagy tömegű szárazföldi szállítást követel meg, továbbá azzal, hogy a kohászati üzemek méretei rendkívül megnövekednek. A modern kohászatban egyre nagyobb mértékben használják fel az ócskavasat és egyéb hulladékokat. E tevékenységet természetesen nálunk is célszerű fokozni.

A *vegyipar* fejlesztéséhez szükséges elemi kénnel, káliummal és nyers foszfáttal, természetes gumival és kősóval nem rendelkezünk. Kedvezően alakul gyógynövénytermelésünk. Széndioxidgáz-készleteink is viszonylag jelentősek.

Építőanyag-iparunk fejlesztéséhez szükséges anyagok az országban megtalálhatók. Még a ritkábban előforduló bentonit, kaolin és perlit is elegendő mennyiségben áll rendelkezésünkre. Mivel a legtöbb építőanyag előállítása eléggé jelentős szállítást és energiafelhasználást követel, építőanyag-termelésünk gazdaságossága jelentős mértékben a helyes telepítéstől és az olcsó energiafajták racionális felhasználásától függ.

A *könnyűipar* fejlesztésének szempontjából nyersanyagadottságaink nem jobbak, mint általában az ipar vagy nehézipar fejlesztése szempontjából.

Magyarország erdősültsége 16%-os. Ez a KGST-országok közül nálunk a legkisebb, és a legkisebb az egy főre jutó fakészlet is. A jelentős erdősítések, valamint az energia felhasználásában a szénhidrogének előretörése következtében faellátottságunk javult, és különösen lombosfa-fajtákban kedvező helyzet alakult ki. Elsősorban fenyő-fűrészáruból igen nagy mértékben importálunk az építőipar, a fa- és a bútoripar, a papíripar és ezen keresztül a nyomdaipar szükségletének fedezésére. A papírgyártásra alkalmas nyersanyagok mennyiségének növekedésével lehetőségünk nyílik a hazai nyersanyag fokozottabb felhasználására. Textiliparunk a termeléshez szükséges gyapotot teljes egészében, a gyapjút, valamint a felhasznált műszálak jó részét importálja, és behozatalból fedezzük a nyersbőrfelhasználás felét. Nem eléggé korszerű festékiparunk.

Kedvezőbbek nyersanyagadottságaink élelmiszeriparunk fejlesztése szempontjából.

Az *élelmiszeripar* nyersanyagbázisa főképpen a hazai mezőgazdaság. Emellett olyan termékek, mint a kakó, a kávé, a tea, egyes növényolajágak, illetve olajos magvak behozatal útján kerülnek az iparba.

Magyarország ásványi és gyógyvizekben Európa egyik leggazdagabb országa. Ezt az adottságot kedvezően hasznosíthatjuk a mezőgazdasági termelésben, fűtési célokra, a gyógyászatban és az idegenforgalomban.

Bár természeti környezetünk károsodása kisebb, mint a fejlettebb ipari országokban, de az ártalmak helyenként elérik vagy meghaladják az öntisztító képesség (víz, levegő, talaj) és a terhelés (zaj stb.) elviselhető szintjét. A környezetvéde-

lemben különösen a szomszédos országokkal kell együttműködnünk.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy népgazdaságunk struktúrájának a szempontjából kedvező adottságaink vannak a földgázkitermelésben, az uránérctermelésben, a bauxitbányászatban és a mezőgazdaságban. Kedvezőtlenek hazánkban az egyéb – főképpen ipari – alapanyagok kitermelésének lehetőségei. Anélkül, hogy különösebben bonyolult számításokat végeznénk, megállapíthatjuk, hogy a szocialista országok közül jóval kedvezőbb a Szovjetunió, Románia és Jugoszlávia, a fejlett tőkésországok közül pedig az Egyesült Államok és Franciaország komplex nyersanyag-ellátottsága. Feltehetően kedvezőtlenebb helyzetben van azonban nálunk Svájc, Dánia vagy Olaszország, és nem lehet sokkal kedvezőbb helyzetben a Német Demokratikus Köztársaság, Csehszlovákia vagy Bulgária sem.

Kísérletképpen néhány KGST-országra és néhány fejlett tőkésországra vonatkozóan – ahol a készletek adatai rendelkezésünkre álltak 8 termékre, valamint a földre – összevont számítást végeztünk. A termékek a következők: olaj, földgáz, szén, vasérc, réz, ólom, higany, bauxit. A készletek adatait egy adott év világpiaci árain – az ásványok minőségét figyelembe véve – összegeztük, és ehhez hozzászámítottuk a rendelkezésre álló földterületen elérhető és a Német Demokratikus Köztársaságban jelenleg is tapasztalható hozamokat. Az így kapott világpiaci áras összeget viszonyítottuk a lakosság számához, és próbáltuk megközelíteni az egy főre jutó nyersanyag-ellátottságot. Nem szerepelnek a vízienergiaforrások, az egyéb színesfémek, az erdőterület és más, a gazdasági élet szempontjából fontos természeti tényezők – fekvés, klíma stb. – sem.

Egyes országok természeti kapacitása 1960–1964-ben
(Magyarország = 100)

Ország	Egy főre jutó összes	Egy főre szén nélkül	Egy főre fold nélkül	Csak fold	Egy km²-re összesen
Bulgária	187	117	198	105	127
NDK	159	13	171	50	229
Lengyelország	344	63	376	31	317
Csehszlovákia	549	37	608	69	557
Ausztria	29	38	28	39	23
Belgium	302	28	337	17	1143
Dánia	9	13	2	62	9
Franciaország	201	161	216	79	164
NSZK	1218	31	1367	25	2571
Olaszország	24	22	20	56	38
Hollandia	401	8	448	21	1328
Svájc	6	3	5	15	9
Anglia	1275	62	1430	19	2571

A számítások azt mutatták, hogy Csehszlovákia egy főre jutó nyersanyagkincsekkel való ellátottsága hatszor, Lengyelországé négyszer, Bulgáriáé és a Német Demokratikus Köztársaságé kétszer jobb Magyarországénál az ipari nyersanyagokat tekintve. Amennyiben a szénkészletektől eltekintünk, a nyersanyag-ellátottság csak Bulgária esetében mutatkozott kissé jobbnak. A földellátottságot tekintve az említett országok közül a legjobb helyzete is rosszabb, mint Magyarországé. A készletekhez viszonyítva a többi KGST-országhoz hasonlítva Magyarországon a termelés magas, bár alacsonyabb, mint pl. Olaszországban vagy Dániában.

Más számítások szerint Magyarország népessége a KGST-országokénak 3%-a, részesedése az ásványi kincsekből azonban csak 0,5%-os, vagyis a legkedvezőtlenebb helyzetben Magyarország van.

Egyes országok természeti kapacitásának kihasználása 1960–1969 között (százalék)

Ország	Mezőgazdasági és bányászati termelés/készletek	Mezőgazdasági termelés/föld	Bányászati termelés/készletek (föld nélkül)
Bulgária	4,6	66	0,5
Magyarország	*9,1*	*71*	*1,5*
NDK	5,4	110	1,7
Lengyelország	3,2	77	1,2
Csehszlovákia	1,7	78	0,6
Ausztria	27,0	161	4,5
Belgium	2,9	368	0,8
Dánia	163,0	214	5,3
Franciaország	5,8	115	0,9
NSZK	0,9	223	0,4
Olaszország	36,0	136	2,6
Hollandia	1,9	294	0,3
Anglia	0,5	169	0,2

Összefoglalva: *a számítások szerint Magyarország jelenlegi nyersanyaghelyzete a kisebb KGST-országok közül a legrosszabb.* (Jövőbeni helyzetét a mezőgazdaság szerepének várható csökkenése „rontja", hacsak nem sikerül mezőgazdasági adottságainkat a nemzetközi együttműködés útján is sokkal jobban kihasználni.) Az import szükségessége ezért – amennyiben az hazai anyagokkal nem helyettesíthető – nálunk elemi kényszerként jelentkezik.

A termelékenység színvonala

A népgazdaság egészének termelékenységi színvonalát összefoglalóan jellemezni és azt más országokéval összehasonlítani rendkívül összetett feladat.

Kézenfekvőnek látszik, hogy e célra a fontosabb termékek mennyiségét vegyük számításba. Minél magasabb az egy dolgozóra és ennek következtében az egy főre jutó termékmennyiség, annál magasabb a termelékenység foka. A különböző termékek egy főre jutó adatai a különböző termelési ágak szerepét is kifejezik az országok gazdasági életében. Az egy lakosra jutó villamos energia, acél, műanyag, cement, gabona, hús stb. mutatóinak óriási előnye az, hogy megbízhatók. A népgazdaság egyes fontos területein azonban nemigen alkalmazhatók. (Például az egy lakosra jutó darabszámban kifejezett szerszámgép- vagy műszertermelés más országokéval nem is hasonlítható össze.) Az egy főre jutó mennyiségek sem fejezik ki híven a minőségi összetételt, és ily módon a hatékonyságot sem. Az egy főre jutó energiahordozó-termelés mutatója pl. nem tükrözi azt, hogy az olajtermelés mennyivel hatékonyabb, mint pl. a szénbányászat.

Figyelembe kell vennünk továbbá – különösen a kis országok esetében –, hogy a különböző termékek termelésének és felhasználásának adatai egymástól lényegesen eltérnek, mivel a termékek egy része exportcélokat szolgál, míg más termékekből a felhasználást főleg importból fedezik. Kétségtelen, hogy a gazdasági haladás, az iparosítás a haladó ágazatok fejlesztése útján megy végbe. Ezért különösen fontos e haladó ágazatok által előállított termékek termelésének számbavétele. Tekintettel azonban a nemzetközi munkamegosztás lehetőségére, nem szabad eltúlozni egyes meghatározott termékek előállításának, termelésének jelentőségét. Magyarország esetében pl. helytelen volt a vas- és az acéltermelés szerepének túlbecsülése, mert elsődleges jelentősége végül is a termelékenység össznépgazdasági színvonalának, benne a progresszív ágak és komplexumok fejlesztésének van. A gépipar megalapozásához a szükséges acélt és egyéb anyagokat

pedig vagy országon belül állítjuk elő, vagy importáljuk, avagy a két variációt lehetőségeinken belül kombinálhatjuk.

A különböző termékek egy főre jutó nagysága a gazdasági fejlődéssel általában emelkedik. Egyes termékek – pl. a papír – termelése és felhasználása azonban a termelőerők átlagos fejlettségi fokához képest gyorsabban növekszik, másoké – pl. kenyérgabonáé – pedig egy főre számítva csökkenhet is. Szintetikus mutatóként – jobb híján – a termelőerők általános fejlettségének közelítő mérésére az egy főre, dolgozóra, munkaórára jutó, anyagi termelésben előállított – esetleg a szolgáltatásokkal növelt – nemzeti jövedelmet, illetve a társadalmi végterméket használják. Ezek a foglalkoztatottak munkájának termelékenységén kívül kifejezik mind a foglalkoztatottak arányát, mind pedig a munkaidő hosszát és a munkaintenzitás fokát is. Jelenleg e tényezőknek az egy főre jutó nemzeti jövedelem nagyságára gyakorolt hatását nem tudjuk egymástól elkülöníteni. Az anyagi termelésben dolgozók munkatermelékenységének növelése munkaerőt szabadít fel a nem anyagi szolgáltatások számára. Az anyagi termelésből származó nemzeti jövedelem összehasonlítása során ettől elvonatkoztatunk, és nem vesszük figyelembe a megtermelt nemzeti jövedelem felhasználásának végső hatékonyságát sem. Ha a szolgáltatásokkal növelt nemzeti jövedelmet akarnánk nemzetközileg összehasonlítani, úgy nagy gondot okozna azok eltérő minőségének és összetételének értékelése.

A nemzeti jövedelem egy lakosra jutó színvonalának országok közötti összehasonlítása azonban jelentős hibalehetőségeket tartalmaz, és ezért csak a gazdaságpolitika általános orientációjának kialakításánál lehet figyelembe venni. Ennek oka az, hogy országonként más, egymástól eltérő a termelés és felhasználás struktúrája és minősége, más az árrendszer, amelynek segítségével a hasznos javak és szolgáltatások – egy

lakosra jutó – mennyiségét és minőségét mérjük, és más a számbavétel köre is.

A nemzeti jövedelem színvonalának összevetésére jelenleg többfajta módszert alkalmaznak. Egyes számítások során meghatározott számú termék egy főre jutó felhasználásából következtetnek a nemzeti jövedelem színvonalára. Más módszer szerint pl. két országot hasonlítanak össze, és mindkét ország termelését a másik ország árain veszik számításba. Mivel a termelés struktúrája a különböző országokban változó és a különböző árak alkalmazása is eltéréseket eredményez, rendszerint az eltérések valamiféle átlagát tekintik irányadónak. Szintén más számítások szerint a nemzeti áras adatokat a világpiaci áras adatokkal helyettesítik. Ezzel ugyan kiküszöbölik a nemzeti árak hibáit, de a világpiaci árak alkalmazása is torzítólag hat. (E számításoknál különösen bizonytalan a feldolgozó ágazatokban gyártott termékek világpiaci árainak megállapítása, valamint azon termékekre „világpiaci ár" kalkulálása, amelyek nem képezik a külkereskedelmi forgalom tárgyát.) Végül a nemzeti jövedelem színvonalának összehasonlításaihoz különféle valutakulcsok alkalmazásával próbálkoznak, vagyis a nemzeti valutákat a másik ország valutájára vagy harmadik ország pénznemére számítják át. E számítások a többi között olyan mértékben torzítják az eredményeket, amilyen mértékben az egyes országok valutaárfolyamait fel- vagy leértékelték.

Az eddig végzett számításokat, valamint az egy főre jutó termelési adatokat összevetve és értékelve arra a megállapításra juthatunk, hogy az egy főre jutó nemzeti jövedelem a legfejlettebb nyugat-európai tőkésországokban 70–100%-kal magasabb, mint nálunk. A fejlett tőkésországok közül Ausztria, Olaszország és Japán színvonalához állunk közel, de jelentősen meghaladjuk például Törökország, Görögország, Spanyolország vagy Portugália egy főre jutó nemzeti

jövedelmét. A szocialista országok közül az egy főre jutó nemzeti jövedelem színvonalában a Német Demokratikus Köztársaság és Csehszlovákia 35–40, a Szovjetunió pedig 20–25%-kal múl felül bennünket. Lengyelország kb. azonos színvonalon áll, mint Magyarország, míg Bulgáriában és Romániában az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem 10–15%-kal lehet alacsonyabb, mint nálunk.

A termelőerők fejlettségi fokát tekintve tehát Magyarország a legfejlettebb és a még elmaradott országok közötti „középmezőnyben" helyezkedik el. Emellett hazánk a KGST-országok összes társadalmi termékéből csupán mintegy 3%-kal részesedik, vagyis gazdasági erőforrásaink nemzetközi méretekben korlátozottak.

A termelékenység színvonalát tekintve helyzetünk feltehetően a legfejlettebb országokhoz képest még valamivel rosszabb, mint ahogy azt az említett adatok mutatják (mivel ezen országok egy részében a magasabb nemzeti jövedelmet esetenként alacsonyabb foglalkoztatási fokkal érik el). A népgazdasági termelékenység (az egy főre jutó nemzeti jövedelem) növekedésének évi üteme az elmúlt 20 esztendőben Magyarországon elérte a nyugat-európai átlagot és a KGST-országok közül hasonló volt Csehszlovákiáé és Lengyelországé. Az ütem gyorsabb volt, mint Belgiumban, Dániában, Svájcban, Angliában vagy az Egyesült Államokban, de lassúbb volt, mint a KGST-országok egészében és a gyorsabban fejlődő tőkésországokban.

A gazdasági fejlődés iránya és üteme

A fejlődés irányát és ütemét tekintve, megnyugtató számunkra, hogy a fejlődés a két világháború közöttihez képest döntően meggyorsult. 1950–1970 között a nemzeti jövedelem

növekedésének évi üteme (4,8%) bár kisebb volt, mint a KGST-országok egészében, de meghaladta a nyugat-európai átlagot (4,6%) és felülmúlta pl. Belgium, Finnország vagy Svájc 3–4%-os ütemét.

Hazánk, a gazdaság egészét tekintve, fokozatosan közelebb kerül a fejlett tőkésországok, valamint a Német Demokratikus Köztársaság és Csehszlovákia fejlettségi színvonalához. Az egy főre jutó nemzeti jövedelem emelkedése – amely a gazdasági növekedés sebességének általános mércéje – pl. 1937–1966 között Magyarországon 63%, a fejlett tőkésországokban viszont csak 44% volt. Így Magyarország is hozzájárult ahhoz, hogy 1950–1970 között a KGST- és a nyugat-európai országok között az egy főre jutó nemzeti jövedelem abszolút különbsége csak kisebb mértékben növekedett, a relatív különbség 36%-ról 22%-ra csökkent, a dél-európai országokhoz képest pedig a KGST-régióban gyorsabb fejlődés ment végbe, és ennek következtében a relatív különbség a KGST-országok javára az 1950. évi 24%-ról mintegy 33%-ra növekedett. Ez az irányzat – ha lassabban is, mint az előző időszakban – folytatódik. A KGST-országok közül Bulgária és Románia jelentős mértékben közelebb került a magyar nemzetijövedelem-színvonalhoz, míg Magyarország és a Szovjetunió között – a Szovjetunió dinamikus fejlődése következtében – a különbség az utóbbi időszakban általában nem csökkent.

Magyarországon a felszabadulás előtti stagnálást a gazdasági fellendülés váltotta fel, és az ország a viszonylag gyorsan fejlődő országok közé tartozik. Ezt mutatja az is, hogy 20 év alatt a nemzeti jövedelem egy főre számítva mintegy megháromszorozódott, míg – ugyanebben az időszakban – világméretekben és a fejlett tőkésországokban is csak mintegy megkétszereződött. Jóval gyorsabb növekedés a világon csak néhány országban ment végbe (pl. Romániában, Bulgária-

ban, valamint a Szovjetunióban és Japánban). Magyarország – és a többi szocialista ország – teljesítményét nem csupán egy viszonylag gyors mennyiségű növekedés jellemzi, hanem minőségi jellegű feladatok megoldása, akadályok leküzdése is. Ilyenek például: a szocializmus társadalmi, szervezeti kereteinek létrehozása; a termelőerők fejlettebb fokának kibontakoztatása a népgazdaság számos területén, és ily módon az ország gazdasági teljesítőképességének, valamint a foglalkoztatottak számának és arányának jelentős fokozása. Magyarországon a KGST-országokhoz hasonló mértékű strukturális átalakulás ment végbe a foglalkoztatottság szerkezetében. Ez az átalakulás nagyobb volt, mint a dél-európai országokban, és jóval viharosabb volt, mint a nyugat-európai országokban. Ezekhez képest Magyarországon jóval nagyobb mértékben csökkent a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya, és nagyobb mértékben emelkedett az iparban foglalkoztatottaké. Kisebb volt azonban az egyéb területen dolgozók arányának változása.

A foglalkoztatottság strukturális átalakulásának mértéke 1950–1952 és 1967–1969 között
(a két időszak aránykülönbségei százalékban)

Megnevezés	Magyarország	Nyugat-Európa	KGST-országok	Dél-Európa
Mezőgazdaság	—18,4	—10,2	—18,1	—15,9
Ipar	+12,5	+ 1,6	+ 6,0	+ 6,6
Egyéb	+ 5,9	+ 8,6	+12,1	+ 9,3
Összesen	*36,8*	*20,4*	*36,2*	*31,8*

Megjegyzés: aránynövekedés = +
aránycsökkenés = —

A technikai fejlődés egyes területein (pl. a számítógépek alkalmazásánál stb.) viszonylag elmaradtunk más országokhoz képest. Népgazdaságunk az anyagi-műszaki bázis komplex modernizálásának és a tudományos-technikai forradalom kibontakoztatásának szakaszába lépett. Jelentős területein ellentmondás keletkezett a termelés jelenlegi feltételei és a gazdaságosság fokozásának, és életszínvonal növelésének követelményei között. Ez a gazdasági fejlődés lehetőségének minőségileg magasabb fokú intenzív kihasználását, eddigi gazdasági erőfeszítéseink fokozott gyümölcsöztetését és azt teszi szükségessé, hogy a – mindenkori, tendenciájában növekvő – beruházási lehetőségeket mérlegelve a leghatékonyabb technikákat és azok összefüggő rendszereit alkalmazzuk.

Magyarország – különösen, ha kihasználja a nemzetközi munkamegosztás előnyeit – még jobban megközelítheti a fejlettebb országokat, de természetesen ez a folyamat hosszabb ideig tartó történelmi feladat. E folyamat reális célok kitűzését teszi szükségessé, vagyis azt, hogy törekedjünk a fejlettebb országok „behozására", de ezt oly módon tegyük, hogy ne borítsuk fel a gazdasági egyensúlyt, és ne következzék be zavar gazdaságunk vérkeringésében.

Iparunk helyzete, szerepe a népgazdaság fejlődésében

A nemzeti jövedelem egy főre jutó színvonalának alakulására egyre nagyobb hatást gyakorol az *ipar* nagysága és fejlettsége. Az egy főre jutó ipari termelés volumene a legfejlettebb nyugat-európai országokban, valamint a Német Demokratikus Köztársaságban (kb. kétszeresen) és Csehszlovákiában (kb. 50%-kal) nagyobb mértékben haladja meg Magyarország színvonalát, mint amilyen mértékben az a nemzetijövedelem-különbségekből adódna. Ez azzal függ

össze, hogy ezekben az országokban az ipar népgazdasági szerepe nagyobb, mint Magyarországon, és magasabb a munka termelékenységének a színvonala is. Az alapanyagtermelő iparokban a termelékenységben mutatkozó magyar elmaradás okait kielégítően még nem elemezték, de feltételezhető, hogy ez a kisebb méretű berendezések alkalmazásából, valamint az alapanyag- és a feldolgozó iparban a kisebb sorozatok gyártásából, továbbá abból adódik, hogy hazánkban többen dolgoznak adminisztratív munkakörben és az üzemen belüli szállításban. Számos terméknél az üzemen kívüli és belüli szállítási, anyagmozgatási és raktározási költség eléri az összráfordítások 40–50%-át.

Az ipari munka termelékenységének egyik meghatározója az ipar fejlődése. Magyarországon az ipar dinamikusan fejlődött, gyorsabban (évi kb. 6–8%-kal), mint pl. Nyugat-Európában, ahol a növekedés üteme évi 5% volt. Az iparban dolgozók létszáma is gyorsan növekedett. Csupán az utolsó 11 évben például az ipari létszám nálunk mintegy 30%-kal nőtt, ennél gyorsabb volt a növekedés a KGST-országok közül Bulgáriában, Romániában és a Szovjetunióban, míg a Német Demokratikus Köztársaság a növekvő ipari termelést szinte változatlan létszámmal érte el. Magyarországon 1000 lakosra számítva több mint 170 ember dolgozik az iparban.*

Csehszlovákiában ennél magasabb az ipari foglalkoztatottak száma (180 fő), de már az iparilag fejlett Ausztriában, Hollandiában és Franciaországban ennél kevesebb. Jelenleg Nyugat-Európa feldolgozó iparában 34, a KGST-országoké-

* Az ipar hozzájárulása a nemzeti jövedelemhez nemzeti árakon mérve 1971-ben Magyarországon 41, Romániában 57% volt. Könnyen belátható, hogy e számok az ipar szerepének összehasonlítására nem alkalmasak.

ban 39 millió ember dolgozik. Magyarországon az iparban foglalkoztatottak száma 1,8 millió fő, vagyis a KGST-országok ipari foglalkoztatottjainak több mint 4%-a. Mindez azt jelenti, hogy Magyarország gazdaságában az ipar szerepe nagy, a munkaerő jelentős része az iparban dolgozik.

Magyarországon az ipar egészéhez képest a fejlődés évi üteme – a termelési érték alapján – különösen a vegyiparban (90%-kal) és a gépiparban (mintegy 20%-kal) volt gyorsabb, míg a kohászat (mintegy 10%-kal) és a könnyűipar (több mint 20%-kal) lassabban fejlődött. Nyugat-Európához képest azonban a gépipar fejlődése így is gyorsabb volt, míg a KGST-országokban Magyarországon volt a leglassúbb ennek az ágazatnak a fejlődése. Az így kialakult, nagy létszámot foglalkoztató *ipar szerkezetét* – azt, hogy az iparon belül egyes ágak milyen szerepet játszanak – bonyolult más országok ipari struktúrájával összevetni. Összehasonlíthatjuk az ipari termelés megoszlását főbb iparáganként a bruttó termelési érték (vagyis a $c+v+m$) alapján. Az így végzett számítások hibája az, hogy azon ágazatok (pl. élelmiszeripar) szerepét, ahol a bruttó termelési értékben nagy a más ágazatoktól (az élelmiszeripar esetén a mezőgazdaságtól) vagy importból kapott és felhasznált anyagok értéke, nagyobbnak mutatják a valóságosnál. Ki lehet számítani az ipari termelés megoszlását a hozzáadott értékből (amortizáció$+v+m$) is. Sem a bruttó, sem a hozzáadott érték megoszlásának kiszámítása azonban nem teszi lehetővé a nemzeti árképzés sajátosságainak és hatásainak kiszűrését. Végül vizsgálhatjuk az ipar szerkezetét a munkáslétszám megoszlásának alapján is. Ez azonban egyes haladó ágazatok szerepét csökkenti. (Így pl. a vegyipar fejlődése nem elsősorban a létszám, hanem a termelékenység növekedése útján megy végbe.)

Számításaink során mindhárom módszert alkalmaztuk, és

mindhárom számítás eredményeit mérlegeltük. Ennek alapján több-kevesebb biztonsággal arra a következtetésre jutottunk, hogy Magyarország iparának szerkezete – ágazati sokfélesége folytán – jobban hasonlít a legfejlettebb nagy országokéhoz, mint a kisebb szocialista vagy tőkésországokéhoz; bár a kisebbek iparának struktúrája – a diverzifikáció következtében – a főbb iparágak arányai tekintetében szintén a nagyobbakéhoz közelít.

Ipari szerkezetünk sokoldalúsága kétségtelenül bizonyos előnyökkel jár. Iparunk kevésbé konjunktúraérzékeny és a sokoldalú fejlődés lehetőségét hordozza magában.

A sokoldalúság oly módon valósul meg nálunk, hogy a *haladó ágazatok* (gépipar, vegyipar, elektromosenergia-termelés) és a *nehézipar aránya viszonylag magas,* bár alacsonyabb, mint a KGST fejlettebb országaiban. A vegyipar, gépipar és elektromosenergia-termelés aránya az ipari termelésben – rubelben számítva – Magyarországon kb. 25%. Ennél 4–5 ponttal magasabb Csehszlovákiában vagy a Szovjetunióban. Világviszonylatban is fejlett gyógyszeriparral rendelkezünk. A gépiparban dolgozik a feldolgozó iparban foglalkoztatottak egyharmada. Ez kisebb. mint a nyugateurópai országokban és egyes más KGST-országokban. (Ezen országokban az arány 38–40%.) Gépiparunkban különösen nagy az elektrotechnikai, valamint a műszeripar szerepe, és helyzetünkhöz képest nagy részarányúaknak mondhatók a gépiparon belül olyan ágazatok is, mint a közlekedésieszköz- vagy a szerszámgépgyártás. Magyarország géptermelésének – és így kivitelének is – sajátos vonása, hogy a KGST-országok közül nálunk a legmagasabb a (kutatásigényes és tudományalkalmazás-igényes) gyengeáramú villamos- és híradástechnikai termékek, műszerek, orvosi berendezések aránya, és e tekintetben a fejlett tőkésországok közül is csak Hollandia előz meg bennünket. Ebből, valamint a sokoldalú-

ságból azonban problémák is adódnak. Iparunk ágazatai sok szempontból nem eléggé megalapozottak, és nem teljesen kiépítettek. Nem elég fejlett kohászatunkban a finom termékek gyártása, alumíniumiparunkban pedig az alumíniumfeldolgozás folyamata. Egyes gépipari ágazataink fejlődésének nincs megfelelő technológiai és tudományos bázisa, ez pedig azért is komoly probléma, mert az ipari foglalkoztatottakból nálunk magas a gépiparban foglalkoztatottak aránya. Ennél az aránynál csak Angliáé és a Német Szövetségi Köztársaságé nagyobb lényegesen, de kisebb Belgiumé, sőt még az Egyesült Államoké is. A legfejlettebb országok iparához képest a magyar ipar szerkezete sok szempontból eltér. Véleményünk szerint a legfontosabb különbségek az alábbiakban foglalhatók össze:

– Iparunkból *hiányoznak* olyan *szuperdinamikus* ágazatok, mint a komplett nagy számítógép-gyártás, bizonyos elektronikus ágazatok, a rakéta- és az atomipar (ez utóbbiak összefüggő fejlesztésére csak a Szovjetunió és az Egyesült Államok képes).

– *Gépiparunkon* belül a komplett berendezések gyártásának szerepe jóval kisebb olyan országokhoz képest, mint pl. az NSZK vagy a Szovjetunió. Azon kevés – jelentős gépiparral rendelkező – országhoz tartozunk, ahol nincs önálló személygépkocsi-gyártás és a többi tartós fogyasztási cikk nagy részénél az egy főre jutó termelés színvonala megközelíti ugyan a nyugat-európai országokét, de az ilyen cikkeket előállító vállalataink általában még nem olyan modernek, mint pl. Olaszországban.

– *Vegyiparunkon* belül a modern műanyag-, műszál- és műtrágyatermelés kiépítése nagyobb arányokban még csak most bontakozik ki. A népgazdaság műanyagbázisa az európai KGST-országok közül nálunk az egyik a legalacsonyabb, egyes fejlett tőkésországokhoz képest pedig négy-öt-

szörte kisebb. Az egy főre jutó mű- és szintetikusanyag-termelés Magyarországon 1972-ben 9,6 kg volt, míg a KGST-országok átlaga 9,1, a Közös Piac országaiban pedig 57,1 kg. Vegyiszál-termelésünk ugyanekkor egy főre számítva 1,1 kg-ot ért el, míg a KGST-országok átlaga 3,9, a közös piaci országoké pedig 9,9 kg volt.

– Alacsony az egy főre jutó *villamosenergia-termelés* (1972-ben 1570 kW ó) és az egy főre jutó *energiahordozó-termelés* (egyezményes tüzelőanyagban kifejezve 1847 kg) is. Az európai KGST-országok közül az egy főre jutó energiahordozó-termelés csak Bulgáriában, a fejlett tőkésországok közül pl. Japánban és Olaszországban kisebb, mint nálunk. Az alacsony színvonal nálunk a villamosenergiaigényes ágazatok fejlesztésének visszaszorításával, valamint a gépesítés lassúbb előrehaladásával és a növekvő importtal függ össze.

– Magyarországon *bányászattal* foglalkozik az aktív népesség mintegy 3%-a. Ennél magasabb arányt csak Belgiumban tapasztalunk. Magyarországon a szénbányászat szerepe nagy. Ebben az ágazatban dolgozik az ipar létszámának 5%-a, amelynél magasabb arány a KGST-országok közül csak Lengyelországban (9%) található.

– Magyarországon a kohászaton belül a vaskohászat egy főre jutó termelése az NDK, Hollandia, illetve Olaszország szintjén van, de az egész kohászaton belül nálunk az alumíniumkohászat szerepe jóval nagyobb, mint sok más országban.

– Az egy főre jutó *papírtermelésünk* csupán a fele, negyede a fejlettebb országok papírtermelésének. A modern, olcsó alapanyagok tömeges összeszerelésén alapuló *bútoriparnak* pedig elsősorban a befejező fázisa teremtődött meg.

– Magyarország jelentős, arányában nagyobb *könnyűiparral* – elsősorban *textiliparral* – rendelkezik, mint pl. a Szovjetunió. A nyugat-európai országokhoz hasonlóan a

könnyűiparban foglalkoztatottak aránya a feldolgozó iparon belül 28%-os. Magyarország egy főre jutó szövet- és bőrcipőtermelése viszonylag magas színvonalon áll. A KGST-országok közül a termelés színvonala csak Csehszlovákiában jóval magasabb. Az egy főre jutó szövettermelés 1972-ben Magyarországon 42 m^2 volt, míg Csehszlovákiában 61 m^2-t ért el. Ezen belül a pamutipari kapacitás – amely az elmúlt 10 évben Nyugat-Európában 40%-kal csökkent – nálunk növekedett.

1972-ben Magyarországon egy főre számítva 3,6 pár bőrcipőt termeltek, e mutató értéke Franciaországban 3,7, a Német Szövetségi Köztársaságban 2,5, az Egyesült Államokban 2,5, a Német Demokratikus Köztársaságban 4,5, Olaszországban 5,1, Csehszlovákiában pedig 6,9 pár volt. Textil-bőr- és szőrmeiparunk azonban kevéssé automatizált a műanyagok, valamint a műszálak felhasználásában, elmarad az új anyagok és technológiák alkalmazásában, elmaradásunkat a legfejlettebb országokhoz képest most kezdjük nagyobb mértékben leküzdeni.

– Iparunk *centralizációja és koncentrációja* magasabb fokú, mint számos szocialista és fejlett tőkésországban. Így pl. gépiparunkon belül az 500 dolgozót foglalkoztató vállalatok aránya nagyobb, mint sok tőkésországban. A szervezeti koncentráció azonban nem eredményez megfelelő üzemek közötti technológiai és gyártáskoncentrációt, valamint tömegszerűséget. Bár az iparban foglalkoztatottak 14%-a szövetkezetekben dolgozik, viszonylag kevés az olcsó és jó minőségű alkatrészeket gyártó nagyüzemek kooperációjára építő specializált modern kis- és középüzem. Országunk méretei következtében egy vagy néhány vállalat szerepe az ipari ágazatokban szükségképpen jelentősebb, mint a nagyobb országokban. Ezt mutatja az, hogy pl. az állami üveg-, gumi-, papír-, selyem- és édesiparban csak egy vállalat működik.

Az *építőipari* termelés mennyisége gyorsan növekedett, modernizálása, a tipizálás és szabványosítás előrehaladt, és különösen a nagyberuházások megvalósításában, valamint a házgyártás bevezetésében jelentős műszakiszínvonal-emelkedést értünk el. Emellett azonban hibák mutatkoznak minőségben, gyorsaságban, költségszínvonalban, és elmaradott az építkezések technológiai színvonala is. Most kezdődik a könnyűszerkezetes építési mód bevezetése. Feltehetően a tégla alkalmazásának viszonylag nagy aránya miatt is az egy főre jutó cementtermelés színvonala az európai KGST-országok közül Magyarországon a legalacsonyabb.*

Iparunk szerkezetéből kiindulva megállapíthatjuk, hogy optimálisan kombinálnunk kell az intézkedéseket, amelyek az alapanyag-ágazatok (alumíniumfeldolgozás, földgázprogram, papíripar, hűtőházépítés stb.) további gazdaságos kiépítésére, és a feldolgozó ágazatokban (gépipar, könnyűipar stb.) a konstrukciók és a technológiák gyors színvonalemelkedésére, központi és önálló, koordinált fejlesztésekre irányulnak. Vonatkozik ez valamennyi ágazatban a termelékenység fokának emelése céljából megvalósítandó további gépesítésre, a gazdaságosabb termékstruktúra kialakítására, a kapacitások jobb kihasználására (a gépipari műszakszám csak 1,25), az önállóság adott feltételeihez adaptálódó vállalatok kezdeményezőkészsége és felelőssége kibontakoztatásának gyorsítására is.

Mindhárom irányú törekvésünk során a jelenleginél jobban ki kell használnunk a nemzetközi munkamegosztás előnyeit. Ez következik abból is, hogy *iparunk rendkívül össze-*

* Az egy főre jutó cementtermelés Magyarországon 1972-ben 286 kg-ot ért el, míg a KGST-országok átlagában 423, a Közös Piac országaiban pedig 628 kg volt.

fonódott az exporttal és az importtal, a termelés kiindulópontja gyakran az importált nyersanyag, célja az export értékesítés.

Mezőgazdaságunk szerepe a népgazdaság fejlődésében

Szemben a tőkésországok és egyes szocialista országok mezőgazdaságával, Magyarországon a mezőgazdasági termelés túlnyomórészt szocialista nagyüzemekben folyik. Az üzemek mérete a gazdálkodás jellege miatt kisebb, mint pl. a Szovjetunióban. Mezőgazdaságunkban továbbra is jelentős szerepet játszik a háztáji gazdaság, mivel itt található a főbb állatfajták állományának 40–50%-a. Az egy főre jutó mezőgazdasági végtermék Magyarországon a Szovjetunióhoz és Csehszlovákiához képest mintegy 30%-kal, a Német Demokratikus Köztársasághoz és Lengyelországhoz képest pedig 8–10%-kal magasabb. Ez népgazdaságunkban a mezőgazdasági termelés súlyát, és a mezőgazdaság termelékenységének fokát is tükrözi. A KGST-országok közül a mezőgazdasági munka termelékenysége hozzánk képest csak a Német Demokratikus Köztársaságban és Csehszlovákiában, valamint a fejlettebb nyugat-európai tőkésországokban jelentősen magasabb, a többi KGST-országban jóval alacsonyabb. Mezőgazdasági termelésünkben adottságainknál fogva a növénytermelés – más országok mezőgazdaságához képest – viszonylag nagy szerepet játszik. Magyarországon a mezőgazdasági végtermékben az állattenyésztés részesedése 42%. Ez kisebb az észak-európai (70%-os), de nagyobb a déleurópai (35%-os) aránynál. A termésátlagaink – jelentős javulásuk ellenére még mindig – elmaradnak a fejlett tőkés-

országok terméshozamaitól.* Növénytermelésünk öntözésigényes, és az öntözhető terület nagysága eléri a félmillió kat. holdat. A mezőgazdasági terület intenzív felhasználását is mutatja az, hogy az egy hektár művelt területre jutó növénytermesztési végtermék nagysága a KGST-országok közül csak a Német Demokratikus Köztársaságban jóval magasabb, mint nálunk.

A gabonatermelés egy főre számítva a KGST-országok közül Magyarországon a legmagasabb, és ez módot adott az 1950-es években kiéleződött gabonaprobléma megoldására. (Magyarországon 1972-ben egy főre számítva mintegy 1053 kg gabonát termeltek, míg a KGST-országok átlaga 671 kg, a Közös Piacé 438 kg volt, és az Egyesült Államokban is alig magasabb (1085 kg) mint nálunk. A kenyérgabona-szükségletet 1964 óta a hazai termelés fedezi, és többször exportra is volt lehetőség. Az egy főre jutó zöldségtermelésben a KGST-országok közül Bulgária és Magyarország éri el a legmagasabb (194, illetve 159 kg-os) színvonalat. Az egy lakosra számított kb. 190 kg-os gyümölcstermelési szintünket csak Bulgária haladja túl.

A hústermelés (1972-ben) egy főre jutó 122 kg-os színvonala az európai KGST-országok közül Magyarországon a legmagasabb. Ez nem utolsósorban a sertés- és a baromfitenyésztésnek a hústermelésben elfoglalt nagy szerepére vezethető vissza. Nálunk azonban a legalacsonyabb az európai KGST-országok közül a tejtermelés (163 kg/fő), ami a szarvasmarha-tenyésztés és -állomány kedvezőtlen alakulásával függ össze. Szarvasmarha-állományunk csak kb. egy-

* Magyarországon 1972-ben a hektáronkénti búzatermelés 31, Olaszországban 25, a közös piaci országokban 37 q volt, a kukoricáé 40, a közös piaci országokban 51, a burgonyáé pedig 111, a közös piaci országokban 266 q volt.

harmada Dániáénak. Magyarországon legnagyobb az egy főre jutó tojástermelés is, amely 1972-ben 316 db-ot ért el, míg a KGST-országokban csak 206, a Közös Piac országaiban pedig 1971-ben csak 256 db volt.

Magyarország mezőgazdasága átmenetben van az eszközigényes modern mezőgazdaság felé, az egy főre jutó eszközállomány az iparéhoz közelít.

A mezőgazdaság traktor-ellátásának és a műtrágya-felhasználásának színvonala a legfejlettebb KGST- vagy tőkésországokénak mintegy felét-egyharmadát éri el. 1971-ben Magyarországon 1 traktorra 82 hektár szántó- és évelőterület megművelése jutott, míg a Német Demokratikus Köztársaságban csak 32, a Közös Piac országaiban pedig csak 13 hektár. Magyarországon 1971-ben hektáronként 171 kg műtrágyát használtak fel, Olaszországban csak 90 kg-ot, Franciaországban azonban 241 kg-ot, az NDK-ban pedig 332 kg-ot.

A mezőgazdasági termelők számának abszolút csökkenése lassúbbodik. A csökkenés főképpen a nyugdíjazás következtében fog végbemenni. Vagyis fiatal munkaerő átáramlása a továbbiakban nem segíti nagymértékben az ipar fejlődését, a mezőgazdaság gépesítésének jórészt a kieső – de másutt már nem hasznosuló – létszámpótlását és a mezőgazdaságban dolgozók munkatermelékenységének emelését kell szolgálnia. Az állattenyésztésben elkezdődött a modern, ipari rendszerű tenyésztés bevezetése, és ez különösen a baromfitenyésztésben haladt előre. A hústermelés műszaki-anyagi bázisa (modern istállók és berendezéseik, takarmánygyártás) létrehozása azonban jelentős beruházási eszközöket követel, és napirendre került – az egyedi gépesítés mellett, illetve helyett – a komplex géprendszerek bevezetése. Nálunk is – mint a legtöbb közepesen vagy annál fejlettebb országokban – az ipari foglalkoztatottaknak kb. 10%-a dolgozik az élelmi-

szeriparban. Jelenleg bontakozik ki erőteljesebben ennek az ágazatnak a rekonstrukciója és bővítése; mivel itt is megmutatkozik a – már említett – nem teljes befejezettség, mert az ágazat még nem rendelkezik megfelelő hűtő- és raktárkapacitással.

A közlekedés szerepe

Közlekedésünk fejlesztése szempontjából kedvező, hogy az országon belüli szállítási távolságok viszonylag kicsinyek (átlagosan 150 km) és ez a KGST-országok közül a Német Demokratikus Köztársaságéval azonos. Egy főre számítva évenként kb. 28 tonna árut szállítunk, és ennél magasabb színvonalat csak a Német Demokratikus Köztársaság, Csehszlovákia és a Szovjetunió ért el a KGST-országok közül. Ezekben az országokban a magasabb szállítási teljesítmény csak részben a termelőerők magasabb színvonalának a következménye, nagyobb részt a termelőerők szerkezetével és területi elhelyezkedésével függ össze.

A vasútvonalak kiépítettségi foka csak néhány KGST-országban magasabb, mint nálunk. Ez a gépkocsiútvonalak tekintetében is hasonlóan alakul. A vasúti villamos és Diesel vontatás aránya kedvező, mintegy 83%-os. Az elektrifikáltság aránya Magyarországon még csak 12%-os, és ez a részesedés a KGST-országok közül csak Romániában jelentősen alacsonyabb, míg a Szovjetunióban 27 vagy pl. Olaszországban 49%-os. Magyarországon 1972-ben 1000 km^2-re számítva a vasútvonalak hossza kb. 100, a Német Demokratikus Köztársaságban kb. 140, a Közös Piac országaiban 82 km volt. Az 1000 km^2-re jutó gépkocsiút hossza Magyarországon 1969-ben 316 km volt, ennél kisebb mértékű a KGST-országok közül csak a Szovjetunióban található. A fejlett tőkésországok hasonló mutatói Magyarországhoz képest nagyob-

bak (Olaszországé pl. mintegy háromszoros). A KGST-országokhoz képest nálunk magas a teherszállításban a vasúti (72%-os) és folyami (5%-os) szállítás aránya, és alacsony a tengeri (7%-os) szállítás, a tőkésországokhoz viszonyítva pedig a közúti szállítás (12%-os) aránya (1972-es adatok). (Az olajvezetéken történő szállítás aránya 4%.) Viszonylag gyorsan halad előre a vasúti vontatásban a gőzvontatás arányának csökkenése. Emellett figyelembe kell vennünk, hogy a közlekedés modernizálása rendkívül eszközigényes folyamat. Közlekedésünk gyakran zsúfolt, viszonylag drága és nem elég gyors, esetenként a közlekedési fegyelem is kifogásolható.

A nemzeti vagyon

Az anyagi termelés ágainak (ipar, mezőgazdaság, szállítás) termelékenységi színvonala az ágazatok műszaki-anyagi színvonalától, árualapjaik mértékétől és korszerűségétől, az őket kiszolgáló infrastruktúra kiépítettségétől, a nemzeti vagyontól függ. A nemzeti vagyonra vonatkozóan országok közötti, megbízható összehasonlítások nem állnak rendelkezésre. (A különböző országok statisztikája a nemzeti vagyon fogalmát eltérően értelmezi. Egyes országokban az állóeszközöket csak leírással csökkentett, mások csak eredeti beszerzési áron tartják nyilván, és ezek a számok sem eléggé megbízhatóak. A tőkésországokban pl. a legtöbb tőkésvállalat forgóeszközeinek nagyságát kisebbnek tünteti fel a valóságnál, mivel a reális készletek kimutatása hitelkérés esetén annak elutasítását eredményezné. Hasonló a helyzet az állóeszközöknél is. A tőkésvállalatok vagyonára vonatkozó megbízható adatokkal leginkább a biztosító vállalatok rendelkeznek, ezeket az adatokat azonban nem hozzák nyilvánosságra. A részvénytársaságok mérlegének – adózás

okokból történő – meghamisítása ezekben az országokban rendszeres gyakorlat.) Ezért a rendelkezésre álló adatokból kiindulva csak azt a hipotézist kockáztathatjuk meg, hogy Magyarországon a nemzeti jövedelem egy főre jutó színvonala feltehetően közelebb áll a fejlettebb országokéhoz, mint a nemzeti vagyoné, az infrastruktúra fontos elemei elmaradnak gazdasági fejlettségük színvonalától. Erre abból következtethetünk, hogy ezekben az országokban az ipari üzemek gépesítettségi foka magasabb, a lakásállomány minőségileg jobb és nagyobb, az útvonalak kiépítettebbek, a falvak városiasabb jellegűek. Az egyes emberek ingóságainak nagyságában mutatkozó különbségek is nagyobbak, mint a tényleges fogyasztásban mutatkozó különbségek. Megjegyezzük, hogy a nemzeti vagyon egyes elemei és a termelési színvonal között nincs mindig közvetlen összefüggés, illetve a nemzeti vagyon nagyságának növekedése nem mindig jár a nemzeti jövedelem színvonalának hasonló mértékű emelkedésével például azokban az országokban, amelyek területileg nagyok, és sokat kell költeniük folyamszabályozásra, területrendezésre, útépítésre.

A nemzeti jövedelem felhasználása: fogyasztás és beruházás

A termelőerők és a termelési viszonyok fejlettségi foka és az egy főre jutó nemzeti jövedelem nagysága döntően determinálja a nemzeti jövedelem felhasználását is. A fogyasztás színvonalát leginkább a reáljövedelem mutatója fejezné ki, ezt azonban nemzetközileg még nem hasonlították elfogadhatóan össze. A KGST-országok között sor került az egy főre jutó fogyasztási alapok – amely alap a reáljövedelem legnagyobb részét alkotja – nagyságának összevetésére.

A KGST-országok egy főre jutó összes fogyasztásának mintegy 80–90%-a személyes fogyasztás. Magyarországon a személyes fogyasztás aránya az összes fogyasztáshoz képest magasabb, mint pl. a Szovjetunióban. E számítások szerint az egy főre jutó fogyasztási alap nagysága a Német Demokratikus Köztársaságban és Csehszlovákiában mintegy 25–30%-kal magasabb, mint Magyarországon. Ez a mutató viszont nálunk jóval kedvezőbb a Szovjetunióhoz és a többi KGST-országhoz képest ahhoz a színvonalhoz viszonyítva, amely a nemzeti jövedelem különbségéből adódna. Tehát az egy főre jutó fogyasztás nálunk magasabb, mint pl. a Szovjetunióban, és feltehetően megközelíti pl. Olaszországot is, de a fejlettebb nyugat-európai tőkésországokban 20–70%-kal magasabb mint Magyarországon.

A napi kalóriafogyasztás Magyarországon a világon a legmagasabbak között van. Bár a gabonafogyasztás (kb. 130 kg/fő) színvonala csökkenő tendenciát mutat, de a fejlettebb országokhoz viszonyítva még mindig magas. Állatifehérje-fogyasztásunk 43,4 gramm/nap, ami a fejlettebb országokhoz képest 20–30%-os elmaradást jelent, de magasabb, mint pl. Olaszországban vagy Japánban. Kielégítőnek mutatkozik a zöldség- és a gyümölcsfogyasztás színvonala, de nem egyenletes az egész évben. Az egy főre jutó hús- és hústermék-fogyasztás színvonala (60 kg/év) nálunk magasabb, mint pl. Japánban és Olaszországban, hasonló Hollandiáéhoz. A személyes fogyasztásból az élelmiszer-fogyasztás aránya (34,1%) még mindig viszonylag magas és nagyobb mértékű, mint pl. a Német Demokratikus Köztársaságban. Magyarországon a tej és a tejtermékek fogyasztása egy főre számítva mintegy 111 kg, Olaszországban pl. 144, Lengyelországban azonban már 275 kg. Egy főre számítva évente 34 kg cukrot fogyasztunk, ez a mutató Olaszországban 29, Bulgáriában 30, Csehszlovákiában és Franciaországban 38 kg.

Az iparcikkek közül 14 kg/fős textil(szál)-fogyasztásunk a fejlettebb országok színvonalának 40–50%-át éri el. Ennél nagyobb mértékben marad el azonban tőlük összetételben és minőségben. Gyors előrehaladás mutatkozik egyes ipari tömegcikkek fogyasztásánál. Így pl. gyorsan javul a lakosság mosógép, rádió és tv, valamint háztartási hűtőberendezés-ellátása is. Magyarországon 10 000 lakosra számítva 433 telefon-főállomás jut, Olaszországban pl. ötször több. A rádiókészülékek száma 10 000 lakosra számítva 2450, ez azonos Olaszországéval és a KGST-országok közül is csak a Német Demokratikus Köztársaságban magasabb. A 10 000 lakosra jutó tv-készülékek száma 1720, alig valamivel több Olaszországban és Franciaországban (1880 db) és a KGST-országok közül is csak Csehszlovákiában magasabb (2150 db).

Magyarország csak most ért el a személygépkocsi tömegcikkszerű fogyasztásának küszöbére. Nálunk 1965-ben 1000 főre 10 személygépkocsi jutott, 1971-ben pedig kb. 29. A fejlettebb KGST-országokban ez a mutató három-négyszer, a fejlett tőkésországokban tízszer is magasabb.

Magyarországon 1000 főre számítva jelenleg 7,3 lakást építenek. Ehhez képest a KGST-országok közül magasabb teljesítményt a Szovjetunió és Csehszlovákia ért el, ahol 1000 lakosra 9,4, illetve 7,6 lakás építése jut. A lakásépítés üteme nálunk ma már megközelíti vagy meghaladja a fejlett országokét (Olaszországban 6,7; a Német Szövetségi Köztársaságban 9,1, Angliában 6,7, Ausztriában 6/1000 lakos). Nálunk azonban kedvezőtlenebb a lakásállomány nagysága, és az épített lakások is rendszerint még kisebbek és – bár a komfort nélküli lakások aránya ma már csak 61%-os – közművekkel kevésbé ellátottak, mint a legfejlettebb országokban. Egy szobára számítva 1973-ban Magyarországon 1,8 lakó jutott. A KGST-országok közül e mutató értéke a

Német Demokratikus Köztársaságban és a fejlettebb tőkésországokban általában 30–50%-kal alacsonyabb. A lakásállomány 1960–1970 között 10%-kal növekedett, mivel az erőteljes lakásépítés mellett sok lakást meg kellett szüntetni. A fürdőszobával ellátott lakások aránya 16-ról 32%-ra emelkedett, s ez Franciaországéval megegyezik. Jelenleg még mintegy 400 000 család nem rendelkezik önálló lakással.

Szociális-társadalmi juttatásaink rendszere és színvonala lehetőségünkhöz képest magasnak mondható. (Az 1 főre jutó jövedelem 22%-a társadalmi juttatásokból származik!) Sokrétű szociális rendszerrel rendelkezünk, és a béren felüli juttatások aránya hasonló vagy magasabb, mint a fejlett tőkésországokban. Ezen belül azonban olyan intézkedéseket is megvalósítottunk – pl. az anyasági segélyt –, amilyeneket a legtöbb fejlett tőkésországban sem találunk.

Az oktatási mutatókon kívül itt csak arra utalunk, hogy Magyarországon 10 000 emberre 24 orvos jut. Ennél magasabb színvonalat a KGST-országok közül csak a Szovjetunió ér el, és a fejlettebb tőkésországok közül is sok olyan van, ahol az orvosi ellátás rosszabb vagy kevésbé terjed ki a társadalom egészére. Ugyanakkor figyelembe kell vennünk, hogy az orvosi hatékonyságot jelentős mértékben befolyásolja a kórházi ágyakkal való ellátottság, amely pl. a Német Demokratikus Köztársaságban mintegy 40%-kal magasabb, mint nálunk. Társadalmi rendszerünkből fakadóan az életszínvonal jóval kiegyenlítettebb, mint a tőkésországokban.

Magyarország fogyasztási színvonalának egyik jellemzője, hogy a parasztság fogyasztási színvonala eléri a munkásokét (ezen belül az élelmiszer- és élvezeticikk-fogyasztás 13%-kal magasabb, az iparcikkeké és szolgáltatásoké 10, illetve 30%-kal alacsonyabb). A szellemi foglalkozásúak egy főre jutó személyes fogyasztása a munkások és alkalmazottak átlagát

30%-kal múlja felül (ezen belül az élelmiszerek és élvezeti cikkek fogyasztása 15, az iparcikkeké 25, a szolgáltatásoké 40%-kal magasabb). A város és a falu közötti életszínvonal- és életkörülmény-különbség nálunk kisebb, mint pl. a Szovjetunióban, Romániában vagy Jugoszláviában. Kiegyenlítettebb a fogyasztási színvonal az egyes rétegeken és osztályokon belül is (különösen a tőkésországokhoz képest, hiszen nálunk hiányzik a tőkések luxusfogyasztása). Több más országhoz hasonlóan a betanított és a segédmunkásokhoz képest a szakmunkások mintegy 20, a felsőfokú végzettséggel rendelkezők 70%-kal keresnek többet. Nálunk ma már a lakosság túlnyomó többsége számára lehetséges az alapszükségletek kielégítése. Az életszínvonal növekedése azonban továbbra is különböző ellentmondások közepette megy végbe. A reálbérek alakulása függ a mezőgazdasági termelés ingadozásától. A fogyasztási alapok növekedését jórészt az új munkaerők bérének fedezésére, egyes rétegek relatív helyzetének javítására, az eddigi szociális juttatások és nyugdíjak fenntartására fordítják, s így viszonylag kevés eszköz jut a munkások és alkalmazottak reálbérének emelésére, az anyagi érdekeltség fokozott érvényre juttatására. Egyes spekuláns elemek ugyanakkor kiugróan magas jövedelemre tesznek szert, a munkások és alkalmazottak egy kis része viszont nehéz helyzetben van, erőforrásainkat még nem teljes mértékben koncentráljuk a valóban legégetőbb szükségletek kielégítésére. A szocialista szektorban foglalkoztatottak 12%-ának havi keresete 1500 Ft vagy annál kevesebb volt. A népesség mintegy negyedénél 1970-ben az egy főre jutó havi jövedelem 1000 Ft vagy annál kisebb volt. (Ez utóbbiakhoz elsősorban a nyugdíjasok és a sokgyermekes családok tartoztak.) 1967–1970 között a háztartások egy részénél az egy főre jutó nominál jövedelem nem növekedett, hanem csökkent. Az ipari keresők 40%-ánál a lakás továbbra is probléma. A munkások között van egy

viszonylag széles réteg, amely az alacsony és rendszertelen jövedelem, a lakásgondok következtében szinte kizárólag élelmiszerre költ. A házas, családos férfiak nagymértékben vállalnak mellékmunkát. Az aktív keresők 39%-a nem végezte el az általános iskola 8 osztályát, 42%-a fejezte be a 8 általánost, 14% érettségizett. A kulturális kiadások nem emelkednek a jövedelem arányában, a könyvvásárlás pl. alig növekszik. Sok az alacsony nyugdíjjal rendelkező és a családfenntartó nők száma. Az eltartottak száma az egy főre jutó jövedelmet még túlzottan differenciálja. Az össznépesség házimunkára majdnem annyi időt fordít, mint a kereső tevékenységre.

A nemzeti jövedelem egy másik nagy felhasználási területe a termelő és nem termelő *állóalapok,* valamint a *készletek* növelése. Az állóalapok és a készletek növelésére fordított összegek nagyságának és arányának nemzetközi összevetése azonban eddig nem járt eléggé megbízható eredménnyel.* Ebben több tényező játszik közre. Ami az állóalapok növekedését illeti, nehezen választható el az állóalapok pótlásától, és az úgynevezett pótlási beruházások is gyakran állóalapnövekedést eredményeznek. Az egyes szocialista országok között jelentős eltérések vannak az amortizációs kulcsok alkalmazásában, a tőkésországokban pedig az ún. gyorsított leírást alkalmazzák. Ez a pótló beruházások arányát nagymértékben növeli, az állóalapokat növelő beruházások szerepét viszont indokolatlanul csökkenti. Kisebb jelentőségű zavaró tényező ugyan, de megemlítjük, hogy nem tisztázott a gépek és az épületek javítási, valamint felújítási költségei-

* A felhalmozási alap aránya a nemzeti jövedelemből – nemzeti árakon számítva – 1970-ben Magyarországon 27, a Szovjetunióban 30% volt. A 3% különbség az eltérő árrendszer következtében nem fejezi ki a felhalmozási tevékenység arányainak eltérését.

nek elszámolása sem. Ezért megbízhatóbbnak véltük, ha nem csupán a nemzeti jövedelemből eszközölt beruházások színvonalát vetjük össze. A számítások tapasztalata szerint az állóalapokat növelő és pótló (bruttó) beruházások és felújítások egy főre jutó nagyságát tekintve Magyarország és Lengyelország kb. egy szinten van. A Szovjetunió és Csehszlovákia bennünket azonban e tekintetben kb. 50%-kal halad túl. Ennek oka abban keresendő, hogy Csehszlovákiában magasabb a nemzeti jövedelem színvonala, mint nálunk, a Szovjetunióban viszont igen magas a nemzeti jövedelemből a felhalmozás aránya. A fejlett tőkésországok beruházási színvonalát Magyarországéval az ágazati valutakulcsok segítségével hasonlítottuk össze, és ennek alapján az állapítható meg, hogy az egy főre jutó, használati értéket kifejező beruházás nagysága Magyarországon a fejlett tőkésországokénak mintegy 50–70%-a. Magyarország jóval nagyobb összegeket biztosít ma beruházásra, mint pl. 1938-ban, de beruházási eszközeink továbbra is korlátozottak. Ennek ellenére közepes színvonalú nemzeti jövedelmünk egy része „elfolyik" indokolatlan beruházásokra, továbbá olyan szükségletek kielégítésére, amelyek körülményeink között nem indokolhatók.

A bruttó beruházások nagysága nem tükrözi teljes mértékben azt, hogy egyes országok milyen erőfeszítéseket tesznek a beruházások és a gazdasági fejlődés érdekében. Ezen erőfeszítések nagyságát a felhalmozásnak a nemzeti jövedelmen belüli aránya mutatja.* Az akkumulációs ráta megbízható összehasonlítása végett az eltérő nemzeti árarányok kiszűrését pl. oly módon valósították meg, hogy e rátákat egy ország árai-

* 1950–1967 között a felhalmozás Magyarországon egyharmados arányban oszlott meg a gazdaságfejlesztés, az infrastruktúra és a készletváltozás között.

ban – pl. a szovjet rubelben – számolták. Az ilyen módon végzett számítások szerint pl. Magyarországon a nemzeti jövedelemből a felhalmozás aránya csak mintegy fele annak, amit a saját nemzeti áraink mutatnak. Ugyancsak a számítások szerint a KGST-országok közül lényegesen magasabb felhalmozási arányt csak a Szovjetunió valósított meg. Még nagyobb nehézségekkel jár a tőkésországokkal való összehasonlítás. Ezekben az országokban ti. a nemzeti jövedelmet valamennyi jövedelem összességeként fogják fel. Hozzászámítják az indokolatlanul megnövelt amortizációt, sőt egyes vizsgálatok fényt derítettek arra is, hogy a legtöbb tőkésországban a beruházási javak árszínvonala – ellentétben a szocialista országokkal – valamelyest alacsonyabb, mint a fogyasztási cikkek árszínvonala.

Külön zavaró tényező volt továbbá a készletek növelése alakulásának összevetése. Az első összehasonlítások ahhoz a megállapításhoz vezettek, hogy míg Magyarországon évenként a nemzeti jövedelem 5–6%-át fordítjuk a készletek növelésére, addig a fejlett tőkésországokban ez csupán 1%-ot tesz ki. Ebből önmagában az a következtetés adódik, hogy rosszul gazdálkodunk a készletekkel. Az eltérés okát vizsgálva azt is meg lehet állapítani, hogy a tőkésországokban a készletek nagyságát – az előbbiekben már említett oknál fogva – szándékosan a valóságosnál kisebbnek tüntetik fel és alacsonyabb árakon is veszik számba, továbbá a befejezetlen beruházásokat nem a készletek között szerepeltetik.

A nemzeti jövedelem és az amortizáció mesterséges nagyobbítása, a készletek látszólagos csökkentése a tőkésországok felhalmozási arányát a valóságnál kisebbnek tüntetik fel. Beruházásaink hatékonyságát, a készletgazdálkodás javítását nem a tőkésországok e kevésbé megbízható adatai alapján kell értékelni. Helyes viszont a tőkésországok konkrét beruházási tevékenységéből vagy készletgazdálkodásából tanul-

ni és a tapasztalatokat viszonyaink közepette alkalmazni. Figyelemre méltó pl. hogy az Egyesült Államokban egyre inkább oly módon építik az erőműveket, hogy azok fajlagos kalóriafogyasztása igen alacsony, berendezéseik gyakorlatilag majdnem teljesen a szabadban helyezkednek el, automatizáltak és élettartamukat nem 30, hanem inkább 10 évre ütemezik. Hasonlóképp figyelemre méltó, hogy a tőkésországokban egyes kereskedelmi vállalatok napi készletnyilvántartásokkal rendelkeznek, ami a fogyasztók igényéhez jobban alkalmazkodó rendelésfeladást tesz lehetővé.

A teljes beruházási tevékenység arányainak megközelítésére kiszámíthatjuk az összes foglalkoztatottakból a beruházási iparok (kohászat, gépipar, építőanyag- és építőipar) arányát is. Az ilyen iparágakban dolgozók aránya Magyarországon 21%-ot ér el, míg Bulgáriában ennél kevesebb és nagyjából megegyezik a Szovjetunióban kialakult aránnyal. A beruházási iparok aránya a fejlett tőkésországokban jóval magasabb, mint a KGST-országokban. A KGST-országokban a beruházási ipar és a fogyasztási cikkeket gyártó szektorok között a munka termelékenységében még jelentős különbség van, és a beruházási iparok segítségével megy végbe a fogyasztási ágazatok termelékenységének növelése, valamint színvonaluknak a beruházási iparéhoz való közelítése. A bruttó beruházások aránya a társadalmi végtermékből a legtöbb fejlett tőkésországban nem kisebb, mint a KGST-országokban, sőt Japán esetében (mintegy 40%) magasabb is. A fejlett tőkésországokban az összes beruházási tevékenységnek nagyobb része pótló jellegű, mint a KGST-országokban, és ezért a tiszta felhalmozás feltehetően hasonló vagy kisebb ezekben az országokban, mint a legtöbb KGST-országban.

Jelenleg nincs megfelelő tudományos alapunk az összes beruházások hatékonyságának nemzetközi összehasonlítá-

sára. A beruházások növekedésének és a nemzeti jövedelem emelkedésének aránya a gazdasági fejlődés minőségi feladatoitól, valamint más tényezőktől függ, és ily módon közvetlenül nem alkalmas a beruházások hatékonyságának összevetésére. Nem lehet pl. öt adott év népgazdasági beruházásait ugyanezen időszak nemzetijövedelem-növekményével összevetni, mert ez utóbbi és a beruházások közötti tényleges kapcsolat időszakonként és országonként rendkívül eltérő lehet. Ismert az a körülmény, hogy a beruházott gépek és berendezések aktív, az építmények pedig viszonylag passzív szerepet játszanak a nemzeti jövedelem növelésében. Az összes beruházásokból az építési és a gépi berendezések arányát összehasonlítva azonban nem helyes arra a következtetésre jutni, hogy ahol az építési beruházások aránya alacsonyabb, ott a beruházások hatékonysága magasabb. Ha ez nem konkrét létesítmények és természeti feltételek egyedi összehasonlításán, hanem globális népgazdasági szintű összehasonlításon alapszik, akkor kevésbé elfogadható. Az építések és a gépek aránya a beruházásokban függ a gépeknek és az építkezéseknek az egyes országokban alkalmazott és kialakult árszínvonaltól, valamint a beruházások összetételétől. Az az ország pl., amely beruházásaiban több teret szentel új létesítmények létrehozásának – lakásépítésnek stb. –, látszólag kevésbé hatékonyan ruház be. Úgy véljük tehát, hogy a beruházások hatékonyságának nemzetközi összehasonlítása az egyedi beruházások mind nagyobb számú gondos összevetése és a nyert tapasztalatok általánosítása útján oldható meg. Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy a fejlettebb tőkésországokban gyakrabban alkalmazzák a korszerű technikát, a beruházásokat gondosabban készítik elő és gyorsabban valósítják meg.

Viszonylag megbízható eredményeket kapunk a beruházási politika fő irányaira vonatkozóan, vagyis össze tudjuk

vetni, hogy az országok milyen főbb célokra fordítják beruházási eszközeiket. A gazdasági fejlődés jelenlegi szakaszában szinte világtendencia, hogy a beruházások a nemzeti jövedelemmel egyformán vagy annál valamivel gyorsabban növekednek, és e tekintetben kevés ország kivétel. Magyarország is olyan ország, amely az erőteljes beruházási tevékenységet folytató országok közé tartozik. A nemzeti jövedelemből a beruházások aránya az 1961–1965 közötti 15%-ról az 1966–1970 közötti időszakra 19%-ra növekedett. Ez a tendencia a legtöbb KGST- és nyugat-európai országban is érvényesül. Magyarország – a Szovjetunióval együtt – a többi KGST-országhoz képest viszonylag nagyarányú nem termelő beruházásokat eszközöl (az összes beruházások kb. 29%-a), ezen belül elsősorban lakásépítésre. A nem termelő beruházások aránya nálunk a fejlett tőkésországokéhoz hasonló vagy kissé alacsonyabb. Ez feltehetően nemcsak azzal magyarázható, hogy ezek az országok már kiépítették az alapanyaggyártó-infrastrukturális bázisokat, illetve anyagszükségletük egy részét importból fedezik, hanem feltehetően abból is, hogy a tőkésországok statisztikáiban számos beruházást – amely a szocialista országokban a termelő beruházáshoz tartozik – a nem termelő szférához sorolnak. (Nem tisztázott e szempontból a hadiiparral összefüggő beruházások szerepe sem.)

Magyarország beruházásainak jelentős részét, mintegy 17–20%-át fordítja a mezőgazdaság fejlesztésére. Ennél magasabb arányt az európai KGST-országok közül csak Bulgária mutat fel, de ha e beruházáshoz hozzáadjuk a más területen megvalósított, de a mezőgazdaság fejlődését elősegítő beruházásokat, akkor a mezőgazdaság szerepe beruházásainkban jóval magasabb az előbbi 17–20%-nál. A legtöbb fejlett tőkésországban közvetlenül a mezőgazdaságra a beruhá-

zási eszközök jóval kisebb részét fordítják, mint nálunk, mivel a mezőgazdaság szerepe kisebb.

Összes beruházásaink mintegy 38%-át fordítjuk az ipar fejlesztésére. Ez az arány a többi európai KGST-ország közül csak a Szovjetunióban kisebb, a fejlett tőkésországoké hasonló vagy kissé magasabb.

Az egy dolgozóra jutó – a beruházások következtében növekvő – állóeszköz-állomány a munkatermelékenység növekedésének döntő anyagi alapja. Az utóbbi évtizedben a Német Szövetségi Köztársaság feldolgozó iparában a munkatermelékenység gyorsabban növekedett, mint pl. Angliában. Ezzel egyidőben azonban az egy dolgozóra jutó állóeszköz-állomány is gyorsabban emelkedett. Mindkét országban a termelékenység növekedésének üteme lassúbb volt, mint az állóeszköz-állomány emelkedése. Magyarországon is az iparban az elmúlt 12 évben a termelékenység növekedését kissé megelőzte az állóeszköz-állomány fokozódása, a termelékenység emelkedése azonban számos országban gyorsabb volt, mint nálunk. Belgiumban és Norvégiában a termelékenység gyorsabban emelkedett, mint az állóeszköz-állomány, mivel itt az iparban lényeges strukturális változások következtek be a nem túlságosan eszközigényes ágazatok fejlesztése irányában.

Ipari beruházásaink mintegy kétharmadát az alapanyagiparok (ennek felét a fűtőanyag- és villamosenergia-ipar), egyharmadát pedig a feldolgozó ipar „viszi el". A többi KGST-országhoz viszonyítva valamennyi iparág részesedése az összberuházásokból alacsony, és az átlagnál alacsonyabb a vaskohászaté. Beruházásaink struktúráját a szükségletek szerkezetének megfelelően és a nemzetközi munkamegosztást figyelembe véve célszerű kialakítani.

Ami külkereskedelmi adottságainkat illeti, a világkereskedelemben elfoglalt szerepünk – bár a világ népességben elfoglalt arányukhoz képest viszonylag nagy – kicsinek mondható. Részesedésünk a világkereskedelemből kb. 1%, a KGST-országok kereskedelméből pedig 8%. Magyarország a KGST-országok egymás közti forgalmában ennél nagyobb szerepet az élelmiszerek, az alumíniumhordozók, a gyógyszerek, egyes közfogyasztási cikkek, autóbuszok, műszerek, egyes komplett élelmiszeripari berendezések exportjában játszik.

Magyarország nemzetközi partnerei számára tehát elsősorban ezekkel az export termékeinek a szállításával lehet hasznos. Népgazdaságunkban a külkereskedelmi forgalom nagyságra gyorsabban növekszik, mint a termelésé, és ezért a külkereskedelmi forgalom szerepe is nő. A kivitel meghaladja a nemzeti jövedelem 40, a társadalmi végtermék mintegy 25%-át. A külkereskedelmi forgalom aránya a társadalmi végtermékhez viszonyítva csak olyan országokban magasabb, mint pl. Bulgária, Belgium vagy Hollandia, a nagyobb népességű országokéban általában kisebb. A külkereskedelem nagy aránya következtében nálunk a gazdasági ágak közötti kapcsolatok és kölcsönhatások jó része közvetetté válik. E kapcsolatok ugyanis a külkereskedelem csatornáin keresztül mennek végbe, miközben a más országokkal való érintkezés pozitív, esetenként pedig negatív hatásaival kombinálódnak. A külkereskedelmi forgalom nagy szerepét mutatja, hogy nálunk az egy főre jutó külkereskedelmi forgalom eléri a 295 deviza rubelt. Ez Olaszországéhoz képest csak 16%-kal alacsonyabb, de egyes fejlett tőkésországokénak csak fele-negyede. A KGST-országok közül – 20%-kal – csak a Német Demokratikus Köztársaság, Csehszlovákia ha-

lad meg bennünket, Lengyelországé pedig Magyarországénak a fele. A külkereskedelmi forgalomban az export és az import aránya népgazdasági áganként eltérő. Az import aránya néhány ágazat kivételével növekvő tendenciát mutat. Az export aránya is népgazdasági ágazatonként különböző. A hajók, a daruk termelésének pl. több mint 90%-át exportáljuk; gyógyszeriparunk termelésének pedig több mint a kétharmadát kivitelre állítja elő. 1971-ben a gépipar termelő tevékenységének 24, a kohászatának 22%-át exportáltuk, míg a könnyűiparban, a vegyiparban és az élelmiszeriparban ez az arány 15–17% volt. A kivitel aránya 9%-os mezőgazdaságunk és közlekedésünk tevékenységében, 5–7%-os a bányászatban és az építőanyag-iparban. Több kisebb fejlett tőkésországban a gépipar, továbbá az élelmiszer-gazdaság exporthányada hozzánk hasonló. Gyakran nagyobb az exportnak – és az importnak is – az aránya a többi iparágban, kivéve a bőr-, a cipő- és a nyomdaipart vagy a bányászatot. Vagyis a gépiparon kívüli iparágakban ezek az országok gyakran intenzívebb nemzetközi cserét bonyolítanak le.

Egyes alapanyaggyártó ágazataink termelésüket nemcsak közvetlen, hanem közvetett export útján is kiviteli célra állítják elő. A kohászati termékek jelentős részét csak részben visszük ki mint durva- vagy finomlemezt, más részét azonban feldolgozva, gépek formájában. A közvetlen és közvetett exportot együttesen tekintve a teljes kivitel a termelés mintegy felét éri el a kohászatban, és az előzőekben kimutatottaknál magasabb a vegyiparban, a mezőgazdaságban vagy a közlekedésben is. Az *import részesedése legmagasabb az alapanyaggyártó ágazatokban,* az exporté viszont a feldolgozó ágazatokban. A társadalmi termék importanyag-tartalma (100 Ft termeléshez számítva) 1968-ban a legmagasabb a vegyiparban (25 Ft), majd a kohászatban (20 Ft), a könnyűiparban (17 Ft) és a gépiparban (10 Ft)

volt. Kiegészítő behozatalra legnagyobb mértékben a vegyiparban (29%), a gépiparban és a bányászatban (27%), a kohászatban (24%) és az építőanyag-iparban (21%) szorultunk. Jelentős, de kisebb a kiegészítő import aránya a könnyű- és az élelmiszeriparban (13–15%), valamint a villamosenergia-iparban (10%), míg a mezőgazdaságban ez csak 5%-ot ér el.

Ez igazolja annak az állításnak a helyességét, hogy mi a világkereskedelembe úgy kapcsolódunk be, hogy a termelés kezdő- és végpontjai főleg külföldön helyezkednek el. Ezzel kapcsolatos az is, hogy exportunk értékének kb. egyharmada import termékek felhasználásából adódik, és ez nagyobb hányad, mint a hazai végtermék-előállításban. A külkereskedelem különböző szocialista és tőkés relációi között jelentős termék- és értékkonvertálást valósítunk meg (a tőkésországokból származó alapanyagok és félkész gyártmányok felhasználásával szocialista országokba irányuló exportot folytatunk és fordítva). Külkereskedelmünk relációs struktúrájának egyik legfontosabb jellemző vonása az, hogy a KGST-országok részesedése – Bulgária és a Német Demokratikus Köztársaság után – nálunk a legmagasabb, a forgalomnak kb. 70%-a.

Az egymás közötti forgalom aránya tehát a KGST-ben alacsonyabb, mint a fejlett tőkésországok külkereskedelmében, amelyek egymás között bonyolítják le annak háromnegyedét, viszont nagyobb, mint a Közös Piac országaiban, ahol az egymás közötti forgalom az összforgalomban csak 43%-kal részesedik. Külkereskedelmünk relációs szerkezetének egyik fontos vonása, hogy abban egy országnak – a Szovjetuniónak – igen nagy szerepe van. A Szovjetunió részesedése növekvő tendenciájú, jelenleg eléri külkereskedelmi forgalmunk egyharmadát. (Az Egyesült Államok részesedése a fejlett tőkésországok egymás közötti forgalmából

csak egynyolcadot ér el.) A Szovjetunión kívüli KGST-országok részesedése a külkereskedelmi forgalomban mintegy 30%-os, kb. 20%-ot (egyenként kb. 10–10%-ot) tesz ki a Német Demokratikus Köztársaság és Csehszlovákia részesedése, míg a többi 10% Lengyelországra, Bulgáriára és Romániára jut.

Stabilnak mutatkozik a Német Demokratikus Köztársaság és Csehszlovákia részesedése külkereskedelmi forgalmunkban. Ez nem utolsósorban országaink kiegészítő gazdasági struktúrájára és a munkamegosztás fejlesztésére vezethető vissza. Bár egyes fejlesztési párhuzamosságok (különösen magyar–csehszlovák viszonylatban) a külkereskedelmi forgalom fejlesztésében negatív irányban is éreztetik hatásukat.

Románia, Bulgária szerepe külkereskedelmi forgalmunkban jelentősen csökkent. Ez arra utal, hogy ezek az országok sok szempontból hasonló feladatokat oldottak meg, mint Magyarország. Nem voltunk egymás számára eléggé „érdekesek", nem találtuk meg eléggé az együttműködés útját. Kuba szerepe külkereskedelmi forgalmunkban viszonylag kicsi.

A KGST-orientáció külkereskedelmünkben elsősorban azzal az előnnyel jár, hogy export- és importpiacaink tartósan biztosítottak, stabilak, kedvezőek az ár- és a szállítási feltételek. A magyar–szovjet kapcsolatok segítségével kiegészítődik iparunk nyersanyagbázisa, és lehetőség nyílik haladó iparágaink és könnyűiparunk, valamint mezőgazdasági termékeink nagy volumenű és kedvező értékesítésére. A szovjet forgalom szerepe növekszik a beruházási javak és fogyasztási cikkek importjában is. A Szovjetunión kívüli szocialista országok elsősorban a gépek és a fogyasztási cikkek importjában, valamint gépipari termékeink és mezőgazdaságunk exportjában játszanak jelentős szerepet. A többi szocialista ország szerepe külkereskedelmi forgalmunkban viszonylag

kicsi (döntően Jugoszláviával bonyolódik le, Kína szerepe viszonylag alacsony).

A fejlett tőkésországokkal lebonyolított külkereskedelmi forgalom aránya a KGST-országok közül csak Romániában és Lengyelországban magasabb, nálunk mintegy 23%-ot ér el. A fejlett tőkésországok és vállalataik számunkra különösen a beruházási javak, a fejlett technika importja szempontjából kívánatos partnerek, de az ezekből az országokból származó import jelentős szerepet játszik vegyianyag-szükségletünk fedezésében, valamint időnként a mezőgazdasági importban is.

A fejlett tőkésországokkal lebonyolított forgalomban az export hosszabb időszakon keresztül nem érte el az import értékét, illetve egyéb kötelezettségeink nagyságát, és ezért adósságunk keletkezett. Ugyanakkor javultak hitelfelvételi lehetőségeink. Így a belföldön felhasznált nemzeti jövedelem kissé nagyobb a megtermeltnél, és törekszünk arra, hogy a hazai fejlesztésbe – kellő megalapozottsággal – külföldi eszközöket is bevonjunk oly módon, hogy külföldön fizetőképességünk még tovább javuljon. Nehézséget okoz, hogy exportunk szerkezete nem felel meg gazdaságunk jelenlegi fejlettségi fokának. Haladó ágazataink szerepe a kivitelben viszonylag alacsony. A forgalom dinamikusan emelkedik, struktúrája azonban kevéssé változott: importunkban a gépek és a vegyi anyagok szerepe növekedett, a többi ipari anyagé csökkent, kivitelünkben pedig – kis mértékben – emelkedik az ipari fogyasztási cikkek részaránya, de az élelmezési termékek kivitele – a kis mértékű csökkenés ellenére – továbbra is exportunk vezető ága maradt. Fejlett tőkés relációjú importunk egynegyede a Német Szövetségi Köztársaságból származik.

A fejlett tőkésországokkal lebonyolított forgalomban az export hosszabb időszakon keresztül nem érte el az import

értékét, illetve egyéb kötelezettségeink nagyságát, és ezért adósságunk keletkezett. Ugyanakkor javultak hitelfelvételi lehetőségeink. Nehézséget okoz az is, hogy exportunk szerkezete nem felel meg gazdaságunk jelenlegi fejlettségi fokának. Haladó ágazataink szerepe a kivitelben viszonylag alacsony.

A fejlődő országok részesedése Magyarország külkereskedelmi forgalmában csak 6%-ot ért el, ennél kisebb ilyen arány a KGST-országok közül csak a Német Demokratikus Köztársaságban van. A fejlett tőkésországok a külkereskedelmi forgalom 25%-át bonyolítják le a fejlődő országokkal, vagyis jobban kihasználják a fejlődő országokkal való kapcsolatok lehetőségét. Ez önmagában arra utal, hogy távlatilag az ezen országokkal lebonyolított forgalmunk növekedésére kedvező lehetőségeink nyílnak. Figyelembe kell vennünk azonban a következőket is: a fejlődő országokba irányuló exportunk gyakran hitelek nyújtását követeli (ez beruházási erőforrásaink korlátozottsága miatt kevésbé lehetséges számunkra), ezeken a piacokon is növekszik a verseny, továbbá számos fejlődő országban a politikai függetlenség elnyerése után is nagy a tőkés monopóliumok szerepe. Nem elhanyagolható szempont, hogy egyes nyersanyagok és félkész gyártmányok beszerzésére a KGST-országok piacain kedvező és biztonságosabb feltételek adódnak számunkra.

Külkereskedelmi forgalmunk relációs szerkezeteinél figyelembe kell venni, hogy annak jelentős részét nálunk jóval nagyobb országokkal bonyolítjuk le, és ennek következtében szerepünk ezen országok importjában sokkal kisebb, mint ezeknek az országoknak a szerepe a mi behozatalunkban. A külkereskedelmi forgalom segítségével megvalósított anyagcsere jellemző vonása, hogy a csere nagy része nem úgy bonyolódik le, hogy azonos ágazatok hasonló termékeit cseréljük, hanem úgy, hogy egyes ágazatok ter-

mékeit exportáljuk más ágazatok termékeinek importja ellenében. Vagyis ez azt jelenti, hogy a külkereskedelem útján megvalósult ágazatközi csere szerepe Magyarországon igen jelentős, a termelési együttműködés, a szakosítás, a kooperáció és a választékcsere kevéssé fejlődött ki, nagy közös vállalatok gyakorlatilag nem alakultak ki. A KGST-országokkal lebonyolított forgalmunkban a cserének jellegzetessége, hogy gépek, közfogyasztási iparcikkek, élelmezési termékek formájában megtestesülő munka exporttöbbletét cseréljük ki ipari anyagok importtöbbletére, miközben beruházási eszközöket takarítunk meg. (A fejlett európai tőkésországok közül pl. az egymás közti forgalomban csak a legerősebbeknek, a Német Szövetségi Köztársaságnak és Angliának van jelentős arányú gépaktívuma, a kisebbeknek pedig túlnyomó részt passzívumuk van.)

Más jellegű anyagcsere megy végbe a tőkésországokkal lebonyolított forgalomban. Itt az élelmiszerek, a fűtőanyagok és a fémek, valamint az ipari közfogyasztási cikkek exporttöbbletét – aktívumát – cseréljük el a gépek, valamint egyéb nyersanyagok és vegyi termékek importtöbbletéért. (Ilyen jellegű anyagcserét bonyolítanak le a fejlődő országok a fejlett tőkésországokkal.) Hasonló jellegű ez az anyagcsere a többi KGST-ország és a fejlett tőkésországok közötti forgalomban is.

Magyarország külkereskedelmében az anyagcsere oly módon megy végbe, hogy több fogyasztási cikket viszünk ki, mint amennyit behozunk. A fogyasztási cikkek egy részét tehát termelési eszközökért cseréljük el. Az import nagyobb részben – mintegy 50%-ban – szolgálja a felhalmozást, mint a hazai termelés, mivel a felhalmozás aránya a hazai termelésben ennél alacsonyabb.

Magyarország – hasonlóan Bulgáriához, Olaszországhoz vagy Japánhoz és eltérően pl. Norvégiától, Hollandiától vagy

a Szovjetuniótól – az export során a munkát nagyobb arányban eleven munka és nem amortizáció formájában viszi ki, mint amilyen az importtermékekben levő munka megoszlása e tekintetben.

A Magyarországon megvalósuló gépi beruházások 40–50%-át importból fedezzük. Ez a behozatal fontos szerepére utal az ipari termelés és a népgazdaság technikai színvonala anyagi bázisának kiépítésében. Nálunk a fogyasztás teljes importtartalma (mintegy 20%) kisebb, mint a beruházásoké, vagy mint a fogyasztásé a kisebb fejlett tőkésországokban. Ezen belül a fogyasztás importanyag-tartalma hasonló, ami azt jelenti, hogy a választékcseréből és az együttműködésből adódó késztermékimport aránya nálunk alacsonyabb. Exportunkban – más országokéval összehasonlítva is – sokféle termék és számos vállalat szerepel. Kivitelünkben a termékkoncentráció elég jelentős, és ennek mértéke szocialista kivitelünkben nagyobb, mint a nem szocialista országokba irányuló exportban. Szocialista viszonylatban négy cikk (az autóbusz, a kiszerelt gyógyszer, a timföld és a női utcai cipő) adja az export 24%-át, összesen 49 termék pedig az 54%-át. Nem szocialista relációban 5 cikkből származik (vágóbika, marhahús, IU-acél, hutaalumínium) kivitelünk 16%-a, és 34 cikk adja az export 40%-át. Emellett kisebb volumenben sokféle terméket exportálunk, és bár az export a gyártás sorozatnagyságát növeli, de ennek ellenére a termékek egy részénél a termelés nem eléggé nagysorozatú és gazdaságos. Az egyes termékek nagyobb részét nem több, hanem csak egy-egy vállalat exportálja.

Exportunkban elég magas a gépek, a fogyasztási cikkek és a mezőgazdaság aránya, importunkban pedig a nyersanyagok és a gépek részvétele. Kivitelünkben alacsony a nyersanyagok,

behozatalunkban pedig a mezőgazdaság és a fogyasztási cikkek aránya.

Kivitelünkben 1950–1970 között erőteljes strukturális átalakulás ment végbe, amely az export egyharmadát érintette. Még nagyobb mértékű volt ebben az időszakban az import szerkezetének módosulása. Míg kivitelünkben a gépek és a nyersanyagok aránya növekedett, az élelmiszereké csökkent, addig behozatalunkban a nyersanyagoké csökkent a többi árucsoport javára. A szerkezeti módosulás különösen az időszak első évtizedében volt viharos, a második időszakban a változás mértéke csökkent. Az 1960–1970 közötti évtized változásai közül az egyik legfontosabb a gépexport arányának visszaesése kivitelünkben. Idegenforgalmunk devizabevételei pedig elérik összkivitelük értékének 5%-át.

Összkivitelünk és -behozatalunk szerkezetének átalakulása százalékban

Megnevezés	A kivitel szerkezete	A behozatal szerkezete	Az árucsoport arányának változása 1950–1970 között	
	1970-ben		a kivitelben	a behozatalban
Gépek, berendezések, felszerelések	31,5	29,7	+ 8,5	+ 7,7
Ipari fogyasztási cikkek	19,5	8,4	— 0,8	+ 6,9
Nyersanyagok és félkész termékek	26,1	52,2	+ 8,6	—20,5
Élelmiszerek és élelmiszeripari anyagok	22,9	9,7	+16,3	+ 5,9
Összesen	*100,0*	*100,0*	*34,2*	*41,0*

Külkereskedelmi szerkezetünk pozitív vonásainak fenntartása és fokozása, a forgalom egészének hatékonyabbá tétele azt követeli, hogy a nemzetközi együttműködésben egyrészt használjuk ki a szakképzett magyar munkaerő – nagyobb saját eszköz befektetése nélküli – hatékony felhasználásának (egyszerűbb termékek, magyar részről nagy beruházásokat nem igénylő kooperációk, bérmunka) és a hitelfelvételeknek a lehetőségeit, és az így szerzett devizáért olyan árukat vásároljunk, amelyek segítségével hozzáférhetünk más országok technikai haladásának gyümölcseihez, másrészt partnereinkkel – elsősorban a szocialista-, de a tőkésországokkal is – együttműködve modern, nemzetközileg gazdaságos és versenyképes export termékstruktúrát alakítsunk ki.

A külgazdaságban kombinálni kell – a nem túl progresszív ágak termékeinek exportja révén – más országok munkatermelékenysége gyümölcseinek „behozatalát" és saját fejlesztési eredményeink értékesítését, továbbá az import fokozásával, egyes termékek gyártásának megszüntetésével, más ágak termelésének mérséklésével egyidőben az exportunkban több piacon értékesíthető konvertábilis kapacitások létrehozását. Ugyanakkor ezeket kombinálni kell – a saját és a KGST-országok piaci lehetőségeit kihasználó – olyan haladó ágak fejlesztésével, amelyek termékei és szolgáltatásai a fejlett tőkésországokba egyelőre kevéssé exportálhatóak, mivel az ottani piacokat a gyakran még erősebb nagyvállalatok uralják.

Magyarország természeti-gazdasági adottságainak fő vonásait oly módon foglalhatnánk össze, hogy hazánk a szocializmus teljes felépítésén munkálkodó, a szocialista világrendszerbe tartozó, a tervgazdaságot nagyfokú önállósággal és anyagi érdekeltséggel párosítani törekvő, dinamikus és fiatal, a termelőerők fejlettségének egészét tekintve közepes fokon

álló ország. Hazánk jelentős iparral és modernizálódó mezőgazdasággal, általában sokféle gazdasági ágazattal rendelkezik és egyes fontos – elsősorban ipari felhasználásra kerülő – nyersanyagokkal nem a legjobban ellátott kis ország, ahol a külgazdasági kapcsolatok szerepe igen jelentős. Magyarország gazdasági adottságai – a nemzetközi együttműködés helyes felhasználása esetén – a strukturális feszültségek ellenére is – lehetővé teszik az intenzív, dinamikus gazdasági fejlődést. E tekintetben különösen jelentősek a termelési viszonyok, a relatíve kedvező munkaerő- és szakemberadottságok, a beruházások eredményeként fejlődő műszaki-anyagi bázis. Mindezek képessé teszik gazdaságunkat a tudományos-technikai forradalom eredményeinek fokozatos átvételére. Magyarországon a szocialista szektor részesedése a nemzeti jövedelemben és a különböző ágazatok termelésében majdnem 100%-os. A népgazdaság valamennyi ágában a termelési viszonyokban mélyreható változások mennek végbe szocialista jellegük kiteljesedése irányában, és ily módon aktívan elősegítik a termelőerők fejlődését.

Gazdasági fejlődésünkkel együtt, annak velejárójaként nagy mértékben megnőttek és dinamikusan fejlődnek a nyersanyagok és az energia iránti szükségletek. E szükségletek megfelelő kielégítése gazdasági fejlődésünk egyik alapvető feltétele és tényezője. Ezért ma a nyersanyagtermelés modern kiépítése és a nemzetközi együttműködés napirenden levő feladat. Ennek során figyelembe kell venni országunk méreteit, s azt, hogy Magyarországon relatív eszközhiány van.

NEMZETKÖZI NYERSANYAG-EGYÜTTMŰKÖDÉSÜNK ALAKULÁSA ÉS HELYZETE

AZ IPARIANYAG-TERMELÉS SAJÁTOSSÁGAI ÉS NEMZETKÖZI EGYÜTTMŰKÖDÉSÜNK FŐBB MOZGATÓ ERŐI

Az ipari anyagok a fűtőanyagokat, az érceket és a fémeket, a vegyi termékeket, a növényi és az állati eredetű anyagokat, valamint az építőanyagokat tartalmazzák. A népgazdaság nyersanyagbázisához azonban hozzátartozik a mező-, az erdő- és a vízgazdálkodás, valamint a mindezekkel összefüggő közlekedés is.

Ezeknek az anyagtermelő ágazatoknak az a specifikumuk, hogy a gazdasági tevékenység kezdő szakaszait jelentik a végtermékeket kibocsátó ágazatokhoz viszonyítva, amelyek a népgazdaság mint termelési lánc végén helyezkednek el. A kezdő szakasznak is a legelején találhatók a bányászati (kitermelő), növénytermelési és infrastrukturális (vízszolgáltatás, közlekedés stb.) ágazatok. Hozzájuk képest pl. a vaskohászat az érckitermelés és a feldolgozó gépipar közötti közbülső fokozat. Az anyagokra az egyik munkaréteg után rakódik a másik, és a különböző fokozatokon áthaladva az anyagok elvesztik önálló alakjukat. Anyaguk és értékük azonban belekerül a végtermékekbe azok tárgyi termékképző és értékalkotó elemeként, és közben készletként,

a társadalmi termelés folyamatos fenntartásának és bővítésének tartalékaként is funkcionálnak.

Míg üzemi szempontból anyagnak tekintik a kívülről vásárolt termékeket (a gépiparban pl. a részegységeket, egyes alkatrészeket), addig népgazdaságilag anyagtermelőnek a nem feldolgozó (gép-, könnyű-, építő- és élelmiszeripari) tevékenységet nevezzük. Ezek alágazatai közül is egyesek (pl. fa, papíripar stb.) inkább anyagtermelő jellegűek, még az anyagtermeléshez sorolt vegyiparban is akad inkább feldolgozás jellegű ágazat (pl. a gyógyszeripar vagy a műanyag-feldolgozás). 1968-ban a gép- és a könnyűipar bruttó termelésének 55, az élelmiszeriparénak pedig 76%-a került végső felhasználásra (vagyis fogyasztásra, beruházásra, exportra és készletváltozásra). Ezeken belül is különösen magas (80% körüli) ez az arány pl. a műszer-, a bútor-, a textilruházati, valamint az építőiparban (94%). Ezzel szemben az anyagtermelő fázisokban a termelés nagyobbrészt közvetlenül nem a végső felhasználásra történik, hanem főképpen saját és más ágazatok termelő felhasználását szolgálja. A végső felhasználásra kerülő rész legkisebb az erdőgazdálkodás (13%), a kohászat és az építőanyag-ipar (15—16%) termelésében, valamint a könnyűiparon belüli egyéb – fa- és papíripari – (18–20%-os) termelésben. Csak 28%-os ez az arány a villamosenergia-iparban és 30 vagy 38%-os olyan fontos ágazatokban, mint a bányászat, a vegyipar, a mezőgazdaság és a közlekedés.

Az adatok értékelésénél figyelembe kell venni, hogy pl. bauxitbányászatunkban, vaskohászatunkban a végső felhasználási arányt megemeli az export.

A termelő felhasználás magas aránya – azonkívül, hogy az anyagtermelő ágazatok nagymértékben egymásra épülnek – abból adódik, hogy az anyagok a munkaeszközök és a fogyasztási cikkek „testét" képezik.

A nemzetközi együttműködést egyrészt az váltja ki, hogy ezek, a fogyasztási, valamint beruházási javak elemeit képező, az egymást követő nemzedékek életfeltételeit alkotó, valamint az újratermelés használatiérték-arányait biztosító anyagok, munkatárgyak „természetigényesek", és Magyarországon részben vagy teljesen hiányoznak, nem előállíthatók, nem „kompetitívek". A hazai ellátás – jelenlegi ismereteink szerint – egyes termékekből csak import révén biztosítható, más termékeknél – természeti vagy egyéb okokból – a belső szükségletekhez viszonyítva a hazai termelés lehetősége korlátozott. Ezért nálunk a nemzetközi együttműködés e téren a bővített újratermelés normális menetét biztosító elementáris tényező.

Nemzetközi együttműködéshez vezet továbbá az egymást kiegészítő természeti adottságok összekapcsolása. A szovjet–magyar timföld–alumínium kooperációban pl. a kedvező bauxit, illetve vízenergia-termelési együttes gyümölcsöztetése megy végbe. Ez lehetővé tette, hogy az alumíniumimportunk 1970-re 82 000 tonnára emelkedjen, és hogy exportunk 53 000 tonnát érjen el. Hasonló jellegű folyamat megy végbe akkor is, amikor a Német Demokratikus Köztársaságból káli-műtrágyát vagy Lengyelországból ként importálunk, viszont gyümölcsöt exportálunk.

Mivel a természeti feltételek a társadalmi termelékenységet meghatározó körülmények közé tartoznak, az anyagtermelésben és -ellátásban való nemzetközi együttműködés fontos alkotóeleme az egyes országokban – így Magyarországon is – az ipar és a népgazdaság-fejlesztés hatékonysága alakulásának. A külgazdasági kapcsolatok nemcsak a bővített újratermelés elemi természeti feltételeit teremtik meg (kellő biztonsággal), hanem kihatnak a ráfordítások (ezen belül az egyszeri és a folyamatos, eleven és holt munka) színvonalára is. E ráfordításváltozások tovagyűrűznek az

újratermelés különböző szféráira; e ráfordítások csökkenése az egész újratermelési folyamatot bővíti, míg növekedésük korlátozza a bővülést. A ráfordítás-módosulások egyik lehetősége a drágább hazai termelés olcsóbb importtal való kiegészítése vagy felváltása, és ennek párjaként más, kedvező hatékonyságú hazai termékek exportja. A szocialista nemzetközi együttműködés pozitívan befolyásolja a magyar népgazdaság energiatermelésének és -felhasználásának hatékonyságát. Nálunk a szükséglet kielégítése hazai forrásból átlagosan a szén helyett olaj esetén pl. mintegy 2,5-szer olcsóbb. Az egy szénbányászatban foglalkoztatottra jutó termelés 1964-ben Csehszlovákiában kb. kétszer akkora volt, mint Magyarországon. A nemzetközi együttműködés is hozzájárult ahhoz, hogy széntermelésünk az 1960. évi 26,5 millió tonna helyett 1972-ben csak 25,8 millió tonna volt. Ebben nemcsak az játszott közre, hogy a hazai kőolajtermelés 1,2 millió tonnáról 2 millió tonnára emelkedett, hanem az is, hogy a kőolajimport 1,5 millió tonnáról 6 millió tonnára nőtt. Az olaj behozatala eléri a belső felhasználás 82%-át. Az energiaimportot a hazai mélyművelésű szén termelésénél és felhasználásánál kisebb ráfordítást igénylő exporttermékekkel biztosítottuk. További lehetőség kedvező természeti adottságaink nemzetközi hasznosítása az optimális kapacitások létrehozása útján. Így a hazai termelést – az exportpiac jótékony hatásának eredményeként – gazdaságosabbá tesszük.

Ezek által a munkaoldalról feloldódik a termelési fázisok egymásra érzékeny természeti-technológiai kötöttsége. Például, ha a nemzetközi cserében élelmezési termékekért kohászati alapanyagot szerzünk, akkor gépiparunk az élelmiszer-gazdaságra is épül, vagy ha textilipari termékekért fűtőanyagokat vásárolunk, akkor a lakosság energiaellátásának egy részét könnyűipari tevékenységgel biztosítjuk.

A hatékonyság és a nemzetközi együttműködés összefügg a termelés eszközigényességével is. Az egymást követő alapanyag-termelő és -feldolgozó fázisokban a termelés egyaránt munkát igényel, miközben egymást követő szakaszokban egyrészt más ágazatok tevékenységét használják fel, másrészt – a saját tevékenység következtében – a termékre hozzáadott érték (amortizáció és eleven munka) tapad rá, melyet az adott árrendszer több-kevesebb pontossággal tükröz.

A fázistevékenység kifejtésekor az alapanyag-termelő ágazatokban az amortizáció aránya az elevenmunka-kifejtéshez képest nagyobb, mint a feldolgozó ágazatokban. Vagyis az alapanyag-termelő ágazatokban az eleven munka szerepe kisebb. 1968-ban Magyarországon a kohászatban 100 Ft bérre és jövedelemre 21 fillér amortizáció jutott. Ez az arány a villamosenergia-iparban és a közlekedésben (90%-kal), valamint a bányászatban (20%-kal) magasabb, a vegyiparban pedig hasonló volt, míg a gépiparban, az élelmiszeriparban és a mezőgazdaságban az eleven munkához fajlagosan csak feleannyi, az építő-, a könnyű- és az építőanyag-iparban pedig csak harmadannyi amortizáció kellett.

Az amortizáció – az állóeszközök elhasználása – ezen eszközök előzetes befektetését, előlegezését és folyamatos fenntartását feltételezi. A hozzáadott értékre jutó fajlagos állóeszköz-mennyiség az anyagtermelő ágazatokban általában nagyobb, mint a feldolgozás folyamán. Az előlegezés nagyságát az egy főre jutó állóeszközök mennyisége és elhasználódásuk gyorsasága befolyásolja. Így azok az ágazatok, ahol az előlegezés kisebb vagy a megtérülés gyorsabb pl. a kohászatéhoz képest (így a bányászat, gépipar, a vegyipar és építőipar) e tekintetben kedvezőbb, fordítva pedig (az építőanyag-, könnyű- és élelmiszeripar, valamint a mezőgazdaság), kedvezőtlenebb helyzetben vannak az egyes ága-

zatok jelenlegi fejlettségi fokán, mint az eleven munkára jutó amortizáció tekintetében. Természetesen figyelembe kell venni, hogy a feldolgozó ágazatok egy késztermék előállításának csak egy részét végzik el. Így pl. a gépipari fázis, a gépek előállításának csak része, hisz a gépek előállítása komplexebb, magában foglalja az előző fázisokat, pl. a kohászatot is. Ezért természetesen a gépek előlegezési és állóeszköz-igényessége is magában foglalja e fázisok összességét. Egy-egy feldolgozó fázis arányát – a termék összes ráfordításaiból, az ágazat társadalmi termékéből – a hozzáadott érték aránya tükrözi, míg az előző fázisok szerepét a társadalmi termék összetételében nem az ezek által szolgáltatott termékek tömegének, hanem a bennük foglalt ráfordításoknak a következtében kialakuló anyaghányad fejezi ki. Az építőipar társadalmi termékének mintegy fele, a gép- és a könnyűiparénak pedig több mint 60, az élelmiszeriparénak több mint 80%-a anyagfelhasználásból áll, vagyis nem ezekben a termelési szakaszokban, hanem az előző fázisokban elvégzett munkáknak az eredménye. Ha most már nem az egyes fázisok állóeszköz-igényességét, hanem az egyes komplex gyártási ágakét hasonlítjuk össze, akkor az állóeszköz-igényességben mutatkozó különbség – a fázisok integrálódása következtében – nagymértékben csökken, bár az alapanyag-termelő ágazatoké e tekintetben is magasabb marad.

Emellett a nettó kibocsátásra jutó állóeszköz-igényesség az egyes ágazatokon belül – részben a modernizáltság fokát, részben pedig az alkalmazott technika jellegét tükrözően – bár a kiegyenlítődés irányába halad, de ezen belül differenciált. (Például egyharmaddal alacsonyabb a bútorgyártásban a papíriparhoz és a textilruházati iparban a pamutiparhoz képest.) A gyógyszeriparban e mutató a műtrágya és a szervetlen alapanyag gyártásához képest majdnem felével kisebb, a mezőgazdaságon belül pedig 20%-kal alacso-

nyabb a növénytermelésben, mint az állattenyésztésben. Így ma már ezt a problémát is nemcsak összevontan (népgazdasági, ipari vagy iparági szinten) kell vizsgálnunk, hanem konkrétabban, az alágazatokat szem előtt tartva is, hiszen a népgazdaság az elemekből épül fel. Az anyagok termelése az egyes üzemeken belül és a gazdaság egészében szállításigényes, mivel az egységnyi súlyra, illetve térfogatra jutó érték kisebb, mint a késztermékek esetében, és a közlekedés pedig maga is eszközigényes ágazat. Az anyagok előállításának folyamata a feldolgozáshoz képest gyakran nem csupán amortizáció-, állóeszköz- és szállításigényesebb, hanem a munkafeltételek is nehezebbek.

Az állóeszköz-igényesség szinvonala Magyarországon 1968-ban
(kohászat = 100)

Ágazat	A hozzáadott értékre jutó közvetlen alloeszkoz	Ágazat	Az egymillio Ft netto kibocsatásra jutó teljes állóeszkoz
Közlekedés	199	Közlekedés	182
Villamosenergia-ipar	188	Villamosenergia-ipar	167
Bányászat	96	Bányászat	112
Vegyipar	82	Vegyipar	94
Mezőgazdaság	73	Építőanyag-ipar	92
Élelmiszeripar	71	Élelmiszeripar	85
Építőanyag-ipar	69	Mezőgazdaság	84
Gépipar	44	Gépipar	75
Könnyűipar	41	Könnyűipar	68
Építőipar	15	Építőipar	60

Az eszközigényesség – a belső termelés egészéhez hasonlóan – a kivitelnek (az export nagyságának és áruösszetételének) – a termelékenység függvényében változó – korlátja. Vagyis az állóeszköz-előlegezési igények nagysága sem a hazai, sem az export célú termelésben nem haladhatják meg a mindenkor adott beruházási lehetőségeket. A nemzetközi együttműködés hatékonysági lehetőségeinek kihasználása egyrészt lehetőséget nyújt állóeszköz-megtakarításra, és így a munkatermelékenység növelésének korlátait csökkenti, másrészt – azáltal, hogy partnereinkkel együttesen gyorsabban növelhető a népgazdasági munka termelékenysége – megteremti az állóeszköz-igényesebb technika alkalmazásának lehetőségeit. Abban pl., hogy villamosenergia-behozatalunk eléri a belső felhasználás 22%-át, nem csupán energiahordozó-ellátottságunk hatékony bővítésére irányuló törekvésünk jelentkezik, hanem az is, hogy ily módon az eszközigényes erőműépítés és relatív felhalmozásieszköz-hiányunk mérséklődik, az eszközöket, pedig más ágazatok – így pl. az alumínium félkészgyártmányok – termelésének és kivitelének fokozására koncentrálhatjuk. Ugyanez az exportőr a Szovjetunió számára természeti adottságai hatékony kihasználását és ráfordításai kedvező értékesítését eredményezi. Jórészt eszközigényességi okokkal magyarázható az is, hogy bár a műanyagok hazai termelése az 1960. évi 9900 tonnáról 1972-re 50 000 tonnára emelkedett, az import részesedése azonban a felhasználásból 50%-ról csak 42%-ra csökkent. Vegyiszál-termelésünk is fejlődött (4200 tonnáról 11 600 tonnára emelkedett), a behozatal részesedése (1960-ban 80%-os volt) azonban kevéssé változott. Az eszközöknek a nemzetközi együttműködés útján való hatékonyabb kihasználását és biztonságosabb működtetését szolgálja a villamosenergia-rendszerek összekapcsolása is.

Az eszköz, vagyis az egyszeri ráfordítás nagysága a hatékonyságnak csak egyik sajátos eleme a folyó, illetve elevenmunka-ráfordítás mellett. Egyes eszközigényes termékek exportnyeresége pl. kedvezőbb is lehet, mint kevésbé eszközigényes termékeké. Emellett a munkaráfordítások az alapanyag-iparokban megfelelő termelékenység esetén nem értékesülnek kevésbé hatékonyan, mint pl. a gépiparban, sőt az előbbi ágazatokban a bérek rendszerint magasabbak, mint pl. a könnyűiparban. A gépipari fázis előnye az alapanyaggyártáshoz képest – a kisebb állóeszköz-igényességen kívül – jórészt az erőteljesebb dinamizmusban és abban rejlik, hogy ez az ágazat a tudományos és fejlesztő tevékenység eredményeinek fő materiális közvetítője. Ilyen minőségében azonban ez az ágazat kutatásigényes, és a nagyszériás olcsó, de jó minőségű termékelőállítás csak növekvő állóeszközellátottság révén biztosítható.

AZ IPARI ANYAGOK FELHASZNÁLÁSA ÉS TERMELÉSE MAGYARORSZÁGON NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN

Az egyes országokban az ipari anyagok felhasználása a gazdasági fejlettség fokozódásával – bár nem lineárisan és a termelési és felhasználási struktúra változásainak hatására termékenként is differenciáltan – emelkedik.

A fejlett mezőgazdaságáról ismert, a termelőerők fokát tekintve fejlettebb Dániában pl. az egy főre jutó acél-, valamint energia- és villamosenergia-felhasználás mintegy 50%-kal, a cementfelhasználás pedig kétszer magasabb, mint nálunk.

A nemzetközi együttműködés egyik fő feladata – különösen a kedvezőtlen természeti adottságokkal rendelkező or-

országok szempontjából – az, hogy a gazdasági fejlettség emelkedéséhez szükséges, növekvő iparianyag-felhasználást hatékonyan biztosítsa*. Az egy főre jutó anyagfelhasználás növekedése a kiinduló alap az emelkedő fogyasztást és beruházást biztosító ágazatok számára.

A nemzetközi együttműködés alakulására nagy hatást gyakorol az egyes országokban az alapanyag-termelés kiépítettségének színvonala. Az ipari alapanyagtermeléshez viszonyítva a nettó import**–a szintén kedvezőtlen természeti adottságokkal rendelkező – Bulgáriában jórészt azért magasabb, a Német Demokratikus Köztársaságban pedig azért alacsonyabb, mert a hazai termelés az előbbi országban kevésbé, az utóbbiban jobban kiépített. Az egy főre jutó nemzeti jövedelem színvonalához viszonyítva Bulgáriában, a Német Demokratikus Köztársaságban, de Olaszországban is egyes fontos vegyipari, építőanyag-ipari, fa- és papíripari termék hazai termelése nagyobb, mint Magyarországon. Magyarország helyzete az acél és a tüzelőanyag-termelésben mutatkozik „kedvezőnek". Ez utóbbi termékcsoporton belül azonban a széntermelés volumene magas.

Egyes anyagok termelésének színvonala az egy főre jutó nemzeti jövedelem nagyságához viszonyítva 1968-ban (Magyarország = 100)

Megnevezés	Összes tüzelőanyag	Acél	Műanyag	Műszál	Cement	Fűrészáru	Papír
Bulgária	76	68	258	147	188	417	122
NDK	168	69	361	944	124	196	177
Olaszország	29	87	555	768	197	98	212

* Dánia pl. csak cementfelhasználását fedezi saját termelésből. Energiaszükségletének a hazai forrás csak 4, acélfelhasználásának csak 24, villamosenergia-felhasználásának azonban 81%-át elégíti ki.

** A behozatalból a kivitel leszámítva.

A természeti kincsekben gazdag KGST-országokban az iparianyag-termelés színvonala – az egy főre jutó nemzeti jövedelem színvonalához viszonyítva – hozzánk képest általában magasabb, a Szovjetunió Magyarországtól csak papírban, Csehszlovákia és Lengyelország pedig csak kőolajban marad el. Különösen nagy volt a többi ország előnye műszáltermelésben, ezenkívül hozzánk viszonyítva Romániáé a kőolaj és cement, Lengyelországé a szén, a Szovjetunióé a kőolaj és a villamos energia, Csehszlovákiáé pedig az acél és a villamos energia termelésében.

Az egy főre jutó termelés a nemzeti jövedelem színvonalához viszonyítva egyes ipari anyagokból 1968-ban (Magyarország = 100)

Megnevezés	Csehszlovákia	Szovjetunió	Lengyelország	Románia
Villamos energia	159	174	140	99
Szén	.	118	339	41
Kőolaj	5	611	7	414
Acél	189	127	120	126
Műszál	548	230	466	496
Cement	136	117	138	176
Papír	141	65	111	118

Magyarországon több KGST-országhoz képest az ipari anyagok termelésének növekedése kevésbé dinamikus és színvonala viszonylag alacsony, de ez korántsem azt jelenti, hogy ezeket az ágazatokat nem fejlesztettük. (Svájc pl. kevésbé fejlesztette ezeket, a legfontosabb nyersanyagokat importálja; az egy főre számított behozatala a Közös Piac országaihoz képest kb. kétszeres.) A műanyag- és műszál-

gyártó ipart kivéve, a legfontosabb ipari anyagok komplex hazai termelésének fokozására jelentős beruházásokat valósítottunk meg. Ez jórészt (különösen egyes kohászati, fa- és papíripari ágazatokban) importanyagokra alapozva történt.

Az elmúlt 20 évben Magyarországon különösen dinamikusan fejlődött a földgáz-, a villamosenergia-, a kőolaj-, a cement- és a papírtermelés. 1950 és 1960 között a villamosenergia- és a szén-, a kőolaj-, a cement-, az acél- és a papírgyártás emelkedett gyors ütemben. 1960—1970 között a vasérc- és a széntermelés csökkent, illetve stagnált, dinamikusan pedig a földgáz, a vegyi anyagok és a papír termelése növekedett.

A fontosabb ipari alapanyagok termelésének dinamikája (egy főre számítva) Magyarországon

Megnevezés	1950–1960	1960–1970	1950–1970
Villamos energia	237	184	437
Szén (egyezményes fűtőanyagban kifejezve)	162	99	161
Kőolaj	222	154	342
Gáz	840	9800	8232
Vasérc	153	83	127
Koksz	401	114	458
Acél	169	159	269
Műtrágya	237	491	1165
Műanyag és műgyanta	.	536	.
Vegyiszál	100	225	225
Cement	185	171	315
Fa	117	135	158
Papír	156	200	312

Az iparianyag-termelés eszközigényessége következtében ma már a magyar ipar állóeszköz-állományának több mint a felét, foglalkoztatott létszámának pedig több mint egynegyedét veszi igénybe. E szektor részesedése népgazdaságunk termelő állóeszközeinek mintegy negyede. A részesedés az utóbbi 10 évben az ipar állóeszközeiből nem változott, munkaerő-állományából csökkent, de – mivel az ipar szerepe növekedett –, a népgazdaság állóeszköz-állományából és a foglalkoztatottak létszámából emelkedett.

Az iparianyag-termelés részesedése Magyarországon az állóeszköz- és munkaerő-állományból (százalékban)

Megnevezés	1960	1970
Az ipar állóeszköz-állományából	57,4	57,2
Az ipar létszámából	30,8	27,1
A népgazdaság termelő állóalapjaiból	21,6	24,1
A népgazdaságban foglalkoztatottak létszámából	8,5	9,5

Magyarországon a beruházás útján az állóeszközök szerkezetének jelentős változtatására és átcsoportosítására került sor a nem termelő szféra és a közlekedés „rovására", elsősorban az ipar és az építőipar, kismértékben pedig a mezőgazdaság javára. A beruházásoknak a struktúraváltoztatást célzó része valamelyest csökken ugyan, de azoknak kb. egynegyedét éri el.

A beruházási eszközök „feltételezett" átcsoportosítása Magyarországon 1960–1970 között (százalékban)

Megnevezés	Az összes állóeszköz megoszlása	A beruházások megoszlása	1–2	Az összes állóeszköz megoszlása	A beruházások megoszlása	(3–4)
	1960	1961–1965		1965	1966–1970	
	(1)	(2)		(3)	(4)	
Ipar és építőipar	21,3	45,1	+23,8	25,0	43,3	+18,3
Mezőgazdaság	14,7	16,5	+ 1,8	14,3	19,2	+ 4,9
Közlekedés	21,3	13,3	— 8,0	19,6	13,4	— 6,2
Kereskedelmi és nem termelő szféra	42,7	25,1	—17,6	41,1	24,1	—17,0
Összesen	*100,0*	*100,0*	*+25,6*	*100,0*	*100,0*	*23,2*

A beruházások átcsoportosító hatása az iparon belül az alapanyag-termelő ágazatokban Magyarországon 1970-ben
(százalékban)

Megnevezés	Rész az ipari állóeszközökből	Rész az ipari beruházásokból	(3 = 2—1)	Rész az ipari beruházásokból	(5 = 4—1)
	(1)	(2)		(4)	-
Bányászat	14,0	18,5	+ 4,5	15,5	+ 1,5
Villamosenergia-termelés	17,8	14,0	— 2,8	12,2	— 5,6
Kohászat	12,7	9,8	— 2,9	11,0	— 1,7
Építőanyag-ipar	5,7	6,0	+ 0,3	6,5	+ 0,8
Vegyipar	10,4	16,0	+ 5,6	15,9	+ 5,5
Iparialapanyag-termelés összesen	*60,6*	*64,3*	*+ 3,7*	*61,1*	*+ 0,5*

1966–1970 között Bulgáriában, Lengyelországban és a Német Demokratikus Köztársaságban az összes beruházások arányában hasonló átcsoportosítás történt, mint Magyarországon. Bulgária – ahol az infrastruktúra kevésbé kiépített – relatíve kisebb átcsoportosítást hajtott végre a nem termelő szféra rovására, mint Magyarország, a Német Demokratikus Köztársaság és Lengyelország pedig nagyobbat. A mezőgazdaság javára a Német Demokratikus Köztársaság és Magyarország hajtott végre átcsoportosítást, míg Lengyelország a mezőgazdaság és a közlekedés rovására nem ruházott be.

Az ipar javára történő átcsoportosítás fő célja Magyarországon az alapanyag-termelő iparok ki- és továbbfejlesztése volt. Az ipari beruházások 61–64%-a ebbe a szektorba irányult. A bányászat és a villamosenergia-termelés kapja ennek egyharmadát-egynegyedét, a vegyipar egyhatodát, a kohászat egytizedét. Az ipari beruházásokon belül is – kicsiny és minimális mértékű – átcsoportosítás történt az alapanyag-iparok javára. Itt a „pozitív" átcsoportosítás az utolsó 10 évben a vegyipart, a bányászatot és az építőanyag-ipart érintette, a „negatív" a kohászatot és a villamosenergia-termelést.

A beruházási eszközök – összes anyagtermelés okozta – „terhelése" az előbbieknél nagyobb, ha a mezőgazdaság növekvő eszközigényességét is figyelembe vesszük. A mezőgazdaság – ahol az állóeszköz-igényesség közelít egyes ipari-alapanyag-termelő ágakéhoz – aránya 1960–1970 között a népgazdaság összes állóeszközeiből kissé növekedett is. Az összes – vagyis a mezőgazdasági és az ipari – anyagtermelés állóeszköz-állományunk egyre nagyobb részét köti le. Ezen belül az elsődleges anyagtermelés (a kitermelő ágazatok, vagyis a mezőgazdaság és a bányászat) részesedése 1, a másodlagos ipari anyagot termelő ágazatoké (villamosenergia-

termelés, kohászat, vegyipar és építőanyag-ipar) 2,5, az iparianyag-termelésé (bányászat és másodlagos iparianyag-termelés) 3%-kal emelkedett.

Az anyagtermelő ágazatok részesedése
Magyarország összes állóeszköz-állományából (százalékban)

Megnevezés	1960	1970	Változás
Mezőgazdaság	14,7	15,0	+0,3
Bányászat (I)	2,6	3,3	+0,7
Elsődleges anyagtermelés	17,3	18,3	+1,0
Iparialapanyag-termelés II.	9,3	11,8	+2,5
Iparianyag-termelés (I+II)	11,9	15,1	+3,2
Összes anyagtermelés	*26,6*	*30,1*	*+3,5*

Míg az összes anyagtermelés szerepe állóeszköz-állományunkban növekedett, addig a foglalkoztatottságban csökkent. A felszabadulás előtt minden második, ma már csak minden harmadik kereső dolgozik ebben a szektorban. Ezen belül azonban a fejlődés ágazatonként és időbelileg is eltérő.

A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya a növekvő termelékenység és a mezőgazdaságnak a fogyasztáson belül mérséklődő részesedése alapján csökken. A bányászatban foglalkoztatottak aránya egy ideig növekedett, később csökkent, míg az egész iparianyag-termelésben (különösen az iparialapanyag-termelés II-ben) dolgozók része-

sedése növekedett. Ez annak a következménye, hogy a népgazdaság alapanyag-bázisának struktúrájában a mezőgazdaság szerepe visszaesik, az ipari alapanyagoké (ezen belül a szén mellett és részben helyett a szénhidrogéneké, a feldolgozottabb acéloké, az acél mellett a műanyagoké, a réz mellett az alumíniumé stb.) növekszik. Míg a felszabadulás előtt az iparialapanyag-termelés II-ben a dolgozók aránya alacsony volt, addig 1970-ben az anyagtermelő szektor aktív keresőinek több mint egyhatoda itt tevékenykedett.

Az anyagtermelésben foglalkoztatottak aránya a népgazdaság aktív keresőiből Magyarországon
(százalékban)

Megnevezés	1941	1950	1960	1970
Mező-, erdő-, vízgazdálkodás	52,0	52,0	38,9	26,2
Bányászat	1,2	1,8	3,1	2,9
Elsődleges anyagtermelés I.	53,2	53,8	42,0	29,1
Villamosenergia-ipar	0,3	0,5	0,8	1,7
Kohászat	0,5	1,3	1,8	2,0
Vegyipar	0,5	0,8	1,4	2,2
Építőanyag-ipar	0,6	1,1	1,5	1,6
Iparialapanyag-termelés II.	1,9	3,7	5,5	6,5
Iparialapanyag-termelés	3,1	5,5	8,6	9,4
Összes anyagtermelés	*55,1*	*57,5*	*47,5*	*35,6*

Az összes anyagtermelésben dolgozók aránya csak 1950-ig növekedett, azóta – kissé gyorsuló ütemben – csökkent. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak arányának csökkenése 1950–1970 között gyorsabb volt, mint az iparianyag-

termelésben dolgozók részesedésének növekedése, amely az utóbbi 10 évben minimális volt. Ezen belül csupán a villamosenergia- és a vegyipar szerepe emelkedett számottevően, a bányászat aránya csökkent, míg az előző 20 évben az iparianyag-termelés szinte valamennyi ágának dinamikusan növekedett a szerepe.

Az összes anyagtermelésben foglalkoztatottak arányának csökkenése ellenére nálunk ez az arány magasabb, mint a fejlettebb országokban. Ez főképp a mezőgazdaság és a bányászat magas arányából következik, míg az iparialapanyag-termelés II-ben foglalkoztatottak arányában a legtöbb országhoz viszonyítva Magyarországon nemigen mutatkozik jelentős eltérés. A mezőgazdaság részesedése a gazdasági fejlettség fokának emelkedésével csökken, azonban a természeti adottságok a kitermelő ágazatok (mezőgazdaság, bányászat) helyzetét országonként jelentősen befolyásolják.

Az iparianyag-termelésben foglalkoztatottak aránya – a komplex nyersanyagbázissal és a termelés magas termelékenységével rendelkező – a Szovjetunióban és az Egyesült Államokban alacsonyabb, mint nálunk. Ez az arány csak néhány országban, pl. Csehszlovákiában és Belgiumban magasabb.

Az anyagtermelés II. ágazatai közül a villamosenergiatermelést és az építőanyag-ipart valamennyi ország kifejleszti. A kohászat és a vegyipar fejlesztését az eszközigényesség, a nyersanyagok, a kapacitás nagysága és a szállítási feltételek – főleg a kisebb országokban – korlátozzák, mivel ezek a gazdasági élet túlzott diverzifikációját, és benne ezen ágazatok teljes és egyidejű fejlesztését nem tudják elviselni. Ezért előbb gyakran vagy a kohászatot, vagy a vegyipart, vagy a különböző alágazataikat fejlesztik ki.

Egyes országok és Magyarország anyagtermelésében foglalkoztatottak arányának eltérései 1963–1964-ben
(az aktív keresők százalékában)

Megnevezés	Mezőgazdaság	Iparianyag-termelés	Összes anyagtermelés
Románia	+26,5	—5,5	+21,0
Bulgária	+15,3	—2,1	+13,2
Lengyelország	+12,2	—1,9	+10,3
Szovjetunió	+ 1,1	—2,5	— 1,4
Olaszország	+ 1,5	—3,8	— 2,3
Csehszlovákia	—11,5	+1,7	— 9,8
NDK	—15,9	+0,8	—15,1
NSZK	—15,7	0	—15,7
Hollandia	—21,3	—0,8	—22,1
Egyesült Államok	—23,8	—2,7	—26,5
Belgium	—24,1	+3,1	—21,0

Megjegyzés: nagyobb = +
kisebb = —

Az összes anyagtermelésben foglalkoztatottak aránya főképpen azért csökkenhet, mert ezekben az ágazatokban fokozódik a gépek és így a gépipar szerepe. Amennyiben ezeknek az ágazatoknak az amortizációját munkára vezetjük vissza, és azt a foglalkoztatottak számához hozzáadjuk, úgy az iparianyag-termelés részesedése Magyarországon – az előbbi adatokhoz képest – mintegy 2%-kal megnövekszik (az emelkedés az építőanyag-iparon kívül az ágazatokban 0,5–0,5%). A társadalmi munka e kombinációja és integrációja növeli az anyagtermelés hatékonyságát, munkaerőt szabadít fel a feldolgozó ágazatok és a nem termelő szféra számára. A társadalmi munkatermelékenység növekedésének és a felhasználási struktúra változásának hatására előbb

közvetlenül a mezőgazdaságban dolgozók aránya csökken, miközben az iparialapanyag-gyártásban (különösen a II-ben) dolgozók aránya növekszik, és az összes anyagtermelésben alkalmazott állóeszközök részesedése emelkedik. A gazdasági fejlettség jóval későbbi szakaszában kezdődik el az iparianyag-termelő szektorban közvetlenül dolgozók arányának stagnálása vagy csökkenése.

Az iparianyag-igényekre hatnak azonban a szolgáltatásokkal növelt társadalmi végtermék struktúrájának módosulásai és a benne végbemenő termelési és felhasználási szerkezeti változások is. 100 Ft nem termelő fogyasztásra kerülő élelmiszer-gazdasági termék, közlekedési szolgáltatás, valamint nem anyagi fogyasztás iparianyag-tartalma Magyarországon 1970-ben kb. 20 Ft volt. A nem élelmiszeripari fogyasztási iparcikkek és az építőipari termékek iparianyag-tartalma ennél magasabb volt (70 Ft körül mozgott). A fogyasztás iparianyag-igényességét csökkenti a nem anyagi szolgáltatások arányának emelkedése, növeli azonban az a körülmény, hogy a fogyasztásra kerülő mezőgazdasági termékek iparinyersanyag-tartalma emelkedik, továbbá az, hogy növekszik az iparicikk-fogyasztás aránya (bár az ipari anyagok kereslet-rugalmassága kisebb, mint az ipari készterméké).

Összes beruházásaink értékének 60–70%-a a felhasznált ipari anyagok értékéből adódik. Az egységnyi kapacitásra jutó beruházási ráfordítás csökkenése a beruházások iparianyag-igényességét mérsékelheti, a beruházások arányának emelkedése azonban a társadalmi végtermék iparianyag-igényességének fokozódásával jár. Az előtérben álló iparicikk- (benne a lakás-) fogyasztás arányának emelkedése és az erőteljes beruházási tevékenység az iparianyag-igényességet emeli. Ezt viszont a nem anyagi fogyasztás arányának növekedése és az anyagfelhasználás komplex modernizációja je-

lentős mértékben ellensúlyozhatja. Ez azonban nem szüntetheti meg teljesen azt a viszonylag tartós feszültséget, amely abból fakad, hogy a dinamikus fejlődés több ipari anyagot követel, azonban ezek az ágazatok nálunk még korántsem kellő mértékben kiépítettek és befejezettek. Ezt a problémát hatékony nemzetközi együttműködés segítségével, a gazdaságos hazai termelés kiépítésével és nemzetközi kooperációjával, valamint feldolgozó iparunk és élelmiszer-gazdaságunk exportkiépítettségének fokozásával oldhatjuk meg.

Ipari termelésünk növekedéséhez képest csak vegyipari termelésünk emelkedése volt jóval gyorsabb, a villamosenergia-iparé hasonló volt, a többi iparianyag-ágazat termelése lassabban emelkedett. Ez (ellentétben az 1950–1960-as évek közötti tendenciával) az ipari termelés anyagigényességének bizonyos fokú mérséklődéséről tanúskodik. A nemzeti jövedelem emelkedéséhez viszonyítva azonban – hasonlóan a legtöbb ipari államhoz – Magyarországon csak a bányászat termelése maradt el, a többi iparianyag-termelő ágazat pedig ugyanolyan ütemben vagy gyorsabban fejlődött. Ily módon a nemzeti jövedelem iparinyersanyag-igényessége emelkedett. Ez részben abból is adódott, hogy ellentmondás keletkezett a nemzeti jövedelem szükséges dinamizmusa és felhasználásának kívánatos szerkezeti változásai, valamint iparianyag-termelésünk és -felhasználásunk relatív korszerűtlensége, feldolgozó iparunk műszaki-technikai elmaradása között. Ugyanebben az időszakban a nemzeti jövedelem összes – vagyis a mezőgazdasággal együttes – anyagigényessége csökkent.

A nemzeti jövedelem, az ipari termelés és a fontosabb iparianyag-termelő ágazatok termelése, növekedési dinamikája 1960–1970 között
(1960 = 100)

Megnevezés	%
Nemzeti jövedelem	170
Ipari nemzeti jövedelem	202
Vegyipar	335
Villamosenergia-ipar	221
Építőanyag-ipar	168
Bányászat	140
Kohászat	173
Mezőgazdaság	121

Az iparianyag-termelés és az e téren való nemzetközi együttműködés nem csupán a természeti adottságok kérdése, hanem főképpen gazdasági probléma. Ez nem szakítható el egész népgazdaságunk (benne iparunknak) társadalmi újratermelése felhasználási szerkezetétől és külgazdasági kapcsolataink rendszerétől, a tudományos-technikai forradalom előrehaladásától.

AZ IPARIANYAG-TERMELÉS ÉS -FELHASZNÁLÁS MODERNIZÁCIÓJA VALAMINT NEMZETKÖZI EGYÜTTMŰKÖDÉSÜNK

Azt a – tudományos-technikai forradalom eredményeként végbemenő – folyamatot, amely a társadalmi szükségletek tartós kielégítése fajlagos anyagigényességének mérséklésével egyidőben a nyersanyagforrások bővítését, intenzívebb felhasználásukat, valamint a természeti kincsekkel való észszerűbb gazdálkodás új módszereit eredményezi, összefoglalóan a nyersanyag-kitermelés és -felhasználás komplex modernizációjának nevezhetjük.

Ezt a folyamatot nem a természeti kincsek abszolút hiánya váltja ki, hiszen a számbelileg növekvő emberiség ellátása a Földön több millió évre biztosított, ha a 2000 m mélységig elhelyezkedő forrásokat tekintjük. A jelenleg alkalmazott technológiák birtokában gazdaságosan kitermelhető, ismert készletek nagysága azonban korlátozott, sőt egyes anyagok kitermelése természeti feltételeinek romlása a ráfordítások növekedését okozná. Magyarországon pl. az 1 kg kitermelt szén átlagos fűtőértéke az 1965. évi 3335 kal. helyett 1970-ben csak 3271, a termelt vasérc átlagos vastartalma 26,4% helyett csak 20,6%, a termelt bauxit átlagos modulusa 8,4-ről 6,8, a külszíni fejtés aránya az összes bauxit termelésében pedig 32,7% helyett csak 16,1%. A komplex modernizáció egyik legfontosabb mozzanata, hogy annak folyamán olyan új termelési eljárások, technológiák alkalmazására kerül sor, amelyek a kitermelés költségét – ha relatíve nem is minden esetben, de – abszolúte gyakran csökkentik.

Az új termelési módok és technológiák a többi között a bányászat nagymértékű gépesítését és automatizálását, új kinyerési és megmunkálási eljárások bevezetését – a vaskohászatban az oxigénkonverteres acélgyártás, a kőolaj- és

földgázbányászatban a mélyművelés vagy a tenger alatti művelés, a forgácsolás helyett a kovácsolás (a forgácsoláson belül pedig a pontosság növelésének) megvalósítását – jelentik. Emellett növekszik a hulladékok felhasználása az acél-, a színesfém-, a fa- és a papíriparban (ma már a fának 90–95%-át lehet hasznosítani – forgácslap stb. gyártására – a régebbi 55–60%-kal szemben), a rosszabb minőségű anyagokat gazdaságosan előkészítik (érctömörítés stb.). (Az Egyesült Államokban például az ólom vagy az acél alapanyagellátás 40–45%-a hulladékokból származik. Az ezen alapuló másodlagos kinyerés a hulladékoktól történő megszabadulás ráfordításait csökkenti.) A szállítás – e téren újnak számító hatalmas – eszközei (hajók, csővezetékek) eddig hozzáférhetetlen nyersanyagkincseket tettek gazdaságilag felhasználhatóvá.

Növekszik az anyagtermelő kapacitások optimális nagysága, amely a többi között a fajlagos eszközigény, esetenként pedig a fajlagos amortizációigény csökkenését eredményezi. Nyugat-Európában pl. az ammóniatermelő egységek kapacitásnagysága az elmúlt 10 évben megnégyszereződött, az etiléntermelésnél megtízszereződött, a karbamid előállításában pedig megnégyszereződött. Ez utóbbi pl. a beruházásigényesség 1,75-szörös csökkentését eredményezte. Japánban pl. egyetlen – bár feltehetően kissé túlméretezett – nagyolvasztó 2,5 millió tonna acélt állít elő évenként (ez kb. félmillió tonnával kisebb, mint a Magyarországon előállított összes acél évi mennyisége). Míg nálunk 700–900 m^3-es kohók vannak, addig a Szovjetunióban 1000–2000 m^3-esek, Magyarországon az újabb turbinák 200 MW-osak, a Szovjetunióban pedig 500–800 MW-osak is működnek.

Javul a nyersanyagtermelés belső technikája, és ezen az ágazaton belül is csökken az anyagfelhasználás. Magyar-

országon pl. a gazdaságosabb, tömörített vasérc aránya az elegyben 50%-ról 86%-ra emelkedett. Az 1 tonna acélnyersvashoz felhasznált kohókoksz 0,9 tonnáról 0,73 tonnára, az 1 kWó villamosenergia-termeléshez szükséges tüzelőanyag mennyisége (egységes tüzelőanyagban kifejezve) pedig 0,41 kg-ra csökkent. További lehetőségeinket mutatja, hogy a Szovjetunióban pl. 1 tonna nyersvas előállításához csak 0,55 tonna kohókokszot, Romániában pedig 1 kWó villamos energia előállításához csak 0,35 kg tüzelőanyagot használnak fel. A szén hasznosítási foka (jelenleg 20–25%) a legkorszerűbb hőerőművekben majdnem duplájára emelhető.

A technikai haladás megnövelte az anyagok választékát, jobb minőségű és felhasználhatóságú anyagok előállításához vezetett. Ez új gyártási ágak megjelenését eredményezte. Kialakult és rohamosan tovább fejlődik a műanyagok és a műszálak gyártása. A fa és a szén rovására gyorsan növekszik a kőolaj- és a földgázipar; napirendre került az atomenergia felhasználása villamos energia előállítása céljából. A hagyományos anyagok is egyre jobb minőségben, megmunkálásra alkalmasabb formában jelennek meg. Az acélgyártáson belül növekszik az ötvözött, felületvédett acélok aránya, a hagyományos építőanyagok helyett pedig a betonelemek felhasználása. A rezet számos területen sikeresen pótolja az alumínium, a hagyományos nyersanyagokat részben visszaszorítják az újak (a műanyagok és műszálak a fát, a gyapotot, a gyapjút és bizonyos fokig a fémeket), részben pedig azok együttes kihasználásával a hagyományos anyagok is új minőségben jelennek meg. Új anyagok nélkül az olyan ágazatok, mint az elektronika, számítástechnika, rakétaipar kifejlődése lehetetlen lett volna.

E folyamatokhoz szorosan kapcsolódva megy végbe az ipari nyersanyagokat feldolgozó tevékenység reorganizációja

is. A feldolgozás részben olcsóbb nyersanyagokat is hatékonyan felhasznál, részben pedig a takarékosabb feldolgozás csökkenti a késztermékre jutó nyersanyagmennyiséget. Így pl. az energiahordozók hatékonyabb felhasználása következtében az egységnyi nemzeti jövedelemre jutó energiahordozó-igény – változatlan termelésszerkezetet feltételezve – csökken, bár a nemesebb energia – a villamosság – felhasználása fajlagosan növekszik. Általában a gépek előállításánál – de nagyobb termelőegységek létrehozása során is – a teljesítményegységre jutó súly csökken, fokozódik a miniatürizálás. Új, anyagtakarékosabb technológiákat alkalmaznak, adott nyersanyagmennyiségből értékesebb termékeket hoznak létre. Ma egy tonna alumínium repülőgépbe beépítve sokkal nagyobb teljesítményt nyújt, mint 20 évvel ezelőtt. A számítógépekbe a felhasznált anyagokhoz több emberi munka tapad, és a mai számítógép sokkal többet „tud", mint a 20 évvel ezelőtti. A szénhidrogének eltüzelése útján – pl. a széneéhez képest – elért megtakarítás általában kisebb, mint a szénhidrogénekből a műanyagok és a műszálak termelésének, felhasználásának és megmunkálásának – más, versenyző anyagokkal szembeni – hatékonysága. Ezért a szénhidrogének vegyipari felhasználása előnyösebb. A műanyagok ára pl. mintegy tízszeresen meghaladja az alapanyagukat jelentő kőolaj árát. Javul a kazánok, motorok, vontató eszközök energiahasznosításának foka. A vegyiparban és a villamosenergia-iparban egyes berendezéseket a szabadba telepítenek, egyes anyagokat új célokra használnak, illetve kívánnak felhasználni (pl. papírból zsebkendő, műanyagból bútor).

Néhány fontosabb műszaki-technikai mutató alakulása a magyar iparban

Megnevezés	1960	1970
Fésűs gyapjúfonal élőgyapjú-tartalma (%-ban)	66,9	64,2
A nem bőrtalpú cipők aránya	47,5	89,8
A mesterséges szálak aránya a textilipar alapanyag-felhasználásából (%)	22,1	34,1
Az előre gyártott vasbeton szerkezetek aránya	29,4	38,8
A beton, a vasbeton és a gázszilikát blokkokból és panelből készített falszerkezetek aránya	6,9	30,3

A tudományos-technikai forradalom alapvető változásokat idéz elő a mezőgazdaságban is. (A mezőgazdaság az ipar kialakulását lehetővé tette azzal, hogy a mezőgazdasági munka termelékenységének növekedésével biztosította az ipari dolgozók élelmiszer-ellátását és a lakosság egy részének ipari foglalkoztatását.) Napjainkban az ipari technika alkalmazása következtében egy mezőgazdasági dolgozó egyre több nem mezőgazdasági dolgozót lát el élelmiszerrel, és ez lehetővé teszi, hogy az összes keresők egyre nagyobb aránya dolgozhasson a mezőgazdaságon kívül, részben a mezőgazdasági termelésért, részben új szükségletek kielégítéséért. A legtöbb országban a mezőgazdasági termelés egyre nagyobb részét dolgozza fel az élelmiszeripar, kialakul az élelmiszer-gazdaság; a mezőgazdasági termelés növekedését a legtöbb országban meghaladja az élelmiszeripari termelés növe-

kedése. Az élelmiszeripar – amely a mezőgazdasági termelésnek sok esetben feldolgozó szakasza – lehetővé teszi olyan, mezőgazdaságban termelt értékek megőrzését, amelyek e feldolgozás nélkül elpusztulnának, és gyakran növeli a mezőgazdasági termékek minőségét, az ember számára való felhasználhatóságát. Az élelmiszeripar nemcsak a mezőgazdasági termelést segíti, hanem fontos részét alkotja annak a kibontakozó folyamatnak is, amely a háztartási munka manufakturális jellegét fokozatosan kiküszöböli. Minden ország beleviszi azonban e folyamatba fogyasztási szokásait, amelyek változnak ugyan, de bizonyos sajátosságokat azért megőriznek. Az élelmiszeripari termelés a mezőgazdasághoz képest pl. a legnagyobb mértékben a tőkésországok közül az Egyesült Államokban fejlődött ki. (Ezt a többi között a mezőgazdasági termelés és a termékek felhasználási helye közötti viszonylag nagy távolság is szükségessé tette.)

A nyersanyagok a forgóeszközök részei, amelyeknek tömegét a munkatermelékenység emelkedésével növelni kell. Javul azonban az ipari nyersanyagok készletgazdálkodása, és különösen a modern üzemszervezés és közlekedés útján lehetővé válik az ipari nyersanyagkészletek relatív csökkentése.

Mindez azt eredményezi, hogy egységnyi szükséglet kielégítéséhez fajlagosan felhasznált anyagok értékének csökkenése – a társadalmi munka termelékenysége növelésének e fontos alkotóeleme – többféle úton-módon megy végbe. Egyrészt a termék használati értéke jobban növekszik, mint az előállításhoz felhasznált anyagok értéke, másrészt változatlan használati értékhez is fizikailag kevesebb vagy olcsóbb anyagokat használnak fel. A termékek értékében az alapanyagipari munka arányának csökkenése a feldolgozó ipari munkához képest akkor megy végbe, ha a fizikai anyagmegtakarítás és az anyagok olcsóbbításának együttes hatása dina-

mikusabb, mint a feldolgozó ipari folyamatban a munka társadalmi termelékenységének növekedése, vagy akkor, ha – nagyobb használati értékű javak előállítása céljából – az alapanyagipari munkához képest a feldolgozásban kifejtett munka részesedése emelkedik, vagyis e fázis szerepe növekszik, „hosszabbodik" a termék előállításában. A hosszabb ideig használható termékek előállításához gyakran tartósabb, drágább anyagok kellenek. Ez a termékek értékében az anyagok arányát növelheti. A termékek értékében a nyersanyagok arányának mérséklése természetesen nem öncél. A nyersanyag-felhasználás a késztermék értékének csak egy része, ezért előfordulhat, hogy jobb nyersanyag felhasználásával munkát lehet megtakarítani, vagyis a feldolgozás költségeinek csökkentése révén az összes ráfordítás mérsékelhető. A tartósabb termékek – mivel kevesebb kell belőlük – előállítása a szükségletek kielégítésének anyagigényességét hosszabb távon csökkenti, eszközöket szabadít fel más ágak számára. Így vagy a – szolgáltatásokkal növelt – társadalmi végtermék anyagigényességét mérsékli, vagy a társadalmi munkaidőalap csökkentését alapozza meg, vagy e két alternatíva kombinált megvalósítását teszi lehetővé.

A szükségletek kielégítéséhez, s így a termék előállításához szükséges anyagmennyiség mérséklése – mivel megtakarítást jelent az iparianyag-termelési fázisban ráfordított eszközigényes munkában – különösen fontos azokban az országokban, ahol relatív eszközhiány van, és ahol az anyagok jó része csak import útján biztosítható, mivel ezeket az országokat a vásárlás kapcsán nemcsak a termelési, hanem a szállítási költségek is terhelik.

A fejlett tőkésországokban számos továbbfejlesztett fogyasztási cikk ára gyorsabban növekedett, mint az e termékekbe foglalt ráfordítások nagysága, vagy mint e termékek hasznossága. Más termékeknél új modellek erőszakolt

ütemben történő forgalomba hozásával és tartósságuk csökkentésével igyekeztek az eladási lehetőségeket növelni. Mivel a „megújított" termékek árát az árszínvonal mérésénél nemigen veszik figyelembe, infláció keletkezik – látszólag áremelkedés nélkül –, s növekszik a profit és a vásárlás, de ezekkel arányosan nem emelkedik a lakosság által felhasznált fogyasztási cikkek állománya és szükséglete kielégítésének foka, s így a társadalmi munka – benne az anyagok – egy részét elpazarolják.

Az anyagigényesség csökkenéséhez – a többi között – hozzájárul a termékek gyors erkölcsi avulása, részben pedig a divat is. A gyors változások hatására egyes cikkekkel szemben csökkentek a tartósságra, és növekedtek a kikészítés minőségére és divatosságára irányuló igények. Ezzel egyidőben azonban a fejlett tőkésországokban az eladási lehetőségek növelése céljából szándékosan is rontották a fogyasztási cikkek minőségét és tartósságát, ami végső soron az anyagok és a társadalmi munka pazarlását jelenti.

A tudományos-technikai forradalom lehetővé teszi hatékony hazai alapanyag-termelő ágazatok (kőolaj, földgáz, urán, alumínium, fa-papír, mezőgazdaság) kifejlesztését, és mérsékli a felhasználók igényeit. Ez – egyéb körülményektől eltekintve – hasonlóan érvényesül partnereink gazdaságában is, és így könnyíti a nemzetközi együttműködés e részének megoldási lehetőségeit. Az együttműködés homlokterébe a tudományos-technikai forradalom a hatékonyabb anyagokat (szénhidrogéneket, műanyagokat stb.) állítja, és hatékonysági oldalról az optimális kapacitások nagyságának növekedése a nemzetközi együttműködés kifejlesztését egy sor új területen (pl. atomenergia) követeli meg. Emellett az anyagimport-növelés szükségessé teszi feldolgozó iparunk korszerűsítését is, mert a partnerországok feldolgozó ipara – különösen gépipara – könnyen olyan fokot érhet el, hogy

számukra az anyagexport érdektelenné válhat a magyar feldolgozott termékek ellenében. Exportunkban az anyagigényesség fajlagos csökkentése a feldolgozó tevékenység által hozzáadott érték arányát növeli. Ha népgazdaságunk – és benne feldolgozó iparunk – a nyersanyagokat változatlanul, a jelenlegi fokon értékesítené, akkor az importszükséglet túlzottan megnövekedne, és olyan feltételek, körülmények keletkezhetnének, amelyek e szükséglet biztosítását kizárnák. Mind az ország belső fejlődésének, mind a szocialista országok közösségének érdeke, hogy fokozzuk a nyersanyagfelhasználás gazdaságosságát, hogy egységnyi nyersanyagból egyre több (valóságos és nem fiktív) nemzeti jövedelmet állítsunk elő. Az export anyagigényét csökkentheti pl. a – kevesebb iparianyag-fázisban és több feldolgozói fázisban hozzáadott értéket igénylő – híradás- és műszeripari termékek arányának emelése. E téren sem járhatunk el azonban önkényesen: amennyiben partnereink e termékekből kevesebbet, közúti járműből pedig többet kívánnak vásárolni, úgy ez utóbbi termékek kivitelének gazdaságossági feltételeit kell mérlegelnünk.

Bár a tudományos-technikai forradalom meggyorsítja a gazdasági élet ütemét, de az ipari termelés e kezdő fázisának – az anyagtermelésnek – a kiépítése és megtérülése viszonylag hosszú időtartamú marad, a befektetett eszközök jelentősek, az optimális kapacitások nagyok, a gyártmánystruktúra kevéssé rugalmas. Ha ezenkívül figyelembe vesszük a kapacitáskihasználás nagy gazdasági jelentőségét, továbbá azt, hogy e termékek a bővített újratermelés szempontjából gyakran életfontosságúak, akkor megállapíthatjuk, hogy az ipari anyagok hazai termelésének, exportjának és importjának hosszú távú stabilizálása gazdaságunk hatékony fejlesztésének fontos feltétele.

IPARIANYAG-BEHOZATALUNK FORRÁSAI; KIVITELÜNK IRÁNYAI ÉS NETTÓ IPARIANYAG-BEHOZATALUNK ALAKULÁSA

Az iparianyag-behozatal szerepe az egyes országokból származó összes importunkban, az egyes országok súlya iparianyag-behozatalunkban

Magyarország a KGST-régió összes iparianyag-importjának mintegy tizedét vásárolja meg, és a régión belüli iparianyag-importból részesedésünk még ennél is valamivel magasabb. Ez nagyobb, mint szerepünk a régió összes behozatalából.

Mivel összimportunk 51%-a ipari anyag, Magyarország a főbb relációkban tulajdonképpen közvetlenül főleg ipari anyagok behozataláért külkereskedik. Bár 1960-hoz képest e termékcsoport aránya összes behozatalunkban csökkent, az ipari anyagok részesedése – fontosabb országok és főbb országcsoportok szerinti összbehozatalból is – a KGST-országok közül Magyarországon a legnagyobb. Importunk ipari anyagokra orientáltsága a fejlett tőkés és a fejlődő relációban nagyobb, mint a KGST-ből származó behozatalunkban. Ipari anyagok alkotják a szovjet és a fejlődő viszonylatú összes importunk 71, illetve a 64%-át, a fejlett tőkésországokból származó behozatalunk 52%-át. Egyéb szocialista országokból és Romániából származó behozatalunk mintegy fele, illetve 41%-a ipari anyag. Jelentős e termékcsoportok szerepe a csehszlovák és a lengyel relációban (40%) is, míg legkisebb a bolgár és az NDK viszonylatban (22%).

Iparianyag-behozatalunk KGST (ezen belül pedig szovjet) orientáltsága – a legtöbb Szovjetunión kívüli KGST-ország-

géhoz hasonlóan – viszonylag magas és emelkedő jellegű volt. A KGST-országok aránya azonban kisebb, mint a gép- vagy a fogyasztásicikk-behozatalunkban, vagy pl. mint Bulgária iparianyag-importjában. Az eddigi tendencia az volt, hogy a KGST-országok szerepe iparianyag-behozatalunkban növekedett. A kialakult arány távlatilag fenntartható, esetleg kismértékben növelhető. Az 1960–1971 között a Szovjetunió és a fejlődő országok – mint beszerzési források – szerepe növekedett. A Szovjetunión kívüli KGST-országok – főképpen Csehszlovákia visszaesése következtében – és az egyéb szocialista országok aránya csökkent, ily módon jelenleg e termékek hasonló vagy valamivel kisebb részét vásároljuk most meg szocialista relációból, mint 1960-ban.

Iparianyag-importunk viszonylatonkénti megoszlása
(százalékban)

Reláció	1960	1971
Szovjetunió	32,9	44,3
Csehszlovákia	9,9	5,7
Lengyelország	4,8	4,3
NDK	5,6	4,1
Románia	3,8	1,6
Bulgária	0,8	0,9
KGST	57,8	60,9
Egyéb szocialista országok	6,4	3,8
Szocialista országok	64,8	64,7
Fejlett tőkésországok	29,1	28,1
Fejlődő országok	6,1	7,2

A Szovjetunión kívüli szocialista relációk visszaesése más KGST-országok importjában is végbement. Az, hogy ezek-

nek a relációknak a részesedése más országok importjában sem sokkal magasabb, arra mutat, hogy túl nagy lehetőséget nemigen szalaszthattunk el. Míg a Szovjetunió szerepe iparianyag-behozatalunkban nagyobb, mint összbehozatalunkban, addig a Szovjetunión kívüli KGST-országokat tekintve – ezen belül is különösen NDK relációban – fordított a helyzet: szerepük iparianyag-behozatalunkban kisebb. Iparianyag-behozatalunk szovjet, fejlődő, fejlett tőkés és lengyel relációban fejlődött dinamikusan. Szovjet relációból anyagimportunk Bulgáriáé után a leggyorsabban növekedett. Ezen importunk dinamikusabban fejlődött, mint a Szovjetunió összes iparianyag-kivitele, és a lengyel viszonylatban is megközelítette Lengyelország összes iparianyag-exportjának növekedési ütemét. Importunk mérsékelten növekedett NDK relációból. Csehszlovák viszonylatban, román és egyéb szocialista relációban stagnált, vagy abszolúte is visszaesett, miközben Csehszlovákia és Románia összes iparianyag-exportját emelte.

A KGST-régió jelentősége fűtőanyag-behozatalunkban majdnem kizárólagos (98%-os), fémekből túlnyomó (65%-os), vegyi anyagokból, valamint növényi és állati eredetű termékekből azonban e termékek összimportjának a felét sem éri el (45–46%-os).

A Szovjetunió szerepe különösen fűtőanyag-importunkban (70%) és fémbehozatalunkban (50%) jelentős. A Szovjetunióból származik a kőolajimportnak 91%-a, a szilárd tüzelőanyag behozatalának 27%-a, míg a földgáz- és a villamosenergia-import 84%-a, az ércek és koncentrátumaik behozatalának 90, a feketefém-import 47, a színesfémek behozatalának pedig 69%-a. Kisebb a Szovjetunió szerepe a növényi és az állati eredetű nyersanyagoknál (40%), valamint a vegyi termékeknél (27%). Ezen belül innen származik

a fa, a cellulóz és a papírtermékek együttes behozatalának 63, a textilipari nyersanyagokénak pedig 32%-a.

A Szovjetunión kívüli KGST-országok szerepe valamenynyi iparianyag-fajta behozatalából kisebb, mint összbehozatalunkból. Ezen belül részesedésük fűtőanyag-behozatalunkból 28, vegyianyag-importunkból 19, fémbehozatalunkból 51, a növényi és az állati eredetű termékek importjából 5%-os. Csehszlovákia és Lengyelország szerepe hazánk importjában a tüzelőanyagoknál (23–31%) és a feketefémeknél (7%) jelentős, de Csehszlovákiából vásároljuk a fa- és a papíripari import 5%-át is. A Német Demokratikus Köztársaság aránya a szilárd tüzelőanyagok behozatalánál (13%), a műtrágya és a növényvédőszerek (18%), valamint a vegyipari termékek behozatalánál lényeges (7%), Romániából gáz- és villamosenergia-importunk 7%-a, vegyipari-termék-behozatalunk 5%-a, fa- és papíripari termékimportunknak pedig 3%-a származik. A lehetőségekhez képest ezeknek az országoknak az aránya különösen vegyianyag-behozatalunkból kicsiny. Egy multilaterálisan koordinált – egymás, a Szovjetunió és esetleg fejlett tőkésországok felé irányuló – export nemcsak ezeknek az országoknak a szerepét növelhetné Magyarország behozatalában, hanem előnyösen hatna a többi ország gazdasági együttműködésének egészére is. Magyarország a Német Demokratikus Köztársaság és Lengyelország iparianyag-exportjának csak 4, a többi, Szovjetunión kívüli KGST-országénak pedig csak 2–3%-át vásárolja meg. Szerepünk csak a Szovjetunió iparianyag-exportjából növekedett az elmúlt évtizedben. Lengyelországéból és Bulgáriaéból stagnált, a többi KGST-országéból csökkent. A Szovjetunión kívüli KGST-országokkal az iparianyag-együttműködés nem eléggé intenzifikálódott, ami összefügg azzal is, hogy nem oldottuk meg a feldolgozó ipar szakosításának problémáját sem.

A fejlett tőkésországok aránya a vegyi termékek importjából magas (48%), a növényi és az állati eredetű nyersanyagoknak és a fémeknek mintegy 1/3-a származik e relációból, míg a fűtőanyagoknál az import jelentéktelen (1%-os).

A fejlődő országok szerepe az anyagimportunkban a KGST-országok közül egyike a legkisebb részaránynak. Ezen országok aránya csupán a növényi és az állati eredetű anyagimportunkban jelentős (20%-os), fémekből (3%), fűtő- és vegyi anyagokból (1%) minimális.

Iparianyag-kivitelünk szerepe összkivitelünkben a főbb viszonylatok szerint. Az egyes országok súlya az iparianyag-kivitelben

Magyarország a KGST összes iparianyag-kivitelének csak huszadát – Bulgária után a legkisebb részét – adja. Szerepünk a régión belüli iparianyag-exportból még ennél az aránynál is kisebb. Az ipari anyagok hányada összkivitelünkből KGST-relációban (17%) és a fejlett tőkésországok viszonylatában (34%) a KGST-országok közül a legkisebb. Exportunk fajlagosan több mint kétszer annyi ipari anyagot tartalmaz fejlett tőkés vagy fejlődő relációban, mint KGST-exportunkban, sőt a fejlődő országokba irányuló összkivitelünk iparianyag-tartalma is a KGST-országok közül az egyik legmagasabb (34%). A KGST-viszonylatok közül relatíve legtöbb ipari anyagot lengyel (27%) és bolgár (22%) relációba visszük ki, míg szovjet, NDK és csehszlovák viszonylatú összkivitelünknek csak 10–15%-a ipari anyag.

Kivitelünkben mint felvevő piacok főképp a fejlett tőkésországok törtek előre, a Szovjetunión kívüli KGST-országok aránya csökkent. Iparianyag-kivitelünkből nem sokkal kevesebbet viszünk ki fejlett tőkésországokba, mint a KGST-

Iparianyag-kivitelünk viszonylati megoszlása (százalékban)

Reláció	1960	1971
Szovjetunió	14,7	18,9
Lengyelország	8,4	9,1
Csehszlovákia	12,2	6,9
NDK	9,0	5,6
Románia	6,4	2,2
Bulgária	2,1	1,6
KGST-országok	52,8	44,3
Egyéb szocialista országok	7,0	8,1
Szocialista országok	59,8	52,4
Fejlett tőkésországok	30,6	36,7
Fejlődő országok	9,6	8,9

országokba összesen. Ez utóbbi volumenből többet szállítunk a Szovjetunión kívüli KGST-országokba, mint a Szovjetunióba.

A nem szocialista relációk szerepe iparianyag-kivitelünkben nagyobb, a bolgár és a román viszonylatéhoz hasonló, a Német Demokratikus Köztársaság és a csehszlovák, de különösen a szovjet relációé kisebb, mint ezen országoknak aránya összes exportunkban.

Magyarország kivitelében a fűtőanyagok és a vegyi anyagok (gyógyszerek nélkül) aránya kicsiny (8, illetve 14%), a növényi és állati eredetű anyagoké jelentősebb (24%), a vezető szerepet pedig a fémek és az ércek játsszák. Vegyianyag-kivitelünk és fűtőanyag-exportunk KGST-orientáltsága elég magas (51–53%-os), a fémeké (41%-os) és a növényi és állati eredetű anyagoké alacsonyabb (25%). A Szovjetunió mint felvevő piac szerepe különösen fűtő-, valamint

növényi és állati eredetű anyagexportunkból kicsiny (8–9%), vegyi- és fémexportunkban (26–22%) valamivel nagyobb. (Ez utóbbiban szerepet játszik a timföld–alumínium kooperáció is.)

A Szovjetunión kívüli KGST-országok a fűtő- és vegyianyag-kivitelben játszanak jelentősebb szerepet, itt arányuk 43 és 27%, de ide irányul a fém- és növényi, valamint az állati eredetű termékexportunk 19–16%-a is. Érc- és koncentrátum-, valamint színesfém-exportunknak egyenként 10% körüli része irányul Lengyelországba, a Német Demokratikus Köztársaságba és Csehszlovákiába, hasonló az aránya a feketefém-kivitelnek Lengyelországba, a vegyipari termékeknek a Német Demokratikus Köztársaságba és Csehszlovákiába.

A fejlett tőkésországokba visszük ki a növényi és az állati eredetű anyagok exportjának kétharmadát, a fémeknek egyharmadát. Ide irányul fűtőanyag-kivitelünk kétötöde, a vegyi anyagokénak pedig egyötöde.

A fejlődő országok vásárolják meg fémexportunk 13%-át, vegyianyag-kivitelünk 30%-át. Kisebb a szerepük a növényi és az állati eredetű anyagexportunkban (7%), míg fűtőanyagokat e viszonylatban nem exportálunk.

A nemzetközi együttműködés lehetővé teszi, hogy egyes kedvező adottságainkat kihasználva – figyelembe véve a természeti kincsekkel való hosszú távú racionális gazdálkodás szükségességét – nyersanyagokat ne csak hazai célra, hanem exportra is hatékonyan állítsunk elő. E termékekkel partnereink fontos szükségleteit elégíthetjük ki, kivitelünk árustruktúráját „keményebbé tehetjük". Bauxit-, timföld-, alumínium- és alumínium félkészgyártmány-exportunk értéke pl. 1960-ban elérte összkivitelünk 3,1, iparianyag-exportunk 15,6%-át. E termékcsoport kivitelének szerepe azóta kissé csökkent, de így is jelentős maradt. E termékek export-

jában emelkedett a nemesítési fok, amely lehetővé tette, hogy azonos mennyiségű természeti kiinduló anyaghoz több hazai munkát adjunk hozzá. (Megjegyezzük, hogy a timföld-kivitelnél a többszörös számbavétel elkerülése céljából nem vettük figyelembe azt a mennyiséget, amelyet a timföld–alumínium kooperáció keretében exportáltunk.)

Egyes termékek aránya a bauxit-, timföld-, alumínium és alumínium félkész gyártmányok bruttó exportjában
(százalékban)

Megnevezés	1960	1971
Bauxit	16,4	7,3
Timföld	48,1	20,2
Alumínium-tömb és -hulladék	21,5	47,7
Alumíniumtermék és -öntvény	14,0	24,8

Az adatok azt mutatják, hogy e fontos termékcsoport exportjában a nemesítési fok hatékony növelésének lehetőségeit az alumíniumtermékeknél még nem használjuk ki megfelelően. E kedvezőtlen helyzet csak az alumínium félkészgyártmányt termelő kapacitások további bővítésével változik meg. Ezt az iparágat főleg exportcéllal fejlesztettük. Mutatja ezt az is, hogy a termelt bauxit mintegy 30%-át (régebben felét), a timföld 90%-át (azelőtt csak 60%-át), a rendelkezésre álló alumínium 40%-át (azelőtt 20%-át) exportáljuk.

Tiszta iparianyag-importunk*
(összes és viszonylatonkénti) alakulása

A külkereskedelmi forgalom által a hazai felhasználásra gyakorolt hatás jelentős részét az ipari anyagok exportja és importja közötti arány alakulásával mutathatjuk be.

Magyarország iparianyag-kivitele 1960-ban importjához képest – és más országokkal összehasonlítva is – kicsiny, mindössze 37%-os volt. Elsősorban a Szovjetunióból hoztunk be jóval több ipari nyersanyagot (hatszor többet), mint amennyit kivittünk. A behozatal a fejlett tőkésországokból és Csehszlovákiából is felülmúlta a kivitelt. A Német Demokratikus Köztársaságba, Lengyelországba, Bulgáriába és Romániába irányuló kivitelünk elérte a behozatal 60%-át, vagy még ennél is nagyobb részét.

Magyarország iparianyag-kivitelének
és -behozatalának aránya (behozatal = 1)

Reláció	1960
Szovjetunióval	0,16
Fejlett tőkésországokkal	0,39
Csehszlovákiával	0,45
NDK-val	0,59
Romániával	0,63
Lengyelországgal	0,64
Bulgáriával	0,95
Fejlődő országokkal	0,57
Szocialista országokkal összesen	*0,34*
Egész külkereskedelmünkben	0,37

*Az import értékéből az exportét leszámítva.

1969-ben az összes iparianyag-behozatalunknak már majdnem a felét ellentételeztük nyersanyag-kivitellel. (Ez az arány azonban a KGST-országok közül még így is Bulgáriában és Magyarországon a legkisebb.) A szovjet reláció kivételével a tendencia valamennyi relációban érvényesült. Az exportnak az importhoz viszonyított aránya a régión belüli – a Szovjetunióval és a Szovjetunión kívüli KGST-országokkal lebonyolított – forgalomban Magyarország külkereskedelmében a legkisebb, és így leginkább függ össze más külgazdasági áruáramlatokkal. A régión belüli külkereskedelemben az ágazatok közötti árucsere aránya (a négy fő árucsoport alapján számítva) a Szovjetunióban, a Német Demokratikus Köztársaságban és Magyarországon a legmagasabb (több mint egyharmados). Magyarország azonban az egyetlen KGST-ország, ahol ennek passzív oldala kizárólag az ipari anyagokból származik.

Az iparianyag-export és -import aránya Magyarország külkereskedelmében 1969–1971 között

Reláció	Mutató
Szovjetunióval	0,19
Csehszlovákiával	0,57
NDK-val	0,63
Romániával	0,63
Lengyelországgal	0,85
Bulgáriával	0,90
Fejlődő országokkal	0,68
Fejlett tőkésországokkal	0,67
Összesen	*0,45*

Jelenleg a szovjet reláció után a legkisebb az ellentételezés a csehszlovák relációban, az NDK, a román, a fejlett tőkés és a fejlődő relációban valamivel 70% alatt van, míg a legnagyobb a lengyel és a bolgár viszonylatban (eléri vagy meghaladja az import négyötödét).

Magyarország nettó iparianyag-behozatalának relációs megoszlása (százalékban)

Reláció	1960	1969
Szovjetunió	43,5	67,3
NDK	3,7	2,5
Csehszlovákia	8,6	4,7
Lengyelország	2,7	1,8
Bulgária	0,1	0,2
Románia	2,2	1,0
KGST-országok	60,8	77,6
Egyéb szocialista országok	6,1	0,8
Szocialista országok összesen	*66,9*	*78,3*
Fejlett tőkésországok	28,2	19,2
Fejlődő országok	4,9	2,5

A nettó anyagimport fő forrása (kétharmadrészt és növekvő mértékben) a Szovjetunió, bár nem jelentéktelen (egyhatod, arányában csökkenő) a fejlett tőkés reláció szerepe sem. A szovjet reláció szerepe a bruttó importban kisebb, mint a nettó behozatalban, az összes többi reláció helyzete pedig fordított. A Szovjetunión kívüli KGST-országok közül legjelentősebb partnerünk Csehszlovákia, amely kétszer annyit szállít nekünk, mint pl. a Német Demokratikus Köztársaság. Iparianyag-importunk (kétszeresére történő) növekedéséhez képest kivitelünk gyorsabban (2,4-szeresére)

emelkedett, ezért nettó iparianyag-behozatalunk növekedése az előzőnél lassúbb (csak mintegy 1,6-szerese) volt. A növekmény azonban főképp a Szovjetunióból, egyheted része pedig fejlett tőkésországokból származott, a Szovjetunión kívüli KGST-országokból együttesen a nettó behozatal volumene nemigen változott. Nettó iparianyag-behozatalunk növekedett a fejlődő relációban és a lengyel viszonylatban, stagnált az NDK, a román, a csehszlovák és a bolgár relációban.

Magyarországhoz viszonyítva – egy főre számítva – a Szovjetunióból csak Bulgáriának származik egy kissé nagyobb iparianyag-importtöbblete. A Szovjetunióból származó nettó iparianyag-import abszolút növekménye is nálunk volt az egyik legmagasabb a Szovjetunión kívüli KGST-országok közül.

Ha az ipari anyagok passzív szaldóját egyes nyersanyagban szegényebb országok nemzeti jövedelméhez viszonyítjuk, akkor kitűnik, hogy ennek aránya különösen Magyarországon (14%), Bulgáriában és Dániában jelentős (Magyarországon az elmúlt 10 évben kissé növekedett is), Olaszországban és a Német Demokratikus Köztársaságban kisebb. Ez azzal függ össze, hogy az utóbbi országok kiépítettebb iparianyag-termeléssel, pl. vegyiparral rendelkeznek.

Az ipari nyersanyagok behozatalának és kivitelének szaldója a nemzeti jövedelemhez viszonyítva 1968–1969-ben

Megnevezés	
Dánia	17
Magyarország	14
Olaszország	7

A forgalom szaldója 1960-ban a – halmozás nélküli – hazai fűtőanyag-, fém- és vegyianyag-termelésünk mintegy 44%-át érhette el, az ellentételezés növekedése folytán azonban – a volumennövekedés ellenére – 1969-re mintegy 36%-ra csökkent.

Más országokéhoz képest Magyarország összes exportjában az ipari anyagok aránya kicsiny, összes importjában pedig nagy, és a szaldó jelentős. Ebben szerepet játszanak a természeti adottságok, a relatív beruházásieszköz-hiány (pl. az, hogy egyes vegyipari ágak kevésbé kiépítettek), az, hogy jelentős élelmezési exportunk van, és nem utolsósorban az, hogy vannak partnerek egy jelentős mértékű feldolgozott termékcserére is, sőt magyar exporttöbbletre is e termékekben. Külforgalmunk egyik mozzanata (az ipari anyagok passzív szaldója) önmagában – a nemzetközi együttműködés komplex gazdasági rendszerétől elvonatkoztatva – Magyarország számára még nem ítélhető feltétlenül kedvezőnek, partnereink számára pedig hátrányosnak.

Hosszú ideig az a felfogás uralkodott, hogy a nyersanyagtermelő országok helyzete előnyös, mivel az ipari fejlődéshez szükséges készletekkel rendelkeznek, az olcsó nyersanyag versenyképessé teszi a készárutermelést és -exportot, a nyersanyag-behozatal nem terheli fizetési mérlegüket, és más országoktól való függőségük kisebb. A későbbiek során az ellenkező felfogás vált uralkodóvá: a nyersanyagtermelés és -kivitel gazdaságtalan és előnytelen, nagy eszközlekötéssel jár, a kereslet változásai a termelést – mivel a kapacitások „merevek" – érzékenyen érinthetik. A fejlődő országok azért elmaradottak, mert kivitelük nagyrészt élelmezési és ipari nyersanyagokat tartalmaz, fejlett ország kivitelében ezért a nyersanyagok jelentős aránya a nemzet presztízsét rontó szégyen.

Valójában az a helyzet, hogy a fejlődő országok részesedése a tőkés világ ipari termelésében 1969-ben 11%, arányuk az összes áruk exportjában pedig 21% volt. Ennél nagyobb azonban részesedésük számos nyersanyag kiviteléből: a növényi és az állati eredetű nyersanyagok tőkés exportjának pl. 37, ezen belül a gyapjúénak 41, a gyapoténak 80, a nyersguminak 100%-át adták. Részesedésük a fűtőanyagexportból 73, ezen belül a kőolajéból 97%-os. A fejlődő országokból származik a tőkés világ ónkivitelének 87, a vasérc kivitelének 53, a réz kivitelének 48%-a. Számos ércet és egyéb anyagot kevéssé feldolgozott állapotban exportálnak. Ezekből az adatokból azonban helytelen volna olyan következtetést levonni, hogy a nyersanyagkivitel önmagában gátja a fejlődő országok gazdasági előrehaladásának.

A fejlett tőkésországok részaránya a tőkés világ ipari termelésében 1969-ben 89, az összes áruk kivitelében pedig 79%-os volt. Egyes fontos – gyakran félkész gyártmány jellegű – ipari anyagok kivitelében szerepük jelentős. A fejlett tőkésországok adják a vegyi anyagok tőkés kivitelének 95, ezen belül a műanyagok, műszálak és műgumi exportjának 100%-át. Az Egyesült Államok, a Német Szövetségi Köztársaság és Olaszország kivitelének jelentős részét alkotják a vegyi termékek. A fejlett tőkésországok adják a hengerelt áru exportjának majdnem teljes egészét. Japán pl. évenként 15, Ausztria pedig 1,5 milliárd tonna hengerelt acélt exportál.

A fejlett tőkésországok alumíniumipara jelentős, és részben fejlődő országokból származó bauxitot dolgoz fel, de ezek az országok adják az alumíniumexport majdnem 100%-át. A fejlett tőkésországokból származik a kőszénkivitel 100%-a (az Egyesült Államok pl. 1969-ben 51 millió tonnát exportált). Ezeknek az országoknak a részesedése a földgáz-

kivitelben 83% (Hollandia 7,6 millió m^3 földgázt exportált). A fejlett tőkésországok adják a fenyőfűrészáru-, a cellulóz- és a papírexport 96–100%-át (Finnország pl. évi 2,1 millió tonna cellulózt, Norvégia pedig 430 000 tonna rotációs papírt exportál). Ezekből az országokból származik a gyapjúkivitel 59, a vasérckivitel 47%-a (Svédország évi vasérckivitele eléri a 25 millió tonnát). Az Egyesült Államok pl. a fejlett európai tőkésországok felé ipari anyagokból nettó exportőr. Ezek az adatok azt mutatják, hogy a modern színvonalú iparianyag-termelés és -export hatékony lehet, ennek megvalósításához megfelelő gazdasági kondíciók (ár, szállítási feltételek stb.) és megfelelő tőkebefektetések kellenek.

A fejlődő országoknak tőkeszegénységük folytán gyakran nincs lehetőségük arra, hogy a nyersanyagok feldolgozottsági fokát emeljék. Ez a helyzet még akkor is, ha annak gazdasági és műszaki feltételei az adott országban egyébként kedvezőek lennének (pl. a bauxit feldolgozásához olcsó villamosáram-termelési lehetőség rendelkezésre áll). Így arra sincs lehetőségük, hogy összkivitelükben a feldolgozott termékek arányát emeljék.

A fejlődő országok gazdasági bajainak nem önmagában a nyersanyagkivitel az oka, hanem a kivitel kondíciói. Nyersanyagexportjukat nem a saját nemzetgazdaságuk fejlesztésére irányuló belső erők, hanem külső erők váltják ki, és az elmaradott országok termelési struktúrájának egyoldalúságát eredményezik. A nyersanyagexport – mivel a nagy tőkés monopóliumok uralma alatt megy végbe – a fejlett országok gazdaságába integrálódik, és így az exportból származó jövedelem jelentős része is a fejlett országok monopóliumainak birtokába kerül.

A nagy nemzetközi monopóliumnak gyakran ár- és forgalomszabályozó monopóliuma is van, és ezt az államok is elősegítik.*

Magyarország iparianyag-kivitelének és -behozatalának arányai számunkra elsősorban azért előnyösek – mindenekelőtt a Szovjetunióval –, mert elősegítik a hatékony, progreszszív termékcsoportok, ágazatok exportjának növekedését és az import megfelelő nagysága és összetétele útján népgazdaságunk fejlődését és az árarányok is kedvezőek.

A magyar népgazdaság – a legtöbb kis országhoz hasonlóan – döntő mértékben szorult különösen kiinduló anyagokban külföldi ellátásra. Ezt a magyar népgazdaság fejlesztésének bármilyen alternatívájánál egyik alapvető tényként figyelembe kell vennünk, és anyagvásárlásaink meghatározó részét abból a szférából kell biztosítanunk, amely gazdasági és politikai fejlődésünket elősegíti: ez a KGST-viszonylat.

* Így pl. az egyes fontos ipari anyagokból az Egyesült Államok stratégiai készleteiből a következő eladásokat eszközölte:

(1000 tonnában)

Megnevezés	1964	1965	1966	1967
Nyersgumi	103	122	159	101
Réz	—	91	363	136
Ólom	39	38	58	25
Horgany	68	148	91	13
Ón	32	22	17	6
Alumínium	—	—	270	41

IPARIANYAG-KÜLFORGALMUNK HATÁSA HAZAI ANYAGBÁZISUNK TERMÉKCSOPORTONKÉNTI SZERKEZETÉRE, ARÁNYAIRA, A FELDOLGOZOTTSÁGI FOKRA ÉS A FIZETÉSIMÉRLEG-EGYENSÚLYRA

Magyarország összes termékcsoportonkénti passzív szaldójának a hazai termeléshez viszonyított aránya különösen a fűtőanyag- és a vegyipari termelésben magas (28–30%), a fémtermelésben viszonylag alacsony (10%). Bulgária fűtőanyag, a Német Demokratikus Köztársaság pedig fémtermelését egészíti ki nálunk nagyobb mértékben a nettó import útján. A Német Demokratikus Köztársaság vegyi termékekből aktívummal rendelkezik. Magyarország fűtőanyagokban (Bulgária után) és a vegyiparban a KGST-országok közül a legkevésbé önellátó, a fémelőállításban viszont az önellátás foka csak a Szovjetunióban és Csehszlovákiában magasabb.

E három alapanyagtermelő alágazat egymáshoz viszonyított nagysága a belső termelésben és felhasználásban országonként különböző, és ezért az egyes termékekből való önellátás fokának is differenciált szerepe van. A hazai termelésben pl. Magyarországon a fémek szerepe nagyobb, a vegyipari termékeké pedig kisebb, mint pl. a Német Demokratikus Köztársaságban.

Magyarország iparianyag-importtöbbletének mintegy harmada a növényi és állati eredetű nyersanyagok forgalmából, egyenként több mint a negyede a vegyi termékekből és fűtőanyagokból adódik, és csak egytizede származik a fémkülkereskedelemből. Behozatali többletünkben a fémek szerepe csökkent, a vegyi anyagoké növekedett.

Az iparianyag-importtöbblet alágazati megoszlása 1969-ben (százalékban)

Megnevezés	Fűtőanyagok	Fémek	Vegyi anyagok	Növényi és állati eredetű nyersanyagok
Magyarország	*26*	*10*	*28*	*36*
Olaszország	27	23	4	46
Svájc*	52	11	—	37

* Svájc vegyipari termékekben aktív. Importtobbletét a vegyi termékek forgalma nelkül számítottuk.

Magyarország fűtőanyag-importtöbbletének aránya a külkereskedelemben realizálódó iparianyag-behozatali többletben pl. Bulgáriához és Svájchoz képest kicsiny, és alacsony a vizsgált országok többségéhez képest a fémeké is. Jelentősebb viszont a vegyi anyagok, a növényi és állati eredetű nyersanyagok szállításaiból adódó külkereskedelmi mérlegteher, bár az utóbbi termékcsoport szaldójának hatása Olaszországéhoz képest nálunk kisebb, Bulgáriához képest azonban jóval nagyobb. A behozatali többlet következtében lehetővé válik, hogy a belső felhasználásban a hazai termeléstől eltérő arányok alakuljanak ki. Ez teszi lehetővé azt, hogy Magyarországon e három ágazat részesedése egyenként a felhasználás egyharmadát érje el.

Az alágazatok közötti és belüli nemzetközi együttműködést szükségessé teszik az arányossági követelmények is. Az országokon belül a felhasználás igénye gyakran már akkor jelentkezik, amikor a hazai termelésből azt még nem lehet kielégíteni. A szükségletek hazai forrásból való kielégítését esetenként nem a természeti adottságok, hanem a – pl. beruházási oldalról – jelentkező feszültségek vagy más okok

korlátozzák. Ennek következménye, hogy pl. Magyarországon a növényvédő szer felhasználásában a hazai termelés aránya 1960-ban 24, és 1970-ben is csak 30% volt; műtrágya-felhasználásból a hazai termelés aránya az 1960. évi 70%-ról 1970-ben 66%-ra csökkent. Az import aránya a marónátron-felhasználásnak 47, a PVC-porénak 60, a betonacélénak 48, a cementének* mintegy 30%-a, de a behozatal aránya a lombos fűrészárunál, a falemeznél, a bányaszéldeszkánál és a szulfitcellulóznál is eléri a 20–28%-ot. Az iparianyag-import összefügg a hazai anyagtermelő ágazatok kiépítettségi fokával és azzal, hogy egyes termékek termelési kapacitásainak növelése csak optimális beruházási nagyságot lehetővé tevő felhasználási igény esetén hatékony. Az új kapacitás megfelelő kihasználása pedig gyakran a belső piacra való szállításoknak az exporttal és az importtal való kombinációját, választékcserét, termelési kooperációt tesz szükségessé.

A félkészgyártmány- és alkatrészforgalom arányának növelését a szükségletek változása és a termelési együttműködés is kiváltja. Behozatalunk és kivitelünk növekvő hányada félkész termék és alkatrész, vagyis növekedett a feldolgozottabb formájú anyagexport. Iparianyag-kivitelünk nagyobb hányada feldolgozottabb termék, mint behozatalunké, mivel hazai iparianyag-termelésünk és -exportunk nagyrészt importált nyers- és alapanyag félkész termékké valamint alkatrésszé történő feldolgozását jelenti.

* Magyarországon pl. 1969-ben a külkereskedelmi szállítások szaldójának volumenét tekintve kb. annyi építőanyagot hozott be, mint amennyi fémet. Ennek oka túlnyomórészt azt, hogy beruházásaink nem tartottak lépést az építőanyag iránti belső szükséglettel.

Magyarország iparianyag-behozatalának és -kivitelének megoszlása (százalékban)

Megnevezés	1960	1970
Behozatal		
nyers- és alapanyag	64	49
félkész termék és alkatrész	36	51
Kivitel		
nyers- és alapanyag	33	27
félkész termék és alkatrész	67	73

Fejlett tőkés relációjú behozatalunkban kisebb, kivitelünkben nagyobb a nyersanyagok aránya, mint összforgalmunkban. Ennek oka az, hogy a nyersanyagok nagyobb részét szocialista országokból vásároljuk, és számos fontos – pl. vegyipari – félkész terméket fejlett tőkés relációból szerzünk be. Fejlett tőkés relációba is főképpen félkész termékeket szállítunk, bár a lehetőséget igyekszünk a nyersanyagexportban is kihasználni.

Magyarország iparianyag-kivitelének és behozatalának megoszlása fejlett tőkés relációban (százalékban)

Megnevezés	1960	1970
Behozatal		
nyersanyag	39	28
félkész termék és alkatrész	61	72
Kivitel		
nyersanyag	49	46
félkész termék és alkatrész	51	54

Magyarország iparianyag-forgalmának passzívuma főleg a nyersanyagszállításokból adódik, és csak kisebb része keletkezik a félkész termékek és alkatrészek forgalmából.

A passzív szaldó keletkezésében – bár a nyersanyagok aránya csökkent, a félkész termékeké és az alkatrészeké pedig növekedett – a nyersanyagforgalom szerepe a túlnyomó. Ez azt tükrözi, hogy Magyarországon az iparianyag-termelés kiindulópontja jelentős részben továbbra is az importált nyersanyag.

Magyarország iparialapanyag-szaldójának megoszlása
(százalékban)

Megnevezés	1960	1970
Nyersanyagforgalomé	78	69
A félkész termékeké és alkatrészeké	22	21

Az ipari anyagok exportját és importját váltja ki a különböző relációk kedvező export- és importlehetőségeinek kihasználására, továbbá a relációs fizetési mérlegek kiegyensúlyozására való törekvés, és ezek következtében különböző választékcsere és lecserélési műveletek keletkeznek. Szocialista relációjú könnyűipari exportunkhoz elég jelentős mértékben használunk fel tőkés importból származó anyagokat. A fejlett tőkés relációban jelentkező fizetésimérleg-feszültség erőteljes szívóhatást gyakorol az anyagexport növelése irányában, mivel az ipari nyersanyagok nagyobb része e relációban könnyebben eladható, mint pl. a gépipari termékek. Ez és a valutakonvertibilitás hiánya a fejlett tőkés kivitelben élezi a nyersanyag-„éhséget" a KGST-országok egymás

közötti gazdasági kapcsolataiban, és esetenként nem eléggé hatékony exportnövelést vált ki. A nemzetközi együttműködés különböző hajtóerői az ipari anyagok exportjában és importjában gyakran összefonódva jelentkeznek. Abban pl., hogy Magyarország jelenleg évenként 600 000 tonna hengerelt acélt exportál és 400 000 tonnát importál, együtt jelentkezik a különböző relációkban hatékony exportra, a berendezések optimálisabb kihasználására és a tőkés fizetési mérleg feszültségének csökkentésére, valamint kohászatunk kiépítettségi foka és a felhasználási szükségletek közötti eltérés mérséklésére való törekvés. Jórészt hasonló okok váltják ki Magyarország kőolajtermék-exportját és -importját is.

Termékcsoportonként vizsgálva kitűnik, hogy fűtőanyag- és fémexporttöbbletünket (az előbbit fejlett tőkés relációban, az utóbbit a Szovjetunión kívüli KGST-országok és fejlődő országok viszonylatában is) a Szovjetunióval fennálló gazdasági kapcsolataink teszik lehetővé, amelynek szerepe a két árucsoport nettó importjában nagyobb, mint összes iparianyag-importunkban.

Az egyes országok és országcsoportok nettó forgalma az egyes termékcsoportokban mutatkozó összes importtöbbletünk százalékában Magyarországon 1969-ben

Megnevezés	Fűtőanyagok	Fémek	Növényi és állati eredetű anyagok	Vegyi termékek
Szovjetunió	—88	—183	—58	—28
A Szovjetunión kívüli KGST-országok	—23	+ 30	0	—20

Megnevezés	Fűtő-anyagok	Fémek	Növényi és állati eredetű anyagok	Vegyi anyagok
Fejlett tőkésországok	+12	+ 9	—13	—62
Fejlődő országok	— 1	+ 44	—29	+10

Megjegyzés: aktívum = +
passzívum = —

AZ IPARI ANYAGOK SZEREPE MAGYARORSZÁG KÜLKERESKEDELMI FORGALMÁBAN

A szocialista nemzetközi együttműködés a külkereskedelmi áruforgalomban materializálódik, és ennek során a hazai termelés, valamint az export és az import, a forgalom két oldala kapcsolódik össze. Az összefonódás hatékonyságának egyik fontos eleme a hasonló termékek kölcsönös szállítása, vagyis ágazaton belüli cseréje, amely a választékcsere, a kapacitások jobb kihasználása, a kiegészítő adottságok összekapcsolása (pl. alumíniumexport és rézimport) útján az együttműködőkre kedvező hatást gyakorol. A termelőerők fejlettségi fokának emelkedésével együtt járó gazdasági diverzifikáció ennek az ágazaton belüli cserének a részesedését a forgalomban növeli, vagyis a hatékonyság nemzetközi növelése lehetőségeinek e forrása emelkedő. A forgalomban csere alakul ki az ágazatok között is, amely egyrészt az együttműködés újabb lehetőségeit nyújtja, másrészt – helyes mértéke és struktúrája – elősegíti az ágazatokon belüli cserét is. Ez azáltal, hogy összeköti pl. az egyik ország kohászatát a másik ország gépiparával, módot ad arra, hogy együtt használják ki az egyik ország nyersanyag-ellátottságát és a másik

ország kedvező munkaerőhelyzetét. A gazdaság diferzifikációja során e csere szerepe csökken, de fontos alkotóelem marad. A kivitel és a behozatal áruszerkezete – időben változóan – annak megfelelően alakul, hogy milyen mértékű, és a gazdasági élet milyen területeit érinti a kölcsönös egymásra utaltság, továbbá, hogy a gazdasági fejlettségi fok emelkedésével a hatékonyság növelésének együttes lehetőségeit mely ágazatokban, milyen ágak között, milyen mértékben, mely országokkal találják meg. Hosszabb időszakot tekintve a forgalom mindkét oldalán a feldolgozó ipar – az ipari közfogyasztási cikkek és különösen a gépipar – aránya növekszik, az élelmezési termékeké és ipari anyagoké csökken. A partnerek között a kivitel és behozatal szerkezete csak akkor lenne egyoldalú, ha nem adna módot számukra az e tendenciában való – adottságaiknak, fejlettségi fokuknak megfelelő – részvételre, mivel így eleshetnének a forgalom dinamizmusának, a nagyobb szaktudású munka nemzetközi gyümölcsöztetésének lehetőségeitől. Rövidebb távon azonban felléphet olyan strukturális változás vagy az ágazatközi csere olyan csökkenése, amelynek során nem a feldolgozott termékek, hanem az élelmiszerek vagy az anyagok aránya emelkedik. Ez nem mindig kedvezőtlen, sőt hatékonyságnövekedést is eredményezhet (pl. ha a kevésbé gazdaságos textilipari alaptermékek arányához képest a gazdaságosabb alumínium-félgyártmányok szerepe növekszik).

Magyarország összkivitelében az ipari anyagok termékcsoportja az egyetlen, amelynek részesedése alacsony,* míg a gépeké nagy, az ipari közfogyasztási cikkeké és az élelmiszereké pedig közepes. E szerkezet a feldolgozott termékek,

* Közepesnek tekinthetjük pl. azt, ha az árucsoport részesedése 25%-os, nagynak, ha azt 4%-kal meghaladja, és alacsony, ha részesedése 4%-kal kisebb.

különösen a gépek részesedését tekintve a fejlettebb országokhoz hasonlít, és munkaerő-lehetőségeink felhasználását tükrözi, az élelmiszerek jelentős szerepe pedig adottságaink kihasználását fejezi ki. Behozatalunkban az ipari anyagok és a gépek importjának van nagy szerepe. Ezen belül is az ipari anyagok részesedése a jelentősebb, ami egyrészt adottságaink, másrészt eszközproblémáink következménye. A jelentős géphányad következménye annak, hogy a dinamikus beruházási szükséglet kielégítése csak nagymértékű nemzetközi csere alapján lehetséges, továbbá kezd kialakulni és előrehaladni e téren is a nemzetközi munkamegosztás, a tartósabb kapcsolat. Az ipari közfogyasztási cikkek és az élelmiszerek alacsony aránya azt tükrözi, hogy a természeti és a munkaerő lehetőségek kihasználása alapján igényeinket nagyrészt hazai forrásból elégítjük ki, a csere importoldala még nem elég magas fokú. Az export és az import struktúrájának hatására a forgalomban az ipari anyagok a gépek mellett vezető szerepet játszanak, sőt az előbbiek aránya az utóbbiakénál kissé magasabb is. A külkereskedelmi forgalom 4 fő ágazatát számítva a forgalomban elég magas (32%-os) – bár 1960-hoz képest csökkenő mértékű – az ágazatközi csere aránya. Ennek az ipari anyagok az egyetlen passzív oldala, az aktív oldalon felerészt ipari közfogyasztási cikkek, felerészt élelmiszerek szerepelnek. Az utóbbi évtizedben az ágazatközi cserében a lényeges változás egyedül az volt, hogy gépexporttöbbletünk megszűnt. Ez növekvő gépimportunknak, más ágak kiviteli lehetőségei kihasználásának és gépexportunk relatív térvesztésének a következménye. Az áruforgalom – benne az ágazatközi csere – szerkezetének és arányainak változása kivitelünk és behozatalunk szerkezeti módosulásának is eredménye. 1960–1972 között az exportoldalon a strukturális változás mértéke – egynyolcad – elég jelentős volt. Míg az ipari anyagok részesedése, hason-

lóan az élelmiszerekéhez, változatlan maradt, sőt kissé növekedett is, a gépek aránya csökkent, az ipari közfogyasztási cikkeké emelkedett. Importunk struktúrájának változása nagyobb volt, annak egyötödét érintette. Behozatalunkban csupán az ipari anyagok szerepe – nagymértékben – csökkent, a többi árucsoporté – elsősorban a gépeké – pedig növekedett.

Összes külkereskedelmünkben egymással összefonódva jelennek meg a különböző országok szerinti viszonylatok forgalmának egymástól eltérő méretei, struktúrái, és bennük az ipari anyagok differenciált szerepe.

Forgalmunk egyik növekvő – több mint egyharmadát alkotó – meghatározó sávja a *szovjet viszonylat* (Magyarország szerepe a Szovjetunió forgalmában az emelkedő tendencia ellenére sem éri el az egytizedet). E viszonylatban *exportunk* struktúrájának az a sajátossága, hogy az ipari anyagok legkisebb részesedése nagy gépipari (kivitelünknek majdnem a fele), valamint ipari fogyasztásicikk-hányaddal kapcsolódik össze, és ennek az árucsoportnak itt van a legmagasabb szerepe. A struktúra 27%-os változása során iparianyag-kivitelünk szerepe itt is lényegében változatlan maradt, a gépeké azonban az átlagosnál jobban csökkent. Ez nem elsősorban az előzőkben is magas ipari fogyasztási cikk, hanem főként az élelmiszer-részesedés emelkedésével járt együtt. Behozatalunkra a szovjet viszonylatban az jellemző, hogy az ipari anyagoknak valamennyi reláció közül legnagyobb hányada a legalacsonyabb ipari fogyasztásicikk- és élelmiszer-behozatali aránnyal párosul, míg a gépek szerepe csak közepes. Behozatalunk struktúrája stabil maradt, a változás mértéke (11%) e viszonylatban volt a legkisebb. Az általános tendenciától eltérően itt az ipari anyagok aránya nem csökkent, a géparány-növekedés pedig minimális, az átlagosnál kisebb volt. Az export és az import összekap-

csolódása a forgalomban azt eredményezte, hogy a nagy iparianyag-forgalom arányt egy csekély élelmezési részesedés egészíti ki. Az ágazatközi csere szerepe (60%) valamennyi reláció közül a legmagasabb. Ennek itt is az ipari anyagok alkotják az egyedüli passzív oldalát, de ennek aránya a forgalomban itt a legnagyobb. Az aktív oldalon e viszonylatban is az élelmiszerek és az ipari fogyasztási cikkek szerepelnek, de az utóbbiak szerepe nagyobb, mint az előbbieké. Gépexporttöbbletünk is van, bár szerepe kisebb, mint az ipari fogyasztási cikkeké.

A hasonló vagy a jelenleg még némiképp alacsonyabb gazdasági fejlettségű, de jobb nyersanyag-ellátottsággal rendelkező Lengyelországba és Romániába irányuló exportunkban az élelmiszerek szerepe igen alacsony és kiemelten nagy jelentőségű a gépek részesedése. Lengyelországba irányuló exportunkban az ipari anyagok szerepe közepes. A szerkezetváltozás mértéke lengyel exportunkban 21%-os, Romániába irányuló kivitelünkben azonban 51%-os volt. Az ipari anyagok aránya mindkét viszonylat importjában – de különösen Románia tekintetében – nagymértékben visszaesett. E termékek arányának csökkenését – Lengyelország viszonylatában gyengébben, Romániáéban erősebben – a gépek szerepének emelkedése kísérte. Az importszerkezet változása mindkét relációban exportunkénál nagyobb mértékű (Lengyelország 32%, Románia 57%) volt. Az összimportunkéval megegyező irányú változásokon belül a gépek arányának emelkedése az átlagosnál nagyobb volt. A forgalomban a gépcsere szerepe hangsúlyozottabb, az együttműködés és a szállítások lehetőségeit (44–50%) jórészt e téren találjuk meg. Az ágazatközi csere aránya alacsonyabb (20%); a forgalom árucsoportonként nagymértékben kiegyenlített, a nemzetközi együttműködés elsősorban ágazaton belüli jellegű. Ágazatközi cserében Lengyelországból ipari fogyasz-

tási cikkekért, Romániából főleg gépekért vásárolunk ipari anyagokat. A külkereskedelmi csere lengyel viszonylatban nagyobb mértékben növekedett, mint román relációban. Így forgalmunkban Lengyelország aránya (6%) növekedett, és Magyarország szerepe Lengyelország külkereskedelmi forgalmában is emelkedett (4%), míg Románia részesedése Magyarországéból (2,5%) és Magyarország szerepe Romániáéból is csökkent.

A bolgár viszonylatban a növekvő, de csak 1,6%-ot elérő külkereskedelmünk az előbbi két országgal kialakított kapcsolatoktól főképpen abban tér el, hogy exportoldalon az egyébként is nagy géparány nem emelkedett, helyette az ipari közfogyasztási cikkeké nőtt. Importunkban alacsony iparianyag-részesedést egy magas géparány (e termékek szerepe az NDK importunk után itt a legnagyobb) és ezenkívül az alacsony iparianyag-részesedés és – a KGST-viszonylatokénál nagyobb, bár még így is alacsonynak tekinthető – élelmiszer-részesedés egészíti ki. Az importstruktúra változásának mértéke (59%), a román relációhoz hasonlóan itt volt a legerősebb, és itt is az ipari anyagok arányának erőteljes csökkenése ment végbe. Mindez forgalomban azt eredményezi, hogy az alacsony iparianyag-részesedése mellett egy nagy géparány található, és a Német Demokratikus Köztársaság után e relációban legmagasabb (50%-os) a gépcsere szerepe. Az ágazatközi csere itt még kisebb (12%-os), mint a lengyel vagy a román viszonylatban. Ennek keretében ipari közfogyasztásicikk-többletet cserélünk ki az élelmezési cikkek importtöbbletéért.

A más szocialista országba irányuló exportunkban egyedül az ipari anyagok játszanak nagy szerepet, a gépeké csak közepes, a többi árucsoport szerepe alacsony. Gépkivitelünk aránya az átlagosnál nagyobb mértékben csökkent, ami azzal kapcsolatos, hogy forgalmunk viszonylatonként is

módosult. Az ipari anyagok szerepe – a fejlődő országokba irányuló kivitelen kívül – csak e viszonylatban növekedett. A változások mértéke (66%) is e viszonylatban volt a legerősebb. Behozatalunkban az ipari anyagok nagy szerepe valamelyest még jelentősebb élelmiszer- és ipari fogyasztásicikk-aránnyal, de alacsony géprészesedéssel párosul. Az import szerkezetváltozásának mértéke (30%) az exportunkhoz képest kisebb volt. Ennek kapcsán az ipari fogyasztási cikkek aránya erősen növekedett, az élelmiszereké csökkent. A forgalom vezető (48%) ága az ipari anyagok külkereskedelme, amely a gépek közepes szerepével egészül ki. Az ágazatközi csere (20%-os) aránya alacsony. (Iparianyag- és főként élelmiszerimport többletért nem ipari fogyasztási cikkek, hanem gépek exporttöbbletével fizetünk). A forgalomban az ágazaton belüli csere domináns, az ágazatközi kapcsolatok lehetőségeit nem kellő mértékben használtuk ki. E viszonylat aránya forgalmunkban (3%) jelentősen csökkent, ezen belül Jugoszláviáé növekedett. A Német Demokratikus Köztársaságba és Csehszlovákiába irányuló exportunkban a relációk közül egyik legalacsonyabb az iparianyagok hányada, amelyet egy nagy élelmiszer-részesedés egészít ki. Kiviteli szerkezetünk változásának mértéke NDK relációban is erőteljes (27%) volt, de ennél fokozottabb volt csehszlovák viszonylatban (47%). A szerkezetváltozás sajátossága, hogy a Német Demokratikus Köztársaságba irányuló exportból az ipari anyagokén kívül az élelmiszerek részesedése is csökkent, és ezt az ipari fogyasztási cikkek arányának emelkedése helyett a gépeké kísérte. Csehszlovákiába irányuló exportunkban viszont az ipari anyagok arányának nagymértékű csökkenése a gépexport szerepének csökkenésével egyidőben ment végbe, ugyanakkor az élelmiszerek és főképpen az ipari közfogyasztási cikkek részesedése emelkedett. Behozatalunkban a gépek szerepe – bolgár

importunkhoz hasonlóan – e relációkban a legnagyobb (NDK-importunknak kétharmada gép), viszont az élelmiszereké itt a legalacsonyabb. Az ipari anyagok részesedése a Német Demokratikus Köztársaságból származó behozatalunkban alacsony, és bár csehszlovák importunkban nagyobb, de még ez utóbbi is kisebb, mint ezen anyagok aránya hazánk összimportjában. Noha behozatalunk összetétele (mintegy 29%-ban) változott, de mértéke – a szovjet importviszonylat után – itt volt a legkisebb. Csehszlovákiából származó importunk szerkezetváltozásának mértéke kisebb volt, mint exportunké, míg NDK relációban azzal megegyezett. E relációkban az ipari anyagok nem játszanak az arányosnál nagyobb szerepet, sőt az NDK viszonylatban a részesedés az arányosnál is kisebb. Az ágazatközi csere aránya elég jelentős (37%); itt nem iparianyag-, hanem gépimporttöbbletet vásárolunk, és ezért nem ipari fogyasztási cikkel, hanem élelmiszeripari termékek exporttöbbletével fizetünk. Míg a Német Demokratikus Köztársaság szerepe Magyarország külkereskedelméből (10%) lényegében változatlan maradt, sőt Magyarországon aránya a Német Demokratikus Köztársaságéból (mintegy 5%) még növekedett is, addig a csehszlovák viszonylat szerepe (8,5%) Magyarország külkereskedelmében csökkent, a csehszlovák exportnak pedig változatlanul mintegy 6%-a irányul felénk.

Forgalmunk jelentős (26%-os) és növekvő hányada bonyolódik le a fejlett tőkésországokkal. Kivitelünkben a gépek szerepe itt a legkisebb (mindössze 4%-os), viszont az élelmiszereké és az ipari anyagoké – ezen belül különösen az élelmiszereké – nagy. Kivitelünk struktúráját az átlagnál kisebb mértékben (mindössze 10%-kal) tudtuk változtatni. Ezen belül kisebb mértékben az ipari közfogyasztási cikkek és az ipari anyagok aránya növekedett, az élelmiszereké csökkent, a gépeké változatlan maradt. Behozatalunk szer-

kezete hasonló összimportunk struktúrájához. A strukturális változások mértéke (34%) itt erőteljes volt. Ezt főleg a gépimport részesedésének növelése, az importált anyagok csökkenése jellemezte, és így nagyobb lehetőség nyílott a fejlettebb technika megvásárlására.

Ennek ellenére a forgalom vezető ága az ipari anyagok külkereskedelme, mivel az exportban és az importban egyaránt e termékcsoport aránya nagy. Az élelmiszerek – közepes – aránya is valamennyi reláció közül itt a legmagasabb és nagyobb, mint külkereskedelmünk egészében. Mivel a jelentős gépimport kicsiny gépexporttal párosul, e termékcsoport szerepe kisebb, mint összforgalmunkban. A jelentős, (52%-os) ágazatközi cserében az ipari anyagokon kívül gép-importtöbbletünk is van, ezekért kisebb részt ipari közfogyasztási cikkekkel, nagyobb részt élelmiszerekkel fizetünk.

A fejlődő országokkal lebonyolított forgalom külkereskedelmünk mintegy 6%-a. Kivitelünk sajátossága, hogy az ipari anyagok részesedése nagy, az élelmiszereké alacsony. Behozatalunkban is az ipari anyagok részesedése nagy, sőt szovjet importunk után itt a legmagasabb. Az élelmezési termékek behozatalának aránya is nagy, valamennyi reláció közül itt a legjelentősebb. E két árucsoport nagy szerepét a gépimport alacsony aránya egészíti ki. A jelenlegi szerkezet az importstruktúra mintegy 30%-os változásának eredménye. Ennek során az ipari anyagok aránya csökkent, a másik három árucsoporté növekedett. A szovjet viszonylat után e relációban a legmagasabb az ágazatközi csere szerepe (52%-os). Ennek során ipari anyagokon kívül élelmiszer-importtöbbletünk is van, amelyeket az ipari közfogyasztási cikken kívüli gépipari exporttöbblettel is ellentételezünk, sőt a két aktív árucsoport közül a gépek szerepe a nagyobb.

Az egyes árucsoportok és árufajták az előzőekben fel-

vázolt export- és importstruktúrák részeit képezik, így forgalmukban az egyes árucsoportok egymás között és más árucsoportokkal – kiviteli és behozatali oldalon egyaránt – sajátos módon össze is kapcsolódnak.

MAGYARORSZÁG TELJES IPARI- ÉS ÖSSZES ANYAGFORGALMA

Magyarország teljes iparianyag-forgalma, országonkénti ellentételezettsége, hatása népgazdaságunk alapanyag-termelésére és a nemzeti jövedelemre

A külkereskedelemben megjelenő, körforgást végző áruhalmaz végső termék, amennyiben az export az országot elhagyta, az import pedig a népgazdaság vérkeringésébe bekerült. A kivitel és a behozatal között szoros kapcsolatok, összefonódások léteznek, halmozódások is fellépnek. Ezek közül fontosabbak a következők:

– közvetlen és közvetett lecserélési műveletek (pl. amikor valamely termék exportját az teszi lehetővé, hogy a hazai felhasználó importból fedezi szükségletét);

– különféle kooperációk, feldolgozási- és bérmunkafolyamatok. (Egymással pl. szorosan összefügg a takarmányimport és a húsexport. A timföld–alumínium kooperáció során a timföld alumíniummá történő feldolgozásának munkáját importáljuk és azt relációs exportunk átlagos termékösszetételének megfelelő munkafajták kivitelével ellensúlyozzuk. Acélkivitelünkben importált ércet és kohókokszot, valamint a feldolgozás hazai munkáját exportáljuk.) E folyamatok közül a legfontosabb: feldolgozott (gépipari, könnyűipari stb.) áruink kivitelével sem csupán ezen ágazatok tevékeny-

ségét, hanem e termékekbe „beépítve" importot szállítunk vissza és hazai nyersanyagtermelői munkát is exportálunk.

A társadalmi össztermék mint használatiérték-halmaz oldaláról a külkereskedelmi forgalmat teljes anyagi mozgásában kell áttekintenünk és vizsgálnunk. A hazai végső társadalmi termék vagy nemzeti jövedelem szempontjából azonban nem csupán a külkereskedelmi forgalomban többszöri körforgást végző használatiérték-tömeg mozgása, hanem annak végső leülepedései, eredményei a leglényegesebbek. A népgazdaság belső munkamegosztására, a használatiérték- és az értékképzés folyamatára, eszközigényességének alakulására is elsősorban ezek a végső eredmények hatnak (bár pl. a vaskohászati nemzetközi csere útján elért jobb kapacitáskihasználás is ilyen végső eredménynek tekinthető).

Nyersanyagokat részben közvetlenül, részben pedig közvetve a feldolgozott termékekben is importálunk és exportálunk. Magyarország anyagkülkereskedelmének újabb aspektusait tárhatjuk fel, ha azt teljességében, tehát előbb a közvetlen és közvetett, vagyis teljes iparianyag-exportot és -importot együttesen vizsgáljuk.

A késztermékek anyagtartalmát egységesen 60%-ra becsültük. Ez az ágazati kapcsolatok részletesebb mérlegei segítségével pontosabban meghatározható ugyan, de ehhez a konkrét export-ráfordításokat is ismernünk kellene. Így képet nyerhetünk a külforgalomban végbemenő ágazaton belüli és közötti tevékenységcseréről, amely az árucsere folyamatában valósul meg, de azzal nem esik egybe, mivel az áru többféle, pl. alapanyagtermelő és -feldolgozó tevékenység eredménye.

Ha a teljes iparianyag-forgalomhoz hozzáadjuk az élelmezési termékeket, az összes anyagforgalmat kapjuk. Az élelmiszerek mintegy 15–20% élelmiszeripari feldolgozó munkát

tartalmaznak. Ennek „kiszűrésétől" jelenleg eltekinthetünk, mivel ez a forgalom fő vonásainak felvázolását nem gátolja.

Azt, hogy a teljes iparianyag-behozatal aránya összes importunkban magas, többek között az váltja ki, hogy a gépek és az ipari fogyasztási cikkek szerepe kivitelünkben magas. Összexportunknak több mint a fele e termékekből adódik, és e tekintetben exportunk struktúrája a fejlett országokéhoz hasonlít. A feldolgozott termékek aránya az összkivitelben nálunk nagyobb, mint pl. Bulgáriában, de alacsonyabb, mint pl. a Német Demokratikus Köztársaságban.

Behozatalunk teljes iparianyag-tartalmát nemcsak az fokozza, hogy az feldolgozott exportunkhoz szükséges, hanem az is, hogy ipari alapanyag-exportunk is jórészt importanyagok feldolgozásával készült termékeket tartalmaz.

Minél nagyobb összbehozatalunkból és összkivitelünkből a feldolgozott iparcikkek részesedése, annál magasabb exportunk teljes iparianyag-tartalma és az importszükséglet is. A gépek és az ipari fogyasztási cikkek szerepe az összbehozatalunkban hasonló a Német Demokratikus Köztársaságéhoz, de kisebb, mint Bulgáriában.

Összbehozatalunkban együttesen az importált iparianyagok aránya magas, vagyis nagyfokú általában az ipari, ezen belül is az iparianyag-orientáltság.

A teljes iparianyag-import aránya egyes országok összbehozatalában 1969-ben

Megnevezés	%
Magyarország	*79*
Dánia	72
Olaszország	71

Ezek az országok a teljes iparianyag-import 20–40%-át hozzák be késztermékekben. Ez az arány Magyarország és Olaszország importjában 20–25, Bulgáriáében, a Német Demokratikus Köztársaságéban és Dániáében 40%-os. Ez Bulgáriában és Dániában egyes iparágak nem kellő kiépítettségével, a Német Demokratikus Köztársaságban pedig azzal függ össze, hogy Magyarországhoz képest az élelmezési import szerepe nagyobb, az ipari anyagoké viszont kisebb.

Az országok a teljes iparianyag-tartalom felét-kétharmadát késztermékekben exportálják. Ez az arány a Német Demokratikus Köztársaság és Olaszország kivitelében kétharmados, Magyarország, Bulgária és Dánia esetében csak mintegy 50%-os.

A teljes iparianyag-kivitel aránya az összexportban 1969-ben

Megnevezés	%
Olaszország	65
Magyarország	*57*
Dánia	46

A teljes iparianyag-arány a Német Demokratikus Köztársaság és Olaszország exportjában magasabb, mint Magyarországéban. Ennek az is oka, hogy ezekben az országokban a feldolgozott termékek exportjának szerepe nagyobb, mint Magyarországéban. Magyarországhoz képest Bulgáriában és Dániában az iparianyag-export és késztermékkivitel

szerepe kisebb, ezért alacsonyabb a teljes iparianyag-export részesedése is.

Az ily módon kialakuló teljes iparianyag-forgalmunkban már 1960-ban is az ellentételezés aránya jóval magasabb (mintegy 70%) volt, mint magában az iparianyag-forgalomban. A teljes iparianyagexport aránya az importhoz fejlett tőkés és csehszlovák relációban volt a legalacsonyabb, mivel exportunkban aránylag kevés volt a feldolgozott ipari termék, magas volt viszont az élelmezési termékek aránya.

A teljes iparianyag-export és -import aránya Magyarország külkereskedelmében 1960-ban
(import = 1)

Reláció	Arány
Fejlett tőkésországokkal	0,45
Csehszlovákiával	0,54
Szovjetunióval	0,67
NDK-val	0,70
Szocialista országokkal összesen	0,74
Romániával	0,75
Lengyelországgal	0,84
Bulgáriával	1,31
Fejlődő országokkal	1,03
Összesen	*0,68*

Azóta az ellentételezettségi fok összesen és valamennyi relációban növekedett. Behozatalunk teljes iparianyag-tartalma némileg csökkent (ezen belül a késztermékekben importálté emelkedett), kivitelünké pedig kissé emelkedett (ezen belül a feldolgozott termékekbenié csökkent).

Magyarországhoz képest eltérően alakult Bulgária és a

Német Demokratikus Köztársaság helyzete: ezekben az országokban az iparianyagok szerepe az összexportban csökkent, az ipari késztermékeké növekedett. E két tendencia együttes eredménye azonban az exportban a teljes iparianyaghányad csökkenése volt.

Az összbehozatal teljes iparianyag-hányada a Német Demokratikus Köztársaságban változatlan maradt. Bulgária összimportjában viszont – az ipari anyagok hányadának változatlansága és a saját ipara kifejlesztése alapján kibontakozó késztermék-behozatali arány csökkenése következtében – a teljes iparianyag-részesedés csökkent. Ezért ezekben az országokban a forgalomban az ellentételezés nem növekedett, hanem némileg mérséklődött.

Nálunk a változások egyik oka az volt, hogy a KGST-országok között fokozódott a strukturális kiegyenlítődésre való törekvés, és ez Magyarországgal való kapcsolataiban érvényesült. Fejlett tőkés relációban is növekedett az ellentételezés, de még mindig alacsony fokú maradt. Ez mindenekelőtt gépipari termékeiben továbbra is az alacsony exportrészesedés következménye. Relatíve jelentős nettó teljes iparianyag-importunk ezenkívül szovjet és NDK relációban van.

A teljes iparianyag-export és -import aránya Magyarország külkereskedelmében 1969-ben
(import = 1)

Reláció	Arány
Fejlett tőkésországokkal	0,69
Szovjetunióval	0,72
NDK-val	0,81

Relació	Arány
Lengyelországgal	0,91
Csehszlovákiával	0,92
Romániával	1,01
Bulgáriával	1,17
Szocialista országokkal összesen	0,82
Fejlődő országokkal	1,28
Összesen	*0,80*

A teljes iparianyag-forgalom egyenlege, vagyis lényegében az itthon maradó rész, a hazai halmozatlan iparianyag-termelésnek 1960-ban 29, 1969-ben pedig már csak 18%-a lehetett. Ennek mintegy 60%-át szocialista országokból, 40%-át nem szocialista országokból fedeztük. Az ipari anyagok forgalmának passzív szaldója elérte az 1969. évi összexportunk 27, a teljes iparianyag-forgalomé azonban csak 14%-át.

A teljes iparianyag-szállítások szaldója pl. a Német Demokratikus Köztársaságban és Olaszországban nagyjából kiegyensúlyozott. Ezek az országok a feldolgozó tevékenységben jelentkező exporttöbbletükért nem elsősorban ipari anyagokat, hanem élelmezési termékeket vásárolnak. Bulgária és Dánia teljes iparianyag-szaldójának szerepe a nemzeti jövedelemhez képest nagyobb, mint az iparianyag-szállításoké. Ennek az az oka, hogy több késztermékét, benne ipari anyagot hoznak be, mint amennyit kivisznek. Magyarország külkereskedelmében – mivel késztermék-többletében az iparianyag-import egy részét kiszállítja – a teljes szaldó kisebb (sőt, a nemzeti jövedelemhez viszonyított arányában kissé csökkenő), mint az iparianyag-szállítások szaldójáé.

A teljes iparianyag-szaldó aránya a nemzeti jövedelemhez 1969-ben

Megnevezés	%
Dánia	22
Magyarország	*7*
Olaszország	1

Az iparianyag-forgalom előzőekben vázolt alakulása azzal is összefüggött, hogy Magyarország külkereskedelmében az ágazatközi csere aránya – amely kisebb, mint pl. Csehszlovákiában – csökkent. Ez az exportunkban és importunkban végbemenő strukturális változások következménye, és arról tanúskodik, hogy Magyarországon számos területen saját iparianyag-bázis épült ki, fokozódott Magyarország és más országok ipara között a nemzetközi munkamegosztás, az élelmiszeripari termékek aktív szerepének súlya a forgalomban pedig csökkent.

Tanulságos számunkra Magyarország és pl. Csehszlovákia ágazatközi külkereskedelmi cseréje alakulásának és struktúrájának összevetése. Csehszlovákia külkereskedelmében is a késztermékek importjának növekedése következtében az ágazatközi cserearány csökkent, az aktív csere tételei közül a gépipari termékek aránya magas. Magyarország ágazatközi cseréjében a textilipari termékek aránya magasabb (szocialista relációban részben ezzel fizetjük az iparianyag-importot), így nagyobb a veszélye (az importanyag-tartalom miatt) a tőkés behozatal növekedésének és a fizetésimérleg-feszültség kiéleződésének. Mivel Magyarország az e termékek exportjához szükséges importot részben élelmezési termékekkel fizeti meg, a növekvő export csak abban az eset-

ben tartható fenn, ha ezért cserébe tőkés importot pótló anyagot vagy készterméket kapunk, vagy ha élelmiszergazdaságunk is „bírja" a tőkés importnövekmény fedezését. A természeti-gazdasági adottságok különbözősége fejeződik ki abban, hogy míg Csehszlovákia külkereskedelmében a fa- és papíripari termékek az aktív, az élelmiszeripari termékek a passzív oldalon szerepelnek, addig Magyarországon a helyzet fordított.

Magyarország összes anyagforgalma egyes fejlett tőkésországokkal való összehasonlításban*

Magyarország összkivitelében az ipari anyagok és élelmezési termékek aránya jó néhány fejlett tőkésországhoz képest nagyobb, Hollandiáéhoz vagy Dániáéhoz képest kisebb.

* Anyagoknak tekinthetjük pl. az SITC külkereskedelmi nomenklatúra 0–5, feldolgozott terméknek a 6–9 árucsoportjait. A nyersanyagok a mezőgazdasági és ipari anyagokat, élelmezési termékeket, a kitermelés, alapanyag-gyártás, félgyártmány-termelés különböző feldolgozási fokú termékeit tartalmazzák. A feldolgozott termékek a gép- és könnyűipari termékeket ölelik fel. A csoportosítás nem teljesen pontos, mert az 5-ös árufejezet tartalmazza a gyógyszereket is, a feldolgozott termékek között szereplő 6-os árucsoportban pedig szerepelnek az acél és a színesfémek. A csoportosítás finomítható, de ez az alapvető tisztánlátást a két csoport arányaira vonatkozóan döntően nem módosítja. Ha ebből indulunk ki és figyelembe vesszük, hogy az említett 6-os árucsoportban jórészt anyagok és félkész gyártmányok szerepelnek, akkor itt is egyelőre megalapozottnak tekinthetjük (közelítő, becslésszerű számítások céljára) a 0,6 koefficienst. (Megjegyzendő, hogy ennél kisebb érték, pl. 0,5 alkalmazása a számítások eredményét lényegesen nem módosította.) Az összes anyagforgalom így a teljes iparianyag-forgalomból és az élelmezési termékek külkereskedelméből adódik.

Az ipari anyagok és élelmezési termékek aránya az összexportban 1969-ben (százalékban)

Ország	Ipari anyagok és élelmiszeripari termékek	Feldolgozott termékek
Japán	12,2	87,8
Olaszország	23,2	76,8
Ausztria	23,4	76,6
Belgium	24,1	75,9
Svájc	29,6	70,4
Magyarország	*36,0*	*64,0*
Franciaország	36,2	63,8
Hollandia	52,7	47,3
Dánia	53,8	46,2

Az összes anyagexport szerepe azonban jóval nagyobb, mint az ipari anyagoké és az élelmezési termékeké. E téren Magyarországot a vizsgált országok közül szintén csak Hollandia és Dánia múlja felül, bár az egyes országok exportstruktúra-különbségei jóval kisebbek.

Az összes anyag és feldolgozó tevékenységi exportjának aránya az összkivitelből 1969-ben (százalékban)

Ország	Összes anyagexport	Feldolgozó tevékenységi export
Japán	64,9	35,1
Olaszország	69,3	30,7
Ausztria	69,4	30,6

Ország	Összes anyagexport	Feldolgozó tevékenységi export
Belgium	69,6	30,4
Svájc	71,8	28,2
Magyarország	*74,0*	*26,0*
Franciaország	74,5	25,2
Hollandia	81,1	18,9
Dánia	81,5	18,5

Az ipari anyagok és élelmezési termékek (ezen belül is az előbbiek) importjának aránya összbehozatalunkban magas, a vizsgált országok közül csak Japánban és Olaszországban magasabb.

Az ipari anyagok és élelmezési termékek aránya az összbehozatalban 1969-ben (százalékban)

Ország	Ipari anyag- és élelmiszeripari import	Feldolgozott termékek importja
Japán	75,7	24,3
Olaszország	59,1	40,9
Ausztria	37,0	63,0
Belgium	40,9	59,1
Svájc	34,8	65,2
Magyarország	*44,0*	*56,0*
Franciaország	44,5	55,5
Hollandia	42,0	58,0
Dánia	35,7	64,3

Az összes anyagimport szerepe a behozatalban is jóval nagyobb, mint az ipari anyagok és az élelmezési termékek importjáé. E részesedést tekintve Magyarországot szintén

csupán Japán és Olaszország múlja felül, bár az egyes országok összes anyagimport-arányainak különbségei e tekintetben is kisebbek.

Az összes anyag és feldolgozó tevékenység aránya az összimportban 1969-ben (százalékban)

Ország	Összes anyagimport	Feldolgozó-tevékenységi import
Japán	90,3	9,7
Olaszország	83,6	16,4
Magyarország	*78,0*	*22,0*
Franciaország	77,8	22,2
Hollandia	76,8	23,2
Belgium	76,4	23,6
Ausztria	74,8	25,2
Dánia	74,3	25,7
Svájc	73,9	26,1

Magyarország iparianyag- és élelmezésitermék-forgalmában importtöbblet alakult ki, amely összbehozatalunk 6%-a. A többi ország Magyarországnál nagyobb mértékben importőr. Exporttöbblettel csak Hollandia és Dánia rendelkezett.

Az iparianyag és élelmezésitermék-forgalom aktívuma (+) az export és passzívuma (—) az import százalékában 1969-ben

Ország	Mutató
Japán	—62,9
Olaszország	—37,2

Ország	Mutató
Ausztria	—19,9
Belgium	—16,6
Franciaország	—13,5
Svájc	— 8,7
Magyarország	*— 6,1*
Hollandia	+ 6,4
Dánia	+ 7,9

Amennyiben az anyagok közül csak az elsődleges jellegűeket vizsgáljuk (bányászati és élelmezési termékek, ez utóbbiak növényi és állati eredetű anyagokkal együtt), kitűnik, hogy a legtöbb jelentős iparral rendelkező országban a fajlagos import az exporthoz képest nagyobb, mint Magyarországon, vagyis saját alapanyagtermelő iparágaik kiépítésében hozzánk képest jobban támaszkodnak elsődleges importanyagokra. A behozatal a kivitelhez viszonyítva a jobb természeti feltételekkel rendelkező vagy olyan országokban kisebb, ahol nincs fejlett iparialapanyag-gyártás.

Az elsődlegesanyag-behozatal a kivitel százalékában 1963–1964-ben

Ország	Mutató	Ország	Mutató
NDK	1527	Hollandia	241
Anglia	1023	*Magyarország*	*218*
NSZK	956	Dánia	206
Olaszország	550	Ausztria	186
Csehszlovákia	442	Egyesult Államok	95
Franciaország	355	Belgium	310

Magyarország bányászati termékekből a felhasználáshoz képest egyharmados nettó importot valósított meg, és ez számos más országhoz viszonyítva alacsony arány. Mezőgazdasági nettó importunk viszonylag alacsony, ezért az elsődlegesanyag-termelés egészét tekintve is relatíve alacsony az importráta (hasonló Ausztriáéhoz és Dániáéhoz).

A nettó behozatal vagy kivitel (—) szerepe a belső felhasználásban 1963–1964-ben (százalékban)

Ország	Elsődleges alapanyag-termelés	Bányászat	Mezőgazdaság
Anglia	46,6	36,2	2,5
Belgium	42,6	59,5	32,4
Hollandia	40,0	71,6	23,9
NSZK	28,4	15,7	37,1
Olaszország	24,4	72,4	16,4
Franciaország	21,5	47,5	13,7
Dánia	18,1	89,9	13,3
Ausztria	15,4	46,0	6,8
Egyesült Államok	— 0,7	8,4	— 6,1
Magyarország	*14,6*	*34,0*	*10,0*

Magyarország összes anyagforgalma gyakorlatilag kiegyenlített, míg Hollandiát kivéve a többi ország jelentősebb passzívummal rendelkezik.

A fejlett tőkésországok összes anyagforgalmának passzívumában jelentős szerepet játszanak olyan tényezők, mint a fejlődő országokkal való egyoldalú gazdasági kapcsolatok, a fejlett tőkésországok számára kedvező világpiaci árarányok. Emellett jó néhány ország az összes anyagforgalom importtöbbletét szolgáltatásokkal is (turizmus, hajózás stb.) fedezi.

Az összes anyagforgalom aktivuma (+) és passzívuma (—) az import százalékában 1969-ben

Ország	Mutató
Japán	—21,2
Olaszország	—18,3
Ausztria	—18,2
Franciaország	—13,4
Svájc	—11,1
Dánia	—10,9
Belgium	— 6,3
Hollandia	— 3,3
Magyarország	+ *2,4*

Magyarország összes anyagforgalma az egyes viszonylatokban

Míg Magyarország összbehozatalában az iparianyag-importtöbblet csak (40%-áról mintegy 30%-ára) csökkent, addig összes anyagforgalmunk jellege alapvetően megváltozott: 1960-ban a nettó import elérte összbehozatalunk 20%-át, 1969-ben kiegyenlítetté vált (mintegy 2%-os exporttöbblet jelentkezett). Összes anyagforgalmunk csak a Szovjetunióval passzív, aktív a Német Demokratikus Köztársasággal, Csehszlovákiával, a fejlett tőkés- és a fejlődő országokkal, kiegyenlített a forgalom Lengyelországgal, Bulgáriával, Romániával és a többi szocialista országgal. A csehszlovák és a fejlett tőkés relációban a forgalom passzívból, a fejlődőben pedig kiegyenlített jellegűből változott aktívvá, román viszonylatban pedig passzívból kiegyenlítetté. A szovjet–

magyar forgalom egyenlege Magyarország nemzeti jövedelmének kb. 2%-a, a Szovjetunióénak sokkal kisebb része (az ország nagysága következtében).

Tendenciáját tekintve a Szovjetunióból származó nettó iparianyag-import mintegy 2,5-szeresére növekedett, a teljes iparianyag nettó behozatalunknak majdnem felét érte el (1960-ban is hasonló volt a helyzet). Összes anyagimport-többletünk azonban kevésbé emelkedett, 1969-ben összimportunknak e relációban csak 13%-a volt. Ez annak a következménye, hogy fokoztuk a „visszaszállítást", élelmezési termékekben importőrök helyett exportőrök lettünk. Így is a szovjet relációban az összes anyag- és teljes iparianyag-forgalom arányai a Német Demokratikus Köztársaság és Bulgária után Magyarország számára a legkedvezőbbek.

Az elmúlt évtizedben Csehszlovákiából, a Német Demokratikus Köztársaságból is fejlett tőkés relációból az iparianyag-importtöbbletünk volumene nem emelkedett, ezért annak szerepe az e viszonylatokból származó behozatalunkban csökkent. A három viszonylat közül a legnagyobb a fejlett tőkés relációban (42%), míg ennél kisebb az NDK (17%) és a csehszlovák (10%) behozatalunkban. A visszaszállítás és az élelmezési exporttöbblet következtében e relációkban összes anyagkiviteli többletünk van, amely elérte NDK relációjú összkivitelünk 15, csehszlovák viszonylatban pedig a 19%-át. Fejlett tőkés relációban az összes anyag-export-többletünk volumene nem növekedett, ezért szerepe csökkent és összkivitelünknek csak 9%-át éri el.

Fejlődő relációban mind ipari anyagokból, mind élelmezési termékekből nettó importunk van. Összes anyagforgalmunkban aktivumunkat (az e relációjú összes exportunk mintegy 8%-a) az hozta létre, hogy hitelbe, importtal nem ellentételezett késztermék-kivitelt, benne iparianyag-exportot valósítottunk meg.

Amennyiben az adott áruszerkezetben az összes export és összes import nagysága relációnként egymással megegyezett volna, úgy pl. a Szovjetunióból az összes nettó anyagimportért fele-fele arányban fizettünk volna gépekkel és fogyasztási cikkekbe fektetett munkával.

NDK, csehszlovák és fejlett tőkés relációban a „de facto"-nál kisebb mértékben lettünk volna összanyag-exportőrök. Ezért, valamint a fogyasztási tevékenység exporttöbbletért e relációkban gépeket vásárolunk. Az összes anyagforgalmon belül élelmezési munkát iparianyag-termelő tevékenységre váltunk át, elég jelentős mértékben. Egyéb szocialista és fejlődő viszonylatban összanyag-importőrök lennénk.

Lengyel, román, bolgár relációkban az összes anyagforgalom kiegyenlítettnek tekinthető, mivel a többletek csak igen kicsiny abszolút volumeneket fejeznek ki. Bolgár és román relációban az összes anyagforgalmon belül élelmezési behozatali többletünk van.

Külgazdasági kapcsolataink szempontjából az előzőekből az alábbi *következtetésekre* juthatunk:

– Az ipari felhasználásra kerülő anyagok import- és export-szállításainak *szaldója* Magyarország számára deficites és az is marad. A magyar népgazdaság fejlődése szempontjából ez alapvető fontosságú volt és lesz a jövőben is.

– Magyarország *összes anyagkülkereskedelmi forgalma kiegyenlített,* ezen belül az ipari anyagok nettó importját élelmezési nettó exporttal ellentételezzük, az importból származó iparialapanyag-termelő munkát az exportban élelmezési munkára váltjuk át.

– A feldolgozó tevékenységnek iparianyag-termelő munkára való átváltása csak szocialista, elsősorban szovjet relációban megy végbe. E munkamegosztás régión belüli, a gazdasági-természeti adottságokat figyelembe vevő továbbfejlesztése – kihasználva a régión kívüli lehetőségeket is –

népgazdaságunk fejlődésének fontos feltétele. Enélkül nem biztosítható gazdaságunk normális működése, stabilitása, és gazdaságtalan anyagtermelő kapacitások hazai létrehozása beruházásaink hatékonyságát csökkentené. E munkamegosztás fokozása során abból kell kiindulnunk, hogy a partnerek a feldolgozott formában visszaállított anyagot és a feldolgozás hozzáadott értékét teljes értékű „kemény" áruként csak akkor ismerik el, ha a feldolgozó tevékenység a szükséges modern használati értéket – versenyképes gazdasági feltételeket biztosítva – létrehozza.

– Mivel szocialista relációban az iparianyag-importot feldolgozott formában (hazai nyersanyagot és tőkés importot) hozzáadva jelentős részben visszaszállítjuk, a teljes iparianyag-forgalom szaldója kisebb, mint az iparianyag-szállításoké. Így egyenlegének hatása belső eszközigényességünk alakulására mérsékeltebb. Ez azzal is összefügg, hogy míg iparianyag-forgalmunk behozatali többlete növekszik, addig a teljes forgalomból itthon maradó iparianyag-mennyiség alig emelkedik.

– Szocialista partnereink szempontjából nem a teljes Magyarországra exportált nyersanyag „veszteség" – pl. nem egész acélexportjuk volna gépipari tevékenységgel helyettesíthető–, hanem csak az a része, amelyet feldolgozott formában tőlünk nem kapnak vissza. Ily módon *számukra az eszközlekötés „vesztesége" jóval kisebb,* mint ahogy azt az iparianyag-szállítások szaldója mutatja, különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy az eszközigényesség-különbség az állóeszköz működésének egész időtartamára vonatkozik, és csupán az alapanyagtermelés és -feldolgozás eszközigényesség-különbséget foglalja magában. A Magyarországon maradt ipari anyagok egy részéért ezek az országok Magyarországtól élelmezési termékeket kapnak. Ennek elmaradása esetén eszközeiket és munkaerőiket ezeknek az országok-

nak mezőgazdaságukba kellene átcsoportosítaniuk. Mindez azt mutatja, hogy szocialista relációban a reális körülményekből kiindulva az ipari alapanyag feldolgozó és élelmezési tevékenység cseréje kölcsönös előnyökkel járhat.

– *Fejlett tőkés relációban Magyarország* az összes anyagforgalomban *nettó exportőr,* aminek egyik fő oka, hogy a gazdaságilag erősebb felek gravitációs mezőibe kerülve pl. a gépiparunkhoz viszonyítva ezeknek az eszköz- és munkaigényes ágazatok termékeinek exportjára részben kényszerülünk és olyan termékeket is exportálunk, amelyeknél versenyképességünket az alacsonyabb bérszínvonal egyelőre biztosítja. Az össz- és ágazati *exportstruktúra-javítás* e relációban távlatilag is fontos feladatunk marad.

– A számítások tükrében nem bizonyult helyesnek az a kissé leegyszerűsített (és megnyugtató) elképzelés, hogy külgazdasági kapcsolataink úgy is hatékonyak, hiszen nyersanyagokat hozunk be és feldolgozott termékekkel fizetünk. Alaposabban kell foglalkoznunk a külgazdasági kapcsolatok hatékonysága javításának némiképp elhanyagolhatónak vélt kérdéseivel is. Ezek közül véleményünk szerint különösen fontosak:

– a megfelelő volumenű modern gépek és technológiai berendezések importja és így a belső termelés gazdaságosságának javítása;

– a termék- és termékcsoportok közötti csere, specializáció, kooperáció és termelési együttműködés;

– a külkereskedelmi értékesülési és árviszonyok fejlesztése és a piaci kapcsolatok, a választékcsere fokozása;

– a feldolgozott export termékeink nyersanyag-igényességének gazdaságos csökkentése;

– a nagy árucsoportok (ipari nyersanyagok, feldolgozott és mezőgazdasági termékek) közötti csere optimális relációs és termékstruktúrája;

– a hatékony anyagok, félkész termékek, élelmezési cikkek és feldolgozott exportáruk racionális dinamizmusának biztosítása, mivel ez a hatékonyság növelését a piac bővítése útján lehetővé teszi. Ezért érdemes megvizsgálnunk az élelmezési és a feldolgozott iparcikkek exportszerepét is összes anyagforgalmunk kapcsán.

3. FEJEZET

NEMZETKÖZI EGYÜTTMŰKÖDÉSÜNK FEJLESZTÉSÉNEK PROBLÉMÁI AZ IPARIANYAG-TERMELÉS EGYES TERÜLETEIN

A FŰTŐANYAG-ENERGETIKAI KOMPLEXUM

A nemzetközi együttműködés eddigi termeléspolitikai hatását és távlatait célszerű az ipari anyagok fontosabb komplexumai szerint is megvizsgálni.

Mivel termelési lehetőségeink természeti oldalról korlátozottak, tüzelőanyagokból exportunk kicsiny és kis mértékben növekedett. Kivitelünk termelésünkhöz viszonyítva alacsony, annak mintegy 8%-a. Hasonló ez az arány a Német Demokratikus Köztársaságban és valamivel kisebb Bulgáriában, a többi KGST-országban magasabb. Főképpen kőolajfeldolgozási termékeket viszünk ki, jórészt tőkés – de ezenkívül szocialista országokba is – kereskedelempolitikai célokból, a belső felhasználás és a termelés közötti eltérés kiegyensúlyozása céljából és raktárhiány miatt.

Ezzel szemben összes energiaimportunk dinamikusan, a hazai termelésnél gyorsabban növekedett. Ezen belül villamosenergiaimportunk kilencszeresére, a kőolajé háromszorosára, a feketeszéné és a szénbriketté 25%-kal emelkedett, a földgázé változatlan maradt, tűzifa importunk pedig gyakorlatilag megszűnt. A tüzelőanyagok behozatalának volumene jelentős, összbehozatalunk 8–10%-a, e termékek forgalmának egyenlege passzív, annak ellenére, hogy nálunk

az ipari hozzáadott értéknek mintegy tized része energia. Energiabehozatalunknak (értékben számítva) több mint egyharmada szén, koksz és brikett, több mint egyharmada kőolaj, 2%-a földgáz, egyötöde pedig villamos energia.

A nettó behozatal (az export és az import értékének különbsége) szerepe földgázfelhasználásunkban kicsiny (4%), a szénnél és a villamos energiánál azonban jelentős (mintegy 25%-os), a kőolaj-felhasználásból pedig az importforrás a túlnyomó (75%). Az összes energiafelhasználásban nálunk a behozatal aránya növekvő és jelentős (egyharmados). Magyarország a fűtőanyag-ellátásban nagyobb mértékben támaszkodik behozatalra, mint a legtöbb Szovjetunión kívüli KGST-ország (ezekben az arány 8–10%-os), de ez az arány nálunk kisebb, mint Nyugat-Európában, ahol meghaladja az 50%-ot, Olaszországban vagy Belgiumban pedig a 82%-ot.

Importunk – és benne különösen a szénhidrogén-behozatal – dinamikus alakulása előnyös mind az energetikai felhasználás, mind a vegyipari alapanyag-ellátás szempontjából. Az import hozzájárult továbbá ahhoz, hogy energiahordozó-termelésünket egészében a nemzeti jövedelemnél mérsékeltebben emelhessük, ezen belül elkezdhetjük a termelés racionalizálását, hogy eszközöket koncentrálhassunk a hazailag kitermelhető hatékonyabb energiahordozók termelésének fokozására. 1960-hoz képest 1971-re kőolajtermelésünk 67%-kal növekedett, földgáztermelésünk pedig több mint tízszeresére nőtt. Ezzel egyidőben a széntermelés (tonnában számítva) csak 3%-kal nőtt, kalóriában számítva pedig 2%-kal csökkent. Az 1965. évihez képest tonnában és kalóriában egyaránt több mint 10%-kal volt alacsonyabb. A szénbányászaton belül a lignit- és a feketeszén-kitermelés mintegy 36%-kal fejlődött, a barnaszeneké 28%-kal visszaesett. Így az alapanyag-hordozók nagyságában a szénen belül a lignit-

és a feketeszén-termelés, összességében pedig a szénhidrogének törtek előre: a földgáz aránya az 1960. évi 3%-ról 21, a kőolajé pedig 11%-ról 14%-ra növekedett. Ennek ellenére az itthon termelt energiahordozók nagyobb részét (63%-át) nálunk a szén adja. A Magyarországon végbement változások irányának fő vonásai pl. a Közös Piac országaiban történt változásokéval megegyeztek, azonban főleg e változások mértékében mutatkozik eltérés. A szén aránya a közös piaci országok egészében hasonló Magyarországéhoz. Itt a lignittermelés csak mintegy 10%-kal nőtt, és a többi szénféleség termelése hozzánk képest nagyobb mértékben, mintegy 30%-kal esett vissza. Itt is a földgázkitermelés növekedett a leggyorsabban (hatszorosára), de a növekedés lassúbb volt, mint Magyarországon.

Magyarországon a földgáz kitermelésére és felhasználására irányuló beruházások az összes ipari beruházások 6%-át veszik igénybe. A földgáztermelés 1972-re 1970-hez képest gyors ütemben, majdnem 20%-kal emelkedett. Különösen kedvező, hogy a lakossági felhasználás nagy mértékben (53%-kal) nőtt. A lakossági és a kommunális felhasználás együtt azonban az összes felhasználásnak csupán 8%-át érte el. A vezetékes gázzal ellátott lakások aránya 7%, ezen belül is Budapesten (23%-kal) emelkedett. A földgázzal közvetlenül fűtött lakások száma az 1972-re tervezett 30 000 helyett Budapesten csak 12 000 volt. Lényegesen (22%-kal) növekedett – és ez kedvező – az összes gázfelhasználás 17–18%-át alkotó vegyipari felhasználás. Az erőművek gázfelhasználása csökkent, de ezek még a gáz túl nagy részét veszik igénybe, főleg csúcsidőben. Gyorsan bővült a szállítóvezeték-hálózat is, de ezen belül egyes kapacitások kihasználása még nem megfelelő színvonalú. A földgázprogram részeként végrehajtott energiaszerkezeti racionalizálás során egyes üzemek és kommunális intézmények áttértek a szénfűtésről a kőolaj- és a földgáz-

felhasználásra. Ez azonban részben nem kellően koordináltan ment végbe, a továbbiakban ennek csökkentésére és Budapesten a földgáz koncentrált bevezetésére törekednek. Földgázt jelenleg Romániából importálunk (200 millió m^3-t), ezenkívül 1975-re a Szovjetunió 1 milliárd m^3 földgázt szállít. Ezt és a földgázimport mennyiségének további alakulását figyelembe kell venni mind a földgázprogram, mind pedig az általános energetikai fejlesztés folytatásánál, valamint a vezetéképítés terén. A földgázprogram megvalósítása hatékonyságának egyik mutatója, hogy az igénybe venni tervezett beruházási források nagyságához képest a célul kitűzött termelésnövekedés megvalósulása mintegy másfélszer gyorsabban jelentkezett. Bár jelenlegi árrendszerünkben a földgázkitermelésben az ipari átlaghoz képest alacsonyabb eszközarányos nyereség jelentkezik, de egy kalóriára számítva a többi energiahordozóhoz képest a földgáz kitermelésének költsége kedvezőbb, a feltárás után a kitermelés folyamata „kényelmes", és a földgázfelhasználás a levegőt nem szennyezi.

A hazai termelés összetételének változása és a fokozódó import lehetővé tette, hogy energiafelhasználásunkban a szén szerepe csökkenjen (hogy aránya 1971-ben csak 48%-os legyen), a kőolaj szerepe növekedjék (egyharmadot érjen el). Így a villamos energia nélküli alapenergia-felhasználásból a szénhidrogének, vagyis a kőolaj és a földgáz együttes (50%-os) aránya alul marad a nyugat-európai (63%-os) részesedéshez képest, de jóval nagyobb a Szovjetunión kívüli KGST-országokban mutatkozó (24%-os) aránynál.

Fűtőanyagimportunk fő forrása a Szovjetunió, Lengyelország és Csehszlovákia szerepe a szén- és a kokszimport következtében jelentős, a fejlődő országoké jelentéktelen és kicsiny Romániáé, ahonnan csupán földgázt vásárolunk.

Fűtőanyagimportunk országonkénti megoszlása 1969-ben (százalékban)

Reláció	Magyarország behozatalában
Szovjetunió	69,7
Lengyelország	12,5
Csehszlovákia	11,8
NDK	2,2
Románia	1,7
Fejlett tőkésországok	1,2
Fejlődő országok	0,9

Nemzetközi együttműködésünk továbbfe esztése a tüzelőanyag-ellátás területén a hazai termelési és importalternatívák együttes, a népgazdaság egésze és az export különböző ágazatai fejlesztését is felölelő, komplex, több változatú variációinak a mérlegelését teszi szükségessé.

A hazai termelés (esetleg antiimport) alternatívái közül a természeti feltételek szempontjából a földgázprogram továbbvitelének viszonylag kedvezőek a lehetőségei. Kőolajkincsünk hasznosítása (mélyfúrások stb.) útján a termelés szintje tartható, illetőleg szerényebb mértékben emelhető. Nincsen természeti korlátja az atomerőmű-építésnek. Ezeken kívül esetleg (dunai) vízi erőmű építése, egyes szénfajták termelésének növelése és – kiegészítő forrásként – a geotermikus energia jöhet számításba. A termelési és import variációkat azonban nem csupán a természeti adottságok, hanem az igény-alternatívák függvényében kell kimunkálnunk. Nem elégséges kiindulópont az olyan általános tapasztalati összefüggés, hogy a primer energiaigény 15–20 évenként megkétszereződik. Tisztáznunk kell a belső felhasználás és a fogyasztás reáligényeit, tehát pl. olyan kérdéseket, hogy mi-

lyen nagyságú és összetételű energiát igénylő közlekedéspolitikát fogunk fejleszteni, hogy a szénhidrogéneket vegyipari vagy energetikai célokra használjuk-e, és milyen mértékben, hogyan hatnak a környezetvédelmi szempontok az energiatermelésre és -felhasználásra. Tisztázni kell továbbá, hogy milyen módon és feldolgozási fokon fejleszthetjük a hazai acélgyártást és általában az energiaigényesebb ágazatokat, a lakosság jövedelmi színvonalának emelkedésével milyen mértékben fogjuk a villamos energia iránti igényeket kielégíteni.

A fokozott villamosenergia-termelés – az energiafelhasználás jelenleg világszerte kedvezőtlen hatásfokának következtében – azt eredményezheti, hogy a nemzeti jövedelem energiahordozó-igénye növekszik. Ha pl. az MHD-eljárás alkalmazása elterjedhetne – amely eljárásnak a kikísérletezésén a Szovjetunióban dolgoznak –, a hatásfok 60%-ra emelkedhetne, és ez az energia-igényesség emelkedésének tendenciáját megfordíthatná. Így alternatívaként kell tekintenünk a másodlagos energiatermelés, -átvitel és -felhasználás hatékonyságának javítását a közlekedésben, a háztartásokban stb. (a hasznosítási fok növekedése kevesebb energiából jobb ellátást tesz lehetővé).

Össz-szükségletünk volumene biztonságos fedezésének a – reálisan, meghatározott mértékben – versenyző hazai termelési és az importlehetőségek – használatiérték-egységére jutó – költségminimumát kell keresnünk, mivel az eleven munka termelékenysége vagy az eszközarányos jövedelem legtöbbször parciális eredményt, illetve ráfordítást mutatna. A távlati alternatív költségminimum keresésénél el kell tekintenünk jelenlegi szabályozó rendszerünknek az ágazatok és a termelési tényezők felhasználási költségszintjét perspektivikusan irreálisan differenciáló hatásától, mivel az eszközök is munkát fejeznek ki, továbbá ugyanolyan meny-

nyiségű munka- és eszközráfordítás önmagában sem több, sem kevesebb nem lesz attól, hogy az egyik vagy a másik ágazatban eleven vagy holt munkaként fektetjük-e be. Olyan hosszabb távú megoldásokat keresünk, amelyek ideje alatt az árrendszer is változik, illetve változtatható. Míg hazai termelés esetén a használati értékkel a költség közvetlenül összevethető, addig import esetén az eljárás bonyolultabb: azt kell meghatározni, hogy az adott használati értéket milyen mennyiségben, honnan, milyen export ellenében, milyen gazdasági kondíciókkal (exportunk és importunk árarányai stb.) és így egységnyi importálandó használati értéket közvetlenül milyen áron, de végül is milyen összehasonlítható, közvetlen és közvetett, teljes társadalmi költséggel tudjuk most, illetve tudjuk majd beszerezni.

Így eljárva a jelenlegi állapotra vonatkozólag azt az eredményt kapjuk, hogy 1 millió kalóriára számítva a hazai szén átlagos költségéhez viszonyítva az importált kőszén beszerzésének ráfordítása kb. hasonló, vagyis az versenyképes. Olcsóbb a hazai kőolajkitermelés, valamint a szovjet importból származó kőolaj és földgáz, legolcsóbb a hazai földgázkitermelés, míg a tőkés kőolajimporttal szemben a hazai szén – ott, ahol ez helyette felhasználható – versenyképes, különösen nagy teljesítményű, gépesített bányák működése esetén.

Az energetikai politikát megalapozó költségösszehasonlításnál figyelembe kell vennünk az energiahordozók eltérő hasznosítási fokát is a különböző területeken. A fűtőolaj és a földgáz a lakosságnál 65–80%-os, a szén csak 30–40%-os mértékben hasznosul. Ipari kazánoknál a fűtőolaj és a földgáz hasznosítása 80–85%, a szeneké 60–65%. Nem erőművi felhasználásnál tehát jelenleg 1 millió kal. szén mintegy 0,75 millió kal. szénhidrogénnel helyettesíthető, bár távlatilag a szénfelhasználás hatásfoka is jelentékenyen

növelhető. Így amennyiben a felhasználás a lakosságnál vagy ipari kazánoknál történik, a hazai szénhez képest a többi energiahordozó versenyképessége javul: a hazai földgáztermelés mintegy háromszor hatékonyabb, mint az itthoni szénbányászat, és az importált energiahordozók közül csak a tőkés kőolajimport – és az is csak minimálisan – drágább.

A különböző energiahordozók versenyeznek egymással a villamosenergia-termelésben való felhasználás területén is, mivel egyre nagyobb hányadukat – jelenleg mintegy harmadukat – árammá alakítják át. Bár e területen új versenytársaik is vannak: a vízi és az atomerőművek. A villamosenergia-termelés komplex gazdaságossága függ a felhasznált tüzelőanyag kitermelésének és szállításának költségétől, a tüzelőanyag-felhasználás hatásfokától, valamint a villamosáramtermelő üzemek fajlagos beruházási igényétől, amortizációs és üzemelési költségeitől, továbbá a hálózat működésétől. Az olajtüzelésű és a külszíni fejtésű szenet felhasználó erőműtípusokban nemcsak a tüzelőanyagok hatásfokának mértéke lehet hasonló, hanem a fajlagos beruházási igény is. Az olajtüzelésű erőművekhez képest az atomerőművekben a fajlagos beruházási igény a nagyobb kapacitású egységekben is mintegy kétszeresen magasabb. (A földgáz erőművi felhasználása a háztartási és a vegyipari hasznosításhoz képest kevésbé hatékony, ezért földgázt nagy mértékben erőművekben elégetni nem célszerű, viszont koncentrált városi felhasználását teszi szükségessé – a lakossági és a kommunális célokra – a levegőszennyezés csökkentése és a tüzelés munkaerő-igényének mérséklése). Különösen kedvező viszonyok között a vízierőmű építése esetén a beruházás fajlagos állóeszközigénye az olajtüzelésű erőművekével megegyezhet, más esetekben azonban az atomerőművekét is túlhaladhatja.

A villamosáram-termelés komplex hatékonyságában azonban a termelt villamosáram költsége a döntő. Jelenleg Magyarországon az áram átlagos költsége a széntüzelés hatását tükrözi, mivel az erőművek 65%-ban szenet használnak fel. Ehhez az országos átlaghoz viszonyítva a költség az olajtüzelésű erőműben kisebb, az építendő atomerőművekben is ennél alacsonyabb lenne, és különösen kedvező vízierőmű-építés esetén még olcsóbb volna (mivel itt fűtőanyag-felhasználás nincsen). Ha figyelembe vesszük, hogy 1 millió kal. külszíni lignit ráfordításai 20%-kal kisebbek, mint a hazai vagy az importált fűtőolajé, továbbá ha feltételezzük, hogy az ezt hasznosító erőmű beruházása nem drágább, akkor a ligniten alapuló áramtermelés versenyképes lehet. Hosszabb távon az atom-, majd a fúziós és a naperőművek lesznek gazdaságosabbak, és emellett termelésük gyorsan növelhető. Így a szénhidrogének előretörését később majd ezeknek a módszereknek az előretörése váltja fel. E folyamat azonban még a legelején tart.

A hazai széntermelés lehetséges szintjénél szempont a hazai acélgyártás fejlesztése és kokszigénye is. A világ egyes részeiben – pl. Nyugat-Európában és Japánban – kokszolható szénből hiány mutatkozik. Nyugat-Európa több országában a széntermelés veszteséges, a bányák modernizálásához nagy tőkebefektetés szükséges, ezért azokat Angliában és Franciaországban részben államosították. Az Egyesült Államok jelentős széntermelése mellett exportot is bonyolít le Nyugat-Európába. Az Egyesült Államokban előállított szén a Ruhr-vidéki szénnél olcsóbb. A szén hasznosítási foka jelenleg 20%-os, korszerű hőerőművekben azonban ennél kedvezőbb lehet. Jelentős kutatások folynak a szén cseppfolyósítása, az olcsó oxigén biztosítása és a szénszállítás és áramtovábbítás céljára, amelyek a szén versenyképességét javítják.

Az importalternatíva szempontjából a legfontosabb a behozatal arányának fokozása, ezen belül pedig a – főleg motorikus hajtóanyag-szükségletek kielégítését is szolgáló – kőolaj, továbbá a földgáz- és a villamosenergia-behozatal növelési lehetőségének tisztázása.

Magyarországon a szénhidrogének részesedésének jelentős növelése csak import útján lehetséges. A fűtőanyagok – bennük a szénhidrogének – növekvő behozatalát elsősorban a Szovjetunióból lehetne biztosítani. A Szovjetunióban található pl. a világ ismert földgázkészleteinek egyharmada, a kőolajának egyhatoda, így egy főre számítva a kőolajkészlet és a -termelés hatszorta magasabb, mint Magyarországon.

Jelenleg egyes KGST-országok egy főre számítva hozzánk képest több fűtőanyagot importálnak. A Szovjetunió – a KGST-országok egymás közötti forgalmában az egyetlen nettó exportőr – kivitelét jórészt a KGST-országokba irányítja, és ahhoz, hogy importunk fokozódjék, a Szovjetunió számára kívánatos feltételeket kell teremtenünk. Emellett vizsgálni kell a – Szovjetunión kívüli – KGST-régió esetleges együttes beszerzési lehetőségét is, figyelembe véve, hogy azok fontos kiegészítő szerepet játszhatnak energiafelhasználásunkban. Jelenleg számottevő mennyiségben pl. kőolajat a KGST-országokon kívülről elsősorban a Szovjetunió importál. (A Szovjetunió évi 600 millió tonna szenet is termel.) A fejlődő országok növekvő hatása a nemzetközi kőolajmonopóliumok tevékenységére behozatali lehetőségeinket növelheti, de nem képezheti energiaellátásunk meghatározó részét. A nemzetközi együttműködés alternatívái felmerülnek a szénhidrogéneken kívül más területeken is. Így pl. elképzelhető, hogy nagy kapacitású atomerőművet nem egyedül, hanem más KGST-országokkal együtt építünk. Vizsgálni kell a kapacitások kihasználását elősegítő

villamosenergia-rendszer összekapcsolása további elmélyítésének, a villamosenergia-import növelésének és a szén behozatalának a lehetőségét is. (Bulgária és a Német Demokratikus Köztársaság jelenleg kétszer annyi szenet importál, mint Magyarország.) Energiát importálhatunk energiaigényes termékek formájában is.

Az import hatékonyságát nem helyes csupán a hazai energiatermelés költségeihez és felhasználásának eredményességéhez viszonyítani. Figyelembe kell venni az exportellentételezés különböző alternatíváit, azok előnyeit és hátrányait is. A növekvő energiaimportot ki lehet fizetni gépkivitellel (esetleg hitelt is lehet nyújtani), könnyűipari exporttal (az anyagfelhasználásban elég magas a tőkés hányad), élelmezési exporttal (a kiviteli árak nyomottak), vagy anyagkivitellel (eszközigényesebb), illetve e fő árucsoportok különböző árarányú, különböző termékcsoportokra vonatkozó – a partnerek igényeinek megfelelő – kombinációival. A tüzelőanyag-ellátás hazai és nemzetközi alternatíváit nem szabad csupán ágazaton belüli együttműködési kérdésként kezelni azért sem, mert az export ellentétele gyakran és főképpen nem tüzelőanyag.

A KGST-országok közötti tüzelőanyag-forgalom nemzetközi mechanizmusának összhangban kell lenni egész együttműködési rendszerünkkel, a többi között azért is, mert a tüzelőanyag-import szükségképpen összekapcsolódik más termékek exportjával. Ugyanakkor figyelembe kell venni ezen ágazatok specifikumát, ezért sajátosnak is kell lennie. A nemzetközi tüzelőanyag-forgalom a KGST-országokon kívül is „sajátos" mechanizmus útján valósul meg. A kőolajkészletek és a termelés 80%-át a világon hét, nemzetközi kartellben részt vevő monopólium uralja, míg a kőolajkincsekkel rendelkező országok saját érdekvédelmi szervezetbe tömörülnek. A nagy nemzetközi monopóliumok tőké-

vel vesznek részt a nemzeti energiakészletek kitermelésében (Ausztria villamosenergia-forrásaiéban, Hollandia földgázkészleteiében stb.). A kőolaj feldolgozását az importőr országokba összpontosítják, hatalmas szállítási rendszert (hajó, csővezeték stb.) építenek ki, új lelőhelyeket (tenger stb.) tárnak fel, a meglevő erőforrásokat, gyakran a – túlnyomórészt fejlődő országokból származó – szénhidrogénimportot gazdasági és katonai erők felhasználásával biztosítják. A nemzetközi monopóliumok azért, hogy a kőolajtermeléssel nem rendelkező kőolajfeldolgozó vállalatokat versenyképtelenné tegyék, megemelik a kiinduló anyagként szolgáló kőolaj árát, és gátolják azoknak a technológiáknak a fejlesztését és alkalmazását, amelyek a többi energiafajta versenyképességét növelnék. A tüzelőanyag-kereskedelemben elkülönül egymástól a monopóliumokon kívülállók ellátásának szervezete.

A KGST-országok együttműködésében főképpen azt kell szem előtt tartanunk, hogy az energiahordozók – az alapanyagok többségéhez hasonlóan – a népgazdaság hosszú távú stabil fejlődésének feltételei mind az importőr, mind az exportőr országok oldaláról, továbbá, hogy e termékek eszköz- és szállításigényesek. Ezért az együttműködésnek főképpen hosszú lejáratú megállapodások útján kell bonyolódnia, stabil árrendszerrel, amely kizárja az országok összekapcsolt újratermelésében az indokolatlan áringadozások által előidézhető zavarokat, megrázkódtatásokat, és biztosítja mind az exportőr, mind az importőr számára a kölcsönös előnyöket. Esetenként mozgásformát kell találni az exportőr esetleges eszközhiányának áthidalására is. A tüzelőanyag-szállítások nemzetközi mechanizmusában is – más szektorok áruforgalmához képest – nagyobb, közvetlenebb szerepet kell játszania az államnak. Valamennyi ország KGST-gazdaságában az állami irányítás e szektorban szükségképpen

viszonylag nagyfokú, ezért kevéssé érvényesülhet a külgazdaságban és a vállalatok között a szabad és rugalmas eladás és vásárlás, centralizáltabb az értékesítési mód. Mindez az államok gazdaságpolitikájának közvetlen megállapodásait teszi szükségessé, és megfelelő hosszú távú szerződéses rendszert követel. Erre azért is szükség van, hogy – a technikai haladás következtében az 1990-es évekre várható új, bőségesen rendelkezésre álló, olcsó energiaforrások korának beköszöntéig – a nemzetközi együttműködés segítségével a biztonságos ellátást elérhessék, az energiaköltségek relatív emelkedésének tendenciáját ellensúlyozzák.

A FÉMKOMPLEXUM

Vaskohászat

Magyarországon a hazai termelésben az ércek és a fémek jelentősége viszonylag nagy, iparianyag-kivitelünk is mintegy felerészben ezek kivitelére koncentrálódik. Iparianyag-importunkban a fémek kb. egynegyedes aránya, a többi KGST-országéhoz hasonlóan, szintén magas. Magyarország fémforgalmának egyenlege – a többi anyagjellegű termékcsoporténál kisebb mértékben – passzív. Összes érc- és fémkivitelünk e termékek behozatalának 80–90%-át éri el. Csehszlovákia és a Szovjetunió kivételével az exportnak az importhoz viszonyított aránya a többi KGST-országban még kisebb, vagyis mérlegünk ezekhez az országokéhoz képest „jobb". A fémkohászati termékek forgalmán belül jelentős és nagy volumenű csere megy végbe. Magyarország termelésének több mint 40%-át exportálja. (Ez az arány a Német Demokratikus Köztársaságban is és Bulgáriában is alacsonyabb. A nemzetközi csere importoldalának jelentőségét

mutatja, hogy importunk megközelíti a belső felhasználás felét, amely hasonló a Német Demokratikus Köztársaságéhoz, és nagyobb, mint pl. Bulgáriáé.)

Fémimportunk országonkénti megoszlása 1969-ben
(százalékban)

Reláció	Arány
Szovjetunió	51,2
Fejlett tőkésországok	28,6
Lengyelország	5,1
Csehszlovákia	4,2
Egyéb szocialista országok	3,5
NDK	3,0
Fejlődő országok	3,0
Bulgária	0,9
Románia	0,5

Fémimportunk fele a Szovjetunióból, több mint negyede a fejlett tőkésországokból származik, a többi reláció szerepe kisebb. Bulgária és a Német Demokratikus Köztársaság hozzánk képest még nagyobb mértékben támaszkodik a Szovjetunióra.

Kivitelünkben a legnagyobb szerepet nem a Szovjetunió, hanem a fejlett tőkés- és a fejlődő országok játsszák. Emellett jelentős a más KGST-országokba és egyéb szocialista relációba irányuló kivitelünk is. Ez a többi között annak a következménye, hogy az acél- és az alumíniumtermékek könnyebben értékesíthetők, és szerepük van anyagimportunk ellentételezésében.

Fémkivitelünk országonkénti megoszlása 1969-ben
(százalékban)

Reláció	Arány
Fejlett tőkésországok	36,7
Szovjetunió	21,9
Fejlődő országok	13,0
Lengyelország	9,1
Egyéb szocialista országok	5,5
Csehszlovákia	4,9
NDK	3,8
Románia	3,3
Bulgária	1,8

A fejlett tőkésországok magas arányát a kivitelben jórészt az is kiváltja, hogy a vaskohászat értékesebb termékeiben, egyes színesfémekben és félgyártmányaikban szükségleteinket sem a hazai termelés, sem a többi KGST-ország nem tudja teljesen kielégíteni, és az exporttal egyrészt ezt az importot ellentételezzük. A többi KGST-ország is egyes termékekben tőkés importra szorul, más termékek exportjával viszont olyan vásárlási lehetőségekhez jut, amelyet Magyarország nem tud biztosítani számukra. Fémexportunk értékének mintegy fele acél, másik fele színesfém, elsősorban alumíniumhordozó és alumínium.

Érc- és fém-külkereskedelmünk egyik nagy területe a vaskohászati kiindulóanyagok és termékek forgalma. Az utóbbi két évtizedben megváltozott az acél világkereskedelem jellege. E kereskedelem ma sokkal kevésbé (jelenleg csak mintegy fele részben) a deficitek fedezését és inkább a választékcserét szolgálja. Ez annak nyomán következett be, hogy egyre több ország fejleszti ki vagy fejleszti tovább a saját acél-

termelését (beleértve olyan saját érc- és kokszolható szénbázissal nem rendelkező országokat is, mint pl. Japán). (Japán ma a nyersacéltermelésben a Szovjetunió és az Egyesült Államok után a világon a harmadik helyet foglalja el, ehhez a kiindulóanyagokat az olcsó tengeri szállítás útján hozza be.) Bár Magyarország az utóbbi 11 évben a nyersvas, a nyers- és a hengerelt acél hazai termelését 60–70%-kal emelte, és a vaskohászati termékek forgalma is dinamikusan fejlődött, egyenlege kismértékben passzív. Ez abból fakad, hogy mérlegünk a szocialista országokkal importtöbbletet mutat. Magukon a vaskohászati termékeken kívül innen a kiindulóanyagokból (ércek és koncentrátumok, koksz és kokszolható szén) is jelentős importot bonyolítunk le. (Az ebből keletkező passzív szaldó eléri összbehozatalunk 2%-át. A hazai vasérc- és kohókoksztermelés mintegy negyedével nőtt, de ez így is vasércből csak kb. 17%-os, kohókokszból pedig csak 35%-os önellátást tett lehetővé. A vasérc, a kohókoksz, az ötvözőfém és ferroötvözetek túlnyomó részét szocialista országokból vásároljuk, vasércet kismértékben Indiából is beszerzünk.)

A vaskohászati termékekből az importon kívül jelentős az export, és így az ágazaton belüli csere is. Ezt az váltja ki, hogy kapacitásaink ugyan elég magas fokon kiépítettek, de nem teljesen befejezettek és vertikálisan sem teljesen zártan összefüggőek. Ezeket a meglevő kapacitásokat a gazdaságosságtól függően érdemes használni, a belső felhasználás és a hazai kapacitás közötti különbséget választékcsere útján kell áthidalni. Kereskedelempolitikai okok is a vas–acél-export és -import növelése irányába hatnak. Ezek mintegy háromnegyedét szocialista országokból importáljuk, fejlett és fejlődő tőkésországokba viszont 60%-át exportáljuk (itt a forgalom mérlege is aktív), miközben innen is vásárolunk, esetenként pedig szocialista relációba is exportálunk. Így a

forgalom jóval nagyobb annál, mint amilyen csak önellátásunk fokából következne: nyersvasból és nyersacélból csupán 2–3%-os a hiányunk, hengerelt acélból pedig csak 2%-os többletünk van tonnában, és kisebb mérvű hiányunk van értékben számítva.

Magyarország acélforgalmának továbbfejlesztésénél különösen a következő alternatívák mérlegelése szükséges:

a) Jelenlegi szocialista – elsősorban szovjet – acélimportunk fenntartása és bizonyos mértékű növelése mellett a hazai termelésnek a teljes vertikumot felölelő fejlesztése, meglevő bázisaink bővítése és komplettírozása útján. A vasérc és a pellet, valamint a ferroötvözetek importjának lehetőségei közös erőfeszítések esetén kedvezőnek ítélhetők. A Szovjetunió – a KGST egyetlen vasércexportőre – kivitelét viszonylag gyorsan növelte mind a KGST-országokba, mind pedig a fejlett tőkésországokba. Bővíthető a behozatal a fejlődő országokból is. (Magyarország mintegy 150 000 tonna vasércet importál e relációkból, egyes KGST-országok jóval többet.) E fejlesztéshez a növekvő mennyiségű hazai származású és importált kokszot is biztosítani lehet. A hengerdék kapacitásának kihasználásához bugát is importálhatunk. A hazai termelésnek is vannak telepítési és termelési alternatívái (oxigénes intenzifikálás, LD vagy más eljárás alkalmazása, elektroacél-termelés növelése stb.), és el kell dönteni azt is, hogy a termelés mennyire egy vagy több üzemre koncentráltan történjék.

b) Hosszabb távlatban a hazai igények növekményének főleg importforrásból – a Szovjetunióból, termelési együttműködés és beruházási hozzájárulás útján – való fedezése. A Szovjetunió területén több KGST-ország együttes acélbázisának létrehozása mellett több érv szól. Így pl. az, hogy ilyen módon a kapacitás nagysága növelhető, a fajlagos beruházásigény csökkenthető. (A US Steel pl. évenként 32

millió, az Italsider évi 9 millió tonna hengerelt árut termel. Egyes vélemények szerint az optimális kapacitás évi 9–10 millió tonna, bár bizonyos fokig versenyképesek a kisebb üzemek is. Az új, nagy kapacitás lehetővé tenné – a modern acélgyártási eljárások alkalmazása útján – a költségek további csökkentését. Japánban pl. a konverteres acélgyártás aránya az acéltermelésben 72%. Magyarország ezt az eljárást még nem alkalmazza. A nemzetközi együttműködés e módja lehetővé tenné a nagy tömegű kiindulóanyag-szállítás elkerülését, a közlekedési költségek jelentős csökkentését. Ennek az alternatívának az elemzéséhez tisztázni kell a hitelnyújtás mértékét, exportunk összetételét és kondícióit, az árfeltételeket. E nemzetközi együttműködés során beszerzett olcsóbb acélhoz képest a hazai termelés ráfizetésessé válhat, hiszen acélexportunk a tőkésországokba – az ott érvényesülő magas monopolárak hatásának következtében is – nem gazdaságtalan.

A két alternatíva különböző időhorizontban és mértékben kombinálható. Bármelyiket válasszuk is, elégséges acélt kell biztosítani a belső ellátás, a tőkés és más relációban szükséges export céljára is. Az alternatíve kielégítendő igények nagyságának helyes meghatározása céljából meg kell vizsgálni a kivitel növekvő vagy esetleg csökkenő mennyiségének és változtatható áruösszetételének variációit, összefüggésben külkereskedelmünk egészének szerkezetével. Ezzel együtt célszerű elemezni gép- és építőiparunk acélfelhasználási szerkezetének változását, és az acélfelhasználás hatékonyabbá tételét (korrózióvédelem, gépsúlycsökkentés, könnyűszerkezetes építés stb.).

Színesfémforgalmunk exportoldala főképpen az alumíniumhordozókat és -termékeket tartalmazza. E termékcsoport kivitele dinamikusan fejlődött, 1960–1971 között több mint megháromszorozódott. Bauxitot a KGST-országok közül lényegében csak Magyarország exportál. Bauxitszállításaink kilenctizede szocialista országokba, ezen belül főképp Csehszlovákiába, a Német Demokratikus Köztársaságba és Lengyelországba irányul. Magyarország bauxitszállításai a régió összbehozatalának közel felét fedezik, emellett több KGST-ország régión kívülről is importál. A timföld 70%-át szocialista országokba – ennek mintegy a felét a Szovjetunióba, mintegy tizedét Lengyelországba – exportáljuk kooperáció keretében. Néhány KGST-ország erős energiabázist épített ki, és ennek hasznosításához timföldet tőkésországokból importál.

Az alumíniumtömb kétharmadát nem szocialista országokba exportáljuk, a behozatalt viszont – főképp kooperáció keretében – szocialista országokból biztosítjuk. Részesedésünk a KGST-országok összes alumíniumexportjából hasonló a régió külkereskedelmében elfoglalt helyünkhöz. Az alumíniumexportban újabban néhány Szovjetunión kívüli KGST-ország is szerepet játszik, és egyesek tőkésországokba több alumíniumot visznek ki, mint Magyarország.

Alumíniumfélgyártmány-kivitelünk nagy része (mintegy négyötöde) szocialista országokba orientált. Exportunknak több mint egytizede fejlődő országokba irányul, és csak kis részét tudtuk fejlett tőkésországokban értékesíteni.

A természeti adottságaink kihasználásán alapuló alumíniumipar fejlődése 1967–1971 között eléggé dinamikus volt. Gyorsan növekedett az alumíniumfélgyártmány- és timföldtermelés (majdnem háromszorosára, illetve kétszeresére),

mérsékeltebben a bauxit (76%-kal) és különösen az alumíniumtömb (csak 34%-kal) termelése. E fejlődés következtében a hazai termelés bauxitból mintegy harmadával, alumíniumfélgyártmányokból mintegy negyedével múlja felül a hazai felhasználás színvonalát. Ez utóbbihoz képest a timföldtermelés négyszerte nagyobb, az alumíniumtömb-gyártás több mint egyharmadával kisebb. A jelenlegi ötéves tervben az alumíniumipar fejlesztésére az ipari beruházások mintegy 4%-át fordítjuk, így az ütem kissé gyorsul. A fejlesztés növeli a belföldön felhasználható alumínium mennyiségét, kihat az építőiparra, a könnyűszerkezetes programra, a csomagolástechnikára, de a műanyagipar fejlesztésére is.

Az alumíniumipar továbbfejlesztése bel- és külpiacokra egyaránt orientált. Az alumíniumipar értékesítése a jelenlegihez kapcsolódóan a továbbiakban is felerészt kivitelre, felerészt belföldi felhasználásra kerül. A kivitelen belül a tőkésországokba irányuló export gyorsabban emelkedik, mint a szocialista országokba. Ez utóbbi országokkal az együttműködés a fejlesztés fontos tényezője marad: a lengyel és a szovjet kooperáció keretében 1970-ben 260 000 tonna timföldet exportáltunk, és ez a Szovjetunióba még 120 000 tonnával emelkedik, a kapott alumíniumtömbért pedig cserébe szovjet exportunk kedvező struktúrájának megfelelő árukkal fizetünk. Így az alumíniumipar mérlege a szocialista országokkal a továbbiakban is passzív, de ezen belül a nem kooperációs jellegű alumíniumhordozó-kivitelünkért a jövőben is fontos árukat szerzünk be. Iparunk tőkés exportját az ipar által felhasznált tőkés importanyagok értéke 3%-kal felülmúlja. Így tőkés alumíniumexportunk abban segít, hogy ez a passzívum ne növekedjék aránytalanul, és ne kényszerüljünk túlzott mértékű hitelfelvételre vagy mezőgazdasági exportra.

A belső és a külső piac lehetőségeinek kihasználása azt eredményezte, hogy a bauxit-, a timföld- és az alumíniumkapacitások átbocsátó képességét majdnem teljesen kihasználjuk; az alumínium hengerelt áru gyártásában mutatkozó kisebb kihasználatlanságot pedig ésszerű beruházáspolitikával, illetve megfelelő piacok biztosításával át lehet hidalni. Jelenlegi árrendszerünkben az alumíniumipar eszközarányos nyeresége az ipari átlagnál alacsonyabb, szocialista országokba irányuló exportunk devizakitermelési gazdaságossága azonban – költségképző elvonások nélkül számítva is – az ipari átlag körüli, sőt a népgazdasági átlagnál kissé kedvezőbb. Ebben kifejeződik a többi között kedvező természeti adottságaink kihasználása, továbbá az, hogy a létesített bauxit- és timföldkapacitások műszakilag világszínvonalúak. Különösen kedvező a hutaalumínium és az alumínium félkész termék devizakitermelési gazdaságossága. Tőkés alumíniumexportunk devizakitermelési gazdaságossága – bár a világpiaci árak nagy mértékű ingadozása következtében évről évre erősen változik – az ipari és a népgazdasági átlaghoz képest még hangsúlyozottabban kedvező, mint szocialista relációban. A feldolgozottabb termékek devizakitermelése ezen belül valamelyest kedvezőtlenebb, és ez a létrehozott kapacitásaink korszerűségével és elért árainkkal függ össze.

Színesfémforgalmunk importoldalát főképp a többi színesfémek alkotják. A színesfémeket alapanyag, fém, hulladék, fél- és késztermék formájában importáljuk. A színesfémek behozatala is dinamikusan, mintegy háromszorosára növekedett. Mivel alumíniumhordozókban exporttöbblettel, a többi színesfémben importtöbblettel rendelkezünk, összes színesfémmérlegünk gyakorlatilag kiegyenlített. Távlati időszakra megállapodás született Magyarország és a Szovjetunió között timföldexportra és rézimportra, amely rézalap-

anyag-szükségleteink nagy részének fedezését a közelebbi években kedvező feltételekkel, biztonságosan garantálja.

Magyarország színesfémforgalmának továbbfejlesztésénél különösen a következő alternatívák elemzése szükséges:

– Eléggé tisztázottnak tekinthető, hogy mindaddig, amíg nem áll rendelkezésünkre olcsó hazai vagy importált energia, az alumíniumtömb-ellátásunkat – meglevő kohóink intenzifikálásán kívül – kooperációban szükséges megoldani. (Azokban az országokban, ahol bauxit van, de a kohósításhoz szükséges villamos áram drága, kifizetődővé válik a timföldexport és az alumíniumfeldolgozás. Az alumíniumtömbelőállítás – megfelelő energiaforrás esetén – számos fejlett tőkésországban főleg olcsó hajófuvar útján importált timföldből történik. A speciális tengeri hajókon egy tonna timföld fuvarköltsége 1969-ben pl. Ausztráliából az Egyesült Államokba mindössze 3 dollár/tonna volt.) Ki kell dolgozni – az exportunkkal is összefüggően – e természeti kincsünkkel való hosszú távú gazdálkodás és a gazdaságos termelés érdekében egyes bauxitminőségek importlehetőségeit.

– Az alumíniumhordozók (minél magasabb feldolgozási szinten, félkész gyártmány formában történő) szocialista és tőkés exportjának hatékony növelése, különösen a félkész gyártmányok eszközigényességére való tekintettel. Kedvező alumíniumellátottságunk jó feltételeket teremt ahhoz, hogy az alumíniumhoz további hazai munkát gazdaságosan adhassunk hozzá. Ehhez azonban optimális kapacitásokon előállított, kiváló minőségű termékeket kell gyártani, és ehhez a beruházási eszközökön kívül megfelelő nagyságú piac szükséges, ahol kedvező árak is elérhetők. (Az alumíniumból a tőkés világpiacon a szabadpiaci forgalom minimális. A tőkés monopolizáció a vertikális integrációs folyamatokban is megjelenik: a monopóliumok egyesítik a kőolaj-kitermelést és -feldolgozást, a bauxitbányászatot, az alumínium-

kohászatot és a félgyártmány-előállítást, újabban a műszálmonopóliumok kötöttárugyárakat szereznek meg. Így jelentős hatást gyakorolnak a piac és az árak alakulására, amelynek következtében pl. egyes szocialista országok alumíniumexportjukat a tőkésországokban a nagy alumíniumtermelők értékesítő szerveinek adják el, és ezek vásárolják meg az Egyesült Államok állami alumíniumtartalékainak csökkenéséből származó alumínium-mennyiségeket is. A piac monopolizálódásának hatékony eszköze a mennyiség utáni árengedmény is.) Alumínium készáru exportunk is – különösen szocialista és tőkés kooperáció, valamint licencvásárlás esetén – gazdaságosan növelhető (ennek jelenleg nagyobb része kábel, 10%-a csomagolóeszköz).

– Egyes, főképpen ritka fémek hazai termelésének megindítása vörös iszapból.

A színesfémek közül a mangán, a króm, a horgany, az ólom és az ón szerepe csökken, az alumíniumé és a rézé növekszik. Az újabban feltárt hazai rézérc kohósítása csak megfelelő kitermelési feltételek, mennyiség, minőség és réztartalom mellett gazdaságos; a másodlagos réztermelés, a réz finomítása és félkész termékké történő feldolgozása a szükségletek, a választék és a kapacitásnagyság összekapcsolódásától függően történhet gazdaságosan (figyelembe véve, hogy az ehhez szükséges nagy összegű beruházások nem húzódhatnak el). Választási lehetőségeink vannak a tekintetben is, hogy a hiányzó rezet milyen feldolgozási fokon importáljuk, és esetleg milyen finomítású, tisztaságú ötvözetek és – főképp tőkés importot hatékonyan pótló – félkész gyártmányok előállítására rendezkedjünk be. A réz félkész gyártmányok nem választékcsere jellegű exportja (ha a hazai termelésű alapanyagok aránya alacsony) kockázatos, mivel az importanyagok drágulása könnyen veszteségessé teheti. E termékek kivitelét vagy az ehhez szükséges hazai

alapanyagbázis alapján, vagy hosszabb távra, stabil árakon történő importanyag-beszerzés, esetleg bérmunka jellegű konstrukciók keretében célszerű megvalósítani.

Réz- és réztermék-behozatalunknak mintegy kétharmada a szocialista országokból, elsősorban a Szovjetunióból származik, a többit jórészt fejlett tőkésországokból vásároljuk meg. A távlati importnövelés lehetőségei különösen szovjet relációból biztosítottak, és más KGST-országokból is vizsgálhatók. (Például Lengyelországtól és Bulgáriától is lehetne vásárolni, mivel ezekben az országokban a magyar igények egészét felülmúló méretű réz-, ólom- és horganytermelés fejlődött már ki.)

Saját ércek feldolgozásán alapuló horgany-, ólom-, ónfémtermelésünk – alapanyag hiányában – nincsen. Az ólom- és cinkérceink szükségleteink töredékét fedezik, dúsítmányaikat külföldön értékesítjük. Ólom- és ólomtermék-ellátásunkat majdnem teljes egészében, a horganyét háromnegyed részben szocialista országokból biztosítjuk, az ón- és óntermék-behozatal azonban túlnyomórészt nem szocialista országokból származik.

Az alumíniumon, a rézen és egyes ritka fémeken kívül a többi színes- és ritka fém tekintetében tehát főképpen a hosszú lejáratú, kedvező importbeszerzés (ár, export stb.) feltételeit és lehetőségeit kell kimunkálni.

Az import alternatívái különböző országokkal, különböző exportellentételekre és együttműködési formákra vonatkoznak. (Például Mongóliából hitel és termelési együttműködés útján szerzünk majd be egyes színesfémeket.) A színesfémimport ezen alternatíváit a hazai acél-, alumínium- és műanyagtermeléssel, valamint importtal, illetve felhasználással együtt, az exportellentételek függvényében kell vizsgálni. (Amennyiben pl. alumíniumiparunk termelési piaci tevékenységét belföldön javítjuk – mezőgazdasági silók építésénél, a

konténergyártásban, az autóbuszgyártásban, a csomagolástechnikában –, úgy más anyagok felhasználása és importja relatíve mérséklődhet.) E területeken is általában érvényes az az elv, hogy stabil ellátást elsősorban a baráti országokból hosszú lejáratú és kölcsönösen előnyös feltételekkel kell biztosítani. Emellett szól a többi között az is, hogy pl. rézből a londoni tőzsde a forgalomnak csak kb. 25%-át bonyolítja le.

A fejlődő országok egyes ércek és fémek (pl. ilmenit) behozatalában jelentős szerepet kaphatnak, főképpen ott, ahol azt az adottságok a régión belülről kizárják.

NEMZETKÖZI EGYÜTTMŰKÖDÉSÜNK A VEGYI ANYAGOK GYÁRTÁSÁBAN

Vegyianyag-termékekből (kőolajfeldolgozási termékek és gyógyszerek nélkül) összes kivitelünk a behozatalnak csak mintegy 20–25%-át, nem szocialista exportunk pedig csak 10%-át éri el. E termékekből a felhasználási igények már jelentkeznek, de őket a hazai termelés csak kétharmadrészt tudja kielégíteni. Mivel Magyarország vegyipari termelése viszonylag kicsiny, nem túl magas (mindössze 13%) az export aránya a termeléshez viszonyítva. Ez pl. megegyezik Bulgáriáéval, de elmarad a Német Demokratikus Köztársaságétól. Az import aránya a belső felhasználásban hazánkban viszonylag magas (31%), és ez nagyobb, mint Bulgáriában és a Német Demokratikus Köztársaságban.

A vegyipari ágazatokat, illetve termékeket tekintve a műtrágyák közül a káli- és a foszfát-alapanyagigényeket (termelési lehetőségek hiányában) importból kell kielégíteni. Az igények 60–70%-át szocialista országokból (elsősorban a Szovjetunióból és a Német Demokratikus Köztársaságból)

fedezzük. A nitrogén- és újabban a kevert műtrágyák hazai előállítása rohamosan fejlődött, de a belső felhasználás igényeihez képest 10–15%-kal elmarad. 1966–1970-ben a behozatal nagyobb részét fejlett tőkésországokból vásároltuk. A növényvédőszer-felhasználásnak (a hazai termelés gyors fejlődése ellenére) a belső források csak mintegy kétharmadát fedezik. A kiszerelt növényvédő szerek és a hazai gyártáshoz nagymértékben felhasznált alapanyagok importjának négyötödét tőkésországokból szerezzük be. A műtrágya-, a növényvédőszer-forgalom passzív szaldója volumenében az elmúlt évtizedben majdnem ötszörösére növekedett, és 1970-ben elérte összbehozatalunk mintegy 3%-át.

A gumiiparnak a feldolgozási fázisát építettük ki, nyers- és műgumit importálunk. A forgalom itt is importtöbblet jellegű, bár ez relatíve csökkenő, mivel a hazai tehergépkocsi-abroncsköpeny gyártása gyorsan fejlődik. A termék minősége a megbízhatósági követelményeknek megfelel. Műgumi-importunk 70%-a a KGST-országokból, főképpen a Szovjetunióból, a Német Demokratikus Köztársaságból és kismértékben Csehszlovákiából származik. Romániából – amelynek újabban e termékekből kivitele van – jelenleg még nem vásárolunk. A műgumi-behozatal 30%-át, a nyersgumiénak pedig 80%-át a tőkésországokból szerezzük be. A gumiipari termékek és a járművek exportja és importja során élénk nemzetközi forgalom alakult ki. A teher- és személygépkocsi abroncsok importjának több mint felét szocialista országokból vásároljuk.

Magyarország vegyipari termeléséből a műanyag-alapanyag és vegyiszálgyártás részesedése még kicsiny. A műanyagok és műszálak hazai termelésének színvonala – a dinamikus növekedés ellenére – több kisebb európai országhoz hasonlóan viszonylag alacsony, jelenleg fejlődik fel. A termékek jórészt hagyományos jellegűek, a modern termékek új

(PVC, polietilén, poliamidszálak stb.) – a gazdaságosságot meghatározó – kapacitásainak nagysága pedig ma már – egyes más, kisebb európai országhoz hasonlóan – jóval az optimális alatt marad, mivel az erősebb országokban nagyobb, modernebb műanyagokat termelő, gazdaságosabb üzemeket hoztak létre. (Nagy volumenű, komplex fejlesztésre a kisebb országok közül Hollandia vállalkozott, a többiek a termelőegységek egy részét a nagyobb országok gazdaságos alapanyaggyártó fázisai termékeinek a továbbfeldolgozására építették.) A forgalom Magyarországon – mint ahogyan több kisebb országban – főképpen a hiány fedezésére, kisebb mértékben pedig különböző minőségek választékcseréje útján a nagyobb hazai kapacitások, a gazdaságosabb termelés elérésére irányul. A műanyagok felhasználásának mintegy felét, a vegyi szálakénak pedig kb. háromnegyedét importáljuk. Műanyagimportunknak csak 17–20%-a származik a szocialista országokból (főképpen a Szovjetunióból, kisebb mértékben pedig a Német Demokratikus Köztársaságból). A műanyagok behozatalát növelni lehetne Romániából is, mivel exportál (főleg fejlett tőkésországokba). Műszálbehozatalunknak kb. a fele származik a KGST-országokból, főképpen a Szovjetunióból. Ezen belül a szintetikus szálaknak csak egytizedét szerezzük be a szocialista országokból. Mivel a műszálak gyártása és exportja a KGST-országokban gyorsan fejlődik, lehetőség nyílik műszálbehozatalunk, illetve együttműködésünk kiterjesztésére ezen országokkal. A termelés, illetve a behozatal fokozását szükségessé teszi az is, hogy a világ száltermelésében a természetes szálak aránya az 1950. évi 93%-ról 1969-ben 63%-ra, nálunk pedig 1972-re a textilipar szálfelhasználásában 65%-ra csökkent.

Fotokémiai termékekből fotópapírban exporttöbbletünk, filmszalagokból importtöbbletünk van.

A szódatermékek importjának több mint felét szocialista

országokból – ennek nagy részét együttműködés keretében Bulgáriából – szerezzük be.

Vegyipari nemzetközi együttműködésünk továbbfejlesztése során a következő, főbb lehetőségeket célszerű komplexen elemeznünk:

– a káli- és foszfátimport alternatívái és kondíciói szovjet, NDK és fejlődő relációban;

– a nitrogénműtrágya-előállításnál a hazai termelés továbbfejlesztése és esetleg részlegesen importtal való kombinációja. Figyelembe kell venni ti., hogy a nitrogénműtrágya-gyártás eszköz- és energiaigényes, a húsexportért cserébe a szükséglet egy része importból is kielégíthető;

– növényvédőszer-gyártásunk fejlesztésénél a gazdaságos volumenű termelésből fakadó nemzetközi kooperáció, szakosítás és a külföldi hatóanyagoknak csupán a formulázására irányuló tevékenység korlátozása;

– nyersgumiban csak a különböző importalternatívák mérlegelési lehetősége áll fenn, elsősorban fejlődő vagy fejlett tőkés relációból. Műguminál is főleg az importforrások megválasztása áll módunkban. Itt lehetőségünk van a Szovjetunióból, a Német Demokratikus Köztársaságból, valamint Romániából a behozatal fokozására. A műgumitermelésen belül is új, jobb felhasználhatóságú anyagokat állítanak elő. Célszerű a feldolgozott gumiipari termékek gyártásának elsősorban belföldi célú növelése és e termékek még erőteljesebb választékcseréjének kifejlesztése. A gumiipar továbbfejlesztésének koncepciójánál nem szabad eltekintenünk a tőkés fizetési mérleg alakulására gyakorolt hatásától és attól, hogy a gumiipar számos ágazat (pl. a gépipar) jelentős kiszolgálója;

– lehetőségünk van a fotokémiai és a festékipar fejlesztésére, kombinálva azt nemzetközi szakosítással, kooperációval és választékcserével.

A műanyagok és műszálak előállítása hazai fejlesztési és nemzetközi együttműködési irányvonalának kidolgozásánál abból kell kiindulni, hogy ennek modern bázisa a petrolkémia, amely a szénhidrogének komplex kihasználására épülő, megfelelő fejlesztés esetén hatékony, nagy eszközigényű, automatizált ágazat, amelyben a kapacitásoptimum nagy, a műszaki haladás egyes más ágazatokhoz képest gyors, a technológia és a termék erkölcsi kopásának kockázata magas. A műanyaggyártáson belül a természetes alapanyagok után megjelentek és „szaporodnak" a szintetikusak, és a cellulóz-alapanyagú vegyi szálak szerepe is csökken, a szintetikus szálaké pedig növekszik.

A hazai petrolkémiai fejlesztést az is indokolja, hogy ily módon a hazai anyagbázis gazdaságosan bővíthető, és importot – ezen belül is jelentős részben tőkés importot – tehermentesítene, és felszabadulhatna a tőkés importbeszerzés céljából lebonyolódó könnyűipari vagy mezőgazdasági export.

Mivel a petrolkémia fejlesztése hosszabb időszakra, nagyobb összegű beruházásokat igényel, és egyelőre csak a kezdő szakasz – az etilént és a propilént előállító üzem – építése kezdődött meg, a további döntések megalapozásához széles körű elemzések szükségesek. A költségeket itt általában nem lehet csak egyetlen használati értékhez viszonyítani, mivel azok többfajta termék előállítása között oszlanak meg. Ezért a különféle műanyagokat és műszálakat külön-külön és együttesen is számba kell venni. A reális szükségletek felmérésére bonyolultabb, többlépcsős eljárást kell alkalmazni, pl. a műanyagipar fejlődése függ a felhasználók helyzetétől, de az acél- és színesfémipartól is. A műszálipar fejlesztése függ a textilipar termelésének változásától, ez utóbbi pedig az export távlataitól, amelyekre viszont ismét csak hatással van más kiviteli ágazataink fej-

lődésének dinamikája és az, hogy mennyiben sikerül ezekért cserébe partnereinktől megfelelő árukat beszerezni. Nehezebb továbbá a hazai termeléssel részben versenyző, importellentételt képező exportunk alternatívái irányainak, mértékének (pl. 40 vagy 70%) és összetételének közelítő meghatározása is. Itt figyelembe kell vennünk, hogy nettó vegyipari importunknak 1971-ben 70%-át fejlett tőkésországokból, főképp könnyűipari és mezőgazdasági kivitelünk ellenében szereztük be, szocialista országokból pedig e termékeknél beszerzési lehetőségeink csak 1975 után fognak lényegesen javulni, feltehetően azonban e termékekért nagyobb mértékben kell majd partnereink szempontjából fontosabb cikkekkel fizetnünk.

Komplikáltabb továbbá a reál külkereskedelmi áraknak – a hatékonyság megítéléséhez szükséges határok közötti biztonságos – prognosztizálása is. Nem az árak inflációs emelkedését kell kalkulálnunk, mivel ez önmagában még nem változtatja meg az egységnyi petrolkémiai termék hazai termelésének vagy az import érdekében megvalósítandó exportunk költségének nagyságát. A fejlesztés hatékonysága szempontjából az árarányok várható módosulása a lényeges: ha az általunk gyártani vagy exportálni kívánt petrolkémiai termékek árai más exportunk áraihoz képest csökkennek, úgy ez a hazai petrolkémiai fejlesztést csak viszonylag alacsonyabb költségszínvonal esetén teszi gazdaságossá. Az árak csökkenése azokra a gyártani kívánt termékekre „veszélyesebb", amelyeknél a nemesítési fok alacsonyabb. A kiinduló importált kőolaj áremelkedésének kockázata kisebb, mivel a nemesítési fok e termékeknél 8–10-szeres, és ha ez az áremelkedés a többi termelőt is érintené, úgy az a kibocsátott termékek áraiban is érvényesülne. Ha az általunk gyártani kívánt műanyagok és műszálak ára rövidebb időhorizonton belül nagymértékben csökkenne, akkor e fázisokban csak

tőkés exportunk átlagos devizakitermelésének jelenlegi költségszínvonalát, vagy ennél rosszabb eredményt érnénk el. Ezért különösen e termékek előállításának beindításánál kell az időtényezőt, a gyorsaságot nagymértékben figyelembe venni.

A petrolkémiai fejlesztés fázisai eszközigényesek és igen kevéssé munkaigényesek. Így a fejlesztés alapvető kérdése, hogy a lehető legmodernebb technikát alkalmazzuk és optimális kapacitásokat építsünk ki. A gyártó berendezéseket fejlett tőkésországokból importálhatjuk, a kiépítendő kapacitások a világ legnagyobb kapacitásainak 50–60, esetleg 100%-át is elérhetik.

Az alapanyagfázisokra a hazai feldolgozási szakaszok – piaci és beruházási okok miatt – csak fokozatosan épülhetnek rá, ezért az alapanyagok egy részéért cserébe történő stabil petrolkémiai termékimport a Szovjetunióból a fejlesztés fontos feltétele. Az optimális kapacitásnagyság elérése az általunk gyártandó termékek számának csökkentését, ez pedig tartós együttműködést tesz szükségessé a szocialista országokkal.

A hazai petrolkémiai termelés költsége így lényegesen kedvezőbb lehet tőkés exportunk devizakitermelési átlagánál. A fejlesztés állóeszköz-igényessége azonban jóval (50–100%-kal) magasabb, ezért szükségleteinknek csak egy részét tudjuk petrolkémiai termékek hazai előállításával, illetve exportjával fedezni.

A hazai fejlesztés végleges termékspektrumának meghatározása során figyelmet kell fordítani a gyártandó termékek hazai és export piacképességére (pl. a műszálak hasznos tulajdonságaira, mivel ezek választéka állandóan megújul, és így erkölcsi kopásuk kockázata jelentős). Mérlegelni lehet továbbá, hogy egyes műszálaknál a tőkés import-árak nyomottak, ezek tartóssága esetén a hazai műszálipar fej-

lesztése – ha más export gazdaságosabb – időben eltolható. Új termékek gyártásának bevezetése esetén az igények és a technika is „újak". Különösen fontos, hogy a beruházási javaslatok több alternatívában, több piaci lehetőségre, többféle kapacitásnagyságra, több termékre vonatkozóan készüljenek.

A fejlesztés e bonyolult tényezőinek mérlegelése azonban nem vezethet a döntési folyamat káros meghosszabbodásához, hisz itt a műszaki-gazdasági feltételek gyorsan változnak, és amennyire káros az elkapkodott döntés, annyira ilyen lehet a késlekedés is.

A hazai fejlesztés és a szocialista együttműködés fejlesztése lehetővé teheti, hogy vegyitermék-passzívumunk aránya fokozatosan csökkenjen, s iránya a szocialista viszonylatba tolódjék el.

A vegyipari termelés sajátossága és a technikai haladás hatást gyakorolnak a nemzetközi együttműködés módszereire és viszont. Ezekben az ágazatokban a termelés a nyersanyagot komplexen hasznosító kombinátokban folyik, a műszaki haladás következtében a termékek egymáshoz viszonyított árai – és így a nemzetközi munkamegosztás feltételei is – gyorsan változnak. Ezért a szocialista nemzetközi együttműködésben és a részt vevő szervezetek és vállalatok között az együttműködés szorosabb formái – pl. közös vállalatok – alakulhatnak ki, amelynek elősegítésére külső hiteleket is igénybe lehet venni. A vegyipari termelés jellegéből adódik az is, hogy nagy jelentősége van az egyenkénti, viszonylag kis volumenű, de összességében jelentős értékű termékek termelésének, beszerzésének, illetve eladásának. Az ilyen lehetőségek feltárását célzó rugalmas nemzetközi szervezet (pl. az INTERCHIM) elősegítheti a kapacitások jobb kihasználását, az árucsere bővítését, a fejlesztés összehangolását, valamint a tőkés fizetési mérleg feszültségeinek együttes csökkentését.

A FA- ÉS PAPÍRIPARI TERMÉKEK, VALAMINT A TEXTILIPARI ANYAGOK

Magyarország növényi és állati eredetű termék-külforgalma passzív szaldójának az egyik fele fa- és papíripari termékekből, a másik fele textil-, valamint bőr- és szőrmeipari alapanyagokból és félkész termékekből adódik. A behozatal több mint négyötöde növényi eredetű anyag.

Az elmúlt 12 évben a nettó fakitermelés 50%-kal emelkedett, ugyanakkor ennél gyorsabban nőtt a falemezek (72%-kal), a cellulóz és a papír (kétszeresére) gyártása. Jelenleg a bútorlap és a parkettagyártás a hazai felhasználásnál csak 8–12%-kal kisebb, falemezből azonban csak a felhasználás mintegy 40, cellulózból kb. 35, papírból pedig mintegy 60%-át fedezi.

Fa- és papíripari importunk dinamikusan, évi 9%-kal növekedett. E termékek külforgalmának passzív szaldója eléri összbehozatalunk mintegy 5%-át. 1968–1970-ben az import elérte a faipari termékek felhasználásának 32, a cellulóz- és papíripari termékeknél pedig a 44%-ot, amely a KGST-országok közül a legmagasabb. Importunkhoz képest fa- és papíripari exportunk kicsiny, annak mintegy 20%-a. Magyarország részesedése a KGST-országok összexportjából e téren minimális, behozatalunk a KGST-országok összbehozatalából 2–3-szor nagyobb, mint valamennyi áru importjából, volumenében pedig az országok közül az egyik legnagyobb (csak a Német Demokratikus Köztársaságé hasonló). Gyorsan növekvő importunk háromnegyede a Szovjetunióból származik. Magyarország egy főre jutó nettó növényi és állati eredetű anyagimportja – benne elsősorban a fa- és papíripari termékeké – a Szovjetunióból a legmagasabb a KGST-országok közül. Magyarország a KGST-országok legnagyobb rönkfaimportőre. A KGST-

országok rönkfabehozatalának majdnem felét Magyarország vásárolja, főképpen a Szovjetunióból. A cellulóz nagyobb része a Szovjetunióból származik. (A papírok költségének 40–60%-a a felhasznált cellulóz. A világ fakitermelésének közvetlenül 13%-át dolgozzák fel cellulózzá. A cellulózexport 80%-át a skandináv országok és Kanada, 7%-át a Szovjetunió adja. A cellulóztermelés kétharmada a papíriparral nemzetközileg integrált.)

Magyarország részesedése a KGST-országok papírbehozatalából is mintegy kétszer magasabb, mint valamennyi áru importjából. Ennek valamivel több mint felét a Szovjetunióból, 40%-át pedig fejlett tőkésországokból vásároljuk.

A faipari és papíripari termékekből a fa és a fűrészáru aránya a behozatalból 70%-ról 50%-ra csökkent, cellulóz-, papír- és kartonimportunk részesedése növekedett, mivel ezekből a termékekből a hazai termelés elmaradt a szükségletek emelkedéséhez képest. Egyes papírféleségekből, fűrészárufajtákból és cellulózból kis volumenű exportunk elsősorban választékcsere és kereskedelempolitikai jellegű.

A textilipari nyersanyagok behozatala kevésbé dinamikusan növekedett, de a szállítások passzív szaldójának szerepe így is jelentős (eléri összbehozatalunk 5%-át), mivel textilipari nyersanyagbázisunk szűkös. (Gyapotot nem termelünk, a lassan növekvő gyapjútermelés a belső felhasználásnak csak mintegy felét fedezi.) Exportunk kicsiny, az importnak csak mintegy 10%-a, főképpen választékcsere és kereskedelempolitikai jellegű. Behozatali forrásainknak azonban kb. a fele a régión kívül van. Míg a gyapot kb. 60%-át a Szovjetunióból vásároljuk, addig a gyapjúimport kilenctizedét és az egész marhabőr-behozatalt nem szocialista országokból szerezzük be.

Külkereskedelmi forgalmunk távlati alakítása szempontjából különösen a következő alternatívák komplex elemzése

szükséges: a faipar hazai termelésének fokozására lehetőség nyílik az itthoni lombosfa-fajták feldolgozása és az import faféleségek felhasználása alapján. E termelési ágak komplex fejlesztése jelentős beruházásokat és szállítási teljesítményeket igényel. A behozatal összetételének kidolgozása során a különféle fatermékek iránti szükségleteinket komplexen mérlegelni kell, hogy mennyiben hozunk be nyers-, félkész vagy késztermékeket, továbbá azt, hogy azokat melyik relációból biztosíthatjuk. Az alternatívák kidolgozásánál figyelembe kell vennünk a termelés és a felhasználás progresszív irányzatait. A fenyőfűrészáru pl. „kiszorul" az építőiparból, a láda- és csomagoló-, valamint a bútoriparból. A cellulózkészítésben fenyőfán kívül fokozott mértékben használnak fel lombos fákat és hulladékokat, míg régebben a fanyersanyag 50–60%-át hasznosították, ma már ez (pl. farost és forgácslemez-gyártás útján) 90–95%-ra emelhető. Célszerű megvizsgálni a papírok egy részének műanyagokkal való helyettesítését, illetve a szintetikus papírgyártás gazdaságosságát. A fakészletek Európában a Szovjetunión kívül eléggé korlátozottak, a termelés 12%-kal kisebb, mint az igény, ugyanakkor a növekvő importunk biztosítása a belső ellátás stabilitásának feltétele.

Magyarország 43 kg/fős papírfogyasztása 1985-re feltehetően megkétszereződik, és megközelíti a jelenlegi nyugateurópai átlagot.

Tisztázni kell a szükséglet papír- vagy cellulóz- (esetleg kombinált) importból való fedezésének és az ennek megfelelő hazai fejlesztésének a távlati költségeit, a Szovjetunióból vagy más országokból való beszerzés, vagy tőkés import volumenét, ár- és hitelkondícióit, s az ennek ellenében történő export lehetséges összetételét és reálráfordításait. Ezzel együtt részletesebben kellene kimunkálni a hazai nyersanyagok (papírfa és fenyőhulladék stb.) komplex és optimális

hasznosításának gazdaságosságát. Ezen belül a következő variációk „versenyezhetnek" egymással:

– papírfa exportja;

– fakészletünk (tölgy, bükk) fa- és bútoripari felhasználása hazai célra vagy exportra;

– üzemméret szempontjából is gazdaságos hazai cellulóz- és papíripari kapacitások létrehozása. Ezen belül elemezni kellene a hazai fakitermelés olyan volumenű növelésének költségeit, amely gazdaságos méretű hazai cellulózgyártást tenne lehetővé, vagy ha ez nem járható út, akkor elemezni kell a fa- és ezenkívül a papírhulladék külföldön történő feldolgoztatását cellulózzá, és a hazai papíripari feldolgozási szakasz gazdaságosságát. E kérdések reálisan csak úgy ítélhetőek meg, ha részletes számítások készülnek az egyes üzemnagyságok gazdaságosságára vonatkozóan, és a műszaki-gazdasági projektálás adatai rendelkezésre állnak.

Amennyiben a hazai fakészlet exportja, fa- és bútoripari felhasználása mutatkozik kedvezőbbnek, úgy ez papíripari termékekből az import nagyságát nem érinti. Amennyiben azonban a fakészlet hasznosítása részben vagy egészben a cellulóz- és papíriparban gazdaságosabb, úgy ez az importszükségletet csökkenti. A cellulóz- és papíripar fejlesztésénél figyelembe kell venni a papíripar magas eszközigényességét, víz- és energiaigényességét, valamint a szennyeződések elhárításának költségeit, és összhangot kell teremteni a nyomdaipar által igényelt és a papíripar által gyártandó termékek minősége között.

A növényi és állati eredetű egyéb nyersanyagoknál főképpen az import különböző relációs alternatíváinak mérlegelése szükséges. 1966 és 1970 között a mosott gyapjú behozatalának négyötödét, a nyers marhabőr importjának 100%-át fejlett tőkésországokból vásároltuk meg. A gyapotimport mintegy felét a Szovjetunióból, felét fejlődő országok-

ból szereztük be. E termékek egy része minőségük szerint differenciáltan megvásárolható a szocialista országokból (gyapot a Szovjetunióból, gyapjú Mongóliából) vagy fejlett tőkés, illetve fejlődő országokból, sőt gyapjút és bőrt itthon is termelünk. Magyarország a Szovjetunió legnagyobb pamutszövetszállítója, azonban legkisebb gyapotvásárlója.

A könnyűipari nyersanyagbehozatal nem csupán a hazai nyersanyagtermelés és a belső igény, hanem a textil- és bőripar export irányú fejlesztésének is függvénye. A textil- és bőripari export jelentős – főleg tőkésországokból származó – importot követel meg. Ez önmagában az exportot még nem zárja ki, megköveteli viszont, hogy fokozottabban ellenőrizzük a beszerzési és kiviteli viszonyokat, hogy vegyük tekintetbe fizetési mérlegünk korlátait. Míg exportunk az import növekedését vonja maga után, kivitelünk ellentételei ezt kiegyensúlyozhatják, sőt a gazdaságosságot is javíthatják. Az sem elhanyagolható, hogy a könnyűipari kivitelhez szükséges importot könnyűipari exporttal, esetleg hitellel kombinált gépexporttal vagy élelmezési termékek kivitelével termeljük-e ki.

Az eddigiekben felvázolt valamennyi fejlesztési alternatíva során felmerül az a kérdés, hogy az importot nyersanyag, félgyártmány, illetve alkatrész formájában biztosítsuk-e. A feldolgozottabb formájú (pl. gyapot helyett nyersáru-) import, valamint export mellett szól az a körülmény, hogy ezáltal szállítási költségeket, import esetén a hazai beruházást és folyó ráfordítást lehet megtakarítani. Az exportoldalon viszont fordítva, nagyobb hazai beruházásokra, termelőtevékenységre ad e forma további lehetőséget, illetve indítékot.

A SZÁLLÍTÁS ÉS AZ IPARIANYAG-EGYÜTTMŰKÖDÉS ÖSSZEFÜGGÉSE

A termékcsoportonkénti fejlesztési döntéseknél, az export és az import feldolgozási fokánál a szállítási körülményeket is szükséges mérlegelni. A közlekedésben dolgozik Magyarországon az aktív keresők 6%-a, tehát minden tizenhetedik dolgozó. A közlekedés 1970-ben a társadalmi végtermék 7%-át adta. Közlekedésünk állóeszköz-állománya megközelíti a nehéziparét, a népgazdaság összes állóeszközeinek mintegy 30%-a közlekedési célokat szolgál. A közlekedés jelentősen befolyásolja a gazdasági vérkeringés időtartamát, a raktárkészletek nagyságának alakulását, és különösen nagy a szállítási költségek hatása a nagy tömegű, viszonylag kis értékű, alapvetően iparianyag-igényes és élelmezési jellegű termékeknél. Az 1964–1966 évek átlagában a gépipar közvetlen közlekedési teljesítmény-igényességét a villamosenergia-ipar 8,5-szeresen, a bányászat 6,2-szeresen, az élelmiszeripar négy-ötszörösen, a vegyipar és a kohászat 2,5–2,6-szorosan haladta meg. 100 Ft termelés halmozott közlekedésigényessége a gépiparban 4,6 Ft-ot, a villamosenergia-iparban azonban 9, a kohászatban 7,1, a bányászatban 6,3, a vegyiparban és az élelmiszeriparban 5,7 Ft-ot ért el. A közlekedés nemcsak a nyersanyagtermelés költségeit növeli, hanem ennél nagyobb mértékben hat a beruházásigényességre. Egyes adatok szerint pl. az Egyesült Államokban a szén szállítási költsége 500 km-es vasúti szállítást figyelembe véve eléri a szén – egyébként alacsony – termelési költségének nagyságát. A szállítási költségek mintegy 10%-a az átrakás.

A szállítás nemcsak az ország belső gazdasági életének, hanem a nemzetközi munkamegosztásnak is fontos alkotóeleme. Az idejében történő és pontos szállítás elősegíti azok

fejlődését, pl. az élelmezési termékek exportját és importját, kedvezően befolyásolja az árakat. Az importnál fontos, hogy a partner hajlandó-e olyan ütemben szállítani, hogy az áru érkezése egybeessék a hazai felhasználással, vagy legalábbis ne járjon a készletek nagyarányú növekedésével.

A szállítási költségek kihatnak a nemzetközi munkamegosztásra oly módon, hogy befolyásolják a termékek hazai és export árát. A szállítási költségek nagyságát érzékelteti, hogy a kivitt termékek exportjának belföldi szállítási költsége eléri értékük 2%-át, a szállítás devizaköltségei pedig hasonló nagyságúak. A szállítási költség kihat a külkereskedelmi árak nagyságára is: a távolabbról történő vásárlás esetén a szállítás a bekerülési árat emeli, eladás esetén az árat csökkenti, mivel a magyar eladás vagy vétel általában nem ármeghatározó. Különösen nagy a szállítási költségek szerepe az energiahordozóknál, az érceknél és a fémeknél, amelyek Magyarország importjának (súlyban számítva) 60–70%-át alkotják. A közhasznú vasúti közlekedés árutonna-kilométer teljesítményének 20–20%-át pedig a bányászati, a kohászati és a könnyűipari termékek veszik igénybe. A túl nagy szállítási költség azzal járhat, hogy import helyett gazdaságosabb a termékek hazai előállítása, export helyett a hazai felhasználás. Az egymást helyettesítő termékek importjánál is fontos tényező a szállítási költség. Az olajimport mellett nem csupán az árhoz képest kedvezőbb kalóriatartalom és jobb hasznosítási lehetőség szól, hanem a szállítási költségek alacsonyabb színvonala is. A világ olajtermelésének sokkal nagyobb része kerül kivitelre, mint a szénének. A szállítási távolság és mód különösen a nyersanyagtermelés kezdeti fázisaiban játszik fontos szerepet. A Közös Piac országainak egymás közti külkereskedelmi árain számítva pl. 1966-ban a nyersvas előállításához felhasznált vasérc és koksz értéke a nyersvas árának mintegy 40%-át érte el. Amennyiben a vas-

ércet és kokszot 1000 km hosszú vasúti szállítás is terhelné, akkor a felhasznált vasérc és koksz szállítási költségekkel növelt értéke elérhetné a nyersvas árának 70–90%-át.

Nem volna helyes a szállítási költségeket túlbecsülni, elszakítani a szállítást a termeléstől és a fogyasztástól, a részt az egésztől. A szállítás az egész termelési folyamatnak csak egy – bár kétségtelenül egyik fontos – része. Előfordulhat, hogy a gyors és drágább szállítási mód előnyösebb az olcsó, de lassú szállításhoz képest (pl. ha a kivitelre kerülő termék árbevétele a gyors szállítás következtében nagyobb, mint a lassúbb szállításból adódó költségmegtakarítás). Az is megtörténhet, hogy valamely terméket egy közelebbi országból kisebb szállítási költséggel lehetne beszerezni, de mivel nem mutatkoznak gazdaságos vételi lehetőségek, e megoldástól el kell tekintenünk. Nem lehet öncél saját szállítási eszközeink minél hosszabb útvonalon történő igénybevétele sem, ha nem gazdaságos, mert a közlekedés többletbevétele ilyenkor népgazdaságilag többletkiadást jelent.

A szállítási távolságok – a nemzetközi munkamegosztás és a világpiac bővülése következtében – az utóbbi 20–30 évben növekedtek. Ez nemcsak abból ered, hogy szükségessé vált a különböző országok természeti-gazdasági adottságainak fokozott kihasználása, hanem főként abból, hogy a piac bővülése olyan termelésnövekedésre és költségcsökkenésre vezetett, amely túlszárnyalta a szállítási távolságok megnagyobbodása által okozott „veszteségeket". Magyarország külkereskedelmi forgalmában is megfigyelhető az a tendencia, hogy egyre távolibb országokkal teremtünk külkereskedelmi kapcsolatokat, amelyekkel azelőtt semmiféle vagy csak elhanyagolható nagyságrendű forgalmunk volt. A szállítás e folyamatban nem egyszerűen passzív, akadályozó szerepet játszott, hanem a szállítás fejlődése aktívan elősegítette a nemzetközi munkamegosztás fokozódását. El-

terjedtek olyan szállítási módok, mint pl. az olajnak és a földgáznak csővezetéken vagy hajón történő szállítása, emellett nagy ércszállító kapacitású, valamint hűtőberendezésekkel felszerelt hajók is léptek be a nemzetközi forgalomba.

A nemzetközi munkamegosztás a szállításban geográfiai alapon is végbemegy. Két egymással nem szomszédos ország az áruforgalom lebonyolításánál harmadik országoktól vesz igénybe tranzit szolgáltatásokat, amelyekbe beletartoznak a vasúti átmenő forgalom és a kikötői szolgáltatások is. Ez kapcsolatos azzal, hogy Magyarországnak szerepe van az Európában levő északi és déli fekvésű szocialista országok, továbbá a szocialista országok és egyes tőkésországok közötti átmenő forgalom lebonyolításában. Kivesszük részünket a szocialista országoknak és néhány tőkésországnak egyes fejlődő országokba irányuló forgalma lebonyolításából is.

A szocialista nemzetközi munkamegosztás mindinkább kiterjed a szállítási eszközök kihasználására, üzemeltetésére és közlekedési útvonalak kiépítésére. Ez mutatkozik meg abban, hogy pl. Magyarország jelentős teherforgalmat bonyolít le szocialista országok hajóin. Míg pl. egyes hajótípusokat mi magunk gyártunk és exportálunk, addig nagyobb teljesítményű tengeri hajókat más országokból szerezhetünk be. Az e téren kibontakozó nemzetközi munkamegosztás elősegítheti közlekedésünk műszaki-gazdasági megújulását, azt, hogy csökkentsük a szállítási költségeket.

A nemzetközi együttműködés lehetőségeit jobban felhasználva, arra kell törekednünk, hogy valamennyi szállítási módban új, hatékonyabb és gyorsabb közlekedési eszközöket alkalmazzunk és kapacitásukat minél jobban kihasználjuk. Ezt a gőzvontatás fokozatos kiszorításával, nagyobb teherbírású vagonokkal, vonatblokkokkal, 3500 tonnát szállító vonatok közlekedtetésével, a vagonok automatikus össze-

kapcsolásával, a szállítási sebesség növelésével, a gépkocsi (és ezen belül is a nagyobb teljesítményű tehergépkocsik) szerepének fokozásával, valamint az olyan új szállítási módszerek fejlesztésével érhetjük el, mint pl. a csővezetékes szállítás, a konténeres módszer kiterjesztése.

A sokirányú korszerűsítés a többi között azzal jár, hogy a vasúti szállítás szerepe más szállítási módok javára csökken. Nyugat-Európában a vasút részesedése már 1965-ben csak 52% volt, a gépkocsiforgalom adta a szállítási teljesítmények 34, a víziút pedig 14%-át.

A gazdaságosabb szállítási módok bevezetését sürgeti, hogy nemzetközi szállítási kötelezettségeink távlatilag is növekszenek. Ezt több tényező, elsősorban a termelés növekedése idézi elő. Ha a nemzetközi szállítások aránya változatlan maradna, akkor is a termelés növekedése e szállítások emelkedését eredményezné. A nemzetközi szállításokat azonban befolyásolja az is, hogy miképpen alakul a külkereskedelmi forgalom aránya a termelésből és milyen annak áruszerkezete.

Távlatilag a külkereskedelmi forgalom némiképp gyorsabban növekszik, mint a nemzetközi jövedelem, mivel a nemzetközi munkamegosztás kiszélesedik. Bővülő kapcsolataink a fejlődő országokkal szintén fokozzák a szállítási teljesítmények iránti szükségleteket. Hosszabb távlatban behozatalunkban és kivitelünkben egyaránt növekszik az értékesebb áruk (gépek, fogyasztási cikkek stb.) aránya. Bár a vasúti tarifák díjszabásait az áruk értéke is befolyásolja, feltehető, hogy az értéknövekedésnél lassabban emelkedik a szállítási teljesítmény és a költség is.

A növekvő nemzetközi szállítások kielégítése megkívánja, hogy az eddigieknél jobban vegyük számba a szállítási kihatásokat és igényeket. Hazánkban a közforgalmi vasutak szállításainak mintegy 18%-a a külkereskedelmi forgalomra esett. A behozatal 26,3, a kivitel pedig 6,7 millió tonna volt,

vagyis több, mint háromszor olyan értékes árukat szállítunk ki, mint amilyeneket behozunk. A szállítási költségek aránya ezért a behozatalban jóval nagyobb, mint a kivitelben.

Mindebből következik, hogy valamennyi területen fontos a szállítási igények mérséklése. Ha az egy főre jutó nemzeti jövedelem színvonalát összevetjük az egy főre jutó teheráruk súlyával, akkor megállapíthatjuk, hogy ezek viszonya Magyarországon és Csehszlovákiában hasonló. Hozzájuk képest nagyobb a Szovjetunióban és a Német Demokratikus Köztársaságban. A magyarországinál kisebb a szállításigényesség a többi KGST-országban, és ez jobb nyersanyagellátottságukkal és a külkereskedelmi forgalom kisebb arányával kapcsolatos.

A szállítási igények mérséklésében szerepet játszik az is, hogy az importtermékeket milyen nemesítési fokon szerezzük meg. Törekednünk kell arra, hogy minél kevesebb felesleges súlyt importáljunk.

A kevéssé kihasználható és nagy beruházást igénylő szállítási eszközök üzembe állításától eltekinthetünk, ha ez a szocialista országok szállítási eszközeinek igénybevételével pótolható. Többletdeviza-bevételt jelent és állóeszközeink jobb kihasználását szolgálja, ha bővítjük tranzitszolgáltatásainkat, élünk geográfiai helyzetünk lehetőségeivel. E kérdés jelentőségét tükrözi, hogy 1970-ben a tranzitáruk súlya 3,7 millió tonnakilométer volt, amely a vasút teljesítményének 18%-át, a hajózásénak pedig 20%-át vette igénybe. (A Magyar Nemzeti és Szabadkikötőben 1970-ben 388 külföldi hajó fordult meg.)

Országunk határos a szocialista országok jelentős részével és különösen előnyös, hogy szomszédok vagyunk a Szovjetunióval (mivel onnan származik az importanyagok nagyobb része). A behozott áruknak súlyban mintegy négyötöde szocialista országokból, ezen belül is több mint fele a Szov-

jetunióból származik. Ez lehetővé teszi a szállítási távolságok és költségek csökkentését. Törekednünk kell azonban a nemzetközi együttműködés olyan alakítására, amely az országokban a termelőerők racionális területi elhelyezésével is jár, és amely a természeti adottságokból, a szállítási költségekből, az optimális kapcsolatokból indul ki, és az országok érdekeit a kölcsönös előnyök és segítség elve alapján figyelembe veszi. A hazai szakaszon nálunk a fuvarozás rövid, a határainkig terjedő szakasz a hosszabb. E fuvarköltségek nem a konkrét áru szállítási módja, útiránya és távolsága, hanem a félfuvar-elv alapján, az alapanyagok import külkereskedelmi áraiban kerülnek elszámolásra, vagyis nem eléggé termékenként, reálisan jelentkeznek.

A nemzetközi együttműködést jobban kell felhasználnunk az ésszerűbb szállítási módok alkalmazására, a gazdaságosabb közlekedési eszközök használatára. Fokozatosan tovább kell bővíteni nagyobb teljesítményű, elsősorban Dunatengerjáró hajóparkunkat. Nagyobb tengeri hajókkal olyan kontinentális fekvésű országok is rendelkeznek, mint pl. Svájc vagy Csehszlovákia. Magyarország természeti adottságai következtében nem változtathat azon, hogy szállításaink egy részét a drágább vasúton vagy gépkocsin bonyolítsa le az olcsóbb hajózással szemben. Nem ütközik azonban nagyobb nehézségekbe saját tengeri hajózásunk, esetleg halászatunk vagy halliszt-előállításunk kiépítése, ez elsősorban beruházási probléma. Perspektivikusan a nagy értékű áruk gyors szállítása érdekében a jelenleg kifejlesztés alatt álló, igen nagy teljesítményű szállítórepülőgépek használatát a nemzetközi együttműködés is elősegítheti.

A kontinentális fekvésünkből fakadó hátrányok némiképp ellensúlyozhatók a folyami hajózás fejlesztésével. Nemzetközileg együttműködve folyami és tengerjáró hajóink odaútjait kell jobban leterhelnünk. Távlatilag fel kell használ-

nunk a Rajna–Majna–Duna–Tisza csatorna kiépülését a folyami hajózás fejlesztésére. Döntő változást hoz majd a Keleti- és a Fekete-tenger közötti csatorna-összeköttetés megteremtése és a kelet–nyugati víziút megépítése, amely a Szovjetuniót kapcsolja össze majd az Északi-tengerrel és a Rajna–Majna víziúttal.

Jobban előtérbe kell állítanunk a vasúttal jobban kombinált tehergépkocsi-szállítás fejlesztését, amelyet elősegít, hogy a személygépkocsi-forgalom növekedése is szükségessé teszi az úthálózat rekonstrukcióját. Nemzetközi együttműködéssel kell elérnünk a gépkocsik visszaútjának jobb kihasználását. A gépkocsiközlekedés fejlesztése lényeges azoknál a termékeknél, ahol a gyorsaság fontos, nagy előnye a háztól házig való szállítás. A csővezetékes szállítás növelésénél arra kell törekednünk, hogy ezt kiterjesszük mindazokra a termékekre, amelyeknél műszakilag és gazdaságilag indokoltan alkalmazható.

Vasutainkon 1955-ben a gőzvontatás aránya 90,5, a motoros vontatásé 2,4, a villamosvontatásé pedig 7,1% volt. Bár 1970-re a gőzvontatás aránya 34%-ra csökkent (a motorosé 33, a villamosé pedig 27%-ra emelkedett), de még mindig jelentős maradt. A nemzetközi együttműködést felhasználva kell a gőzvontatás arányát tovább csökkentenünk. A közlekedő vonatok mintegy 6%-a azonban Magyarországon késik, a vonatok sebessége – a növekedés ellenére – lassú (1970-ben a teherszállításban 17 km/óra).

A nemzetközi nyersanyag-együttműködés időszerűvé teszi a közlekedéspolitika nemzetközi koordinációját, a szállítási feltételek és díjszabások további összehangolását. Ez szerves részét képezi a KGST-országok belső árrendszere harmonizálásának is. Különösen fontos a nemzetközi együttműködést felhasználnunk a vasúti kapacitás jobb kihasználása céljából. Támogatnunk kell a közös tehervagonpark tovább-

fejlesztését, az egységes konténeres szállítási rendszer bevezetéséről kötött sokoldalú egyezmény megvalósításait, a nemzetközi szállítási áramlatok optimalizálásával elősegíthetjük az üresjáratok és felesleges szállítások megszüntetését, a szállítóeszköz-hiány mérséklését. További közös határállomásokat célszerű megszervezni, amelyek már eddig is csökkentették a kocsik állásidejét. A vasúti átrakási költségek mérséklése céljából tanulmányoznunk kell a Szovjetunió és Magyarország vasútjai közötti nyomtávkülönbség áthidalásának műszaki lehetőségeit.

IPARIANYAG-EGYÜTTMŰKÖDÉSÜNK ÖSSZEFÜGGÉSEI ÉLELMEZÉSI ÉS FELDOLGOZOTT IPARCIKK-FORGALMUNKKAL

ÉLELMEZÉSITERMÉK-FORGALMUNK ÉS NEMZETKÖZI NYERSANYAG-EGYÜTTMŰKÖDÉSÜNK ÖSSZEFÜGGÉSEI

Az iparianyag-importtöbblet ellentételezésének egyik alternatív lehetőségét az élelmezési termékek exportja kínálja számunkra. Piaci oldalról kivitelünk elhelyezhetősége egészében az eddigiekben is kedvező volt, és a külpiacok várható alakulásának, a nemzetközi együttműködés főbb népgazdasági összefüggéseinek elemzése a jövőre vonatkozóan is ezt támasztja alá.

Exportunk fejlesztésének egyik meghatározója az *élelmiszer-fogyasztás. Ennek színvonala 1970-ben Magyarországhoz képest* Lengyelországban kb. azonos szinten mozgott, Csehszlovákiában, Ausztriában és a Német Demokratikus Köztársaságban magasabb, míg Bulgáriában és a Szovjetunióban alacsonyabb. Olaszországhoz képest Magyarországon a hús- és a tojásfogyasztás magasabb. Az egy főre jutó nemzeti jövedelem arányaihoz képest a fogyasztás Romániában és a Szovjetunióban alacsonyabb.

Az egy lakosra jutó mezőgazdasági termelés a KGST-országok közül 1960-ban is Magyarországon volt a legmagasabb. Helyzetünk tovább javult. A színvonal csak Bulgáriában

hasonló hazánkéhoz, Lengyelországban kb. 10%-kal alacsonyabb. A Szovjetunió, a Német Demokratikus Köztársaság és Csehszlovákia elmaradása mintegy 20%-os, Romániáé pedig ennél is nagyobb. A fejlett nyugat-európai országok közül csak Dániában jóval magasabb, több országban azonban alacsonyabb, Franciaországé pedig Magyarországéval lehet egy szinten.

Az egy főre jutó mezőgazdasági termelés viszonylag magas színvonalát, a nyugat-európai országokéhoz közelítő termésátlagokat azonban Magyarország úgy éri el, hogy a mezőgazdaságban közvetlenül foglalkoztatottak aránya jóval magasabb, mint Nyugat-Európában.

A mezőgazdaság egészében az eleven munka termelékenysége hozzánk képest pl. Ausztriában és Csehszlovákiában még magasabb, bár Magyarországon egyes ágazatokban (pl. a baromfitenyésztésben, a kukoricatermesztés egy részében) a munkafolyamatok már nagymértékben gépesítettek és automatizáltak. A Német Demokratikus Köztársaság, Hollandia és Dánia a mezőgazdasági munkatermelékenység egészében kb. több mint kétszeresen múl felül bennünket, míg elmarad tőlünk a Szovjetunió, Lengyelország és Olaszország. Az alacsonyabb termelékenység – a kedvezőbb természeti adottságok ellenére – főleg a mezőgazdaság még mindig kedvezőtlenebb anyagi-műszaki ellátottságával, az alkalmazott technika kisebb hatékonyságával, kihasználásával függ össze.

A KGST-országok külgazdasági kapcsolataiban az élelmezési termékek aránya az exportőr országok összes forgalmában 1970-ig csökkent – bár Magyarországon az ilyen irányú változás mértéke csekély volt – 1970 óta azonban ez a tendencia nemigen folytatódott. A bruttó és a nettó élelmezési kivitel szerepe Magyarország és egyes más országok összkivitelében pedig kismértékben még emelkedett is. Ez arról tanúskodik, hogy igyekeztek a kedvező szovjet és fejlett tőkés

relációjú értékesítési lehetőségeket kihasználni és a fejlődő országok általában nem jelentettek számukra lényeges konkurrenciát. Ez továbbá tanúskodik arról is, hogy behozataluk ellentételezésében a nem élelmezési termékek exportjával még nehézségeik is vannak. Az élelmezési termékek nettó exportja adja Magyarország kivitelének 13%-át, lényegesen nagyobb ez az arány Bulgáriában, minimális Lengyelországban. A nettó import a Szovjetunióban kicsiny, Csehszlovákiában ennél lényegesen nagyobb.

Az élelmezési termékek exportjának* növekedési üteme a KGST-országok közül Magyarországon volt az egyik leggyorsabb, az export növekedése a mezőgazdasági termelés emelkedését is különösen Magyarországon előzte meg. Így az élelmezési termékek kivitele Magyarország külgazdasági kapcsolatainak egészében nem passzív, hanem stratégiailag is aktív szerepet játszott és játszhat.

A régió országai közül kettő (Szovjetunió és Lengyelország) önellátó, kettő (Csehszlovákia és a Német Demokratikus Köztársaság) önellátásának foka csak mintegy 80%-os, míg három országban (Bulgáriában mintegy kétszeresen, Magyarországon és Romániában 25–30%-kal) a termelés a belső fogyasztást felülmúlja. Ez utóbbiak a mezőgazdaságban nem csupán az összes foglalkoztatottak nagyobb hányadát kötik le – a nyugat-európai országokhoz vagy a Német Demokratikus Köztársasághoz, illetve Csehszlovákiához képest –, hanem a beruházások jelentősebb részét is (1961–1965 közötti időszakban Bulgáriában 25, Magyarországon 18%-át) közvetlenül a mezőgazdaság (benne exportjának) fejlesztésére fordítják. Emellett a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának csökkenésével egyidejűleg növekedett a népgazdaság más ágaiban a végül is élelmezési

* Mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek.

célú termelést szolgáló személyek száma és az ilyen eszközök nagysága. A fejlett európai tőkésországok közül csupán a tőkeerős Dániában és Hollandiában haladja meg lényegesen a termelés a belső fogyasztást. Olaszországban a termelés a belső fogyasztástól elmarad, a jó mezőgazdasági adottságokkal rendelkező Franciaország pedig lényegében önellátó. A Német Szövetségi Köztársaságban és Angliában az önellátás foka alacsonyabb, mint Csehszlovákiában vagy a Német Demokratikus Köztársaságban.

Az export aránya a KGST-országok termeléséből valamennyi országban növekedett. A legnagyobb (60 és 20% között van) Bulgáriában, majd pedig Magyarországon. Bulgáriát a fejlett nyugat-európai tőkésországok közül csak Hollandia és Dánia múlja felül, Magyarországon ez az arány lényegesen meghaladja pl. Olaszországét vagy Franciaországét. Az export részesedése alacsony a Szovjetunióban.

Az import szerepe a belső felhasználásban a Német Demokratikus Köztársaságban és Csehszlovákiában a legmagasabb (kb. egyharmados), hasonló a Német Szövetségi Köztársaságé, de több fejlett tőkésországban nagyobb. Elég jelentős az import aránya Bulgáriában és Magyarországon is (16–22%-os), hasonló Olaszországéhoz vagy Franciaországéhoz. Az import aránya valamennyi KGST-országban növekedett.

A régióban *a termelés túlnyomó részét* (több mint kétharmadát) a Szovjetunió adja. Lengyelország 10%-kal részesedik, a többi öt ország aránya 3–5% között mozog, Magyarországé kb. 4%-os.

A KGST-országok *összkivitelének két vezető országa a Szovjetunió és Bulgária.* Magyarország részesedése az exportból jelentősen meghaladja termelését, Magyarország, Románia és a Német Demokratikus Köztársaság a részesedését növelte.

A KGST-országok *összimportjában* is – növekvő mérték-

ben – a Szovjetunió játssza a vezető szerepet, de jelentős a Német Demokratikus Köztársaság és Csehszlovákia behozatala is.

Az élelmezési termékek *exportja* a Közös Piac országainak *összkivitelében* hasonló (a világ exportjában azonban nagyobb szerepet játszik), mint a KGST-országok összkivitelében. E részesedés fokozatosan csökkent. E termékek exportjának külkereskedelmi jelentősége különösen nagy Bulgáriában (ez Dániához hasonló), Magyarországon eléri a kivitel egyötödét (ez hasonló Franciaország és kétszerese Olaszország megfelelő arányáénak). Kisebb az élelmezési export szerepe Lengyelország és a Szovjetunió (10–13%), valamint a Német Demokratikus Köztársaság és Csehszlovákia kivitelében. E termékek exportjának aránya Bulgária, a Szovjetunió és Lengyelország kivitelében csökkent, Magyarországban azonban gyakorlatilag változatlan maradt. Az élelmezési exportnak a nemzeti jövedelemhez viszonyított aránya elsősorban Bulgáriában, de Magyarországon is magas (Magyarországon 9%-os, hasonló Dániáéhoz).

Az élelmezési import a legnagyobb szerepet Csehszlovákia és a Szovjetunió összbehozatalában játssza. Ez hasonló Olaszországéhoz és a Német Szövetségi Köztársaságéhoz. Ezeket az országokat követi Lengyelország, Magyarország, majd a többi országok. A KGST-országok összimportjában e termékek aránya azonban kisebb, mint a Közös Piacéban.

A KGST-régió (régebben importtöbblet-jellegű forgalma) lényegében kiegyenlített (a közös piaci országok importtöbblettel rendelkeznek), a Szovjetunión kívüli KGST-országok kivitele pedig meghaladta a behozatalt. Az export közülük négy országban (Bulgáriában, Romániában, Magyarországon és Lengyelországban) felülmúlja az importot. A többi három országban azonban (kisebb mértékben a Szovjetunióban) az export volumene az importétól elmarad. Az export az

importot a legnagyobb mértékben Bulgária külkereskedelmében haladja meg, de ez az arány Magyarországon is nagyobb, mint pl. Hollandiában. Magyarországon – hasonlóan Dániához – az élelmezési cikkek kivitele majdnem négyszer nagyobb, mint a behozatal. Az így keletkező relatív aktívumot a KGST-országok közül Magyarország növelte.

Az ágazatok közötti csere aránya a Szovjetunió és Lengyelország forgalmában – ahol hasonló pl. Franciaországéhoz – alacsony, mindössze 3–4%-os. (A bilaterálisan nem kiegyenlített ágazatközi csere aránya azonban ezekben az országokban is jelentős.) Az ágazatok közötti csere aránya a többi KGST-ország külkereskedelmében 50% körül mozog, hasonló az Olaszország és Dánia élelmezésitermék-forgalmában jelentkező arányhoz. A KGST-országok számára tehát az élelmezésitermék-forgalom nem egyszerűen agrárprobléma, hanem népgazdasági kérdés, nem az élelmiszer-gazdaságon belüli munkamegosztás, hanem az élelmiszer-gazdaság és a népgazdaság más ágazatai közötti együttműködés a domináns. A forgalomnak ez a része pl. Magyarország forgalmában növekedett, a többi KGST-országéban általában csökkent.

A KGST-régión belüli forgalom egyik fontos vonása, hogy az export kevésbé irányul egymás felé, mint pl. a Közös Piac országaiban. *Az egymás felé irányuló kivitel aránya* a KGST-országok exportjában csökken, míg pl. a közös piaci országokéban növekszik. Más árucsoportokhoz viszonyítva e termékek kivitelében a legkisebb a régión belüli értékesítés szerepe. A régión belüli arány Magyarország exportjában egyike a legmagasabbaknak.

A régión belüli arány az importban magasabb, mint pl. a Közös Piac élelmezési importjában. Ez az arány azonban általában csökkent, míg pl. a közös piaci országok importjában emelkedett. A Német Demokratikus Köztársaság és

Csehszlovákia importjában a Szovjetunió, Bulgária és Magyarország szállításai a leglényegesebbek. (A Német Szövetségi Köztársaság importjában Hollandia, Franciaország és a fejlődő országok játsszák az ellátó szerepet.) A régión belül három kiviteli áramlatnak (Bulgária a Szovjetunióba, a Szovjetunió a Német Demokratikus Köztársaságba, illetve Csehszlovákiába) van a legfontosabb szerepe.

Egyes országok exportjának legfontosabb vásárlói a fejlett tőkésországok, Bulgáriáénak a KGST-országok. Magyarország exportjában fejleszti mind a régión belüli, mind az azon kívüli kapcsolatokat. A magyar kivitelben a szovjet piac szerepe nőtt (egynegyed), és mintegy kétszerese annak, amit a Német Demokratikus Köztársaságba vagy Csehszlovákiába irányuló exportunk jelent.

Az egymással szomszédos kisebb KGST-országok között forgalom nemigen alakult ki.

A Szovjetunió sok élelmezési terméket vásárol a fejlődő országoktól, továbbá Bulgáriától. (A Szovjetunió egyes termékeket Magyarországtól, Romániától, Bulgáriától vagy a fejlődő országoktól is megvásárolhat.) A Szovjetunió beszerzéseiben Magyarország szerepe növekedett. A Német Demokratikus Köztársaságnak és Csehszlovákiának bizonyos választási lehetősége van, hogy egyes termékeket Magyarországtól, Bulgáriától, Romániától vagy a fejlődő országoktól szerez-e be, vagy otthon termel. Ugyanakkor az ezekbe az országokba irányuló gépkivitelük versenyez a mezőgazdasági importért a fejlett tőkésországokkal és ezeknek az országoknak a saját gépipari termelésével.

Az élelmezési exporttöbblet jelentős szerepet játszik más áruk behozatalának relációs ellentételezésében, az importőrök pedig a behozatalt szintén főleg más árucsoportok termékeivel fizetik.

Szovjet relációban a más árucsoportokban mutatkozó

passzívuma egy részét Magyarország és Bulgária élelmezési termékaktívummal fizeti ki. A Szovjetunió az élelmezési importtöbbletet nyersanyagokkal fizeti, a Német Demokratikus Köztársaságból és Csehszlovákiából származó gépek és fogyasztási cikkek nettó importjának kisebb részét élelmezési termékek exporttöbbletével ellentételezi. A Német Demokratikus Köztársaság és Csehszlovákia a KGST-relációjú élelmezési termékpasszívumot főképp gépek exportjának többletével fizeti. A fejlett tőkés relációban pl. Magyarország jelentős részben élelmezési kiviteltöbblettel ellentételezi a gép- és anyagforgalmi passzívumát.

A KGST-országok nem csupán a lehetőségeket használják ki, hanem egyben kényszerülnek is a fejlett tőkés relációban bizonyos mértékű élelmezési exportra, mivel azt más termékkel helyettesíteni kevéssé tudják (Magyarország összkivitelében e termékek részesedése pl. 40% felett van). Az élelmezési termékek kivitele kétszerte nagyobb szerepet játszik a KGST-országoknak a fejlett tőkésországokba irányuló exportjában, mint egymás közti kivitelükben, vagy mint a közös piaci országoknak régiójukon kívüli kivitelében. Fejlett tőkés viszonylatban e téren egyetlen KGST-ország külkereskedelme sem tartósan passzív: e pozíció kialakulását az egyes országok mezőgazdasági termelésének fejlesztése alapozza meg, de a KGST beszerzési lehetőségek is elősegítik. Fejlett tőkés relációban az élelmezési nettó kivitel aránya általában csak igen lassan csökkent. Ennek az árucsoportnak a nettó exportja adja az összkivitel egyötödét Magyarországon. Az élelmezési nettó export szerepe a fejlett tőkés kivitelben nagyobb, mint több ország KGST-exportjában: különösen vonatkozik ez Magyarországra, ahol mintegy kétszeresen múlja felül a KGST-viszonylatban játszott szerepet.

A KGST-országok fejlett tőkésországokból származó importjában is e termékek szerepe – így az élelmezési forgalom

ágazaton belüli jellege is – valamivel nagyobb, mint az egymás közti behozatalban, és e termékek szerepe nem csökken, hanem stagnál. A KGST-országok időnként még kénytelenek a mezőgazdasági termelés, esetenként pedig az export nehézségeit tőkés importtal is áthidalni. A fejlett tőkésországokkal való együttműködés racionális elemei (választékcsere stb.) csak lassan bontakoznak ki.

A KGST-régió élelmezési exportjából a fejlődő országok részesedése bár növekvő, de még mindig *elég alacsony*. A Szovjetunió ezeket az országokat időnként e termékek szállításával is segíti. A fejlődő országok szerepe a kivitelhez képest a behozatalban nagyobb, Magyarország behozatalának egynegyede a fejlődő országokból származik.

A KGST-országok összes élelmezési exportjának termékstruktúrájában a nyugat-európai országokhoz képest nagyobb a gabona, a zöldség- és gyümölcsféleségek, kisebb a hús- és hústermékek részaránya. A hús szerepe az egymás felé irányuló kivitelben kisebb, a fejlett tőkésországokba irányuló kivitelben pedig nagyobb.

A KGST-országok fejlett tőkés relációban húsból és zöldségből nettó exportőrök, gabonából és gyümölcsből (déligyümölccsel együtt számítva) pedig nettó importőrök.

Az egyes KGST-országok termékstruktúráját az jellemzi, hogy az összexportban a Szovjetunió kivitelében a gabona, Lengyelországéban pedig a hús a jelentős (a Szovjetunió kivitele e szempontból hasonlít Franciaországéhoz, Lengyelországé pedig Hollandiáéhoz vagy Dániáéhoz). Bulgária és Magyarország exportjából a gyümölcs, a zöldség és a bor szerepe jelentős, de a bor Magyarország kivitelében kisebb szerepet játszik, mint a zöldség vagy a gyümölcs. A három termék közül a gyümölcs a vezető szerepet csak Magyarország exportjában játssza. Magyarország összexportjában a hús és a gabona együttes aránya magas, ezen belül a hús

aránya a kivitelben a legmagasabb Magyarország exportjában. A gabona és a hús együttes arányát tekintve Magyarország a második helyen áll. A behozatalban a gabona és hús jelentős Lengyelországban és Csehszlovákiában, fontos azonban Magyarország és a Német Demokratikus Köztársaság importjában is. (E termékek behozatala pl. Olaszország importjából 59%-kal részesedik.) A többi KGST-országhoz képest a Szovjetunió importjában nagyobb szerepet játszik a zöldség, a gyümölcs, a bor és a dohány. A Szovjetunió, a Német Demokratikus Köztársaság, Csehszlovákia és Lengyelország behozatalában azonban e termékek aránya még viszonylag alacsony a fejlett tőkésországokéhoz képest.

A KGST-országoknak a fejlett tőkésországokból származó importjában – hiányjelleggel – fontos szerepet játszik a gabona és esetenként a hús. Elsősorban a déligyümölcs- és a fehérjetakarmány-import rendszeres.

A gabona, a hús, a zöldség, a bor és a gyümölcs szaldója Magyarország forgalmában – Bulgáriáéhoz hasonlóan – a főbb relációkban exporttöbbletet mutat (Bulgária dohányból is exporttöbbletet ért el). Ilyen helyzet (hogy ti. a szaldó a legtöbb termékből aktív) a fejlett tőkésországok forgalmában kevésbé fordul elő. Hollandia mérlege pl. gabonából és gyümölcsből passzív, húsból és zöldségből aktív. A Német Demokratikus Köztársaságnak és Csehszlovákiának a legtöbb termékben passzívuma, Lengyelországnak húsból és zöldségből a főbb relációkban aktívuma van. Gabonaimportját – Dániához hasonlóan – húsexporttal köti össze. A Szovjetunió csupán gabonaneműekben rendelkezik exporttöbblettel és – hasonlóan pl. Franciaországhoz – húst importál.

A fontosabb élelmezési termékek közül a gabona exportja a KGST-országok egymás közötti forgalmában az utóbbi 10 évben nemigen növekedett. Fokozódott az önellátás, és

az importőr országok szükségleteik egy részét a régión kívüli országból is fedezik.

A tőkés világgazdaságban többnyire gabonafelesleg, esetenként pedig -hiány jelentkezett. A KGST-régióban a gabonatermelés növekedése és az ellátottságnak az egymás közti együttműködés segítségével is történő javulása mellett az ingadozások hatására a régión belüli és kívüli forgalom változik. A termelés, az export és az import ingadozásának ellensúlyozására, a tőkés világpiacon való együttes fellépésre a KGST-országok még nem kellő mértékben alakítottak ki hosszabb távra (8–10 évre) szóló – esetleg hitellel összekötött – import-, illetve export- és közös készletpolitikát, valamint ennek megfelelő egyezményt. A feszültségeket tükröző gabonaellátás körülményei között kevéssé bontakozott ki a különböző gabonafélék cseréje.

A KGST-országok összességének húsforgalma aktív. A régión belül azonban a hús forgalma nem alakul megfelelően. Ez a takarmányhelyzettel, a belső húsfogyasztás alakulásával és a tőkés export fokozásával függött össze. Élőmarhát az országok egymásnak nemigen szállítanak. Gyakorlatilag ma már a KGST-országok húsból többnyire önellátók.

A déligyümölccsel együtt számított gyümölcsforgalom a régióban importtöbblet-jellegű. Mind az összkivitelben, mind az egymás felé irányuló exportban a legfontosabb szerepet Magyarország és Bulgária játssza. A régió legnagyobb gyümölcsimportőrei: a Szovjetunió, a Német Demokratikus Köztársaság és Csehszlovákia. A négy, gyümölcsben, borban nem önellátó ország (a Német Demokratikus Köztársaság, Csehszlovákia, Lengyelország és a Szovjetunió) piacainak hosszú távú biztosítása távlatilag stabil alapot nyújthat a kiviteli többlettel rendelkező országok termelésének exportfejlesztése számára. Az exportőr országok megállapodhatnának – természeti és egyéb adottságaiknak megfelelően – a

kivitel fajtánkénti és szezonális összetételének összehangolásában is, figyelembe véve a fejlődő országok exportját is.

A KGST-régión belüli zöldségkivitelben Bulgáriának és Magyarországnak van fontos szerepe. A behozatal legfőbb felvevőpiaca a Szovjetunió, a Német Demokratikus Köztársaság, valamint Csehszlovákia. Egy hosszabb távú zöldségegyezmény nem csupán az exportőrök számára jelenthetne még stabilabb piacokat, hanem biztosítaná az ágazaton belüli választékcsere és termelési együttműködés kiszélesítését is.

A fő dohányexportőr Bulgária, amely nagyobb mértékben törekszik feldolgozott termékek (cigaretta stb.) exportjára is.

AZ EGYÜTTMŰKÖDÉS FEJLESZTÉSÉNEK, GAZDASÁGOSSÁGA JAVÍTÁSÁNAK NÉHÁNY KÉRDÉSE

Magyarországon a hazai termelés a belső felhasználást jelentősen (több mint 10%-kal) felülmúlja vágómarhából, húsból és húskészítményből, baromfiból, borból, sajtból, 3–7%-kal, nagyobb zöldségből és tojásból, kisebb mértékben elmarad a belső igényektől gabonából, vajból, sörből, nagyobb mértékben pedig cukorból. Több mint kétszeresen haladja meg a hazai fogyasztást a zöldség- és gyümölcskonzervek előállítása. Szocialista országokba irányuló kivitelünknek több mint kétharmada növényi eredetű, tőkés exportunknak pedig hasonló hányada állati eredetű termék. Mindkét fő országcsoport felé aktívumunk van, ennek mérete azonban a szocialista országok felé nagyobb.

1. Nemzetközi együttműködésünk továbbfejlesztésénél ebből a jelenlegi helyzetből és a *perspektivikus értékesítési lehetőségekből* kell kiindulni.

a) A KGST-régión belül az élelmiszeripari termékek exportja számára – az életszínvonal, az ellátás biztosítása politikai fontossága növekedésének, a fogyasztási szerkezet változásának hatására is – általában kedvező lehetőségek nyílnak. A gabonahiány (kukorica stb.) enyhülni fog, és jelentős kereslet fog mutatkozni a hús és hústermékek iránt is. A Szovjetunió, a Német Demokratikus Köztársaság és Csehszlovákia jelenlegi gyümölcs- és zöldségfogyasztásából a távlati fejlődésre vonatkozóan az következik, hogy ezek az országok Magyarország, Bulgária és Románia számára (a fejlődő országok versenyével is számolva) nagy piacot fognak jelenteni. Különösen a közeli években az importőr országok elsősorban a gabona és hús behozatalát tartják fontosnak, míg más termékek (pl. a gyümölcsök) behozatalát a fizetési mérleggel kapcsolatos okokból bizonyos fokig korlátozzák. Kedvező tere nyílik a minőségi termékek (márkás borok, szezonon kívüli zöldség és gyümölcs, dobozolt sonka stb.) értékesítése számára. Távlatilag mindinkább érvényesülni fog az a tendencia is, hogy az exportban annak az országnak lesz előnye, amely fejlett élelmiszeriparral rendelkezik. A KGST-országok mezőgazdasági termelésének fokozódása 1975 után a jelenleginél kedvezőbb lehetőséget nyit majd az ágazaton belüli és egyéb (készletezési stb.) együttműködési lehetőségek kihasználására.

b) A fejlett tőkésországokban exportunk értékesítési lehetőségei általában megfelelőek, de kedvezőtlenebbek, mint a régión belüliek, a piac telítettebb, a konkurrencia élesebb. A nyugat-európai országokba főképpen a húskészítmény- és élőállat-kivitelünknek, a kukoricának nyílik kedvezőbb lehetősége, a zöldség- és gyümölcskivitel tekintetében főképp a homogén és egyenletes, valamint magas minőségi termékeknek van perspektívája. A fejlett tőkésországokba irányuló exportban a KGST-országok helyzetét a Közös Piac

bővítése ronthatja (a mezőgazdasági exportőr Dánia e közösségbe került), bár pl. gyümölcsben javíthatja. Korlátozni fogják ezt az exportot a KGST-országok belső ellátásának feszültségei is. A fejlett tőkésországok részben olyan munkaigényes termékek vásárlására törekszenek, amelyek termelésében jelenleg főleg az alacsonyabb munkabérszint miatt vagyunk verseny- és szállítóképesebbek, részben önellátási hiányaikat (pl. élőmarha) igyekeznek majd fedezni.

2. Az élelmezési export – megfelelő árustruktúra esetén – elég nagy biztonsággal és nagy volumenben értékesíthető, érte a megfelelő áru, illetve deviza megszerezhető.

Élelmezési exportáraink a kivitel egészéhez képest az utóbbi években szocialista és nem szocialista relációban javultak. A húsféleségek, valamint a takarmányok iránti élénk kereslet a világkereskedelemben az áraknak viszonylag tartósan kedvező alakulását valószínűsíti. Ezekre azonban a továbbiakban is hatást gyakorol az, hogy a termelést és az exportot számos országban jelentős mértékben szubvencionálják, és erőteljes a protekcionizmus. Élelmiszer-termelésünk költségszínvonalára egyrészt a termelékenység lényeges emelkedése, másrészt a jövedelemdiszparitás csökkentése hatott.

Néhány élelmezési termék kivitelének közvetlen exportgazdaságossága jelenleg a népgazdasági átlagnál kedvezőtlenebbnek mutatkozik.

Az állami visszatérítés színvonala azonban nem csupán a tényleges népgazdasági hatékonyságnak, hanem a belső és külső árak arányainak és az alkalmazott devizaszorzó színvonalának is következménye. A helyes népgazdasági megítélés céljából célszerű tisztázni, hogy a visszatérítés mennyiben termelési okok (kedvezőtlen termékösszetétel, termelékenység stb.) következménye, és mennyiben befolyásolják azt egyéb tényezők.

3. Emellett arra kell törekednünk a nemzetközi tárgya-

lások különböző fórumain, hogy jobban elismertessük az élelmiszer-gazdaság nagy, komplex eszközigényességét, egyes termékeknél a hosszú megtérülési időt, és más ágazatokhoz képest a nagyobb természeti kockázatot. Továbbá arra kell törekedni, hogy továbbfejlesszük az élelmezési termékekre vonatkozó – a kapcsolatok és azok gazdasági feltételrendszerébe szervesen beilleszkedő – magyar nemzetközi együttműködési politikát és fokozatosan (elsősorban a kölcsönös érdekeknek megfelelő hosszú lejáratú szállítási megállapodások, ár- és hitelrendszer útján) közös agrárpolitikát alakítsunk ki. A közös agrárpolitika tartalma: a korszerű táplálkozási arányoknak és az országok adottságainak megfelelő élelmiszer-gazdasági ágak (valamint az őket kiszolgáló ágak) termelési–kereskedelmi struktúrájának egyeztetése és kialakítása a KGST-országok között, figyelembe véve a régión kívüli kapcsolatokat is. Ennek keretében kell biztosítani az élelmiszeripari termékek kivitelének és behozatalának perspektivikus hatékonyságát. Mindenekelőtt hosszú távú stratégiai koncepciót szükséges kidolgozni arra, hogy az élelmezési termékek milyen szerepet játszanak magyar részről az integrációs folyamatban. Ennek során a következő, egymással összefüggő problémákat szükséges kimunkálni.

– Ki kell dolgozni, hogy a KGST-országokban mutatkozó (egészében kedvező) élelmezési értékesítési lehetőségeket exportunk mely termékeivel, milyen mértékben és melyik relációban célszerű kihasználni.

– Különös gonddal és komplexen célszerű kidolgozni együttműködésünk távlatait a Szovjetunióval (amely élelmiszer-gazdaságát fokozatosan és gyorsan fellendíti), figyelembe véve a Szovjetunió fontos szerepét egyrészt mint felvevőpiacét, másrészt pedig mint beszerzési forrásét.

A Szovjetunióval való együttműködés távlatainak kidolgozása során különösen fontos alternatívák kidolgozása

egyes élelmiszerek exportjára vonatkozóan, pl. ipari anyagok ellenében. Meg kell vizsgálni tehát, hogy az élelmezési export különböző, mezőgazdaságunk növénytermesztési és állattenyésztési lehetőségeit és ipari adottságainkat komplexen hasznosító variációi mennyire versenyképesek egyes más magyar exportokhoz (pl. textilalapanyagok stb.) képest, és hogy a Szovjetunióba irányuló élelmezési export mennyivel hatékonyabb, mint egyes ágazatok (pl. vaskohászat) itthoni fejlesztése. Az élelmezési „nettó" exportvariációkon kívül különös figyelmet érdemel a komplex mezőgazdasági technológiai kultúrák, rendszerek Szovjetunióba irányuló exportja. Különösen a kukoricatermesztés és a sertéstenyésztés terén kínálkozik lehetőség olyan komplex kivitelekre, amelyek a Szovjetunió számára is hasznosak volnának, vetőmag, állategészségügy, raktár, vágóhidak stb. biztosításában. Egy ilyen komplex vállalkozás esetleg más országok vállalatainak részvételét is igényelhetné, s ilyen együttműködés esetén a magyar mezőgazdaság gépesítése is meggyorsulhatna, olcsóbbá válhatna.

– Szovjet és általában KGST-együttműködésünket modern fajták és technológiák kifejlesztésével és tőkésországokból való megvásárlásával is elő kell segíteni oly módon, hogy ez meggyorsítsa mind saját mezőgazdaságunk, mind pedig a többi KGST-ország korszerűsítésének e folyamatát.

Népgazdasági számításokkal kell tisztázni az élelmiszergazdasági foglalkoztatottság kérdéseit, valamint azt, hogy milyen mértékben célszerű az élelmezési termékekből a hazai szükségleteket belső termelésből fedezni, s milyen mértékű – a gépexporthoz képest nem hatékony – élelmezési export szükséges a szocialista relációban az anyagok, valamint a műtrágya és a növényvédő szerek, a tőkés relációban pedig a népgazdaság egész fejlődéséhez szükséges gépek importjának ellentételezésére.

Aktívumunkat és élelmiszer-gazdaságunk iparianyag-ellentételező szerepét növelheti a gazdaságos importcsökkentés pl. takarmányokból vagy fehérje forrásokból. Tőkés importunk jelentős részét hiányaink váltották ki, s ezek más forrásból való kielégítését a többi szocialista ország adott lehetőségei korlátozták. Távlatilag azonban az élelmiszer-gazdasági együttműködés fejlesztésére átfogó export- és (az eddiginél aktívabb) importkoncepciót célszerű kidolgozni, főleg szocialista relációban. Ennek tartalmaznia kell, hogy milyen céllal, milyen termékek exportját növeljük, és hogy milyen más termékek (pl. egyes búza- és takarmányfélék, cukor, olajosmagvak és olajok, tejtermékek, egyes zöldség-, gyümölcs és borféleségek, dohányfajták, burgonya stb.) előállítását mérsékeljük vagy szüntetjük majd meg – munkaigényességi, tőkeigényességi, szezonális vagy más okokból és a föld jobb kihasználása céljából. Az import fokozásával elő kell segíteni a hasznos lecserélést, a választékcserét, az élelmiszeripari termékeknél az importversenyt és fontos alapanyagok (pl. a fehérjetakarmányok) behozatalát, valamint a termelési együttműködés kialakítását.

Ki kell dolgozni azt is, hogy a szocialista vagy fejlődő országokból és azon belül is melyikből és milyen együttműködési formák útján fedezzük importszükségleteinket. Ennek során vizsgálni kell annak lehetőségét is, hogy melyik termékből és milyen mértékben célszerű – az export érdekében – a fejlődő országokból származó importot fokozni, illetve bizonyos mezőgazdasági exportok ellenében milyen ipari alapanyagokat lehetne vásárolni.

4. További lépéseket kell tenni az élelmiszer-gazdasági együttműködés nemzetközi és nemzeti mechanizmusának fokozatos javítására és fejlesztésére.

Célszerű megfontolni például:

– Milyen konstrukciókkal kellene a hosszú távú koncepció

alapján a szükséges és gazdaságos élelmiszer-kivitelt ösztönözni, a nem hatékonyat pedig korlátozni, illetve az importot elősegíteni.

– A termelési biztonság és a stabilitás követelményeiből kiindulva konkrétan milyen további két- vagy többoldalú hosszú lejáratú nemzetközi szerződéseket kellene kötni. (Magyarország pl. hosszú lejáratú szerződést köthetne takarmányimportra és sertésexportra, és többoldalú KGST gyümölcs-zöldségegyezményben vehetne részt. Javaslatot tehetne többoldalú közös gabonakészletezési politikára stb.)

– Az élelmiszer-gazdasági együttműködés a KGST-országok között perspektivikusan is főleg nem csupán agrárkérdés, hanem népgazdasági probléma lesz. Célszerű mélyrehatóbban kidolgozni, hogy a hosszú lejáratú mezőgazdasági szerződések hogyan illeszthetők be a hosszú lejáratú tervkoordinációba és a Komplex Program megvalósításának menetébe. Ez a többi között azt jelenti, hogy az élelmezési egyezményekkel egy időben nyersanyag, műtrágya, növényvédőszer, mezőgazdaságigép-szállítási és együttműködési szerződéseket, valamint hosszú lejáratú megállapodásokat lehetne kötni.

– A termelői biztonság és az anyagi érdekeltség biztosítása az élelmezési termékek nemzetközi mechanizmusában mindenekelőtt stabil, hosszú lejáratú szerződésrendszert követel meg. Emellett azonban törekedni kell arra, hogy jó termés esetén a rugalmas értékesítési lehetőségek realizálását a kétoldalú fizetésimérleg-szaldók problémái ne gátolják.

– A KGST-országok kivitelének egyharmada Nyugat-Európába irányul. A nyugat-európai országok egymástól származó importjának aránya azonban növekszik, a többi országé pedig csökken, míg a KGST-országoké lényegében változatlan, de alacsony. Egyes KGST-országok reális érdekeit figyelembe véve célszerű javaslatot kidolgozni a fej-

lett tőkésországokba irányuló export hatékonyabb koordinációjára, az importlehetőségek (pl. gabona, takarmány) jobb együttes kihasználására. A kelet-nyugati kapcsolatok egésze alakulásának megfelelően célszerű koncepciót kidolgozni az agrárpolitika két- vagy többoldalú összehangolására a nyugat-európai országokkal. Amennyiben termelésünk e piacokhoz megfelelően alkalmazkodik, és az itt javasolt lépések is eredményesek, úgy a nyugat-európai országokban a belső termelés aránya a továbbiakban sem a KGST-országok (és Magyarország) rovására fog növekedni, és a KGST-régió részesedése ezeknek az országoknak az élelmezési behozatalából a jelenlegi 4–5%-ot megtarthatja, sőt növelheti is.

– Felmerül az egyes országok gazdaságában működő mezőgazdasági gépi eszközök rugalmas, a mezőgazdasági munkák időbeli különbségeit kihasználó nemzetközi hasznosítási lehetőségének tanulmányozása is. Ezt azonban gátolja, hogy a nem saját tulajdonú gépek más termelőegységek által történő felhasználása az egyes országokon belül sem megoldott, és hogy a gépállomány állaga sem mindenben kielégítő. A gépi eszközök (esetleg az azt kiszolgáló munkaerők) nemzetközi mozgását differenciáltan – esetleg a meliorizáció nagy gépeivel kezdve –, időleges bérlet vagy a közös tehervagonparkhoz hasonló konstrukciók formájában kellene kidolgozni.

– Az élelmiszertermékek élelmezési kivitelünk jelentékeny részét alkotják. A feldolgozott termékek exportját (ez élelmezési kivitelünk 62%-a) célszerű továbbfejleszteni oly módon, hogy az elősegítse a mezőgazdasági termelés során létrehozott érték megőrzését, növelését és kivitelünk exportképességének fokozását. Élelmiszeriparunk modernizálását megfelelő külföldi hitelfelvételekkel és nemzetközi kooperációkkal célszerű fokozottabban elősegíteni.

FELDOLGOZOTT IPARCIKK-FORGALMUNK ÉS NYERSANYAG-EGYÜTTMŰKÖDÉSÜNK KAPCSOLATA

A KGST-országokban a közfogyasztási iparcikkek gyártásának üteme 1960 és 1969 között gyorsabb volt, mint Olaszországban, Franciaországban és a Német Szövetségi Köztársaságban.

A textilipar növekedése a KGST-országokban is kevésbé dinamikus volt, mint a gépipari fogyasztásicikk-gyártásé; a pamutszövet-termelés tovább növekedett, míg az említett három tőkésországban csökkent. A KGST-országokban a textilkonfekció- és bőripar dinamikusan fejlődött, a három országban stagnált.

Az országok jelentős lépést tettek előre a termelési kapacitások kiépítésében. A legtöbb KGST-ország a televízió, a rádió, a hűtőszekrény, a mosógép egy főre jutó termelésében mennyiségileg megközelíti vagy eléri Olaszország vagy Franciaország színvonalát, több ország eléri és meghaladja ezt a szövet- és cipőtermelésben is. A személygépkocsitermelés egy főre számítva jóval kisebb.

A Német Demokratikus Köztársaság, Csehszlovákia és részben Magyarország a termelés kibővítésének és intenzifikálásának szakaszában van, míg Lengyelországban, a Szovjetunióban és Bulgáriában még a kapacitások kiépítése és a volumen növelése is napirenden van.

A következő 5–10 évben a termékek gyártásában gyors fejlesztés és korszerűsítés fog végbemenni, mivel az országok gazdaságpolitikájában a fogyasztás növelését fokozottabban preferálják.

A termelés a KGST-országokban nagyobb mértékben irányul a kívánatos állomány megteremtésére, mint annak felújítására, korszerűsítésére és pótlására. A KGST-ország-

gokban a rádió, televízió és hűtőszekrény egy főre jutó évi fogyasztása közeledik a csehszlovák színvonalhoz. Csehszlovákiához képest a többi KGST-országban elsősorban a szövet és a cipő tekintetében van elmaradás.

A közfogyasztási iparcikkek éves fogyasztása Csehszlovákiában és a Német Demokratikus Köztársaságban közel azonos. Magyarország a gépipari termékeknél eléri a csehszlovák színvonalat, a szövet és a cipővásárlásban azonban annak csak mintegy felét. A Szovjetunióban és Bulgáriában az éves fogyasztás a csehszlovákénak kb. 70%-a. A különbség az éves vásárlásban kisebb, mint az egy főre jutó fogyasztási alapok nagyságában. Az elmaradás Lengyelországban több termék éves vásárlása tekintetében a csehszlovák színvonalnak még a felét sem éri el.

Az éves fogyasztás emelkedésének hatására – 5–10 éves távlatban – előtérbe kerül a minőség, a gyártás hatékonysága, a termékek műszaki színvonala, és nagyobb szerepet fog játszani a pótlási ciklusok alakulása és a divat.

A közfogyasztási iparcikkek külkereskedelmi forgalma dinamikusan emelkedett; Magyarország kivitele megháromszorozódott, egyes más országok pedig még gyorsabban emelték e termékek összexportjának volumenét. Az egymás közötti forgalomban gyorsan növekedett a kötszövött áruk, a bútor- és a háztartási gépek, és kissé lassabban a cipő és a szövet kivitele.

A tőkés világpiacon az előbbiektől lényegesen eltérő jelenségek mutatkoznak. Gyógyszerekből az Egyesült Államok, a Német Szövetségi Köztársaság, Anglia és Hollandia adja a tőkés világ exportjának 77%-át, ezen belül pedig 20 nemzetközi vállalatóriás a domináns. (Ezek gyakran az alapanyaggyártást és a kutatást koncentráltan végzik, míg a kiszerelést – a piacra való bejutás megkönnyítése céljából – a különböző országokban működő vállalataik útján bonyo-

lítják le.) A forgalom dinamikus. Az új termékek árai a termelési költséget 8–10 szeresen haladják meg, a már tömegesen gyártott gyógyszerek árai pedig nagymértékben csökkennek. (A vitaminok ára például 1960–1970 között egyharmadára esett vissza.) A tőkés világ textilpiacain az exportőrök száma növekszik, fokozódik a konkurrencia a fejlett és fejlődő országok között. A pamutszövet-exportból Japán részesedése 17, Indiáé 11, Hongkongé 10%, Belgiumé és az Egyesült Államoké azonban 6%. Növekszik – az alacsony munkabérrel dolgozó – fejlődő országok szerepe. Az olcsó tömegáruk aránya csökkent, a konfekcionált és kötszövött áruk aránya növekedett, az egész textilpiacon a minőséget lényegesen javították. A tőkés világkereskedelemben a textiltermékek aránya 6,5%, csökkenő irányzatú, s ehhez hozzájárul a fejlett tőkésországok protekcionizmusa. Az európai fejlett tőkésországok egymás közötti forgalmában kiviteli többlettel Franciaország, Olaszország és Belgium rendelkezik, a Német Szövetségi Köztársaság, a skandináv államok, Hollandia és Ausztria nettó importőr, bár az export- és az importtöbbletek aránya általában csökken.

E cikkek külkereskedelme a KGST-országokban a régió egészének forgalmánál gyorsabban fejlődött. E termékek részesedése növekedett, és a kivitel kb. egyhetedét érte el. (A Közös Piacon belüli külkereskedelmi forgalomban e részesedés alig valamivel magasabb.)

A KGST-országok egymás közötti összexportján belül e cikkek szerepe legnagyobb Magyarország kivitelében. (Aránya kb. megegyezik azzal a részesedéssel, amelyet az olasz export mutat.) Ez fontos külkereskedelmi pozíció a Német Demokratikus Köztársaság, Lengyelország és Bulgária, valamint Csehszlovákia exportjában is. Bár növekvő volumenű, de kicsiny e termékek aránya a Szovjetunió exportjában.

E cikkek behozatalára való orientáció a Szovjetunióban a legmagasabb. A többi országban az import szerepe viszonylag kicsiny, Olaszországéhoz hasonló. A többi fejlett tőkésországnál az import részaránya a behozatalban többnyire magasabb, mint a Szovjetunión kívüli KGST-országokban.

A Szovjetunión kívüli KGST-országok exportja növekedésének legfőbb mozgatórugója az volt, hogy ennek ellenében más, nem ipari fogyasztási cikk jellegű árukat szerezzenek be. A relatív aktívum 2–4-szeres, a kivitel a behozatalt a legnagyobb mértékben Magyarország külkereskedelmében múlja felül. Ennek aránya Olaszországéval megegyezik. Jelentős mértékben felülmúlja az export az importot a Szovjetunión kívüli többi KGST-ország külkereskedelmi forgalmában is. A legtöbb fejlett tőkésországban (pl. Ausztriától és Hollandiától eltekintve) e cikkek kivitele szintén nagyobb, mint behozatala, bár arányának mértéke kisebb (csak 30–50%-kal magasabb).

A KGST-országokban az ipari fogyasztási cikkek exportjának és importjának aránya távlatilag közelebb kerül egymáshoz, miközben a forgalom aktívuma növekszik.

E cikkek kivitelének a Szovjetunióból származó nyersanyagimport ellentételezésében játszott szerepe relatíve növekvő. A legtöbb ország a nettó nyersanyagimport mintegy felét a fogyasztási cikkek kivitelének többletével fedezi. Ez egyben az importált nyersanyagok – feldolgozott formában – Szovjetunióba történő visszaállításának a gépkivitel melletti, másik fontos áramlata. Ennek során a Szovjetunión kívüli országok a termékekbe saját anyagokat és a Szovjetunióból importált anyagokat építenek be. Emellett tőkés relációból beszerzett anyagokat és alkatrészeket is felhasználnak e cikkek előállításához. A Szovjetunión kívüli KGST-országokban e tevékenységi körben jelentős számú munkaerő dol-

gozik, s ez hozzájárul a teljes foglalkoztatás (nők, öregek, rehabilitáltak foglalkoztatásának) biztosításához.

A Szovjetunión kívüli legtöbb KGST-ország – ezen belül különösen Magyarország – ezt az exporttöbbletet is felhasználja a tőkés fizetési mérleg egyensúlyban tartására, s gépkülkereskedelmi passzívumának ellentételezésére. A tőkés fizetésimérleg-feszültség e cikkek exportjának növelését váltja ki. Ez szívó hatást gyakorol a szocialista relációjú import növelésére is.

Az ipari közfogyasztási cikkek forgalmában az ágazatok közötti csere szerepe magas, 30–70%. (A fejlett tőkésországokban legtöbbször a forgalomnak csak 10–20%-a ilyen.) E téren az ágazatok közötti kapcsolatok szerepe a legmagasabb Magyarország külkereskedelmében (Magyarország aránya megegyezik Olaszországéval).

E cikkek KGST-forgalmában az ágazaton belüli csere aránya a jövőben növekedni fog, és az ennek megvalósításához szükséges termelési, szervezeti, közgazdasági feltételeket meg kell teremteni.

Az ipari közfogyasztási cikkeknél a Közös Piac országaiban az import aránya a belső fogyasztásból 20–25% körül mozog, a KGST-országokban ez az arány alacsonyabb. E mutató a közös piaci országokéhoz képest csak ott magasabb, ahol a kapacitások kiépítetlenek.

Magyarországon és Csehszlovákiában e cikkek belső fogyasztásából az import részesedése 14–15%-os. Ezekben az országokban – bár az önellátás foka nem túlzott – a munkamegosztás továbbfejlesztésének azonban jelentős lehetőségei vannak, az importált termékeknek a hazai termelésűekkel való versenyeztetésének lehetőségeit nem használjuk ki eléggé.

A KGST-országok egymás közti forgalmának aránya a gépek forgalma után ennél az árucsoportnál a legmagasabb.

A Szovjetunió e termékcsoportban játssza leginkább a fel-

vevőpiac szerepét, az árucsoportok közül e cikkek azok, ahol importrészesedése a legmagasabb. Ugyanakkor az árucsoportok közül a fogyasztási cikkekben a legkisebb részesedése az exportban.

A többi KGST-ország szerepe a kivitelben más árucsoportokéhoz képest nagyobb, az importban kisebb. A vezető exportőr a Német Demokratikus Köztársaság. A második legnagyobb exportőr Lengyelország, őt követi Magyarország. Az iparosítás és a kiegyenlítődés tendenciája nem csupán a gépforgalomban, hanem itt is jelentkezett abban, hogy az alacsonyabb gazdasági fejlettségi színvonalról induló országok növelték részarányukat.

A Szovjetunión kívüli KGST-országok kivitele erőteljesen és növekvő mértékben a Szovjetunióra orientálódik, a Szovjetunió növekvő mértékben él a KGST-országokból való beszerzés lehetőségével.

A Szovjetunión kívüli KGST-országok egymás felé irányuló orientációja az exportban növekvő jellegű, de viszonylag alacsony. (Ez az arány Magyarország exportjában 24%.) Ezen országok egymás felé történő orientációja az importban magas (a behozatal nagy része innen származik), de csökkenő irányzatú. Részesedésük Magyarország importjából 45%-os. E cikkekből a Szovjetunión kívüli KGST-országok egymás közti forgalmában Magyarország szaldója valamennyi relációban aktív.

A gyártott termékek műszaki színvonalából is következik, hogy a textilforgalom KGST-orientáltsága alacsony, a többi terméké viszont magas, a gépipari termékek tőkés relációban egyelőre még kevéssé értékesíthetők. A KGST-országok egymás közötti exportjában jelentős specializálódás megy végbe. Négy országnál egyetlen termékcsoport adja az export számottevő részét. Ez a Szovjetuniónál a fémalapú tömegcikkek, Csehszlovákiában a cipő, Magyarországon a gyógyszer.

Három ország exportjában három termékcsoport részesedése együttesen számottevő. Ez Lengyelország exportjában a textil, a cipő és a fémalapú termékek, a Német Demokratikus Köztársaságéban a textil, a bútor és szintén a fémalapú termékek, míg Bulgáriában a textil, a gyógyszer és a bútor. E szakosodásra a szovjet igények jelentős hatást gyakorolnak, a valamennyi reláció felé irányuló kivitel kevésbé koncentrált. Az országok a fejlett tőkésországokba nagyobb mértékben exportálnak textilárut, mint egymásnak. A bútorkivitelt pl. elsősorban a kedvező kiinduló nyersanyaggal rendelkező országok növelik. A szöveteknél a csere egyik alapja az, hogy országonként – a természeti adottságok következtében is – a szövetfajták összetétele eltérő. Egyes textiltermékek kivitelével pl. Magyarország és a Német Demokratikus Köztársaság a szaktudást és az ízlést kamatoztatja. Kötöttárukban és cipőben nemzetközi cseréket vált ki a választék bővítésére való törekvés is. A termelőüzemek között közvetlen termelési kapcsolatok nemigen jöttek létre. Szórványosan fordul elő, hogy az egyik ország nyers- vagy félkész anyagot dolgoz fel a másik ország számára. Mivel a termékek tőkés devizahányada gyakran magas, az exportot igyekeznek egyrészt anyagbehozatal ellentételezésére fordítani, másrészt pedig inkább ezek importjára törekszenek. Némely országok egyes termékeket – pl. személygépkocsit, karórát, fényképezőgépet, varrógépet – nem gyártanak, és szükségleteiket más országokból (pl. a Szovjetunióból vagy a Német Demokratikus Köztársaságból) fedezik. Pozitívan hat továbbá, hogy egyes országok bizonyos termékek (pl. rádió- és tv-készülékek) gyártását nemigen növelik vagy csökkentik, az exportot főleg tőkés relációba irányítják, és az egymástól származó importot növelik. A gépipari fogyasztási cikkek forgalmában egyes területeken választék- és típuscsere, illetve megosztás valósul meg. Ez vezet pl. jelentős mértékű cserére a személy-

gépkocsi- és motorkerékpár-exportban és -importban. Bizonyos esetekben (pl. hűtőszekrényeknél) kialakulnak páros együttműködések.

E termékekből a legtöbb KGST-ország – így Magyarország – fejlett tőkésországokból származó importja növekszik.

E cikkeknek a fejlődő országokból származó importja gyorsan növekedett, de ezen országok aránya e behozatalban a lehetőségekhez képest alacsonynak tekinthető. A fejlődő országok szerepe az egyes KGST-országok fogyasztási importjában az átlagtól túl nagy eltérést nem mutat, ezen belül azonban Magyarországon volt az egyik legkisebb. A KGST-országok fogyasztásicikk-kivitelének az importénál valamivel nagyobb hányada irányul a fejlődő országokba. Magyarország forgalmának mérlege – hasonlóan a legtöbb KGST-országéhoz – aktív. A KGST-országok ma még nem tudják teljesen kihasználni a kiviteli lehetőségeket sem.

Nem alakult ki olyan forgalom, amely egyes KGST-országokban egyes termékek otthoni előállításának lényeges korlátozását eredményezte volna.

A hét európai KGST-ország közül a Szovjetunióban a forgalomban az import-, a többi országnál viszont az export-orientáció áll előtérben. Ez utóbbit Magyarország, Csehszlovákia és Bulgária erőteljes importtörekvésekkel is kombinálja, Lengyelország elég nagyfokú önellátást valósít meg.

Magyarországon a közfogyasztási cikkek termelésének és fogyasztásának színvonala még elég jelentősen elmarad a Német Demokratikus Köztársaságétól.

A forgalom népgazdasági szerepe a KGST-országok közül nálunk a legmagasabb, az export a nemzeti jövedelemnek 10, az összbehozatalnak pedig 3%-a. Az egymás közti exportban is e cikkek aránya a legmagasabb, míg az import részesedése viszonylag alacsony. A behozatal aránya a hazai fogyasztás-

ból nagyobb, mint a Német Demokratikus Köztársaságban, vagyis jobban támaszkodunk a nemzetközi együttműködésre az igények kielégítésében.

Forgalmunkban elég kicsiny az ágazaton belüli csere aránya, a relatív aktívum Magyarországon a legnagyobb, és nagy szerepet játszik a szovjet nyersanyag- és a fejlett tőkés gépimport ellentételezésében. A forgalom dinamizmusa a KGST-országok átlagához és a magyar nemzeti jövedelemhez képest elég gyors.

A forgalom KGST-orientáltsága több országéhoz képest magas. A behozatalban a fejlődő országok részesedése nálunk volt a legkisebb.

Magyarország szerepe is – hasonlóan a Német Demokratikus Köztársaságéhoz – az egymás közötti exportban nagyobb, az importban pedig kisebb annál, mint amelyet az egymás közti forgalom egészében játszik. Magyarország az egyik vezető exportőr a gyógyszerekben, cipőkben, szövetekben. Részesedése alacsony a bútor- és rádiókivitelből, komplett személygépkocsi-gyártás helyett pedig alkatrészkooperációt valósít meg. A behozatalban szerepe általában kicsiny, de vezető importőre a rádióknak, és partner szerepet játszik a bútorok, valamint a gépipari fogyasztási cikkek behozatalában. Az export összetételében kedvező a gyógyszerek magas és növekvő aránya, jelentős szerepük van a szöveteknek (bár arányuk csökken) és más, egyszerűbb termékeknek is. A szállítások termékenkénti szaldója általában aktív, kiegyensúlyozott a bútor, valamint a gépipari fogyasztási cikkek szállítása.

Magyarországon a *textilipar* rekonstrukciója érdekében 1971–1975-ben megszűnik az amortizációs eszközöknek más ágazatok fejlesztésére történő átcsoportosítása, és az ipari beruházások 6%-át e területen használják fel. A tőkés és szocialista relációból származó gépek fokozott behozatala az elavult géppark és gyártmánystruktúra modernizálását szolgálja, növeli a piaci ellátottságot és relatív munkaerő-megtakarítással jár. Ez utóbbi azért is lényeges, mert a textiliparban dolgozik az iparban foglalkoztatottak egytizede. A fejlesztés során fennmarad az a helyzet, hogy az értékesítés háromnegyede belföldön történik, az export pedig egyforma arányban oszlik meg a tőkés és a szocialista piacok között. Szocialista – ezen belül a Szovjetunióba irányuló – textilipari exportunk a nyersanyagimportot is szolgálja, mivel szocialista relációban kivitelünknek 10%-a textília, s ez az arány tőkés exportunkban is hasonló. Ezen belül a textilruházati ipar részesedése 28–30% körül mozog.

A fejlesztés hatására a termelés is nőtt, és a gyártási folyamat, valamint a termékstruktúra is korszerűsödött, különösen gyors volt a kötöttáru-gyártás emelkedése. Jelenleg csak a pamutfonal-termelés marad el kissé a belföldi felhasználástól, de a gyapjúszövetből kb. 20, kötöttáruból mintegy 30, selyem- és pamutszövetből, valamint konfekcióból mintegy 50%-kal múlja felül a termelés a belföldi felhasználást.

A gyógyszeripar részesedése a szocialista iparban foglalkoztatottakból 1972-ben 1,3% volt, és ez az alágazat vette igénybe a bruttó állóeszközök 1,6%-át is. Ugyanakkor a gyógyszeripar adja a szocialista ipar értékesítésének 2,5%-át, összes szocialista exportunknak 6, tőkés exportunknak 3,7%-át. A belföld részesedése az értékesítésből 29%, de

gyógyszeriparunk biztosítja a belföldi igények magas színvonalú, biztonságos kielégítését.

Gyógyszeralapanyag- és kiszerelt gyógyszer-kivitelünk 1960-hoz képest több mint 10-szeresére emelkedett, miközben egyes termékek előállítását itthon korlátozták, és az importot is fokozták. Ez azért is figyelemre méltó, mivel a kutatás kockázatos, és a kipróbálás – a forgalombahozatal előtt – hosszabb időt vesz igénybe. A világ hetedik-nyolcadik gyógyszerexportőrje vagyunk. A termelés túlnyomórészt az exportot szolgálja, melynek négyötöde a szocialista országokba (elsősorban a Szovjetunióba) irányul.

Rohamosan növeltük számos *gépipari fogyasztási cikk* gyártását, kivéve azokét, amelyeknél a piac eléggé telítetté vált (pl. mosógép), vagy ahol az igény mérséklődött (pl. padlókefélő-gép), illetve ahol az import volt célszerűbb (pl. robogók). A gyártás színvonala hűtőszekrényeknél 15%-kal, a tv-készüléknél mintegy 50%-kal nagyobb, de porszívóból, motorkerékpárból, robogóból, padlókefélőből 30–60%-kal kisebb (darabszámban kifejezve) a belföldi igényeknél.

A gépipari fogyasztási cikkek és gyógyszerek szocialista relációjú exportja hatékonynak, kedvezőnek ítélhető. Ezen belül a gyógyszerkivitel gazdaságossága a szocialista relációban jó, a tőkés exportban azonban az értékesítés feltételei nem kedvezőek.

A textíliák jelentős részének export rentabilitása más termékekhez képest nem kedvező. A helyes népgazdasági megítélés érdekében célszerű tisztázni, hogy ez mennyiben termelési okok (gyártmány- és exportösszetétel, a termelékenység nem megfelelő színvonala és kapacitáskihasználatlanság, alacsony műszakszám stb.) következménye, és hogy mennyiben befolyásolják a különböző pénzügyi konstrukciók, az exportérdekeltség biztosítása stb.

Emellett hosszú távú stratégiai koncepciót szükséges ki-

dolgozni arra, hogy a fogyasztási cikkeknek milyen szerepet szán Magyarország az integrációs folyamatban.

Helyes lenne kidolgoznunk, hogy – figyelembe véve a tőkés relációval megvalósítandó kapcsolatokat is – a KGST-országokban mutatkozó kedvező értékesítési lehetőségeket exportunk mely termékeivel, milyen mértékben és milyen relációkban célszerű kihasználni, és hogy mennyiben szükséges, illetve lehetséges eddigi (pl. gyógyszeripari) exportpozícióink megtartása és továbbfejlesztése, milyen más (egyes gépipari termékek, textilipari, nemeskikészítésű anyagok, divatcikkek stb.) területen állnak rendelkezésre majd a szükséges eszközök hasonló exportpozíciók kiépítéséhez. Exportlehetőségeinket modern technológiák megvásárlásával is szükséges elősegíteni. A licenceket, esetleg hitelben vásárolt importgépeket a gyártott termékekkel lehetne kifizetni.

Népgazdasági számításokkal kellene tisztázni, hogy a foglalkoztatottság biztosítása végett milyen mértékben jó a tradicionális termékek hazai szükségletét belső termelésből fedezni és, hogy milyen mértékű, önmagában nem gazdaságos, tradicionális jellegű áruexport szükséges a szocialista relációkban az anyagimport, a tőkés relációkban pedig a gépimport ellentételezésére. Célszerű lenne kidolgozni a szükséges mértékű export ösztönzésének rendszerét is.

Az egyes országok nemzeti piacai számos gépipari termék gyártása szempontjából elég nagyok, és gyakran indokolt a „párhuzamos" termelés fenntartása. Elő kell azonban segítenünk az eltérő minőségű és márkájú gépipari fogyasztási cikkek fokozott választékcseréjét, az alkatrész- és részegységkooperációt, egyes területeken pedig célszerű megvizsgálni nagyobb nemzetközi vállalatok lazább vagy szorosabb együttműködési formáinak létrehozását. A termelés fokozatos nemzetközi koncentrációja, műszaki-gazdasági kooperációja szá-

munkra is érvényesülő tendencia, amelynek irányait és formáit célszerű minél konkrétabban kidolgozni.

A hagyományos termékek tőkésdeviza-hányadának csökkentése és gazdaságossága céljából szükséges lenne kidolgozni a szocialista relációból származó alapanyagok, féltermékek és műszálak beszerzésére, illetve integrált fejlesztésére, a bérmunkaszerű konstrukciók kifejlesztésére, az export optimális gyártmányösszetételére vonatkozó elképzeléseket. A textilruházati cikkek exportgazdaságossága pl. kedvezőbb jelenleg, mint a textilalapanyagoké. Ez utóbbiak előállítása – modern eszközökkel – a nehéziparéhoz hasonló eszközigényt jelent. A gépipari fogyasztási cikkeknél hasonló koncepció kialakítása lenne jó az alapanyag-, az alkatrész-, és a részegység-kooperációknál.

Ki kell dolgozni átfogó importkoncepciót is, amelynek tartalmaznia kell, hogy milyen egyszerű vagy kevéssé gazdaságos termékek gyártását mérsékeljük, esetleg állítsuk le, mely országokból és milyen együttműködési formák útján fedezzük importszükségleteinket (szocialista relációból vagy fejlődő országokból). Vizsgálni kell azt a lehetőséget is, hogy a fejlődő országokba irányuló gépexport ellenében szerezzünk be fogyasztási cikkeket vagy féltermékeket, esetleg nyersanyagokat, és ennek alapján is növeljük az exportot.

Célszerű gyógyszeriparunkat és exportját a továbbiakban is kiemelten fejleszteni, mivel az átlagéletkor emelkedése és a megelőzés fokozódása, és általában a „biológiai forradalom" kapcsán a gyógyszerigények növekednek. Egészségügyi kultúránkra támaszkodva célszerű kombinálni azt nemzetközi orvosi szolgáltató tevékenységgel (szanatóriumok, gyógyfürdők stb.).

A gépek és berendezések szerepe a KGST-országok összforgalmában nagyobb, mint a tőkés világkereskedelemben. Ez annak a következménye, hogy ezek az országok dinamikus beruházási tevékenységet folytatnak, gépipari termelésük bizonyos mértékig kiegészíti egymást, és ez kedvezően hat a forgalom alakulására, s a gépkivitel és behozatal relációs struktúrájára is.

A gépek és berendezések összkivitelében három ország: a Szovjetunió, a Német Demokratikus Köztársaság és Csehszlovákia játszik kiemelkedő szerepet. Magyarország az összexport és a gépkivitel nagyságát tekintve a KGST-országok között az ötödik helyen van. A vezető exportőr országok közül a Szovjetunió részesedése kisebb, mint aránya a KGST-országok nemzeti jövedelméből vagy összes exportjából. A másik két vezető ország – a Német Demokratikus Köztársaság és Csehszlovákia – gépexportban való részesedése nagyobb, és ez állapítható meg Magyarországra vonatkozóan is, bár szerepe a gépkivitelben kisebb, mint valamennyi áru exportjában.

Az összes gépimportban csupán egy vezető ország van: ez pedig a Szovjetunió. Magyarország az ilyen jellegű importban az ötödik helyet foglalja el. Ez annak is következménye, hogy míg Csehszlovákia és a Német Demokratikus Köztársaság gépkivitele elég jelentősen felülmúlja behozatalát, addig ez az arány Magyarország és Lengyelország forgalmában kiegyenlített, a Szovjetunió külkereskedelmében azonban az import a nagyobb.

Az országok eltérő természeti adottságai és a gazdasági fejlettségben jelentkező különbségek a nettó gépkivitelben mutatkoznak elég markánsan, annak ellenére, hogy a gazdaságilag kevésbé fejlett KGST-országok az utóbbi 10 évben

dinamikusan növelték gépkivitelüket, és ezért szerepük a régió összes gépexportjából növekedett, Magyarország gépexportjának dinamikája a KGST-átlaghoz képest alacsonyabb volt. Magyarország az egyetlen KGST-ország, amelynek aránya a tagországok összes gépkivitelében változatlan maradt, illetve kissé vissza is esett. Csökkent egész exportunkban és a szocialista viszonylatú összkivitelünkben is a gépek és a berendezések részesedése.

Magyarországnak jelentős gépipara van, amit a többi között az is mutat, hogy ebben az iparágban dolgozik az aktív keresők több mint 10%-a (több mint félmillió ember), az iparban foglalkoztatottaknak pedig kb. harmada. A gépiparban kifejtett munka kvalifikáltabb, mint pl. a könnyűiparban és ez a termékek világpiaci árában is megmutatkozik. Gépiparunk relatíve diverzifikált, egyes területeken (adottságainkhoz képest) a gyártmány- és választékskála még túlságosan széles is. A gépiparban foglalkoztatottak több mint fele két ágazatban: a gép- és berendezés-, valamint a közlekedési eszközök gyártásában dolgozik. Más országok gépiparához képest jelentős elektrotechnikai és műszeriparral rendelkezünk. Másrészt a komplett berendezések gyártásának fejlettsége jelentősen elmarad pl. a Német Demokratikus Köztársasághoz képest; nincsen komplett személygépkocsi és nagy számítógép-gyártásunk, közlekedési eszközökből pedig főként közúti járműveket, elsősorban csak autóbuszokat gyártunk.

Magyarország gépiparának ágazati szerkezete a létszám megoszlása alapján (százalékban)

Megnevezés	1960	1970
Gép- és berendezésgyártás	23,4	27,7
Közlekedésieszköz-gyártás	29,1	23,0
Fémtömegcikk-ipar	16,6	15,0
Híradástechnika	12,6	15,1
Villamos gépipar	9,7	10,1
Műszeripar	8,6	9,1

1960–1970 között az iparon belül a gépipar aránya növekedett. A gépiparon belül viszont különösen a gép- és berendezésgyártásban foglalkoztatottak aránya nőtt. A közlekedésieszköz-gyártásban dolgozók aránya csökkent. (Megjegyezzük, hogy a gépipar termelési érték alapján mért szerkezete eltér a létszámstruktúrától. Ez részben az ágazaton belüli jelentős kooperációk következménye, másrészt abból adódik, hogy az egyes gépipari ágazatok anyagigénye eltérő.) 1968-ban pl. a közlekedési eszközök, a villamosgépek és a fémtömegcikkek gyártásában a hazai és az importanyaghányad a termelési értéknek 65–67%-a volt, míg a híradástechnikában ez az arány csak 56, a műszeriparban pedig csak 50%-ot ért el. E tényezők hatására a termelésiérték-szerkezetben a gép- és berendezésgyártás szerepe kisebb, a közlekedési eszközök gyártásáé pedig nagyobb, mint a létszám megoszlása alapján.

A magyar gépipar fejlesztésének üteme jelentős mértékben az exportdinamizmus következménye, mivel az ágazat bruttó termelési értékének mintegy negyede belső beruházásra, másik negyede pedig exportra kerül. A gépipar egyes ágazataiban az elmúlt évtizedben a fejlesztés sikeres és gyors

ütemű volt. Ennek következményeként pl. a közlekedési eszközök aránya összes gépkivitelünkben 32%-ról 38%-ra, a műszereké pedig 8%-ról 11%-ra emelkedett. Ezen ágazatok termelési értékének mintegy 27–29%-a exportcélokat szolgál. Jelentősen növekedett híradástechnikai kivitelünk is, és az export aránya eléri a termelés 40%-át. Gépipari külkereskedelmi forgalmunk is elsősorban ezeknek az ágazatoknak a termékeiben aktív. A gépipar más területein azonban kivitelünk mérsékeltebben emelkedett vagy stagnál. Így a forgalom egyenlege mezőgazdasági gépeknél és traktoroknál, valamint energetikai- és elektrotechnikai berendezéseknél passzív. Egyébként ezeknél az ágazatoknál a termelés exportaránya is relatíve alacsony, 11–15%-os.

Gépforgalmunk szocialista piacokra való orientációja magas fokú, ezen belül a kivitelben nagyobb, mint a behozatalban és az e piacok felé való törekvés az elmúlt évtizedben erős maradt. A harmadik piacokon történő értékesítés, illetve beszerzés aránya csak mérsékelten emelkedett.

Magyarország gépforgalmának országcsoportok szerinti megoszlása (százalékban)

Megnevezés	Kivitel		Behozatal	
	1960	1970	1960	1970
Szocialista országok	93	90	84	78
Fejlett tőkésországok	3	4	16	22
Fejlődő országok	4	6	—	0

Szocialista exportunkon belül – a Kínába irányuló gépkivitel csökkenése következtében – a KGST-országok aránya növekedett. 1965 óta az előző évekhez viszonyítva

KGST-relációjú gépkivitelünk növekedésének üteme is mérséklődött; még a Szovjetunióba is, amely jelenleg az egyetlen KGST-ország, amelyben Magyarország gépforgalma aktív, vagyis a többletért nyersanyagot is vásárolhatunk. (A gépforgalmunk a Német Demokratikus Köztársasággal és Csehszlovákiával passzív, a többi KGST-relációban lényegében kiegyensúlyozott.) Az utóbbi öt évben a fejlett tőkésországokba irányuló gépkivitelünk nagy ütemben (évi 24%-kal) növekedett, de így is fejlett tőkés exportunkban a gépek aránya csak 5%-os.

A gépek és berendezések aránya egyes országcsoportokkal bonyolított összforgalmunkban
(százalékban)

Megnevezés	Kivitel		Behozatal	
	1960	1970	1960	1970
Összesen	41	34	30	32
Szocialista országok	51	45	34	38
Fejlett tőkésországok	5	5	20	24
Fejlődő országok	36	37	—	0

A gépkivitel szerepe fejlett tőkés és fejlődő relációjú összexportunkban nem változott, de szocialista exportunkban csökkent, és ezért összkivitelünkben is visszaesett. A behozatalban viszont a gépek aránya mind szocialista, mind fejlett tőkés viszonylatban növekedett. Az import fokozódása még el is maradt a szükségesnek ítélhetőtől: a specializációkból és kooperációkból alakuló gépbehozatal nem emelkedett a hatékonyság követelményének megfelelően, sőt a

népgazdaság modernizációját szolgáló gépimport aránya a fejlett tőkésországokból származó importból a többi KGST-országban magasabb. A behozatal növekedése gép- és berendezésforgalmunkat gyakorlatilag mindinkább kiegyensúlyozottá tette. Ez oly módon ment azonban végbe, hogy aktívumunk nagysága nemcsak relatíve a gépkivitel volumenéhez képest, hanem abszolúte is csökkent. (A gépforgalom mérlege passzív a nyugat-európai országok egymásközti külkereskedelmében: Franciaországban, Hollandiában, Dániában, Ausztriában, Finnországban.) Gépipari kivitelünk attraktivitásának fokozásával tehát nem csupán a szocialista integrációt, fejlett tőkés exportunk áruszerkezetének változtatását és a fejlődő országokkal bonyolított forgalom hatékonyságának növelését kell elősegítenünk, hanem azt is, hogy a gépaktívum távlatilag a jelenleginél valamelyest nagyobb szerepet játsszon Magyarország nyersanyag-problémáinak a nemzetközi együttműködés útján való megoldásában.

Gépiparunk továbbfejlesztésének kedvező támpontja a dinamikusan fejlődő belső és szocialista piac. Emellett e termékek gyártásában dolgozó munkások és mérnökök felkészültsége és találékonysága is megfelelő. Gépiparunk problémái abból adódnak, hogy mind belföldön, mind külföldön egyre inkább érvényesülnek a minőségi követelmények, mivel erősödik az a felismerés, hogy a gépek hosszabb időszakra meghatározzák az egyes termelési folyamatok hatékonyságát, és ezért nemigen kívánnak a dinamikusan fejlődő világszínvonalnál lényegesen „kevesebbet tudó" gépeket vásárolni. Ahhoz azonban, hogy világszínvonalú gépeket állítsunk elő, a jelenleginél sokkal nagyobb kutatási bázisra, kiváló minőségű anyagokra és alkatrészekre, részegységekre vagy sorozatra, olcsó termelésre van szükség. E feltételek azonban csak részben vannak meg nálunk. Megteremtésük a gépipar egészében csak fokozatosan – és a szocialista partnerekkel az

együttműködést minőségileg javítva – mehet végbe, mivel egy-egy alágazat modernizálásához esetenként jelentős beruházások szükségesek. Emellett fokozottabban kell élnünk a szocialista és a tőkés kooperáció lehetőségeivel, és jobban ki kell használnunk e célra népgazdaságunk és külkereskedelmünk központi irányításának eszközeit, piacunk vonzerejét.

Gépiparunk egy részének komplex modernizációját szolgálja a közúti járműprogram. A fejlesztés főképp a szocialista export fokozására, elsősorban a szovjet és az NDK piacra irányul, bár belső ellátásunkat és kisebb mértékben tőkés kivitelünket is segíti. E termékek exportja nem csupán szocialista gépimportunk ellentételezését, hanem más áruk vásárlását is előmozdítja. A késztermék-kivitel mellett egyes alkatrészek (hátsó futómű) exportja is jelentős, a hazai termelést pedig szocialista alkatrész-kooperáció és tőkés licencvásárlás is segíti. Az autóbusztermelés és -export növelésével lehet jórészt levezetni a tehergépkocsi-, a traktor- és a dömpergyártásban mutatkozó nehézségeket. A kivitel gazdaságosságát perspektivikusan is biztosítani kell. Ennek feltétele a piac és a sorozatnagyság növelése – bár jelenleg is több autóbuszt gyártunk, mint pl. Franciaország vagy Olaszország –, az „árnyékipar" és a kooperáció erősítése, valamint a műszaki továbbfejlesztés és a gazdasági versenyképesség növelése. Több KGST-országban van autóbuszgyártás, és exportpiacainkon mutatkozik az azonos típusú vagy azonos célra felhasználható autóbuszgyártás versenye.

A hazai számítógépgyártás kifejlesztése kezdeti szakaszában van, arra még csak „kisebb" összegeket fordítunk, a vállalatok meglevő kapacitásaik egy részét állítják át erre a célra. Perspektivikusan azonban a saját és a KGST-országok piacainak dinamikus és nagy volumenű kihasználásáról (a KGST-országok számítógép-ellátottsága jelenleg a nyugat-

európai országok színvonalának egytizede) és egy új gyártási ág kifejlesztéséről van szó, amely a technika egyik csúcsteljesítményt jelentő területe. Szükségleteinket a hazai termelésből és nagyobbrészt a szocialista importból fogjuk fedezni, a tőkés import szerepe relatíve csökken. A fejlesztés során Magyarország egy kisebb teljesítményű számítógépet, perifériákat és egyes speciális berendezéseket gyárt (jórészt tőkés, valamint szocialista relációból importált alkatrészekből, tőkés licencvásárlás és hazai fejlesztés alapján). A termelés kisebb része itthon, nagyobb része szocialista export útján értékesül, és a kivitel fedezi a más típusokból szükséges behozatalt. Mivel a technikai fejlődés üteme gyors, az egyes alkatrészek és részegységek hazai előállítása pedig bonyolult, nemzetközi együttműködésünk szorosabb és egyre mélyülő formáinak kialakítása megy végbe a KGST-országokkal. Ezzel egyidőben tisztázódik a nagy számítógépek és a kisebb egységek alkalmazásának gazdaságossága, és találjuk meg a számítógépek alkalmazásának nálunk gazdaságos céljait az infrastrukturális rendszer működésének, a termelési, a forgalmi és az irányítási tevékenység minőségi javításában.

5. FEJEZET

A KGST-ORSZÁGOK KÜLKERESKEDELME ÉS IPARIANYAG-ÁRAMLATAI*

A KGST-ORSZÁGOK ÁRUÁRAMLATAINAK KOMPLEXUMA

Nemzetközi iparianyag-együttműködésünk fejlesztésének útjait keresve a KGST-országok *reális helyzetét, jelenlegi nemzetközi együttműködésüknek és külkereskedelmüknek egészét is figyelembe kell venni,* mivel az országok nemcsak egy-egy termék előállításában, hanem egész struktúrájukkal is összekapcsolódnak.

A KGST-országok együttműködésének fejlődését az országok nagysága, termelőerőik fejlődése, azok diverzifikációja és koncentrációja, a növekvő munkamegosztás, a specializáció, a kooperáció és a politikai viszonyok határozzák meg.

A KGST-országokban él Európa lakosságának több mint fele, és ez nagyfokú nemzetközi munkamegosztásra és forgalomra ad lehetőséget.

A világ külkereskedelmi forgalmából a KGST-országok aránya valamivel több, mint 12% (ez kb. kétharmada a fejlődő országok részesedésének). Ez a kis arány – a KGST-

* Egyes számítások elvégzésében Zboróváry Katalin és Blahó Endre segítettek.

országok nagyságán, gazdasági fejlettségük és nemzetközi együttműködésük fokán kívül – elsősorban azzal függ össze, hogy a Szovjetunió gazdaságában a külkereskedelem aránya csekély.

A KGST-országok külkereskedelmi piaca regionális jellegű, a forgalom dinamikus, annak nagyobb részét (mintegy 60%-át) a tagállamok – ezen belül különösen a Német Demokratikus Köztársaság és Bulgária – egymás között bonyolítják le.

A külkereskedelem általában – ezen belül is pl. Romániában és Lengyelországban – kifelé eléggé nyitott. A tőkés piacok főképp az egyes országok iparianyag-importjában, de elsősorban a technikaimportjában játszanak fontos szerepet, és ez egyes gépipari termékekben a régión belüli versenyt is fokozza. A perspektivikus fejlődés időszakában a tőkés kapcsolatok – mint alternatív piacok – hatása továbbra is jelentős lesz, és bizonyos fokig újjárendeződnek: a technikai haladást elősegítő ágazatok fokozódó szerepet kaphatnak. A régióban a nyersanyagbázis továbbfejlődésével és vegyiparának kifejlődésével, a hús- és a gabonaproblémák megoldása, a fejlődő országokból származó növekvő nyersanyag- és fogyasztásicikk-import következtében a forgalom egyes területeken visszaeshet, átorientálódhat, és egyes cikkek behozatala fejlett tőkésországokból abszolúte vagy relatíve csökkenhet. Valamennyi ország tőkés relációjú forgalmában jelentkeznek strukturális vagy fizetésimérleg-problémák. Ezen belül azonban az egyes KGST-országok helyzete és érdekeltsége eltérő (pl. más a forgalom jelentősége, szerkezete, különböző az egyes országok versenyképessége és fizetési mérlegének állapota). A tőkésországokkal való gazdasági kapcsolatokat (a többi között a dominációs hatások és a diszkrimináció kivédése céljából) a KGST-országok bizonyos – bár még nem kellő – mértékben koordinálják. A technikai

vívmányok átvétele a fejlett tőkésországokból a KGST-országok egymás közti kapcsolatait is megélénkítheti. E vívmányok egy részét a tagországok egymásra támaszkodva tudják csak felhasználni, csak így kerülhet sor a gazdaságilag erős tőkésországokkal szembeni eredményesebb fellépésre és a velük való hatékonyabb együttműködésre is.

A KGST-országok egymás közti külkereskedelme – anyagi tartalmát tekintve – főleg a termelési eszközöket előállító ágazatok és a piacok összekapcsolását eredményezi. Ezek összaránya az egymás közötti forgalomból nagyobb, mint a fejlett tőkésországok egymás közti kereskedelméből. Az országok feldolgozott iparcikkeiket – mindenekelőtt a gépeket – elsősorban a régión belül tudják értékesíteni. A Szovjetunión kívüli KGST-országokban az ipar fejlődése jelentős mértékben import nyersanyagbázison megy végbe, amelyet nem kívülről (pl. fejlődő országokból) hanem régión belülről, elsősorban a Szovjetunióból biztosítanak. Ezen belül jóval kisebb az egymás közti forgalomban a vegyi termékek, továbbá valamelyest alacsonyabb a fogyasztási cikkek aránya. Egyes magas fokon feldolgozott, elsősorban gépipari termékek minősége pedig ma még nem képviseli a legmodernebb technikai színvonalat.

A KGST-országok egymás közötti cseréje jórészt az ágazatok között történik. Ennek aránya a legnagyobb a Szovjetunió és Bulgária külkereskedelmében, Magyarország, a Német Demokratikus Köztársaság és Csehszlovákia forgalmában nem sokkal kisebb, Lengyelországéban ennél is alacsonyabb. Az ágazatközi csere különösen a kisebb tagországok gazdasági növekedésére, hatékonyságára nagymértékben hat. Az ipari anyagok behozatala az importőrök szempontjából jórészt nem kompetitív, mivel azokat vagy egyáltalán nem, vagy csak gazdaságtalanul tudják előállítani, továbbá azért, mert ezen országok exportárualapjainak jelentős része olyan,

hogy érte cserébe a KGST-n kívülről az említett anyagok kevéssé biztosíthatók.

Az ipari anyagok (elsősorban energiahordozók, kohászati és faipari termékek) legnagyobb részét egy ország – a Szovjetunió – adja, és főképpen a Szovjetunió biztosítja az anyagok exporttöbbletét. Más KGST-országoknak jelentősebb szerepük csak egyes termékek kivitelében van (pl. a Német Demokratikus Köztársaságnak vegyipari termékekben, Magyarországnak alumíniumhordozókban, Lengyelországnak szénben, kénben). Az egymás közti nyersanyagszállítások általában nem esetleges, hanem tartós jellegűek. E termékekből a tagországok többségében hiány mutatkozik, az exportőrök elhelyezési lehetőségei előnyösek, a KGST-n kívüli országokból származó import csak egyes termékeknél alapvető, főleg azonban additív. A kínálat merevebb, a kereslet rugalmasabb, a forgalom részben egyirányú. A szovjet nyersanyagok importjáért több KGST-ország jelentkezik, elsősorban úgy, hogy a belőlük feldolgozott termékek exportjával kívánja azt ellentételezni. Köztük – sőt a fejlett tőkésországok bekapcsolódásával – bizonyos „verseny" folyik, amelynek tárgya a nyersanyagimport, továbbá az export nagysága és összetétele. A Szovjetunióban a legtöbb importált termékből belső termelés is van. A Szovjetunió a többi KGST-ország egész együttműködésére hatást gyakorol, mint ezen országok legfontosabb külső nyersanyagellátója, és mint ezek feldolgozott iparcikk-exportjának (benne szak- és szellemi munka adott színvonalon történő kivitelének) legfontosabb külső felvevőpiaca. A Szovjetunió a gépipari termékek növekvő exportjára törekedve nem gépipari exportmonopóliumot igyekszik kialakítani, hanem – miközben kiépíti modern feldolgozóipari szektorát és gépexportjának arányát importjához képest növeli – távlatilag olyan gépipari fejlesztési pólus kialakítását tűzi ki célul, amelyben a régió többi

országa is részt vesz. A Szovjetunió elsősorban a nagy sorozatú gyártást vagy nagy összegű tudományos kutatást igénylő gépipari termékek és komplex berendezések kivitelét növeli. Élelmezési termékekben egymás között a Német Demokratikus Köztársaság és Csehszlovákia, Bulgária, Magyarország és a Szovjetunió forgalma kapcsolódik erősebben össze.

A külkereskedelemben a növekvő ágazaton belüli csere egy részét az váltja ki, hogy egyes országokban a szükségletek nincsenek összhangban a termelési tényezőkkel. Az országok pl. olyan gépeket, komplett gyárberendezéseket importálnak, amelyeket otthon gyakorlatilag nem vagy rövid időn belül nem tudnának legyártani. A kisebb országok a felhasználás folyamatos, kis „adagokban" való emelkedésének és a beruházások szakaszos – optimális üzemek útján történő – növelésének ellentmondását gyakran importtal, illetve exporttal oldják meg. Így e területeken az importtal szemben a hazai termelés lehetősége műszaki és egyéb nehézségek következtében korlátozott, és bár a behozatal több relációból valósítható meg, de a tőkés fizetési mérlegek feszültsége a választási lehetőségeket szűkíti.

Az ágazaton belüli cserének csak másik része bonyolódik azokon a területeken, ahol a hazai termelés könnyebben bővíthető. Ezeknek az áruknak a külkereskedelme rugalmasabb, dinamikusabb és több irányú, főképp a feldolgozott iparcikkekre terjed ki. A forgalom e része még nem kellő mértékű, kevéssé alapul szakosításon és kooperáción, a gazdálkodó egységek közvetlen együttműködésén, továbbá nem elég magas fokú az ezekből származó alkatrész- és részegységszállítás, valamint a választékcsere. Vagyis e forgalom feltehetően egészében korlátozott és nem eléggé sokoldalú.

A KGST külkereskedelmi forgalom különböző természeti

adottságokkal és gazdasági potenciállal rendelkező nagy, közepes és kis országok között bonyolódik le.

Az egyes európai KGST-országok részesedése a nemzeti jövedelemből és az exportból 1970-ben
(százalékban)

Megnevezés	Részesedés a KGST-országok összes nemzeti jövedelméből	Részesedés a KGST-országok összexportjából
Bulgária	2	7
Románia	4	6
Magyarország	*3*	*8*
Lengyelország	9	11
NDK	6	15
Csehszlovákia	5	12
Szovjetunió	71	41

A régió gazdasági vonzási centruma a Szovjetunió, és ez adja a nemzeti jövedelem több mint kétharmadát, Lengyelország egytizedét. A többi öt kisebb országra együttesen a nemzeti jövedelemnek csak egyötöde jut. A Szovjetunió szerepe az összkivitelből azonban a nemzeti jövedelemben mutatkozó arányánál kisebb, csak mintegy 40%-os, a Szovjetunión és Lengyelországon kívüli, kisebb lélekszámú KGST-országok szerepe a kivitelből nagyobb, mint a nemzeti jövedelemből, részesedésük mintegy 50%-os. A két fejlett kisebb ország – a Német Demokratikus Köztársaság és Csehszlovákia – együttes aránya az európai KGST-országok exportjából nem túl nagy mértékben marad el a Szovjetunióétól, a két legkisebb ország – Bulgária és Magyarország – aránya hasonló (a náluk népességben mintegy 2,5-szer nagyobb) Romániáéhoz és Lengyelországéhoz.

Így a Szovjetunió körül a nemzetközi együttműködésben – nem egy elmaradott, önálló fejlődésre képtelen periféria, hanem – egy közepes gazdasági fejlettségű, közepesen nagy és öt kisebb ország helyezkedik el (amelyek közül kettő a nyugat-európai tőkésországok gazdasági fejlettségétől nem sokban marad el).

A Szovjetunió és a Szovjetunión kívüli KGST-országok kölcsönös exportjának, valamint a Szovjetunión kívüli KGST-országok régión kívülre irányuló kivitelének becsült nagysága a KGST-országok összes nemzeti jövedelmének egyenként csak 3%-a, a Szovjetunión kívüli KGST-országok egymás felé irányuló exportja pedig annak kb. 2%-a.

Nagysága, nemzetközi együttműködésének aránya és struktúrája következtében a Szovjetunió adja a KGST-országok összes exportjának több mint négytizedét, az egymás felé irányuló kivitelnek pedig még nagyobb részét. Így a KGST összes forgalmának dinamikáját és struktúráját a Szovjetunió fejlődése, kül- és külgazdasági politikája lényeges mértékben határozza meg, ez kihat a Szovjetunión kívüli KGST-országok egymás közti és régión kívüli forgalmára is. A Szovjetunión kívüli KGST-országok legtöbbjének forgalmában kiemelkedő szerepet a Szovjetunió játszik, ennél a külkereskedelemnek kisebb része irányul régión kívülre és a Szovjetunión kívüli KGST-országokba.

A gazdaság és a piacok nemzetközi összekapcsolásában a gazdasági érdekeltség és a kölcsönhatás foka eltérő. Általában a kisebb országok érdekeltsége nagyobb, és kevésbé erős a nagyobb országok érdekeltsége. Az érdekeltség jellegében is mutatkoznak különbségek. Bulgária és Románia pl. hangsúlyozottan keresi azokat a lehetőségeket, amelyek további iparosításukat elősegítik. A Német Demokratikus Köztársaság és Csehszlovákia ipari anyagokért és élelmezési termékekért gépekkel és fogyasztási cikkekkel

fizet, érdeküket a csere bővítése. Magyarország és Lengyelország a forgalom dinamikus emelésén kívül struktúrája fenntartására, javítására (ezen belül Lengyelország az eszközigényes nyersanyagtermelés mérséklésére is) törekszik. Valamennyi ország politikailag és gazdaságilag objektíve érdekelt azonban az együttműködés szocialista jellegének fenntartásában, a régió szolidaritásának fokozásában, a nemzetközi együttműködés ágazatok közötti és ágazaton belüli hatékonysága növelési lehetőségeinek feltárásában.

A külkereskedelem – a fejlettségi szintek kiegyenlítésének előrehaladása ellenére – jelenleg még különböző gazdasági fejlettségű országok között megy végbe. A fejlettségi szint különbsége a legfejlettebb és a legkevésbé fejlett országok között még majdnem kétszeres. A közösség szempontjából kedvező, hogy a kisebb országok a kevésbé fejlettek.

Az eltérő természeti adottságok, fejlettségi fokok, országnagyságok és gazdaságpolitikák az egyes országokban eltérő exportkvóták kialakulását eredményezik. Az export aránya a nemzeti jövedelemből a KGST-régió egészében mintegy 12% körül mozog (a Szovjetunió nélkül számítva pedig kb. 30%-os). A legnagyobb a nem kedvező természeti adottságú, exportra orientálódó kis országokban – mint például Bulgáriában (kb 50%) és Magyarországon (kb. 40%) –, a legkisebb viszont a Szovjetunióban (6–7%).

AZ IPARI ANYAGOK JELENTŐSÉGE A KGST-ORSZÁGOK KÜLFORGALMÁBAN, A TAGORSZÁGOK ÖNELLÁTÁSI FOKÁNAK VÁLTOZÁSA

A KGST-országok részesedése a világ fűtőanyag-kiviteléből valamivel nagyobb, a vegyi termékekből azonban jó-

val kisebb, mint a világ összkivitelében. Szerepük a fűtőanyag-behozatalból különösen kicsiny. Ez azzal függ össze, hogy az energiafelhasználás a régió legnagyobb gazdasági potenciállal rendelkező országában, a Szovjetunióban, saját forrásokra támaszkodik.

A KGST-országok részaránya egyes iparianyag-árucsoportok világkivitelében és -behozatalában 1969-ben (százalékban)

Megnevezés	Export	Import
Fűtőanyagok	10,9	5,8
Vegyi termékek	6,9	8,1
Növényi és állati eredetű nyersanyagok	9,7	9,3

A KGST-országok exportjának nagysága azonban fűtőanyagokból, valamint növényi és állati eredetű nyersanyagokból megközelíti a Közös Piac országaiét (a KGST-országok összexportja a Közös Piacénak csupán egyharmadát éri el). A Közös Piac országainak részesedése a növényi és állati eredetű nyersanyagok, valamint fűtőanyagok exportjában kisebb, a vegyi termékeknél pedig nagyobb annál, mint amekkora részesedésük az összkivitelben. Ez kifejezi, hogy ezek az országok már fejlett vegyiparral rendelkeznek. A KGST-országok vegyitermék-kivitelének nagysága jelentősen elmarad a Közös Piac exportja mögött.

Míg a Közös Piac országainak részaránya az ipari anyagok behozatalában nagyobb a világ összbehozatalában játszott szerepüknél, addig a KGST-országok részesedése ki-

sebb annál, mint amekkora összbehozataluk aránya alapján lehetne.

A KGST-régiónak a világ iparianyag-forgalmában kialakult szerepe létrejöttében az is közrejátszik, hogy főleg a régió összexportjában a feldolgozott termékek aránya némileg kisebb, és az ipari nyersanyagok kivitelének szerepe – bár csökken – nagyobb, mint a Közös Piac országainak exportjában. Ez abból fakad, hogy a régió természeti adottságai a Közös Piac országaihoz viszonyítva jobbak, azok gazdasági hasznosítása is ma már elég magas fokú (pl. az egy főre jutó vaskohászati termelés viszonylag magas).

Az ipari anyagok szerepe az összkivitelben azonban a régió egyes országaiban jelentősen eltér egymástól. Bulgáriához képest pl. a Szovjetunió exportjában 2,5-szer nagyobb. Ez lényegében három tényezőből adódik. A természeti adottságok nagymértékben hozzájárulnak ahhoz, hogy az ipari anyagok részesedése az összkivitelben a Szovjetunióban a legmagasabb, Magyarországon és Bulgáriában a legkisebb. A gazdasági fejlettségi fok emelkedésével az exportban az ipari anyagok aránya – a feldolgozott termékek javára – csökken, de ezen belül lehetővé válik olyan eszközigényes anyagok kivitele mint pl. a műanyagoké. Ennek következtében pl. a Német Demokratikus Köztársaság exportjában e termékek szerepe nagyobb, mint Bulgáriáéban, Csehszlovákiáéban, viszont kisebb, mint Lengyelországéban. Végül függ ez a külgazdasági kapcsolatok alapvető szerkezetétől, irányaitól és azok méreteitől.

A fejlett tőkésországok közül Belgium, Hollandia, Ausztria összkivitelében az ipari anyagok szerepe nagyobb, mint például Lengyelországéban. Ezek az országok kedvező természeti adottságokkal (beleértve a szállítás lehetőségeit) és emellett sajátosan kedvező kiindulóanyag-importálási, valamint jelentős beruházási lehetőségekkel rendelkeznek. A Né-

met Szövetségi Köztársaság és Franciaország kiviteléből az ipari anyagok aránya hasonló vagy nagyobb, mint pl. Csehszlovákiáéban. Ez arról tanúskodik, hogy a Német Szövetségi Köztársaság és Franciaország – amelyeknek jelentős a tőkeerejük – nagy volumenű kohászati és vegyipari exportot bonyolítanak le, és Franciaország igyekszik kedvező természeti adottságait is a külkereskedelemben kamatoztatni. Magyarország és Bulgária kivitelében az ipari anyagok szerepe hasonlít Olaszországéhoz és Svájcéhoz, bár Dánia kivitelében az ipari anyagok aránya valamelyest még kisebb.

(Ezekben az országokban a természeti adottságok nem kedvezőek az iparianyag-termelés számára, ezenkívül egyesekben a tőkehiány, másutt a kontinentális fekvés is korlátozóan hat.)

Az ipari anyagok részesedése egyes országok és országcsoportok összkiviteléből 1968–1969-ben
(százalékban)

Megnevezés	Arány
Belgium	46
Ausztria	45
Hollandia	36
Franciaország	31
NSZK	30
Olaszország	25
Svájc	20
Dánia	18
Közös Piac	*32*
Magyarország	*24*

A KGST és a Közös Piac összimportjából az iparianyag-behozatal aránya hasonlóan alakult. A KGST régióban az ipari anyagok szerepe a Szovjetunió összes behozatalában a legkisebb, a többi KGST-országéban jóval nagyobb, ezen belül is a legjelentősebb Magyarországéban. A legtöbb fejlett tőkésország összbehozatalában az ipari anyagok szerepe a KGST-országok átlagához hasonló. Olaszország importjában e részesedés megközelíti Magyarországét. Hollandiában és Ausztriában az iparianyag-export szerepe viszonylag nagy, az importé kisebb, de így is jóval nagyobb, mint pl. a Szovjetunióban. Sajátos Svájc és Dánia helyzete: az exportban az arány kicsiny, de az importban sem magas. Ez összefügg ezeknek a Magyarországnál kisebb népességű országoknak a sajátos gazdasági szerkezetével, azzal, hogy gazdaságukban a nem anyagigényes ágazatok (gyógyszeripar, műszeripar, precíziós gépek gyártása, hajózás, szolgáltatások) szerepe nagy.

Az ipari anyagok részesedése egyes országok és országcsoportok összbehozatalában 1968–1969-ben
(százalékban)

Megnevezés	Arány
Olaszország	53
NSZK	47
Franciaország	46
Belgium	43
Dánia	41
Hollandia	39
Ausztria	35
Svájc	34
Közös Piac	*38*
Magyarország	*66*

A KGST-országok összes iparianyag-kivitele valamelyest meghaladja a behozatalt, vagyis a kívülálló országokkal szemben némi anyagtöbbletük van. A Közös Piac országai forgalmának egyenlege deficites: kivitelük több mint 10%-kal kisebb, mint behozataluk. A Szovjetunió nélkül számított KGST-országok önellátási foka, exportjuknak az importjukhoz viszonyított aránya kisebb a Közös Piac országainál, vagyis számukra a nettó anyagimport relatíve fontosabb, mint a Közös Piac országainak.

A KGST régió országai közül a kivitel csupán a Szovjetunióban múlja felül a behozatalt, a többi országban – ezen belül is elsősorban a fejlettebb vagy kedvezőtlenebb adottságúakban – a behozatal a nagyobb. Bulgária és Magyarország – amelyek kedvezőtlen természeti adottságokkal rendelkeznek és egyes alapanyagiparágaik, pl. kohászatuk vagy vegyiparuk, még nem eléggé kiépítettek – fizetik legkisebb mértékben iparianyag-behozatalukat iparianyag-kivitellel.

Belgium, Ausztria forgalma kiegyensúlyozott, Hollandia és a Német Szövetségi Köztársaság pedig nagyobb mértékben ellentételezik anyagbehozatalukat anyagkivitellel, mint pl. Csehszlovákia. Az export és az import aránya Olaszországban – főleg a gazdasági fejlettség foka és a természeti adottságok következtében – hasonló Bulgáriához és Magyarországhoz, míg Dániában alacsonyabb.

Az iparianyag-export és -import aránya egyes országok és országcsoportok külkereskedelmi forgalmában 1968–1969-ben
(import = 1)

Megnevezés	Arány
Belgium	1,02
Ausztria	1,02

Megnevezés	Arány
Hollandia	0,83
NSZK	0,78
Franciaország	0,63
Svájc	0,51
Olaszország	0,47
Közös piaci országok	*0,88*
Magyarország	*0,46*

A KGST régió iparianyag-ellátása számára kedvező, hogy a Szovjetunió növeli szállításait. Több ország az iparianyag-importja ipari anyaggal történő fizetésének fokát csökkentette, vagyis a külgazdasági kapcsolatokban erőteljesebben rajzolódott ki forgalmuk nettó importőr jellege, Magyarország pedig az ellentételezést növelte. Az export és az import arányának közeledése önmagában még nem káros. Ez részben annak a pozitív jelenségnek a következménye, hogy előrehaladt a kiegyenlítődés, a nemzetközi együttműködés fokozódott, az egyes országok hatékony hazai anyagtermelést fejlesztettek ki, és javult a gazdaságosság az anyagfelhasználásban. Negatív jelenségnek azt tekinthetjük, hogy egyes országokban a szaldó volumene nem alakult eléggé dinamikusan, stagnált vagy csökkent, és ez egyes országokban kedvezőtlenül hatott a hazai anyagtermelés és -felhasználás gazdaságosságára.

A KGST-ORSZÁGOK IPARIANYAG-IMPORTJÁNAK FORRÁSAI, KIVITELÜK IRÁNYAI ÉS AZ EGYES ORSZÁGOK SZEREPE

Mind a KGST, mind a Közös Piac országai iparianyag-behozatalának több mint a fele régión belülről származik. A Szovjetunión kívüli KGST-országok általában, ezen belül is pl. Bulgária, még ennél is nagyobb mértékben törekszenek a gazdasági stabilitásuk egyik alapvető elemét alkotó anyagellátás régión belüli biztosítására. A kisebb fejlett tőkésországok – mint pl. Belgium, Hollandia, Dánia, Ausztria és Svájc is – a behozatali szükséglet nagyobb részét egymástól, ti. a fejlett nyugat-európai országoktól szerzik be. A Német Szövetségi Köztársaság, Franciaország és Olaszország, vagyis a nagyobb és az erősen fejlett tőkésországok fordulnak behozatalukban főleg régiójukon kívüli forrásokhoz.

A régión belüli beszerzés aránya az ipari anyagok összbehozatalában 1968–1969-ben
(százalékban)

Megnevezés	Arány
Tőkésországok fejlett nyugat-európai országoktól	
Svájc	75
Hollandia	62
Dánia	60
Ausztria	60
Belgium	51
NSZK	46

Megnevezés	Arány
Franciaország	44
Olaszország	34
Közös Piac	*55*
Magyarország a KGST-országoktól	*61*

A Szovjetunión kívüli KGST-országok iparianyag-behozatali szükségletük alapvető részét a Szovjetunióból – főképpen hosszú lejáratú szerződések keretében – vásárolják meg. Ez hazai termelésük után igényeik fedezésének második, legfontosabb és stabil forrása. A Szovjetunió aránya a többi KGST-ország iparianyag-behozatalából jóval nagyobb, mint szerepe ezeknek az országoknak a kiviteléből, vagyis a Szovjetunió ezeknek az országoknak a számára sokkal inkább importforrás, mint exportpiac.

A Szovjetunió szerepe a legtöbb KGST-ország iparianyag-importjában növekedett.

A Szovjetunión kívüli KGST-országok behozatalában az egymástól történő vásárlások lényegesen kisebb hányadát adják annak a volumennek, amely a Szovjetunióból származik. A Szovjetunión kívüli KGST-országok részesedése egymás anyagimportjából nemcsak a Szovjetunióétól, hanem a fejlett tőkésországokétól is elmarad, vagyis az együttműködés lehetőségeit az optimális termelésszerkezet kialakítása érdekében még nem kellően használták ki. A legtöbb Szovjetunión kívüli KGST-ország (így Magyarország is) aránya is csökkent ezen országok egymás közti iparianyag-importjában.

A Szovjetunión kívüli KGST-országok egymás közti iparianyag-forgalmában pl. Lengyelországnak és a Német Demokratikus Köztársaságnak is szerepe van. A passzívum a

legnagyobb Magyarországon, mivel NDK- és csehszlovák viszonylatban elég jelentős élelmezési aktívumot cserélünk iparianyag-passzívumért.

A KGST-országok iparianyag-exportforgalmában az egymás felé irányuló hányad alacsonyabb, mint a Közös Piac országaiban, a Szovjetunión kívüli KGST-országok kivitelében pedig kisebb, mint a KGST-országok összességében. Ez utóbbi abból adódik, hogy a Szovjetunió exportja nagyobb mértékben irányul a régió felé, mint a kisebb KGST-országoké. A régió országai közül különösen Magyarország értékesíti iparianyag-kivitelének nagyobb részét régión kívül az előzőekben vázolt okok következtében.

A fejlett európai tőkésországok iparianyag-kivitelének egymásra orientáltsága – Olaszországot kivéve – magasabb, mint a KGST-országoké. Ezen belül is különösen Belgiumban, Hollandiában és Dániában magas. Ebben olyan tényezők játszanak szerepet, mint az egymást kiegészítő természeti adottságok, a nemzetközi tőkekapcsolatok, a kedvező értékesítési és szállítási lehetőségek.

Egyes országok és országcsoportok iparianyag-kivitelének egymás felé irányuló hányada 1968–1969-ben (százalékban)

Megnevezés	Arány
Fejlett európai tőkésországok egymás között	
Hollandia	77
Belgium	75
Dánia	74
Franciaország	65
Ausztria	64
NSZK	63

Megnevezés	Arány
Svájc	60
Olaszország	52
Közös Piac fejlett európai tőkésországokkal	*66*
Magyarország KGST-országokba	*41*

A Szovjetunión kívüli KGST-országok kivitele ma kevésbé irányul egymás felé, mint 1960-ban. Ez nem csupán azt tükrözi, hogy az ipari kapacitások fejlesztésével nagyobb lehetőségük nyílt a régión kívüli exportra, hanem egyben azt is, hogy az egymás közti együttműködés lassabban halad előre.

AZ EGYES KGST-ORSZÁGOK SZEREPE AZ ÖSSZES ÉS A RÉGIÓN BELÜLI IPARIANYAG-KIVITELBŐL; A KIVITEL ÉS A BEHOZATAL RÉGIÓN BELÜLI ARÁNYAI

A KGST-országok összes iparianyag-kivitelének országonkénti arányait tekintve megállapítható, hogy a Szovjetunió e kivitelben vezető szerepet játszik. A Szovjetunió szállításai felülmúlják a többi hat ország együttes exportjának nagyságát. Magyarország szerepe egyike a legkisebbeknek.

Az egymás közötti iparianyag-áramlatokban a Szovjetunió szerepe még kiemelkedőbb, mint a KGST összes kivitelében. A régión belüli arányok racionálisabbak, mint az összforgalomé, az aktívum itt nagyobb, a passzívum fokozottabb, így jobban kifejezik egyes országok természetigazdasági adottságának sajátosságait. A fejlett európai tő-

késországok egymás közti forgalmában az export és az import aránya kiegyensúlyozottabb, mint összforgalmukban. Ezeknek az országoknak nettó importpiacai jelentős részt régiójukon kívül vannak, míg a Szovjetunión kívüli KGST-országok legfőbb forrása a Szovjetunió. Régióján belül Belgiumot exporttöbblet jellemzi, és Olaszország is sokkal nagyobb mértékben ellensúlyozza anyagimportját exporttal, mint pl. Magyarország.

Az export és az import aránya a régión belüli forgalomban 1969-ben (import = 1)

Megnevezés	Arány
Fejlett európai tőkésországok egymás között	
Belgium	1,50
NSZK	1,10
Ausztria	1,10
Hollandia	1,00
Franciaország	0,92
Olaszország	0,72
Dánia	0,43
Svájc	0,41
Magyarország KGST-országokkal	*0,31*

A KGST-régión belüli kedvező arányokat az egyes országoknak a Szovjetunióval lebonyolított forgalma alakítja ki.

A Szovjetunión kívüli KGST-országok egymás közti anyagszállításainak arányai kiegyensúlyozottabbak, mint szovjet relációjú forgalmukban.

Az iparianyag-export és -import arányai határozzák meg a forgalom ágazaton belüli és ágazatok közötti jellegét. Az ipari anyagok összforgalmában az ágazaton belüli ré-

szesedés a legkisebb Magyarország, Bulgária a Német Demokratikus Köztársaság és a Szovjetunió külkereskedelmében. A KGST-országok közül elsősorban ezekben az országokban kapcsolódik egyre nagyobb mértékben össze az iparianyag-forgalom a népgazdaság más ágazatai közötti cserével, egész gazdasági struktúrájuk kérdéseivel. Az, hogy ezeknek az országoknak a külkereskedelmében, az ágazatközi csere aránya viszonylag nagy, jelentős részben kedvezőtlen természeti adottságaikkal (Magyarország, Bulgária, Német Demokratikus Köztársaság), vagy fordítva kedvező (Szovjetunió) természeti-gazdasági adottságaikkal függ össze. Magyarországon az ágazaton belüli (vagy „választék") csere aránya akkor is kicsiny, ha ezt az arányt az alágazatokat is figyelembe véve számítjuk ki. A többi ország iparianyag-külkereskedelmében az ágazatközi cserearány viszonylag alacsony.

Az országok régión belüli iparianyag-forgalmában általában az ágazaton belüli arány alacsonyabb, mint az összforgalomban, vagyis az anyagszállításoknak egyéb külgazdasági folyamatokhoz való kapcsolódása a régión belüli forgalomban még erősebb.

Figyelembe kell vennünk továbbá, hogy a bilaterálisan nem kiegyenlített iparianyag-forgalom aránya ennél nagyobb, tehát a forgalomnak a többi ágazattal való kapcsolata viszonylag erős, és a multilateralitás egyes elemei a bilaterálisan elszámolt anyagforgalmon belül is megvalósulnak.

Az ágazaton belüli cserében jelentősek az alágazatok közötti kapcsolatok. A KGST-régió több fűtőanyagot és fémet visz ki, mint amennyit behoz; a növényi és az állati eredetű nyersanyagok terén, valamint a vegyipari termékek esetében viszont az import a nagyobb. A régió ily módon a fűtőanyagok és a fémek exporttöbbletét növényi és állati eredetű nyersanyagok, valamint vegyi anyagok importtöbbletére

cseréli. A Közös Piac országai viszont részben vegyi exporttöbblettel fizetik a többi termékcsoportban jelentkező behozatali többletet.

Az egyes országok alágazatok közötti cseréje, az export és az import nagyságának aránya ettől relációs tekintetben és termék-alcsoportonként is eltér.

Míg a Szovjetuniónak lényegében mindegyik iparianyag-árucsoportban exporttöbblete van, addig Lengyelország a fűtőanyagok, a Német Demokratikus Köztársaság pedig a vegyi anyagok külkereskedelmében rendelkezik aktívummal. Csehszlovákia, Magyarország és Bulgária iparianyag-alágazatok között nagymértékben cserét nem bonyolít le. Egy-egy országgal való forgalmukban azonban ezek az országok is cserélnek alágazati többleteket. Magyarország pl. lengyel, fejlett tőkés- és fejlődő relációban aktív a fémforgalomban. Az alágazaton belüli csere aránya Magyarországon a fémeknél 90, a vegyi anyagoknál, növényi és állati eredetű termékeknél 48, a fűtőanyagoknál pedig csak 37%-os.

A KGST-régió iparianyag-exportjának termékszerkezetében a fűtőanyagok és fémek szerepe nagyobb, a vegyi anyagoké kisebb, mint a Közös Piac országainak kivitelében. A fémexport aránya a két régióban hasonló.

A KGST-régió iparianyag-importja termékszerkezetének a Közös Piac országaiéhoz viszonyítva a sajátossága az, hogy a fűtőanyagok szerepe kisebb (ez a hazai termelés nagyobb arányával függ össze), míg a vegyi anyagok importjának szerepe valamelyest nagyobb. Ez utóbbi a vegyipar fejlesztésében mutatkozó KGST-elmaradást tükrözi. Az importban kiemelkedő szerepet mindkét régióban a fémek, majd pedig a növényi és állati eredetű anyagok játsszák. A magyar iparianyag-kivitel specifikuma a magas fém- és az alacsony fűtőanyag-részesedés.

A jelentős ágazaton és alágazaton belüli és közötti csere –

vagyis az, hogy az exportban és meghatározott mértékig az importban is bizonyos specializálódás alakult ki – még nem jelenti azt, hogy a KGST-régió országai az anyagegyüttműködést nagyon magas színvonalra fejlesztették. Több fontos ipari anyag termeléséből az export aránya a tőkés világgazdaságban magasabb, mint a KGST-régióban. Az exportráta csak a kőszénnél és az alumíniumnál közelíti meg a tőkésországokét, számos más termékben annál alacsonyabb.

Az export aránya a termelésben 1969-ben (százalékban)

Megnevezés	A tőkés világgazdaságban	A KGST-régióban
Kőolaj	52	19
Kőszén	8	9
Földgáz	4	2
Vasérc	50	20
Hengerelt acél	23	12
Műanyag	28	5
Műszál	36	4
Fenyő fűrészáru	20	9
Cellulóze	21	10

A kisebb exportráta nem csupán a gazdasági fejlettség alacsonyabb fokával, a KGST-régió eltérő természeti-gazdasági adottságaival, a Szovjetunió nagyobb szerepével és jobb ellátottságával és az egyes ipari anyagok tekintetében a termelés és a felhasználás alacsonyabb színvonalával függ össze. Az sem elegendő magyarázat, hogy a régióban „hiányzik" egy nyersanyagtermelésre és exportra gazdasági kényszerrel „specializálódott" függő zóna. Feltehetően ez a KGST-régióban kialakult nyersanyag-együttműködés hiányosságainak is következménye.

A KGST-országok iparianyag-kivitelére a fejlett tőkés exportpiacok szívóhatást gyakorolnak, és ezen exportra ösztönöznek a fizetésimérleg-feszültségek és az a körülmény is, hogy a feldolgozott, továbbá az élelmezési termékek exportja terén nehézségek mutatkoznak. A minőségi követelményeket is hamarabb érik el az ipari anyagoknál, mint a feldolgozó iparban. Bár az iparianyag-export fejlett tőkésországokba irányuló hányada – különösen egyes más árucsoportok kiviteléhez viszonyítva – valamennyi KGST-országban magas, a legmagasabb Magyarországon.

A KGST-országoknak a fejlett tőkésországokba irányuló összexportjában az ipari anyagok kivitelének hangsúlyozottabb szerepe van, mint az összes kivitelükben. A Szovjetunió kivitelének jó része ipari anyag. A többi ország exportjában is vagy ez az árucsoport a legnagyobb, vagy valamelyik, másik legnagyobb árucsoportéhoz hasonló arányú.

A fejlett tőkésországok szerepének egyidejű növekedése a behozatalban olyan tényezőkkel függ össze, mint pl., hogy egyes (minőségi) anyagok onnan voltak beszerezhetők, és a fejlődő országok aránya lassan növekedett.

Bár kevésbé hangsúlyozottan, de több KGST-ország fejlett tőkésországokból származó összes importjából az iparianyag-hányad is magasabb, mint valamennyi relációból származó importjukban. A KGST-országok ezektől az országoktól jórészt ipari anyagokat vásárolnak, és azokkal is fizetnek. E termékcsoport ennél nagyobb szerepet a KGST-országoknak csak a fejlődő országokból származó összbehozatalában játszik.

A fejlett tőkésországokból történő behozatal hatékonyabbá tételének, egyes termékek importja csökkentésének alternatívái a következők:

– szaldóaktívum-átcsoportosítás a passzív országokba (fejlett tőkés exportból szocialista exportba, illetve a fejlett

tőkés importból szocialista importba). Ez azonban az esetben lehetséges, ha az egyes országok exportjukért a másik országtól olyan terméket szerezhetnek be, amelyet a fejlett tőkésországokból vásárolnának. Emellett szól az is, hogy e relációban az exportárak esetenként nem kedvezőek, míg az importárak tartottak. Ez kölcsönös érdekű és komplex megoldásokat követel, mivel enélkül az egyes országok fizetési mérlege romolhat, másoké javulhat;

– a fejlődő országok politikai és gazdasági erejének növekedésével, függőségük csökkentésével fokozódik a fejlett tőkés import fejlődő relációba való átterelésének lehetősége, különösen akkor, ha az érdekelt KGST-országok importpolitikájukat összehangolják (elsősorban azokban a termékekben, amelyet a fejlődő országok versenyképesen állíthatnak elő és amelyeknek a minősége, beszerzésének gazdasági kondíciói kölcsönösen, a KGST-országok számára is megfelelőek, illetve egy vagy több KGST-ország együttes segítségével azzá tehetőek);

– a legfontosabb azonban az alapanyagtermelő iparágaknak a KGST-országok között nemzetközileg koordinált hatékony és gyors nem csupán antiimport, hanem egyben exportorientált fejlesztése (pl. vegyipar, papíripar stb.).

Bár a KGST-országok iparianyag-importjának a fejlődő országokból származó hányada általában emelkedett, részesedésük még mindig viszonylag csekély.

A KGST-országokéhoz képest a legtöbb fejlett európai tőkésország iparianyag-behozatalából a fejlődő országok aránya jóval nagyobb. Ez tradicionális kapcsolataikból, a nagyobb beruházási lehetőségekből, a nemzetközi monopóliumok tevékenységéből fakad. A kisebb fejlett tőkésországok, köztük Ausztria iparianyag-importjában azonban a fejlődő országok részesedése hasonló Magyarországéhoz, és Svájcé sem sokkal magasabb. A kisebb erővel rendelkező

országok a fejlődő országokkal való kereskedelemben az importtal járó nagyobb kockázatot, hitelnyújtást nemigen „vállalják", azt a nagyobb államokra, monopóliumokra „bízzák", és vásárlásaik nagyobb részét innen biztosítják. A segítségnyújtás reális lehetőségei és a kölcsönös előnyök alapján a KGST-országoknak együttes fellépésükkel is elő kell segíteniük a fejlődő országokból származó anyagimport növelését, de figyelembe kell venniük a kockázatot is. E nyersanyag-beszerzéseket jelenleg gyakran mint kiegészítő forrásokat lehetséges felhasználniuk, távlatilag a kapcsolatok minőségi és mennyiségi fejlesztésének feltételei fokozatosan kedvező irányban változnak.

A fejlődő országok részesedése egyes európai tőkésországok iparianyag-behozatalából 1968-ban (százalékban)

Megnevezés	Arány
Franciaország	35
Olaszország	35
Belgium	29
NSZK	28
Hollandia	27
Dánia	16
Svájc	12
Ausztria	8

A legtöbb KGST-ország fém- és fűtőanyag-importjának csak kis része származik a fejlődő országokból. A fejlődő országoknak jelentősebb a szerepe a vegyianyag-importban. E részesedésük azonban a növényi és az állati eredetű nyersanyagok importjában a legnagyobb.

A KGST-országok fejlődő országokból származó összes importjának az ipari anyagok alkotják a nagyobb részét, ugyanide irányuló összkivitelüknek a legkisebb hányadát ez a termékcsoport adja. Az ipari anyagok aránya a fejlődő országokba irányuló összkivitelben Magyarországon a legmagasabb. Az importot exporttal is a legnagyobb mértékben Magyarország egyenlíti ki, bár Magyarország mérlege is passzív.

A legtöbb fejlett európai tőkésország (hasonlóan a KGST-országokhoz) e relációban nettó anyagimportőr. Az iparianyag-importot azonban kisebb mértékben ellentételezik ipari anyagokkal – és nagyobb részben feldolgozott termékekkel –, mint a KGST-országok. Itt is akad azonban kivétel: Ausztria exportjának nagysága lényegében megegyezik importjáéval.

Egyes európai tőkésországok iparianyag-exportjának az importhoz viszonyított aránya a fejlődő országokkal folytatott külkereskedelemben 1968-ban (százalékban)

Megnevezés	Arány
Ausztria	97
NSZK	32
Franciaország	29
Hollandia	23
Belgium	22
Olaszország	20
Dánia	14

A KGST-országok fejlődő viszonylatú iparianyag-behozatali többlete elsősorban növényi és állati eredetű termékekben jelentkezik.

A KGST-ORSZÁGOK TELJES IPARI- ÉS ÖSSZES ANYAGFORGALMA

Az iparianyag-forgalom termékszerkezete, arányai, relációs struktúrája és szaldói végül is meghatározzák az egyes KGST-országok teljes ipari- és összes anyagforgalmát.

Három ország – a Német Demokratikus Köztársaság, Csehszlovákia és Lengyelország – az összes anyagforgalmat tekintve kis mértékben nettó importőr, behozataluk felülmúlja kivitelüket. Az importtöblet relatív nagysága a három ország közül Lengyelországban a legkisebb. A Német Demokratikus Köztársaság és Csehszlovákia késztermékszállítási exporttöbbletével az iparianyag-behozatali többletet visszaszállítja, és a késztermék importanyag-tartalmát is ellentételezi. Mindkét ország azonban az élelmezési importtöbbletet az ipari anyagra „rárakódó" feldolgozási – főleg gépipari – tevékenységtöbblettel egyensúlyozza. Lengyelország forgalmában az iparianyag-importtöbbletet a késztermék-kiviteli aktívum iparianyag-tartalma sem egyenlíti ki. Így a teljes iparianyag-forgalomban is behozatali többlet mutatkozik. Az otthon maradó iparianyag-importtöbbletet élelmezési kiviteli többlettel és feldolgozó jellegű ipari munkával fizeti ki.

A Német Demokratikus Köztársaság és Csehszlovákia az ágazatközi tevékenységcserében ily módon tisztán, élelmezési termékek formájában munkát importál, helyébe feldolgozó ipari tevékenységet exportál. A csere népgazdaságuk eszközigényességét csökkenti, gazdaságuk szerkezetében a feldolgozó ipari tevékenység aránya nagyobb, mint önellátás esetén lenne. Lengyelországban e csere az eszközigényességre lényegében hasonlóan hat, azzal a különbséggel, hogy itt iparianyag-termelő munkát váltanak át élelmezési és feldolgozó tevékenységre. Ennek az ágazatok közötti tevékenységcserének a méretei a nemzeti jövedelem volumenéhez képest nem

túl nagyok. Ha az országok összes feldolgozó tevékenysége szempontjából – leegyszerűsítve, a tényleges összforgalmi aránynak megfelelően – levonjuk az összes anyagimportot ellentételező részt, a maradék a nem anyagimport-többletet ellentételező feldolgozó tevékenység kivitel. Ezen belül a Német Demokratikus Köztársaság és Csehszlovákia mintegy nagyobb részt gépipari, kisebb részt fogyasztási munkát visz ki és hoz is be. Lengyelország fogyasztási munkát cserél gépipari impottöbblet ellenében.

Magyarország összes anyagforgalma lényegében kiegyensúlyozott. Ezen belül a teljes iparianyag-behozatal az exportot jelentős mértékben meghaladja. Magyarország a késztermékek exporttöbbletével, a behozott anyagok jó részének visszaszállításával teljes iparianyag-forgalmának kiegyensúlyozatlanságát csökkenti, az iparianyag-termelő munka importtöbbletét pedig élelmezési tevékenység kiviteli többlettel fizeti meg. Ez a külkereskedelmi csere a magyar népgazdaságon belül az összes nyersanyag-termelés és feldolgozó tevékenység arányát alapvetően nem módosítja. Az összes nyersanyagtermelésen belül azonban élelmezési munkát visz ki és iparianyag-termelő munkát hoz be. Ez az eddigiekben a gazdaság eszközigényességét némiképpen csökkentette, elevenmunka-igényességét növelte, Magyarország nem összes anyagimport-többletét ellentételező feldolgozó tevékenységben fogyasztási terméket előállító munkát cserél gépipari ellenében.

A Szovjetuniónak és Bulgáriának az összes anyagforgalomban exporttöbblete van, de a Szovjetunióé nem csupán volumenében, hanem fajlagosan is magasabb. Eltérő a két ország teljes iparianyag-forgalma. Bulgária többet importál, mint amennyit exportál, a Szovjetunióban az import a kisebb. A teljes iparianyag-exporttöbblete a Szovjetunió összkivitelében jóval kisebb, mint az ipari anyagoké, mivel a

késztermékek importtöbbletében az iparianyag-kivitel jelentős részét „visszakapja". Bulgária teljes iparianyag-importtöbbleténél élelmezési exporttöbblete kissé nagyobb, így összforgalma aktív. Az, hogy Bulgária iparianyag-termelő munkatöbbletet hoz be és cserébe élelmezési exporttöbbletet ad, Bulgáriában az eszközigényességet jelenleg még valószínűleg csökkenti, az elevenmunka-igényességet azonban növeli. A Szovjetunió kis részben élelmezési, nagyobb részben feldolgozóipari tevékenységtöbbletet hoz be és iparianyag-termelő munkával fizet, amely az eszközigényességet növeli.

Bulgária a feldolgozó ipari munkacserében gépipari tevékenység importtöbbletét fizeti fogyasztási exporttöbblettel, míg a Szovjetunió fogyasztási importtöbbletet cserél gépipari exporttöbbletre.

Az ipari teljes, összes anyagforgalom tendenciáit és a külforgalomban játszott szerepét a külkereskedelem százalékos súlyában is kifejezhetjük. Ez azt is mutatja, hogy miképpen alakultak volna az anyagáramlatok, ha az adott ország külkereskedelmi mérlege a jelenlegi áruszerkezetben kiegyenlített volna. Magyarországnak pl. 1969-ben exporttöbblete volt, enélkül összes anyagimportunkban behozatali többlet mutatkozott volna.

Mindez azt eredményezi, hogy – bár a nemzetközi csere az egyes KGST-országokban megváltoztatja az eszközökben előlegezett és az eleven munka közötti arányt – ugyanakkor a társadalmi munka racionálisabb reallokációját teszi lehetővé. Ez az egyes országok adottságainak és fejlődési szükségleteinek megfelelően segíti elő a társadalmi összmunka termelékenységének emelését.

A Szovjetunió a KGST-országokkal és az Egyesült Államok a fejlett európai országokkal folytatott külkereskedelemben ipari anyagokból és élelmezési termékekből nettó

exportőr, fogyasztási cikkekből nettó importőr, s az összes anyagforgalomban is aktív.

A Szovjetunió kivitelében azonban az ipari alapanyagok szerepe nagyobb, behozatalában kisebb, így nettó exportőr pozíciója is erőteljesebb. Ennek a hatása a partnerekre annál is jelentősebb, mivel a Szovjetunió szerepe a többi KGST-ország behozatalában (több mint egyharmad) nagyobb, mint az Egyesült Államoké a fejlett európai országokban (alig egytized). A szovjet kivitel saját erőforrásokra támaszkodik, az Egyesült Államok exportja azonban a fejlődő országokkal való egyoldalú kapcsolatoknak is közvetve „gyümölcse".

Az ipari anyagok forgalmán belül a Szovjetuniónak jelentős kiviteli többlete van fűtőanyagokból, az Egyesült Államok fűtőanyag-exporttöbblete kicsiny (aktív acélból az Egyesült Államoknak importtöbblete van), és a Szovjetunió kivitelében a vegyi anyagok és aktívumuk aránya is kisebb. Míg a Szovjetunió teljes iparianyag-forgalma aktív, az Egyesült Államoké passzív. Az Egyesült Államok élelmezési kivitele nagymértékben felülmúlja behozatalát, ennek következtében a teljes iparianyag-forgalom passzív jellege mellett összes anyagforgalma – ha kevésbé hangsúlyozottan is, mint a Szovjetunióé, de – szintén aktív.

Míg az Egyesült Államok élelmezési exporttöbbletet cserél feldolgozótevékenység- és iparianyag-importtöbbletért, addig a Szovjetunió összkivitelének hasonló arányában túlnyomórészt iparianyag-exporttöbbletet cserél feldolgozómunka-többletre.

Míg az Egyesült Államoknak kiviteli többlete van gépipari tevékenységből, addig a Szovjetunió feldolgozótevékenység-importtöbblete gépipari tevékenységet is tartalmaz.

Míg a csere az Egyesült Államok és a fejlett európai tőkésországok között az amerikai tőke dominációjának jegyében megy végbe, addig a Szovjetunió kapcsolataiban a KGST-

országokkal lehetővé válik ez utóbbi országok számára gazdaságuk előnyös, progresszív fejlődése, munkaerő-adottságaik gyümölcsöztetése.

A Szovjetunió egyrészt igyekszik a KGST-integrációt anyagszállításaival politikailag és gazdaságilag elősegíteni, másrészt fejlett tőkés forgalmát a könnyebben értékesíthető ipari anyagok kivitelének fokozása útján is fejleszteni a KGST-országokból nem beszerezhető modern gépeknek megvásárlása érdekében, miközben erőteljesen törekszik külkereskedelmi struktúráját megváltoztatni.

A Szovjetunió – bár exportjában a késztermékek aránya növekszik – bizonyos fokig iparianyag-exportra specializálódik. Ezt természeti kincsekkel való jó ellátottsága teszi lehetővé. (Jelenleg pl. a Szovjetunió faállománya 80 milliárd m^3, a szovjet fakitermelésnek Európa faimportja mindössze 6%-a.) A Szovjetunió egyes ipari alapanyagok termelésében világméretekben is jelentős szerepet játszik.

A Szovjetunió a KGST-országok fő nyersanyag-ellátója és kedvező nyersanyagadottságait felhasználja régión kívüli gazdasági kapcsolataiban is. Az exportált termékek gyakran magas nemesítési fokúak, a kivitel magas termelékenységű munka exportját jelenti. Az anyagexportért cserében kapott élelmezési, könnyűipari és gépipari termékek a szovjet gazdaság technikai megújulását, speciális igények kielégítését szolgálják. A nyersanyag-kivitelért cserében beszerzett, feldolgozott termékek importja a szovjet gazdaság számára jelentős, de korántsem alapvető (ezen belül a technikaimport a fontos). A Szovjetunió anyagexportőr-tevékenységének specifikus korlátja az eszközigényesség, valamint az, hogy a nyersanyagok egy része csak vasúton szállítható és a feltárható készletek nagy része Szibériában van. Ilyen módon a nyersanyagegyüttműködésben élesebben merül fel a szállítási kérdés (ezzel összefüggésben az, hogy nyersanyagait mi-

lyen feldolgozási fokon exportálja, mivel a nagy tömegű, olcsó nyersanyag szállítása az exportot drágítja), a munkaerőprobléma és az eszközigényesség, mivel pl. a természeti kincsekben bővelkedő Szibériában ezek biztosítása nehézséget okoz, s az infrastruktúra is kevéssé vagy egyáltalán nem kiépített. A problémák különösen azoknál a termékeknél hidalhatók át könnyebben, ahol az előállítás hatékonyabb (a bratszki és az irkutszki erőműben pl. 1 kWó áram ráfordítása a szovjet átlaghoz képest három-négyszer kisebb), a szállítás olcsón (pl. csővezetéken) megoldható és a termelés munkaigényességét a nagyfokú automatizálás, az infrastrukturális ráfordításokat a koncentrált telepítés csökkentheti. A Szovjetunión kívüli KGST-országok részéről a beruházási-eszköz-feltételek biztosításában való részvétel terén különösen ezeknek az országoknak az együttes erőfeszítései lehetnek hatékonyak. Számukra a Szibéria kiaknázásában való részvétel akkor lehet előnyös, ha az eszközbefektetést erőforrásaik lehetővé teszik és az import, illetve az exportellentétel olcsóbb, mint a hazai termelés.

6. FEJEZET

AZ IPARIANYAG-EGYÜTTMŰKÖDÉS ÉS A SZOCIALISTA NEMZETKÖZI GAZDASÁGI KAPCSOLATOK MECHANIZMUSÁNAK TÖKÉLETESÍTÉSE

KGST-KAPCSOLATAINK ÉS IPARIANYAG-EGYÜTTMŰKÖDÉSÜNK MECHANIZMUSA

A nyersanyag-együttműködésben kialakuló kapcsolatok fontos elemei a KGST-országok együttműködésének, amely a szocialista országok termelőerőinek és termelési viszonyainak a nemzeti és a közös érdekeken alapuló, strukturálisan és dinamikusan egymásra ható önkéntes nemzetközi összekapcsolása.

Ezen együttműködés mechanizmusa a tagállamok népgazdaságait, gazdasági mechanizmusait – illetve elsősorban ezek külgazdasági részeit – összekapcsoló, a gazdasági ágazataik és vállalataik (termelők és fogyasztók) különböző szintű gazdálkodási és fejlesztési kapcsolatait létre- és mozgásba hozó, a gazdasági törvényeket, az értékkategóriákat és a tervszerűséget, valamint a kölcsönös kötelezettségeket, az egyeztetett preferenciákat, a közvetlen döntéseket nemzetközileg érvényre juttató közgazdasági, szervezeti és jogi szabályozók rendszere.

E mechanizmus legfontosabb részei a nemzeti irányító és szabályozó tevékenységeket nemzetközileg összekapcsoló két- és többoldalú államközi konzultációk, tervegyeztetések,

illetve ezek koordináló, információáramlási és döntési organizmusai. Ide tartoznak továbbá a nemzetközi együttműködésben részt vevő különböző szintű gazdasági szervezetek, egyesülések és vállalatok, különféle intenzitású és szorosságú termelési, tervezési, szakosítási, kooperációs, műszaki, tudományos és külkereskedelmi kapcsolatainak működési szabályai, jogi rendszere, különös tekintettel a nemzetközi ár-, pénzügyi, valutáris szabályozásra. Bár az integrációs akciók méretei, arányai és így mozgásformái sokrétűek, egymástól szükségképpen eltérőek, mégis gazdasági hatásukban – s így az irányítási rendszerben is – egymással összefüggenek. (Pl. államilag közvetlenül szabályozott nyersanyagexportért önállóbb kapcsolatokból származó importot vásárolnak, bi- és multilaterális kapcsolatokat kombinálnak.)

A nemzetközi kapcsolatok – bennük az iparianyag-együttműködés – illetve mechanizmusuk komplex fejlesztését, organikus megújítását *részben belső, részben külső tényezők* teszik szükségessé.

Az *előbbiek közül a legfontosabb,* hogy a szocialista országok *termelőerői* részben korszerűbbekké váltak, részben folyamatos korszerűsítésre szorulnak. Így az iparosítást egyrészt be kell fejezni, másrészt tovább kell fejleszteni az ipari anyagokkal való ellátást, és a mezőgazdaságot egészében korszerű műszaki alapokra kell helyezni, csökkenteni kell az infrastrukturális elmaradást, fokozatosan „meg kell vívni" a tudományos-technikai forradalmat, s egyben a belső fogyasztást is növelni kell. Másik fontos tényező, hogy a mindehhez nélkülözhetetlen importot egyre inkább a világpiac követelményeinek megfelelő export ellenében lehet csupán beszerezni. Egyszóval: az egyes népgazdaságokban nemcsak kisebb-nagyobb problémákat kell megoldani, hanem átfogó strukturális és intenzív fejlesztésre van szükség.

Ami a *termelési viszonyokat* illeti: a KGST-országokban

fejlődnek a szocialista tulajdonviszonyok, tökéletesedik a szocialista tervszerűség és öntevékenység, mind megalapozottabbá, koordináltabbá válik a fejlesztési, beruházási, szociál- (foglalkoztatási, munkaügyi, oktatási, egészségügyi) és külgazdasági politika, miközben a termelékenység növekedésének gyümölcseit a fejlesztés változó követelményeinek megfelelően és a munka arányában csoportosítják át.

Mindezzel párhuzamosan a szocialista országok gazdaságában egyre inkább az objektív és reális érték- és piackategóriák érvényesülnek. A gazdálkodó kollektívák és a fogyasztók helyett egyre kevésbé döntenek feleslegesen központi szervek. Egyrészt a termelők, másrészt a felhasználóik között mind megfelelőbb közvetlenebb kapcsolat alakul ki. Ezzel egyidőben a társadalmi újratermelési folyamatot az össztársadalmi érdekek szerint irányítják, szervezik, s a tervszerűség – a gazdasági egységek önállóságának, a gazdasági ágak növekvő összefonódásának és újjárendeződésének, a gazdasági hatékonyságnak a fokozott figyelembevételével, a gazdasági eszközök kiterjedt alkalmazásával – fokozódik. Az árakban növekvő mértékben fejeződnek ki a valóságos költségek, az intenzív társadalmi munkamegosztás, a költségekben pedig az össztársadalmi ráfordítások. Az értéktörvény működési formái mind jobban a szocializmus építése adott szakaszának és a tudományos-technikai forradalomnak a követelményeihez idomulnak.

Mindez egységes, *ugyanakkor differenciált gazdasági szervezet és mozgásforma* kiépülésével jár együtt. A társadalmi munkamegosztás egyes láncszemeiben működő vállalati kollektívák a társadalmi szükségleteknek a – termelési erőforrások egyre ésszerűbb felhasználásával történő – kielégítésre irányuló komplex törekvések önálló, felelős hordozói. A vállalatok – a használatiérték- és az árutermelés alapegységei – egyben a szocialista termelési viszonyok alapegységei is;

a vállalati gazdálkodás egyben a köztulajdon funkcionálásának is módja. A vállalat a társadalmi tulajdon része, az egységes gazdaságpolitikai és irányítási-szabályozási rendszerben működik és a vállalati érdekek a szocialista közérdek által integrált módon jelentkeznek. A vállalat közreműködik a társadalmi tervezés folyamatában is, és önállósága, a fogyasztókhoz, illetve a felhasználókhoz való viszonya is az össztársadalmi érdek által determinált. A vállalatok vezetése a népgazdasági érdek érvényre juttatását és a szocialista demokrácia érvényesülését is tükrözi.

Emellett *a gazdaság nagyon beruházásigényes és a társadalom egységes ellátását szolgáló részei* (villamosenergiatermelés, közlekedés stb.) – a szakágazatok egészére kiterjedő vagy ágazatközi, lazábban vagy szorosabban, területileg (országosan) vagy más módon – integrált komplexumokban (pl. energetikai) működnek és fejlődnek.

A nagyon beruházásigényes alapanyagiparban, továbbá a feldolgozó ipar egyik részében a szakágazatoknak a kisebb országokban nagyobb, a nagyobbakban kisebb részét (és esetleg néhány más szakágazatbeli vállalatot is) összpontosító nagyvállalatok működnek. (Ezek egy része nálunk annak idején részben túlzott centralizációval jött létre, és tevékenységük differenciálódásával újabb egységek alakulnak ki belőlük, de ennek ellenére általában nem szétdarabolni, hanem fokozatosan fejleszteni kell őket.)

E szektorokban az állam a vállalatok bevonásával dönt a nagy jelentőségű fejlesztésről, új ágak (pl. petrolkémia) létrehozásáról; illetve ellenőrzi az autonóm fejlesztési elhatározások nagy részének koordináltságát, hatékonyságát, s azt, hogy bennük a népgazdasági egyensúly és a felhasználók érdekei egyaránt érvényesüljenek. (Nálunk 85 nagyvállalat adja ipari termelésünknek mintegy a felét.) Az ágazati szervezetek,

nagyvállalatok és „bedolgozó", kooperációs partnereik között olyan tartós kapcsolatok épülnek ki, amelyek figyelembe veszik mind az állam szükséges mértékű központi irányítását, mind pedig az értéktörvényt és az öntevékenységet.

A feldolgozó ipar kevésbé beruházásigényes részében, valamint a mezőgazdaságban, a szerelő-javító (és hasonló) szolgáltatások területén, a kisiparban és a kiskereskedelemben a termelés kisebb egységekben folyik. Ezek az egyes KGST-országokban különböző mértékű, de a régebbinél és a gazdaság többi szektorában érvényesülőnél általában nagyobb vállalati önállósággal, gazdasági autonómiával rendelkeznek, amelynek konkrét foka a népgazdaság és az egyes vállalatok helyzetétől is függ. Magyarországon például főképp olyan gazdasági eszközökkel irányítják őket, hogy fogyasztóikkal és egymással igen közvetlen és rugalmas kapcsolatokat alakíthassanak ki, hogy ezekben a hosszú lejáratú szerződések mellett nagyobb szerepük legyen a rövid lejáratúaknak, s önállóan és aktívabban alkalmazkodhassanak a piachoz. E vállalatok saját vagy állami kezdeményezésre koordinációs szervezeteket alapíthatnak. Társadalmilag szükséges tevékenységük fejlesztésében az állam műszaki és gazdasági tanácsadással segítheti őket, s egy részükkel (pl. a mezőgazdasági szövetkezetekkel) hitel- és támogatási szerződési rendszert alakít ki. Az állam feladata azonban (e terület adó és bér szempontjából való integrálásán és a többi szektorral való kapcsolatának szabályozásán, valamint az általános fejlesztési politikába való beillesztésen túl) az indokolatlan haszonszerzést kizáró, az áruk jó minőségét és a fogyasztók befolyását előmozdító körülmények megteremtése is.

Helytelen lenne azt feltételezni, hogy nagyobb önállóságuk törvényszerűen megszünteti a vállalatok szocialista jellegét, a tervszerűséget, s az egyes népgazdaságok vagy az integráció egyedüli gazdasági törvényévé az értéktörvényt teszi.

Ellenkezőleg: a tervszerűség, az össztársadalmi szervezettség differenciált, lazább vagy szorosabb formáinak hatására az öntevékenység a szükséges mértékben koordinálttá, az értéktörvény működése hatékonyabbá, a rugalmas piacgazdálkodás hosszú távú stabil fejlesztéssel megalapozottá válik. Így elkerülhetők az indokolatlan bátortalanságok a kezdeményezésben, és fenntartható a gazdaság egyensúlya is.

A nemzeti gazdaságok a termelési és cserefolyamatok nemzetközibbé válása következtében is fejlődnek.

A nemzetközi kapcsolatok kiterjedésével a különböző szférájú, jellegű, szintű, szorosságú, mélységű nemzetközi érdek-, vonzási és összefüggési kapcsolatok irányának, intenzitásának változásával és a hatékonyság eredményei megoszlásának – ezzel párhuzamos – módosulásával átalakulnak a nemzetgazdaságok egyes termelési ágainak s így egészüknek működési feltételei, hatékonysági követelményei is. Ez hat az egyes országok egész termelésére, fejlesztésére, kapacitására, munkaerő- és az anyagellátottságára, vagyis gazdaságuk egész struktúrájára és mechanizmusára. Bár az önálló nemzeti gazdaságok (és nemzetközi fizetési mérlegük egyensúlyának követelménye) továbbra is fennmaradnak, egyes részeik azonban szükségszerűen integrálódnak, s ez visszahat az egész nemzeti gazdaságra.

Egyes termékek termelése csökken (esetleg meg is szűnik), ezzel a komplexitás csökken, és nő a koncentráció, a specializáció és a kooperáció, valamint a komplementaritás. Az egyes országok gazdasági színvonalának fokozatos kiegyenlítődésével régi együttműködési lehetőségek megszűnnek, újak keletkeznek. Ez annak következménye, hogy az együttműködő országokban – miközben egyes gyártási ágakban a termelést mérséklik vagy leállítják – a termelés, illetve a kivitel diverzifikáltsága (természetesen bizonyos súlypontokat képezve) hosszabb időszakot tekintve egészében növek-

szik. Jellemző pl. a kisebb tőkésországok kivitelének magas és általában növekvő diverzifikáltsága, amely a tőkés viszonyok jegyeit is jól tükrözi.

A tőkésországok kivitele diverzifikációjának és dekoncentrációjának növekedése 1962–1968 között

Ország	Az exporttételek száma*		A koncentráció Hirschmann-indexei**	
	1962	1968	1962	1968
Spanyolország	164	174	0,23	0,13
Portugália	165	173	0,16	0,12
Finnország	100	124	0,33	0,30
Svédország	164	175	0,16	0,14
Svájc	171	175	0,16	0,15
Dánia	173	176	0,14	0,11
Olaszország	177	178	0,11	0,11
Ausztria	171	169	0,11	0,08
Hollandia	181	175	0,09	0,07
Belgium	180	179	0,09	0,10
Japán	174	177	0,10	0,12
NSZK	177	178	0,11	0,11
Egyesült Államok	175	180	0,08	0,11

* A SITC háromjegyű árucsoportjai szerint számítva.
** A koncentráció annál nagyobb, minél kozelebb áll az index az 1-hez.

Részben az előbbiekből következően és velük párhuzamosan, az együttműködő országok gazdaságára visszahatva fejlődik *az integráció,* illetve az *új közös feladatok köre* is.

Így előtérbe kerül a struktúraátalakító területek (elektronikus, számítástechnikai, atomenergetikai berendezések, komplex mezőgazdasági géprendszerek, személygépkocsiipar stb.), a nyersanyagtermelés (pl. kőolajbányászat, petrolkémia, vaskohászat, cellulózgyártás) együttes fejlesztése, mi-

nőségileg magasabb színvonalú élelmezési munkamegosztás kialakítása, a tudományos kutatóerők ésszerű koncentrálása stb. Új feladat az is, hogy tulajdonképpen most kell jobban kibontakoztatni és az integráció egyik nagy erejű áramlatává változtatni a közvetlen együttműködést a mikroszférában (benne az iparianyag-együttműködésben is, pl. kohászati választékcsere), valamint a műszaki és tudományos együttműködést és vívmányainak nagyobb mértékű, térítéses cseréjét. Az eddiginél fokozottabban kell előrehaladnunk a közös gazdasági feladatok együttes, hatékony megoldásával a kiegyenlítődés és a régión kívüli kapcsolatok fejlesztése és koordinálása terén is. Az integráció kibontakozása során a politikai tényezők mellett megfelelő szerepet kapnak a gazdasági szempontok is. Egyre inkább azok a feladatok kerülnek előtérbe, amelyek a termelés hazai bővítési és hatékonyságnövelési lehetőségeinél kedvezőbb közös megoldásokat kínálnak, figyelembe véve az élénkülő régión kívüli kapcsolatokat. Nem csupán az ipari anyagok terén való nemzetközi együttműködési lehetőségek kihasználása, hanem a többi szféra integrációja együttesen eredményezheti a legjobb megoldásokat a nemzetközi ipari anyag és általános kapcsolatok struktúrájában.

Mivel *az integráció – benne az iparianyag-termelés – elsősorban termelési kapcsolatokban realizálódik,* mechanizmusát is úgy kell tökéletesíteni, hogy a – termelés, illetve tényezői tartós nemzetközi összekapcsolásából, a műszaki fejlődés közös meggyorsításából, a szélesebb piac által lehetővé tett nagyobb volumenű termelésből és választékcseréből adódó – hatékonyságot növelje tervszerűen. Ennek céljából mindenekelőtt a még eléggé szűksávú terv- és külkereskedelmi egyeztetést kell fokozatosan és minél nagyobb mértékben a (két- és sokoldalú együttműködés elmélyítésének szervezetten utat nyitó) nemzeti és a közös érdekeket együttesen harmo-

nizáló rugalmas irányítási-tervezési rendszer segítségével fejleszteni.

Az integrációban és mechanizmusban – különösen annak kezdeti, az országhatárokat már kinőtt modern termelőerők harmonikus nemzetközi újjárendezésének, illetve létrehozásának szakaszában – az állami központi gazdasági szervező és szabályozó szerepe szükségképpen nagyobb, mint a belgazdaságban. Az egyes országok közötti (az egyes termékek eltérő fontosságából, az egyes ágazatok különböző fejlettségi szintjéből, a nemzeti gazdaságpolitikák különbségeiből, a hitelnyújtási képességek eltérő fokából eredő) eltéréseket egyeztetni, a kölcsönös érdekeken nyugvó dinamikus fejlődést érvényre juttatni, a KGST-országok nemzetgazdaságai és ezek sejtjei közötti gazdasági kapcsolatokat, valamint áramlatokat szelektíven és fokozatosan kifejleszteni, összehangolni, s az őket szétválasztó korlátokat csökkenteni általában is csak az állami irányítással lehet, de különösen vonatkozik ez az iparianyag-termelés területére.

A termelési és műszaki együttműködés azonban nem lehet hatékony *az elosztás, a forgalom, a fogyasztás folyamataival való egység* (tehát az együttes érdekek, a közös hatékonyság érvényesítésére orientált objektív értékkategóriák, áru-, pénz- és piacmechanizmus érvényesülése, a termelők és a felhasználók stabil, de egyben rugalmas kapcsolata) nélkül. Nélkülük a nemzetgazdaságok nemzetközi összekapcsolódása – fejlődésükre kiható – tervszerűségének és arányosságának kategóriája azért is tartalmatlanná válnék, mivel ezek az áruknak és szolgáltatásoknak nemcsak mint használati értékeknek a cseréjét szabályozzák, hanem – a cserében főleg értékformát öltő s éppen ezáltal realizálódó – munkaráfordítási arányaikat is. Az értékkategóriákat tehát éppen az integrációs döntések jobb gazdasági megalapozására és megvalósítására kell fokozottabban és rugalmasabban felhasználnunk

mind a gazdasági struktúrát meghatározó területeken (benne az iparianyag-termelés jó részében), mind pedig a – szabályozott önállóságuk és érdekeltségük alapján működő – gazdasági egységek mikroszférájában. A nemzeti termelőknek a jelenleginél nagyobb mértékben kell figyelembe venniük a nemzetközi fogyasztók, a felhasználók érdekeit, s javítaniuk az áruellátást, a készletgazdálkodást, fejleszteniük a piackutatást, az áruforgalom piaci mechanizmusát, értékesítési szervezeteik kapcsolatát, illetve a külkereskedelmi tevékenységet, s szervezeti formáit, ár-, valuta- és hitelmechanizmusát.

A makro- és mikroszintű nemzetközi akciók nemcsak műszakilag, hanem gazdaságilag is tökéletesebb megoldásokat (kölcsönösen előnyös árakat, a felek jogait és kötelezettségeik teljesítését jobban biztosító szerződéseket) követelnek meg. Ebben az értelemben a jelenleginél reálisabb, tökéletesebb nemzetközi piac-, áru- és pénzrendszer az integráció organikus és általános eleme, és az iparianyag-együttműködés közgazdasági megalapozásának feltétele. A tervszerű szabályozás alapján a felülről és alulról indított folyamatok az integráció összefüggő áramlatává ötvöződnek.

A MECHANIZMUS FEJLESZTÉSÉNEK IRÁNYAI, TEKINTETTEL A NYERSANYAG-EGYÜTTMŰKÖDÉSRE

A különböző gazdasági erejű országok között szocialista jellegű külgazdasági együttműködés épült ki. Ennek mechanizmusában a KGST-államok a belföldinél is nagyobb, direkt módon szervező szerepet játszottak. Tevékenységük következtében a – saját gazdasági szerkezetükben változtatásokat végrehajtó – partnerek gazdasági kapcsolatai (elsősorban a Szovjetunió nyersanyag-szállításainak és iparcikk

vásárlásainak hatására) stabilak, egyszersmind dinamikusak voltak, külkereskedelmi forgalmuk viszonylag gyorsan növekedett, struktúrájuk nagy mértékben fejlődött.

Általában az áruk (köztük a ipari anyagok) külforgalmát – annak nagyságát és összetételét – főleg a kétoldalú állami döntések (tervkoordinációk), valamint az áruk kötelező szállításáról, illetve átvételéről szóló részletes külkereskedelmi (fix és globális) kontingensek határozták meg. A vállalt kötelezettségeket tervlebontás és különféle keretek segítségével teljesítették. A termelés, a felhasználás és a külkereskedelem elkülönült egymástól, az állam külkereskedelmi monopóliuma – részben túlzottan is – centralizált volt. Hitelt egymásnak – jórészt helyzetükből következően – szűkreszabottan és rendszerint kormányszinten, bilaterálisan nyújtottak. A tagországok tudományos és műszaki ismereteiket ingyenesen bocsátották egymás rendelkezésére. Nemzetközi tulajdonjogú közös vállalatokat a nyersanyag-termelésben nemigen hoztak létre. A Szovjetunión kívüli KGST-országokban kialakult a feldolgozó ipari vállalatok egy sajátos formája: nemzeti tulajdonban vannak, de termelésük túlnyomó részét egy vagy néhány KGST-országba exportálják. Az exportőrök és importőrök közötti közvetlen kapcsolatok korlátozottak voltak.

A KGST-országok áruik (s így nyersanyagaik) értékoldalának kisebb jelentőséget tulajdonítottak, egymás közti fizetési mérlegeik egyensúlyára azonban törekedtek. A régió forgalmában a belső áraktól elszakítva egy világpiaci bázisú fix árrendszert, továbbá egy – ezen és egy meghatározott, állandó aránytartalmon alapuló – közös értékmérő és elszámolási eszközt: a transzferábilis rubelt hozták létre. Ezzel mérték és osztották el egymás között gazdasági összekapcsolódásuk hatásának egy részét. E rendszerben elsősorban a forgalom általános növekedése, az anyagellátás biztosítása

és a strukturális hatások voltak döntőek, továbbá fontosak a nagy termékcsoportok árarányai, az egyes áruk árainak realitása pedig kevésbé jelentősek.

Az előnyök és a hátrányok nagyobb részben állami szinten – de itt sem tiszta, reális formában – csapódtak le. A külkereskedelem a nemzeti jövedelemben egy-egy országban látszólag negatív szerepet is játszott, mivel az exporttámogatás nagyobb volt, mint az importár-lefölözés. A nem reális belső devizaszorzók miatt is szükséges nagy exportszubvenciót, főleg a kezdeti időszakban, a vállalatok automatikusan megkapták, de később törekedtek csökkentésére.

A nemzeti és a nemzetközi irányítási rendszerek és a gazdaságok nemcsak összekapcsolódtak, hanem el is szigetelődtek egymástól. Így az egyes országokban jelentkező feszültségek nem terjedhettek automatikusan tovább. Ennek és más körülményeknek a hatására autarkiás törekvések is kialakultak. Az egyes népgazdaságok különböző területeire kiterjedően különféle formákban, kisebb vagy nagyobb mértékben nemcsak szükséges, hanem indokolatlan protekcionizmus is érvényesült direktív módon. Ez – különösen a közvetlen kapcsolatokra – szintén negatívan hatott, bár a vállalatok és a felhasználók az importált termékek árától, a devizakeret-gazdálkodástól, a piacismereteiktől stb. függően bizonyos hatást gyakoroltak a külgazdasági kapcsolatokra.

E mechanizmusok pozitív hatást gyakoroltak a szocialista nemzetközi munkamegosztás kialakítására, hiányosságaik azonban már kezdettől fékezték fejlődését.

A továbbiakban a nemzetközi és nemzeti mechanizmusok harmonizálására, a pozitív elemek tökéletesítésére, illetve a negatív hatásuk kiiktatására és új elemek beiktatására van szükség.

Először a reálisabb célokat kitűző és a hatékonyságot job-

ban érvényre juttató, a partnerek és a közösség érdekeit egyaránt inkább figyelembe vevő nemzeti-állami, népgazdasági, pénzügyi, kereskedelmi, ágazati és vállalati tervezésre van szükség. Továbbá szükséges az is, hogy kialakuljon és folyamatosan funkcionáljon az egyes népgazdaságok, illetékes szerveik és vállalataik között – a közös érdekű kérdésekben – a többszintű, de központilag irányított tervezési folyamatok valamennyi ismétlődő és önkorrigáló fázisának (programkészítés, a gazdaságpolitika kidolgozása, alternatív és végleges tervkészítés, tervmegvalósítás, gazdasági mechanizmus kialakítása és továbbfejlesztése) és az operatív irányításnak a tartalmi és időbeni nemzetközi koordinációja és szinkronizációja. Kell továbbá a megfelelő információáramlás, illetve a mindehhez szükséges szervezetek és szabályok. Különösen fontos ez a nyersanyagtermelésben, ahol a kapcsolatok kiépítése hosszabb időt vesz igénybe.

A gazdaságpolitikai konzultációk és tervkoordinációk segítségével kell önkéntesen az autarkiát megszüntetni, az indokolatlan protekcionizmust, a perspektivikusan gazdaságtalan gyártást (benne nyersanyag-termelést) felszámolni, s a tagországok külgazdasági politikájában az export-expanzív és antiimport irányzatokat egyeztetni. A konzultáció és koordináció az egymás közötti kapcsolatok fő irányainak, szerkezetének és dinamikájának szabályozására vonatkozik. Különösen fontos az állami fejlesztési döntések által közvetlenül érintett, alapvető ágazatok és komplexumok, az iparianyag-termelés összehangolt fejlesztése, egyeztetett vagy közös fejlesztéspolitika kialakítása (beleértve a szakosítás és kooperáció legfontosabb folyamatait is). Itt az egyik legalapvetőbb mozzanat az integráció célrendszerének konkrétabb – két, több és sokoldalú – kimunkálása.

Ezt elősegíti a gazdaságpolitikai konzultációk rendszere, amely az együttműködés legfőbb kérdéseinek körvonalazásá-

val megalapozza a tervkoordinációt, a nagy horderejű fejlesztésben való konkrétabb együttműködést és a mikroszintű együttműködés szabályozott elősegítése érdekében a gazdasági irányítási rendszerek összehangolását.

Az információ, a konzultáció, a harmonizáció és a koordináció mozzanatait célszerű tartalmilag körülhatárolni, és szervesen összekapcsolni. Nem a döntések után, hanem azt megelőzően és folyamatosan kell ezeket megvalósítani – a jelenlegi ötéves időszakon túlmenő időhorizontban is – különösen a nyersanyagtermelésben. Ennek kapcsán az együttműködés strukturális arculatát meghatározó és konkrét területekre (pl. nyersanyagszállításokra) vonatkozó – hosszabb vagy rövidebb időszakot felölelő – egyezményeket hozhatnak létre az együttműködő felek, s közös szakértő szerveket, intézményeket, bankokat szervezhetnek. Megegyezhetnek pl. abban is, hogy közös érdekű kérdésekben a döntés előtt a felek kötelezően kölcsönösen tájékoztatják egymást és konzultálnak. A műszaki-gazdasági fejlődés szempontjából különösen fontos területeken (pl. a petrolkémiában) a különböző államok és ágazati szerveik, nagyvállalataik, a fejlesztésben az együttműködés szorosabb formáit pl. együttes tervezést hozhatnak létre. Célszerű együttesen körülhatárolni, hogy mely kérdések tartoznak az állami jogképesség, melyek megosztva az állami jóváhagyási és az ágazati-vállalati hatáskörbe, és melyek azok a területek, amelyekre közvetlenül csak az integrációban részt vevő vállalatok felelőssége terjed ki. Nemzetközi intézményeknél meg kell határozni, hogy azok közül melyek működjenek államközi alapon, melyek vállalatszerűen, s hogy funkcionálásukat milyen – az együttműködés céljának megfelelő és a működés színhelye országának jogrendszerével összhangban álló – jogszabályok irányítsák. A nemzetközi intézmények munkájában együttesen kell elérni, hogy a tulajdonosok beleszólása valamennyi

lényeges kérdésben érvényesüljön, ugyanakkor az operatív vezetés folyamatos legyen.

Emellett az országoknak a kétoldalú egyeztetés mellett sokoldalúan is ki kell szélesíteniük azt a sávot, amelyben az integráció lehetőségeit keresik. Jelenleg ugyanis majdnem kizárólag az évenként és kétoldalúan kiegyenlített fizetési mérlegek és a bilateriális külkereskedelem keretein belül mennek végbe elég jelentős – közvetett és közvetlen sokoldalú*, egyenként kétoldalúan nem kiegyenlített, a nyersanyagokat is érintő – árumozgások, amelyek azonban még korántsem eléggé kiterjedtek és optimálisak.

A hosszú távú makrostrukturális átalakításban – benne a nyersanyagtermelésnek – a nemzetközi tervkoordináció által kiemelt területein is az értékkategóriák fokozott érvényesítése szükségszerű. Ezek azonban alapvetően nem piacjellegűen érvényesülnek. Itt az árak stabilabb jellege és a hosszabb lejáratú szerződések a „piac" sajátos mechanizmusa, az integrációs folyamat közös érdekű megvalósításának eszköze és közege.

Az irányító szerveken kívül a vállalatoknak és nemzetközi kapcsolataiknak nagy szerepük van az egyes jelentős, konkrét állami érdekű megállapodások kialakításában, megvalósításában. A kötelező jellegű államközi tervkoordinációs és külkereskedelmi megállapodásokat vállalatok készítik elő, szerepük van azonban a szerződéskötésekben, amelyekben

* 1968-ban Olaszország, Franciaország, az Egyesült Államok és a Német Szövetségi Köztársaság külkereskedelmének csak 8–13, Dániáénak és Ausztriáénak 16–20 %-a valósult meg kétoldalú áruszállításokkal ki nem egyenlített alapon. A multilateralitásban több tényező játszott szerepet: így a szolgáltatások nagysága, a kiterjedt hitelkapcsolatok, a multinacionális tőke- és profitmozgások. Ez – a vonzási erők differenciált erejű hatását – részben kiegyenlítő elem is egyes gyengébb kis országokban, amelyek az erősebb nagyoktól több árut vásárolnak, mint amennyit nekik eladni tudnak.

véglegesen megállapítják a volument, a minőséget, a szállítási feltételeket és – fokozatosan szigorúbban – az anyagi felelősséget.

Az integrációnak fontos eleme, hogy a nemzetközi együttműködés a gazdasági életnek abban a szférájában is kibontakozzék, ahol a vállalati autonómia mozgástere nagyobb, a rövidtávú mikrostrukturális mozgások rugalmasabb érték- és piacmechanizmusának szerepe aktívabb, továbbá amikor a meglevő nyersanyagtermelő vállalatok pótlólagos együttműködési lehetőségeinek kihasználásáról van szó. A vállalati önálló, de szabályozott kapcsolatok töltik meg tartalommal, bővítik és modifikálják a tervkoordinációk és külkereskedelmi megállapodások keretdöntéseit is. Mindez a résztvevők közötti közvetlen kapcsolatok különböző szorosságú formáinak kialakítását teszi szükségessé.

A nemzetközi együttműködésben szükségképpen nemcsak csúcsszintű, állami kapcsolatoknak, hanem az irányító szervek, a vállalatok közötti kapcsolatoknak is ki kell alakulniuk. Ezek mozgásformái sajátos alakot öltenek a nyersanyagtermelést is érintő fejlesztési programok összefonódásaiban, a nagyvállalatok kapcsolataiban, továbbá a stabilabb termelési együttműködés és koprodukció gazdasági kötelékeiben, a közös érdekeltség előnyöket megosztó, időleges hátrányokat kompenzáló, a fejlődést és a beruházásokat serkentő specifikus nemzetközi mechanizmusaiban.

Mások a vállalatok nemzetközi közvetlen kapcsolatainak formái azokon a területeken, ahol a nemzetközi együttműködést elsősorban egyeztetett szabályozással kívánják elősegíteni. A közvetlen kapcsolatok és belőlük termelési együttműködés kialakulása általában – és a működő nyersanyagtermelő vállalatok között – a legkönnyebben akkor megy végbe, amikor – a nemzeti mechanizmus megfelelő formáinak segítségével – a vállalatoknak ez érdekévé válik és kezde-

ményezik, ugyanakkor népgazdaságilag indokoltnak tűnik, és „csupán" a külkereskedelem nemzetközi mechanizmusának merevsége gátolja.

Ezért egyeztetetten – meghatározott termékekben fokozatosan növekvő mértékben – két- és sokoldalúan rugalmasabb forgalmi lehetőséget kell nyitni egymás előtt. (A külkereskedelemben a kontingens nélküli forgalom és részben az értékkontingensek segítségével.) Egyeztetetten kell szabályozni a partnerország piacain való megjelenés módjait, elősegíteni a piaci információt, biztosítani a felhasználók bizonyos mértékű választási lehetőségét a hazai és az importtermék között. A piaci tevékenységet és a közvetlen kapcsolatokat elősegíti a termelő exportőr vállalat anyagi érdekeltsége, a termelés és a külkereskedelem összekapcsolása és bizonyos fokú önállósága az értékesítés irányának megválasztásában. El kell továbbá végezni a szabványosítás, a tipizálás és a minőségi előírások koordinálását is. A szabályozás egyeztetett szelektivitását az indokolja, hogy a nemzeti vállalatok eltérő nagyságúak, különböző erejűek, technikájúak, és a gyengébb félnek esetleg nincsenek meg az alkalmazkodáshoz szükséges gazdasági eszközei.

Az integrációban részt vevők állami szinten egyeztethetik a termelési együttműködésre vonatkozó vállalati kezdeményezések szabályozási-elbírálási rendjét. Megállapodhatnak, hogy mit kötnek állami engedélyhez, miképpen biztosítják a gyors és pozitív elbírálást. Megállapodhatnak továbbá abban, hogy melyek azok a területek, ahol egyes országokban a termelési egységek irányítása közvetlenül magasabb szinten történik, de tárgyalni fognak más országok alacsonyabb szintű egységeivel; vagy fordítva, meghatározhatják azokat a területeket, ahol a vállalati önállóság nagyobb, a termelés decentralizáltabb, s az állami szervek közreműködése biztosítja, hogy más országokkal tárgyalóképesek

legyenek. Erre szükség van azért is, mert az egyes országokban az állam közvetlen irányító szerepének mértéke eltérő, és az irányítás lépcsőfokainak száma is különböző. Célszerű, ha a felek egyeztetetten és szabályozottan lehetőséget adnak – a termelési együttműködés elősegítése céljából a vállalatok lazább vagy szorosabb együttműködési formáinak létrehozására. Egyeztetett intézkedések tehetők a termelési együttműködést országokon belül gátló okok kiküszöbölésére. Így az államok egyeztetik a termelésben és a külkereskedelmi értékesítésben rugalmasan érvényesülő külgazdasági monopólium tartalmát és formáit.

Az integráció valamennyi területén fel kell mérni a *hatékonyságot*. Az integráció nemzeti és közös hatékonysága elméletileg nem kellően tisztázott. Ez egyik oka annak, hogy a nemzetközi munkamegosztás főképp a műszaki-gazdasági szempontból átlátható területeken (pl. kőolajimport, számítástechnika) fejlődik. Ez a helyzet azzal a veszéllyel jár, hogy az integráció lehetőségeit nem kellően tárjuk fel. Nem megfelelő tudásunk, a vélt és a valóságos nemzeti érdek összekeveredése, a nemzeti közvetlen és a távlati közös érdek közötti nem antagonisztikus ellentmondások nem kellő feltárása és feloldása az integráció fejlesztésének még ma is egyik fő gátja. A hatékonyság felmérése – különösen az együttműködést meghatározó és a nyersanyagtermelés nagy részét érintő kérdésekben – az ágazati kapcsolatok mérlegének, a reálköltségeknek és a népgazdasági erőforrás-analízisnek a segítségével történhet. Az áraknak és egyéb közgazdasági kategóriáknak azonban a hatékonyság felmérésében és megvalósításában az integráció önállóbb vállalati szférájában is nagy szerepük van.

Emellett megfelelő külső árbázis szükséges az önálló nemzeti vagy az együttes munkát tartalmazó áruk (köztük a nyersanyagok) számára. A tartós csere feltétele, hogy a termelés

társadalmi költségeit a partnerek az árakban elismerjék, és hogy az árak megállapításánál érvényesüljön az integráció kölcsönös előnyeinek elve. A regionális jellegű árak azt jelentik, hogy az egyes exportőrök költségeit a partnerek nem ismerik el automatikusan, hanem a világpiaci árakat is figyelembe veszik, mivel a régión kívüli export és import a cserének esetenként egyik reális alternatívája. Ugyanakkor az exportőr országok költségei egyrészt közelednek a világpiaci árakhoz és arányaikhoz, másrészt a partnerek meghatározott időben, módon és körben elismerhetik a termelők világpiaci áraktól eltérő ráfordításait és azok arányait is. Az ilyen ösztönzés különböző formában (pl. preferenciák alkalmazásával) történhet, lehet tartós vagy ideiglenes.

Az áraknak és arányaiknak nemcsak összességükben kedvezőeknek, hanem termékenként is reálisabbaknak kell lenniük, mivel a túl magas vagy alacsony külső ár az együttműködést meghiúsíthatja. A tartósabb együttműködési akciók (nyersanyagszállítások, kooperációk) stabil árakat követelnek. Ezeket – a ráfordításcsökkentés ösztönzése céljából – együttes megállapodással, differenciáltan aktualizálni kell. Az együttműködés autonómabb szférájában rugalmasabb árakra van szükség, de az árak indokolatlan ingadozása az együttműködő feleket itt is zavarhatja.

Az integráció nem zárja ki a nemzeti, belső árképzés sajátosságainak fennmaradását. Szükséges viszont, hogy a belső termelői és nagykereskedelmi árak – a külkereskedelmi árak is ilyenek – általában (s így a nyersanyagtermelésben is) objektívebbekké váljanak, tükrözzék és szabályozzák a nemzeti ráfordításokat. Jelenleg is – amikor még az országokban a belső árak nem teljes mértékben tükrözik a ráfordításokat – a partnerek egyre jobban mérlegelik a belső és a külső árak viszonyát. A reális árak, devizaszorzók és a különböző pénzügyi eszközök segítségével célszerű egyeztetetten lehetővé

tenni, hogy a nemzeti ráfordítások a külső árakban, azok pedig a másik ország piacain és áraiban megjelenhessenek (az export és az import de facto vagy potenciális bővülésével arányosan és markánsan, az egyeztetett együttműködési politikának megfelelően). A hazai termelés védelmének eszközeit, mértékét – figyelembe véve az országok helyzetét és a kiegyenlítődés szükségességét – egyeztetetten, szelektíven, kölcsönösen és fokozatosan csökkenthetik, a külső és belső árakat egyre nagyobb mértékben (az import és az export vonalán egyaránt) összeköthetik. A külső árváltozás hatására megváltozhat a belső árszint és módosulhat az áramlási kapcsolatok iránya is. Így a különböző országok belső árai összehasonlíthatókká, az árucserére, a kooperációkra, beruházási együttműködésekre, valamint a nemzetközi vállalatokra vonatkozó hatékonysági számítások és elszámolások pedig egyszerűbbekké válnak. Ezek céljára először különböző koefficienseket, később pedig általában – és elsősorban a nem céljellegű, nem közvetlenül összekapcsolt integrációs akciópárok esetén – mindinkább egységes árszorzót, majd valutaárfolyamot (a zárt konstrukciókban – pl. kooperációkban – pedig ezenkívül a támogatás egyeztetett mértékeit és módszereit) alkalmazhatunk.

Az integráció – nyersanyag-együttműködést is érintő – nemzetközi pénzügyi rendszerének kialakítása során elvileg abból kell kiindulnunk, hogy a monetáris politika nemzetközi formái (valutaárfolyamok, hitelek stb.) a reális gazdasági összekapcsolódások aktív kifejezői. A szocialista országok közötti áruáramlatok alapvetően nem spontán jellegűek, s nem jelentik erősebb és gyengébb erejű felek közötti harc „szabad" játékát. E kapcsolatok nem inflációs folyamatok többé-kevésbé ösztönös egymásrahatásai, és bennük nem érvényesül egy dominációs külgazdasági kapcsolatokat folytató ország pénzének – kiváltságos nemzeti valutájának –

nemzetközi pénzként való funkcionálása. Hiányzik e kapcsolatokból a monopolista és spekulációs nemzetközi tőkevándorlás is, és nem a (külkapcsolatok fejlődéséhez, az időleges aktívumok és passzívumok áthidalásához szükséges) nemzetközi pénzügyi szolidaritás nagymértékű és egyoldalú eladósodásra és ennek más országokban való tőkebefektetéskénti felhasználásáról van szó. A szocialista nemzetközi együttműködésben az erők (államok, vállalatok) egyensúlyának, harmonizált mozgásának és integrációjának kollektív, szervezett, rugalmas megteremtéséről, a reálfolyamatok pénzügyi eszközökkel való elmélyítéséről és szabályozásáról kell gondoskodni.

A közelebbi jövőben a legfontosabb pénzügyi feladat a tervkoordinációk és a közvetlen kapcsolatok, továbbá bizonyos mértékű eszközmozgás elősegítése.

Ehhez az szükséges, hogy a közös valuta jobban töltse be értékmérő, forgalmi- és fizetésieszköz-funkcióját.

Az értékmérő-funkció fejlesztése a külső és a belső árrendszer előzőekben vázolt tökéletesítését kívánja. Nem akadálya az értékmérésnek az, hogy a régió egyes exportőrjeinek árai egymástól reális mértékben eltérnek. Ez a forgalom helyes irányú kialakítását segíti elő.

A forgalmieszköz-funkció fejlesztését és a transzferábilis rubel sokoldalú átutalhatóságát a növekvő árualapok és a felülről és alulról kibontakozó bi- és multilaterális integrációs folyamatok biztosítják. A régión belüli multilaterális forgalmieszköz-funkció kifejlesztésében a szaldók egy részének arannyal vagy külső konvertibilis valutákkal való törlesztése fontos, de elsősorban kiegészítő szerepet játszhat. Az ilyen kiegyenlítés a fizetésieszköz-funkció korlátozását is jelenti. Ez a kiegyenlítés kis mértékben nem elégséges, nagy mértékben nem szükséges, mivel az az ország, amely arannyal is tud fizetni, minden bizonnyal tud áruval vagy szolgáltatá-

sokkal, saját vagy kollektív szocialista valutával is. A régión kívüli átutalhatóságot elősegítheti pl. harmadik országok bevonása a transzferábilis rubel-elszámolásokba.

A KGST-országok egymással általában készfizetés ellenében külkereskednek, csupán a Szovjetunió exportál komplett berendezéseket hosszú lejáratú hitelben. Az egyes országokban a vállalatok általában nem nyújthatnak egymásnak hitelt, így a hitelnyújtás nemzetközileg is állami eszközökből történik. Kereskedelmi hitel esetén a felvét állami szintű, fejlesztési hiteleket pedig szintén az államok vagy állami jóváhagyással egyes vállalataik vehetnek fel. A fizetésieszköz-funkció fejlesztése részben magukból a forgalom szükségleteiből adódik. A két- és a sokoldalúan növekvő áruforgalom zökkenőmentes lebonyolítása, a szállítási ütemkülönbségek áthidalása szabályozott, de többé-kevésbé automatikus, sokoldalú, rövid- és középlejáratú kereskedelmi hitelezést kíván. A Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank ilyen jellegű hitelei elérik a forgalom 2%-át. A rugalmasabb külkereskedelem azt követeli, hogy az országok ne törekedjenek bilaterálisan, évenként szigorúan kiegyensúlyozott fizetésimérleg-egyensúlyra. A multilateralitás kiszélesítése érdekében kollektív szolidaritással, a kölcsönös érdekeket és lehetőségeket mérlegelő, sokoldalú kereskedelmihitel-rendszer kiépítése célszerű. A közös érdekű, optimális fejlesztések (anyag és élelmezési egyezmények, szakosítások, integrációs körön kívüli közös fellépések) korlátai megszüntetéséhez esetenként közép-, illetve hosszú lejáratú hitelezésre lehet szükség, és a kölcsönösen összekapcsolt országok egyikében jelentkező időleges egyensúlyzavar is hitelszolidaritást követelhet.

A fejlesztési hitelek folyósításának sokoldalú intézménye a Nemzetközi Beruházási Bank, amely a fejlesztések hatékonyságát is elemzi az általa finanszírozott területeken. A

bank alapjainak létrehozásában az egyes országok a külkereskedelmi áruforgalomból való részesedésük arányában vesznek részt. Az alaptőke eléri a KGST-országok éves exportjának mintegy 4%-át. Ennek 30%-a konvertibilis valuta. Erre azért is szükség van, mert a közös érdekű fejlesztések megvalósításához a tőkésországokból is kell gépeket importálni. A bank közös alapot hozhat létre – az egyes országok érdekeltsége alapján – a fejlődő országoknak nyújtandó együttes segítség céljából. Régión kívüli erőforrások bevonása útján – a belső eszközmozgás elősegítéséért – célszerű kiterjeszteni a Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank fináncjellegű és a Nemzetközi Beruházási Bank hosszabb lejáratú, szabaddeviza-műveleteit. A külső erőforrások bevonásával figyelembe kell venni, hogy szabaddeviza-hitelműveleteket az egyes országok is folytatnak. Az aktívabb és szélesebb körű hitelrendszer megfelelő kamatszinteket követel. (Ez jelenleg a rövidlejáratú hiteleknél 2–3, a fejlesztési hiteleknél 4–6%).

A közös valuta „jó pénz" mivoltát, stabilitását és funkcióinak fejlesztését a KGST-országokban a külkereskedelmi árualapok növekedése, az együttesen kialakított árrendszer stabilitása, a külkereskedelmi és fejlesztési hitelmozgások nemzetközi szabályozásának kollektív eszközei biztosítják.

E feladatok megoldása esetén sem jelenik meg a transzferábilis rubel bankjegy vagy csekk formájában, pénzáruként, és nincs közvetlen kapcsolatban a régión belüli és kívüli valutákkal. Csak a régión belüli zárt ciklusban működik, ezen belül szabályozottan átutalható, de más valutára – a szaldó egy részén kívül – nem váltható át (nem konvertábilis) sem régión belül, sem azon kívül.

A közös valuta segítségével a régióban tulajdonképpen nemzeti munkákat cserélnek el egymással. E csere elszámolásában – a heterogén nemzeti árrendszerek következtében –

a nemzeti pénznemek közvetetten, annyiban jelennek meg, hogy a közösvaluta-követelések adott ország sajátosan képzett belső áruinak meghatározott volumenére vonatkoznak. Így a nemzeti valuták közvetlen megjelenését a nemzeti intenciók alapján végbemenő forgalmi és hitelfolyamatokban a közös valuta mintegy „pótolja". (A nemzeti valuták közvetlenül csak az egyes országok belső elszámolásaiban és az utasforgalomban szerepelnek. Ez utóbbi pénzmozgások egyenlegei – koefficiensek segítségével – a közös valutában bonyolított külkereskedelmi elszámolásokra átvihetők.) A nemzeti valutáknak a régión belüli külkereskedelmi és nemzetközi fizetési forgalomban, később pedig az azon kívüli körben történő közvetlen megjelenését az előzőekben vázolt lépések (stabil és reális belső árrendszer és valutaárfolyam) készítik elő. Ezek megvalósításához szükség van az egyes országok nemzetközi versenyképességének fokozására, nemzetközi gazdasági és hitelkapcsolatainak komplex tökéletesítésére és a kollektív valuta továbbfejlesztésére, valamint az országok nemzetközi pénzügyi politikájának koordinációjára, annak biztosítására, hogy ne alakuljanak ki strukturálisan adós és hitelező országok. A tökéletesedő közös valuta funkcióban egyrészt a nemzeti pénzértékek közvetett forgalmi- és fizetésieszköz-mozgásának fejlődése, másrészt a közös valuta tulajdonképpeni feladata, a stabil, de a valuták árfolyamváltozásait figyelembe vevő nemzetközi ármérce, fizetési- és forgalmieszköz funkciója bontakozik ki. A nemzeti valuták régión belüli majd kívüli átutalhatósága és átválthatósága az egyes országok szuverén joga, azonban célszerű lesz azt a KGST-ben megvitatva, bizonyos fokig differenciáltan, de együttesen koordinálva, fokozatosan bevezetni. Előbb a fokozatosan kialakuló egységes belső árszorzókat és a kiegészítésükre szolgáló eszközöket, később

a valutaárfolyamokat, továbbá a világ reorganizálódó monetáris rendszerével való viszonyukat indokolt majd egyeztetni.

A KGST-országok valamennyien tervgazdálkodást folytatnak, de a gazdaságirányítási rendszer egyes vonatkozásaiban vannak köztük eltérések is. A nemzetközi együttműködés azonban sikeresen fejlődhet, közöttük pl. járműprogram, timföld-alumínium egyezmény stb., ha a gazdasági érdekek affinitása ehhez eléggé erős. Biztosítani kell azonban – a termelőerők állapotától függően – az országok eltérő irányítási rendszereinek az integrációképességet célzó fejlesztését. Ez akkor érhető el, ha az irányítási rendszerek a maguk eszközeivel lehetővé teszik a hazai fejlesztési lehetőségek és az integrációs import, export és kooperációs alternatívák reális jelentkezését, összevetését és elbírálását, a saját rendszerből fakadó együttműködési impulzusok kisugárzását, illetve a partnerek javaslataira a megfelelő reagálást, a közös integrációs program kidolgozását és megvalósítását, az exportképesség megnövelését és az import fogadását. Emellett az integrációra orientált irányítási rendszer bizonyos preferenciát tartalmaz, amelyet az adott ország – a különböző lehetséges nemzeti partnerek közül – integrációs partnereinek nyújt.

A belső irányítási rendszer elemeit az integráció céljából harmonizálni, közelíteni kell, és össze is kell azokat illeszteni, hogy az integráció és a nyersanyag-együttműködés kibontakozhassék. Biztosítani kell hosszú távú export- és importkötelezettségek vállalását, a közvetlen kapcsolatok kibontakoztatásának feltételeit, a nemzetközi szervek működését. Mindez a partnerektől egymáshoz való aktív alkalmazkodást követel.

A KGST-KAPCSOLATOK MECHANIZMUSA MAGYARORSZÁGON ÉS TOVÁBBFEJLESZTÉSE, TEKINTETTEL AZ IPARIANYAG-EGYÜTTMŰKÖDÉSRE

A magyar népgazdaság – s ezen belül a külgazdasági kapcsolatok – szabályozásának egységes rendszere differenciált elemekből épül fel. Az összforgalmon belül bizonyos fokig szükségképpen elkülönül a KGST-reláció. E kapcsolatok – és bennük a nyersanyagtermelés és -forgalom – alapvető irányait nálunk is a tervek és a fejlesztési programok kidolgozása során párt és állami szervek határozzák meg, és a megállapodásokat a KGST-országokkal a tervkoordinációkban, külkereskedelmi szerződésekben, vagy külön állami szintű megállapodásokban rögzítik. Magyarországon is a népgazdasági jelentőségű szakosításokra és kooperációkra, eszközmozgásokra vonatkozó megállapodásokat az állami szervek hagyják jóvá vagy kezdeményezik. A középtávú terv, a hosszabb távú koncepciókat figyelembe véve szabályozza a külkereskedelmi egészének áru- és relációs-struktúráját. A központi szabályozás e kérdésekben sem kerülheti meg – különösen a nagyobb – vállalatokat és felhasználókat, ezért gondoskodik bevonásukról. A külgazdaságra vonatkozó állami döntések legfontosabb kritériuma az, hogy e kapcsolatok a magyar népgazdaság és a partnerek kívánt fejlődését elősegítsék. Ez a KGST-kapcsolatokban általában az integrált hatékonysággal elérhető társadalmi munkamegtakarításokat jelenti. Ezek az ágazaton belüli export-import esetén a reálnyereségben, az ágazatközi cserében ezenkívül a felhasznált eszközökre és létszámra jutó költségcsökkenésben vagy a termelési érték dinamizmusában, továbbá az import

hazai felhasználásából adódó kedvező hatásokban és a rendelkezésünkre álló technikai ismeretek gyarapodásában realizálódnak.

A magyar népgazdaság feszültségei és az egyensúly biztosítása szükségessé teszik az export- és az importengedélyezésnek, egyes termékeknek pedig a kontingentálás rendszerét. A szocialista gépimport engedélyezése állami döntés vagy bankhitel-jóváhagyás után automatikusan biztosított, és esetenként hitel és egyéb preferenciákat is alkalmazunk.

A külgazdaság szabályozásának továbbfejlesztéséhez – belső gazdasági erőforrásaink általános növelésén és belső mechanizmusunk általános fejlesztésén kívül és azzal párhuzamosan – szükség van:

– külgazdasági (köztük nyersanyag-) kapcsolataink jobban megalapozott, hosszabb távú, stratégiai koncepciójára. Ennek kidolgozása és megvalósítása feltételezi, hogy az állami irányítás a nagyvállalatokkal és felhasználókkal, továbbá a kisebb vállalatokkal és felhasználókkal szervesebben működjék együtt, valamint azt is, hogy a külgazdaság különböző mozzanatai (az export, az import, a műszaki-tudományos együttműködés, az eszközmozgás stb.) szervesebb egységbe forrjanak össze;

– ennek feltételeként biztosítani kell a tisztánlátást a külgazdasági kapcsolatok, a nyersanyagtermelés és -forgalom hatékonyságának kérdésében, beleértve belső árrendszerünknek a gazdasági tevékenység eredményét és költségeit mérő funkciójának fejlesztését, a megfelelő hatékonysági sorrend kidolgozását a belső termelés, az export és az import között;

– a stratégiai koncepció s ezzel a nyersanyagtermelés és forgalom irányainak kidolgozása során nem csupán a hatékonysági követelményekből, hanem népgazdaságunk és a külpiac adottságaiból, korlátaiból is ki kell indulnunk. Ez egyes termékekből az import lehetőségeinek korlátait – saját

oldalunkról az export korlátait és az ebből adódó kölcsönhatásos determinációt jelenti.

Az exportpiacok biztosítása nemcsak nekünk, hanem partnereinknek is érdeke. Ezért az államközi szerződések megkötéséhez az szükséges, hogy az állami szerveknek megfelelő felmérésük legyen az importszükségletek távlati alakulásáról. A vállalatok azonban hosszabb távú tervvel és a szabályozó rendszer várható változásáról felhasználható fejlesztési eszközeik nagyságáról kellő információval kevéssé rendelkeznek, szükségleteiket mindenkor rugalmasan, a legolcsóbb és legjobb forrásból kívánják kielégíteni. Így importigényeink hosszabb távon mindenekelőtt a nyersanyagokra és ott sem kellő mértékben tisztázottak. A hosszabb távú, nagy volumenű feldolgozott termék és nyersanyag-behozatali igények jobb tisztázása csak akkor lehetséges, ha a vállalatok ez irányú közreműködését szabályozzuk.

A vállalatoknak és a felhasználóknak általában a külgazdaságban és a KGST-relációkban való mozgása gazdasági szabályozói közül a legfontosabb a devizaszorzó, amelyet a devizakitermelés átlagos költségei alapján állapítanak meg. A vállalat általában és a nyersanyag-export esetén is az ennek megfelelő forint-egyenértéket kapja meg. Az átlagos devizakulcs alapján azonban számos vállalatnak az export nem volna kifizetődő. Ezért a még szükséges kivitel egy részét támogatni kellett. Ezenkívül a támogatás nem csupán veszteség, hanem a belső pénzügyi rendszer és áralakulás következménye is. Ha pl. egy összekapcsolt export és import egyaránt alacsonyabb árakon történik, a támogatás növekszik, a hatékonyság azonban nem változik. A támogatást oly módon célszerű megállapítani, hogy a jobb vállalatoknak több lehetőségük legyen a fejlesztésre, az export fokozására.

A támogatásnak – nem a belföldön értékesített termékhányad árainak vagy a devizaszorzónak az indokolatlan

emelése, hanem – a reális devizaszorzók mellett a költségek mérséklése és az exportárak javítása útján való csökkentése azt jelenti, hogy kivitelre orientált termelésünk a világpiaci árakhoz alkalmazkodik. Különösen nagy gonddal kell reagálni a külső világpiaci árak és a valuták vásárlóerejének változására. Amennyiben pl. egy nem KGST-valuta (pl. a dollár) leértékelődik, importáraink „emelkedhetnek", ha ezt KGST-exportunkhoz használjuk fel, itt látszólagos veszteséget okozhat. Ha viszont egyes importtermékek árai reálisan és tartósan növekednek, és ennek az export költségekbe való begyűrűztetését az állam lefogja, akkor a vállalatok KGST-exportjának fiktív nyeresége az állami költségvetés kiadásainak emelkedésével jár. Ha pl. kiegyenlített forgalom bővülése ugyanazon termékeknél exportban és importban az árak emelése mellett megy végbe, a hatékonyság csak látszólag javul.

Reális devizaszorzó és a megfelelő támogatás biztosíthatja a vállalatok nyereségérdekeltségét az exportban. Az állam csak a nem vállalati reális tevékenységből származó extrajövedelmet vonja el adó formájában. Az exportnyereség hasonló módon használható fel, mint a belföldi nyereség. A belföldi és az exportnyereség sem nyugszik eléggé reális alapokon. A nyereségérdekeltség még gyakran egyoldalúan rövid távú, a vállalatok a távlati export nyereség elérésében nem eléggé érdekeltek, ahhoz megfelelő pénzügyi alapokkal gyakran nem rendelkeznek. A vállalati exportérdekeltség eléggé izolált és nem alkalmas a különböző szakosítási és kooperációs akciók kellő elősegítésére, különösen akkor, ha azok haszna nem az egyik (pl. nem a műszálat exportáló) vállalatnál, hanem a másik (pl. az importáló) vállalatnál vagy a felhasználónál jelentkezik. Nem alakult ki megfelelő szakosítási és kooperációs mechanizmus, amely vállalatok és fel-

használók között esetenként kompenzálási rendszerrel és hiteltámogatással kapcsolódna össze.

Együttműködésünket a szocialista országokkal elősegíti a vállalatok önálló döntési lehetősége és ennek növelése. Amennyiben pl. a vállalatok a fenntartási költségek terhére gépeket is vásárolhatnak, akkor így a behozatal, s ennek következtében a kivitel vagyis az együttműködés fokozódhatna.

Az export nyereséges voltának általános biztosítása önmagában még nem serkent a „nehezebb" KGST-relációjú exportfeladatok megoldására, ehhez a beruházáspolitika eszközeit is hatékonyabban kell felhasználni.

Az importtermékek – bennük a nyersanyagok – belső árszínvonalának kialakítása során általában abból a követelményből indulhatunk ki, hogy az tükrözze az export devizakitermelési költségeit és azok ára a belső árrendszerbe beilleszkedjék. Ennek biztosítására egyes esetekben importárkiegészítésre is sor kerül (pl. ha a hazai termelés és az importból származó termékek árát azok szintéziseként állapítják meg – és az import a drágább – ilyen kiegészítésre van szükség. Az importtermékek árát „árkeverés" útján állapítják meg, vagyis a belső árát nem a még legmagasabb, hanem az átlagos import-beszerzés feltételek szabják meg. Amennyiben a nyersanyag-ármozgások tartósak, úgy helyes azoknak a belső árak megszabása során történő fokozott figyelembevétele és az azt felhasználó hazai termelők arra késztetése, hogy az import drágulását a feldolgozó tevékenységük során lehetőleg ellensúlyozzák. Az ideiglenes ármozgások kiegyenlítésére továbbra is szükség lehet megfelelő tartalékok vásárlására és import-tartalékalapok működésére. Az import termékek belső árképzése a külső ár devizaszorzós átszámítására alapozódik, ezt csökkentik az árkiegészítések, növelik a vámok és az importforgalmi adó. A KGST-országokból behozott termékek ára főképp csak a devizaszorzós átszámítás

MAGYAR ... XV. ... Budapest XV., Lőtvös d. 8.

alapján képződik. A továbbiakban is e termékek belső árát – népgazdaságunk helyzetét szem előtt tartva – úgy célszerű szabályozni, hogy belső piacainkon kellően versenyképesek maradhassanak, és az árképzés is elősegítse szelektívebb népgazdasági fejlesztési politikánkat. Emellett az export árképzését jobban össze kell kapcsolnunk az importárakkal. Ennek hiányosságát mutatja, hogy egyes vállalatok ugyanazt a terméket olcsóbban exportálták, mint amennyiért importáltak és ez számukra mégis nyereségesnek mutatkozott. Esetenként célszerű lehetővé tenni, hogy egy-egy vállalat kedvező devizakitermelése az exportban az ahhoz szükséges import belső árképzésében érvényesülhessen.

A termelés, a bel- és külkereskedelem jobb összekapcsolása és az önállóság növelése érdekében a vállalatok egy része külkereskedelmi jogot kapott, illetve a centralizált külkereskedelmi vállalatokkal bizományosi viszonyt hozott létre. A termelő- és külkereskedelmi vállalatok elkezdték KGST-piaci szervezetük kiépítését. A külkereskedelmi jog további kiterjesztése nem célszerű, a vállalatoknak a meglevő lehetőségekkel célszerű élniük, és fokozottan indokolt törekedniük az export, az import és a belkereskedelem, valamint a termelés összekapcsolása terén a fokozott koordinációra.

KGST államközi szerződéseink egyes anyagok, gépek vagy könnyűipari termékek exportjára érték-kontingenseket, belső fejlesztési programjaink ilyen célokra megfelelő gazdasági lehetőségeket tartalmaznak. Irányítási rendszerünkben az egységes devizapolitika biztosítása szükségessé teszi a devizamonopólium fenntartását, vagyis a vállalatok devizabeszolgáltatási kötelezettségét KGST-viszonylatban is, bár e monopólium rendeltetése és funkciója a későbbiekben változhat.

A BERUHÁZÁSI EGYÜTTMŰKÖDÉS PROBLÉMÁJA A NYERSANYAG-EGYÜTTMŰKÖDÉSBEN

Az iparianyag-együttműködés szocialista integrációja a mechanizmus egészének és a nyersanyagforgalom szabályozásának fejlesztését követeli. Emellett azonban modern ipari anyagokat, féltermékeket, élelmezési cikkeket és exportképes késztermékeket kell kivinnünk, valamint erőforrásainkat figyelembe véve együtt kell működnünk import partnereink eszközigényességi problémáinak áthidalásában. Ezek nélkül kiéleződhetnek a jelenleg mutatkozó ellentmondások.

Az eddigiekben Magyarország a bolgár szódagyártáshoz és egyes szovjetunióbeli nyersanyagok kitermeléséhez járult hozzá.

A KGST-országok közötti beruházási együttműködés többféle folyamatot ölel fel. A beruházási eszközök átcsoportosítása szolgálhatja az együttműködés fejlesztését a nem alapanyag-termelő szférában, így közös vállalatok vagy részlegek létrehozását, elősegítheti a szakosítást (eszközöket teremthet egyes termékek termelésének le- vagy átállítására, illetve új kapacitások létrehozására). A beruházási eszközök országok közötti átcsoportosítása szolgálhatja optimális kapacitások, szállítási rendszerek létrehozását a nyersanyag-ellátás biztosítására. A beruházási hozzájárulás a beruházási együttműködés egyik sajátos és igen fontos formája. Lényegét tekintve specifikus nemzetközi hitelművelet, ahol egy vagy több importőr ország nyújt hitelt berendezésekben vagy pl. fogyasztási cikkekben az exportőr országnak, és olyan termelőkapacitást hoznak létre annak területén, amely volumenében nagy jelentőségű, az egyes országok újratermelésének fontos, nyersanyag-ellátási kérdéseire vonatkozó tartós együttműködést jelent, rendszerint hosszabb időszakot, gyakran 10–20 évet ölel fel.

Magyarország közepesen fejlett termelőerőkkel rendelkező ország, amelynek következtében beruházási eszközei is viszonylag korlátozottak. Ez eleve korlátot szab annak, hogy Magyarország igen nagyméretű aktív hitelműveleteket bonyolítson le, mert ez az újratermelés belső arányait jelentős mértékben megzavarhatná. Elvileg sem célszerű támogatni egy olyan álláspontot, amely az integráció egyetlen, vagy fő kritériumaként az országok között a beruházási terhek egyforma elosztását tűzné ki célul és pl. az élelmiszer-gazdaságot nem tekintené nyersanyagtermelő ágazatnak. Figyelembe kell venni a mezőgazdasági termelés növekvő eszközigényességét és azt, hogy a nemzetközi kapcsolatok előnyei vagy hátrányai nem csupán a beruházási ráfordításoktól, hanem nagyobbrészt egyéb tényezőktől (árarányok, a termékek korszerűsége, a munkaerő átcsoportosításának lehetősége, pl. mezőgazdasági vagy könnyűipari import esetén ezen alacsony termelékenységű ágazatokból a dolgozók átcsoportosítása magas termelékenységű kitermelésű ágazatokba, a piacok stabilitása, az előzőekben bemutatott visszaszállítási, feldolgozási folyamatok stb.) függenek. (A fejlett tőkésországok közül Olaszország és Japán, akik exportáraikat másokhoz képest legjobban csökkentették, növelték leginkább az exportot és érték el annak legdinamikusabb növekedését.) A beruházási hozzájárulás folyósítását a kölcsönös előnyök elvére kell alapozni. El kell ismerni, hogy a nettó ipari anyagexportőr országban az eszközigényesség a beruházások megkezdésének kritikus időpontjában jelentősen megnövekedhet. Ezt az importőr országok vagy egyeztetett termékek exportjával vagy hitelekkel is segíthették csökkenteni. Ebben az esetben abból kell kiindulnunk, hogy a beruházási hozzájárulások terheit a beruházási hozzájárulást kapó ország az adó ország számára kompenzálhatja.

A beruházási hozzájárulás az azt folyósító ország szá-

mára tulajdonképpen azzal a teherrel jár, hogy a beruházási eszközöket nem ő, hanem a másik ország használja fel a nemzeti jövedelem növelésére. Ez a veszteség annál nagyobb, minél rosszabb a hozzájárulás anyagi tartalmát képező export gazdaságossága és minél hosszabb a hitelvisszafizetés időtartama. E veszteség nagyságát az alábbi tényezők ellensúlyozhatják:

– a hozzájárulás kedvező anyagi tartalma. (Ez lehet kedvezőbb vagy hasonló, esetleg még valamivel „rosszabb" is, mint az átlagos export-összetétel, előidézheti a kapacitás és munkaerőtartalékok kihasználását, progresszív gyártmányok dinamikus exportját. A beruházási hozzájárulás összegét közvetlenül munkaerő-„exporttal" is lehet fedezni);

– a hozzájárulás visszafizetésének ideje rövidebb lehet, mint a hazai beruházás megtérülése;

– a kedvező ár- és kamatkondíciók esetén a „veszteség" jelentős része kompenzálható, emellett az árnak az exportőr számára is előnyösnek kell lennie, biztosítani kell reálráfordításai nyereséggel való megtérülését. Olyan konkrét árakat kell tehát kialakítani, amely a partnerek kölcsönös érdekeit anyagokra és feldolgozott termékekre egyaránt a világpiaci árak mellett figyelembe veszi. Ez – más körülmények hatásán kívül – kifejezésre jut pl. abban is, hogy a fontosabb ipari anyagok export- és importjai országonként a tőkés világgazdaságon belül bizonyos fokig eltérnek;

– a beruházási hozzájárulás és export hazai ráfordítása kisebbek lehetnek, mint az adott termék hazai előállításának, vagy más országokból, pl. tőkés relációból megvalósított importjának költsége;

– esetenként kedvezőbb feltételek érhetők el oly módon is, hogy több ország sokoldalúan folyósít, beruházási hozzájárulás következtében a létrehozott kapacitásméretek növekedhetnek, a beszerzési árak csökkenhetnek;

– növekedhet a nyersanyagbeszerzés biztonsága, biztosítható az árak stabilitása.

Az eszközigényességnek a szocialista nemzetközi együttműködés útján való mérséklése (az előnyösebb természeti források nemzetközi együttműködés útján való hasznosítása, optimális kapacitások kiépítése a beruházási folyamatok időbeli nemzetközi összekapcsolása útján) így az integráció más folyamataival összefüggő, de viszonylag önálló elemévé válik.

Míg a KGST-régióban az ipari anyagok beszerzése jelentős gazdasági problémákat okoz és esetenként annak korlátai a feldolgozó ipar kapacitásainak kihasználását visszatartják, addig látszólag a tőkés világgazdaságban a piac „megfelelő" ellátást biztosít, sőt felesleg mutatkozik, a beszerzés „olcsó", a hiány váratlanul, spontán erővel tűnik elő. A tőkés világgazdaságban az olcsó nyersanyagforrások biztosításáért jelenleg is harc folyik. A nyersanyag-biztosítás a nemzetközi monopóliumok létének egyik olyan alapja, amelynek érdekében háborúkra és puccsokra is sor került. E monopóliumok az adóemelést gyakran áremelésre tudták felhasználni. A nyersanyag-„fölösleg" meghatározott mértékben – az anarchikus konjunkturális és spekulációs jelenségtől eltekintve – annak a következménye, hogy míg egyes országokban tőkefölösleg van, a fejlődő országoknak (a tudományos-technikai forradalom vívmányai következményeként) kevés a lehetőségük arra, hogy nyersanyagaikat feldolgozott termékek exportjával váltsák fel, vagy a termelést komplexen modernizálják. Emellett az Egyesült Államok keresletének és kínálatának változásai is – a világkonszernekben játszott szerepénél fogva – veszélyeztetik a nyersanyagpiacok egyensúlyát.

Reálisan szemlélve a két régióban a nyersanyag-külkereskedelem helyzetében az eltérést továbbá az is okozza, hogy a fejlett tőkésországok jó részében a tudományos-technikai forradalom részét alkotó, az ipari anyagigényességet mérséklő

technikai megújulás már jórészt végbement, a termelőerők fejlődésének magasabb fokán nagyobb szerepet játszik a tercier-szektor. A gazdasági fejlettség adott fokának emelése, az ipar és az infrastruktúra kiépítése és továbbfejlesztése, a mezőgazdaság modernizálása a KGST-régióban objektíve több ipari anyagot szükségel.* Emellett a régió országaiban ha különböző mértékben is, de egy sajátos hibás kör is keletkezett: az anyagi erők és beruházások egy részét nem eléggé gazdaságos anyag termelésre fordítják, nem kellően alkalmazzák az anyagfelhasználás korszerű módszereit. Ily módon az eszközigényesség problémája kiéleződik és fékezőleg hathat a fogyasztás alakulására. A régióban általában relatív eszközhiány van, hiányzik az egyoldalú nyersanyagtermelési kényszer és az árak olyan nemzetközi mechanizmusának erőfeltételei, amelyek egyoldalú előnyt biztosítanának a késztermék, illetve eszköz-exportőrök számára.

Az előbbieket mérlegelve Magyarországnak a beruházási hozzájárulások kérdésében meggondolt, de ugyanakkor aktív nemzetközi politikát célszerű folytatni és átfogó koncepciót célszerű kidolgozni az export és a beruházási hozzájárulás kombinált formáira és módszereire, különös tekintettel az integráció továbbfejlesztésének szükségességére.

* Az ENSZ gazdasági és társadalmi kérdésekkel foglalkozó osztálya tanulmányt készített az ipari növekedésről. Eszerint, ha az egy főre jutó nemzeti jövedelem 200 dollárról 500 dollárra növekszik (40 milliós lakosságot számoltak), az egész feldolgozóipar színvonala négyszeresére, a kohászaté és a gépiparé 6,2-szeresére, a vegyiparé 4,2-szeresére emelkedik, míg a feldolgozóipar átlagánál lassabban növekszik a könnyűipar, a nem fémes ásványok bányászata (2,9-szeresére) és az élelmiszeripar (2,4-szeresére). – (Lásd A Study of Industrial Growth, UN New York 1963.)

TÁVLATOK ÉS ALTERNATÍVÁK AZ IPARIANYAG-EGYÜTTMŰKÖDÉSBEN

Az iparianyag-export és -import relációs irányainak megszabásában összkivitelünk áruösszetétele és partnereink követelményei által korlátozottan, de bizonyos fokú választási lehetőségünk van. A Szovjetuniónak, mint távlatilag is stabil beszerzési forrásnak a szerepe a továbbiakban is alapvető fontosságú marad. Alacsonynak mutatkozik a lehetőségekhez képest a Szovjetunión kívüli KGST-országok, az egyéb szocialista országok és a fejlődő országok részesedése, túl magas viszont a fejlett tőkésországok aránya.

Iparianyag-együttműködésünket a KGST-országokkal az fogja meghatározni, hogy KGST-partnereink gazdaságilag a továbbiakban is viszonylag gyorsan fejlődnek majd. Gazdasági fejlődésük jellege megváltozik, áttérnek a hatékonyabb gazdasági növekedésre, az intenzív fejlődésre. A Szovjetunióban, az NDK-ban és Csehszlovákiában nyugat-európai fejlettségű, egyes esetekben pedig még ennél is fejlettebb termelési eszközöket és fogyasztási cikkeket gyártó szektor jön létre. A legfejlettebb KGST-országok és a többi ország közötti fejlettségi szintkülönbség tovább csökken. Új helyzet alakul ki a nemzetközi nyersanyag-együttműködés számára: a KGST-országok gazdasági szerkezete sok szempontból hasonlóvá válik egymáshoz (a mezőgazdaság szerepe csökken, az ipar és a tercier szektor aránya növekszik), miközben gazdasági szerkezetük is diverzifikálódik. A KGST-országok gazdasági fejlődésében azonban lesznek ingadozások, jelentkezni fognak ellentmondások, melyek időnként zavaróan hathatnak nyersanyag-együttműködésükre. Az országok gyors fejlődése egyrészt azt a törekvést hozza magával, hogy KGST-partnereink igyekeznek nyersanyagukat otthon feldolgozni, másrészt azonban nagyobb lehetőségük nyílik gazdaságos

iparianyag-exportjuk növelésére és a nemzetközi nyersanyag-együttműködés fokozására. Mindez Magyarország számára a beszerzési és eladási lehetőségek volumenének növelését és az együttműködés fokozását hozhatja magával. Részarányunk a régión belüli nyersanyag importból a jelenleginél nagyobb mértékben függ majd kiviteli áruink versenyképességétől, attól, hogy milyen mértékben tudunk partnereink szempontjából fontos exportárukat előállítani; egyszóval iparianyag feldolgozásunk nemzetközi hatékonyságától. A KGST-országokba irányuló kivitelünk főbb árucsoportok szerinti szerkezetének döntő módosulásával nemigen kell és lehetséges számolnunk, bár exportunkban és importunkban a feldolgozott áruk aránya növekedhet. Az ipari anyagok importtöbbletével kapcsolatos feldolgozó tevékenység cseréjének a volumene emelkedhet, különösen azokkal az országokkal, amelyeknek munkaerő-ellátottsága kedvezőtlenebb, mint a miénk és fokozódhat az összes anyagtermelésen belül az ipari anyagok és élelmezési termékek cseréje is. Az az elképzelés, hogy az ipari anyag importtöbbletet kizárólag a népgazdasági átlagnál kevésbé eszköz-, inkább munkaigényesebb termékek, vagy csak gépipari tevékenység exporttöbbletével biztosítsuk, irreálisnak bizonyul nemcsak partnereink oldaláról, hanem azért is, mert ehhez a szükséges anyagi és szellemi fejlesztési feltételekkel nem rendelkezünk és munkaerőforrásaink sem korlátlanok.

Az iparianyag-import relációs struktúrájában is növekedni fog a Szovjetunió gazdasági vonzereje. A Szovjetunió dinamikusan növeli külkereskedelmi forgalmát, így szerepe egyre fontosabbá válik Magyarország feldolgozó ipari termékeinek elhelyezésében; főképpen vagy kizárólag a Szovjetunióban lesz lehetőség arra, hogy ezekért a termékekért biztonságosan, hosszabb időszakban anyagokat szerezzünk be. A szovjet piacon széles körű lehetőségünk nyílik a gépipari kooperáció

megszervezésére is és részben erre lehet ráépíteni a többi országgal való együttműködésünket. Nagy lehetőségünk nyílik továbbá a Szovjetunió gépiparának technológiai rekonstrukciójában, közlekedésének, hírközlésének, mezőgazdasága és kereskedelme gépipari bázisának fejlesztésében, általában technika importjában. Az életszínvonal növekedése nagy lehetőséget biztosít élelmezési termékeink és fogyasztási cikkeket gyártó iparágaink számára. Számolnunk kell azonban azzal, hogy növekszik a szovjet piac igényessége, fokozódik a szovjet piacon a fejlődő országokból származó verseny és míg a tőkés világpiacon tartósan érvényesül a nyersanyagárak csökkenésének folyamata a feldolgozott termékekéhez képest, addig a szovjet és általában a KGST-piacon a nyersanyagok árainak a csökkenésével nemigen számolhatunk, sőt gépeink és fogyasztási cikkeink exportárait csak abban az esetben fogjuk tudni tartani, ha elavult géptípusainkat és termékeinket idejében modernebbekkel tudjuk majd felcserélni.

A továbbiakban is megmarad az a helyzet, hogy Magyarország szerepe a Szovjetunió külkereskedelmében 5–6-szor kisebb, mint a Szovjetunió részesedése Magyarország forgalmában. Ezzel számolva, különösképpen fontos – a beruházási hozzájárulás problémájának megoldása mellett – exportunk olyan gazdaságos struktúrájának kialakítása, amely a Szovjetunió preferenciarendszerében a megfelelő helyet foglalja el.

A Szovjetunión kívüli KGST-országok és Magyarország a gép- és a fogyasztási iparban hasonló színvonalra kerülnek. Saját technikai színvonaluknál nem, vagy nem sokkal fejlettebb gépekért egymástól nyersanyagot kevéssé tudnak beszerezni. A „gépet gépért, anyagot anyagért vagy mezőgazdasági kemény cikkért" tendencia a jövőben is érvényesülni fog. Egyre inkább az a megoldás kerül előtérbe, hogy az

integráción belül az iparianyag-együttműködésben a nyersanyag termelési együttműködés, benne az ipari anyagok és élelmezési termékek cseréje kibővítésének útját választjuk. Emellett a nemzetközi együttműködés mechanizmusának reformja, az országok hatékony fejlődése, a gazdaságirányítás színvonalának emelkedése és ezzel együtt a gazdasági érdekek objektivizálódása, a „vélt" nemzeti érdek háttérbe szorulása a korábbi gyakorlatnak az együttműködésre és különösképpen az iparianyag-forgalom korlátozására irányuló hatását fokozatosan csökkenteni fogja. Exportstruktúráját elsősorban a Szovjetunió, Bulgária és Románia fogja a feldolgozott termékek javára megváltoztatni. A Szovjetunió esetében ez oly módon fog végbemenni, hogy abszolúte növeli iparianyag-exportját és KGST-országokból származó gép- és fogyasztásicikk-importját. Amennyiben Magyarországon a tudományos-technikai forradalmat kibontakoztatjuk, a fajlagos anyagfelhasználást csökkentjük, vegyiparunkat kifejlesztjük, úgy e struktúraváltozások zavarokat számunkra nem okoznak majd, mert külkereskedelmünk fejlődését részben a feldolgozott termékek exporttöbbletének abszolút növelése útján, részben pedig más árucsoportok termékei kivitelének fokozásával biztosíthatjuk. A gazdasági fejlődés magasabb fokára emelkedve KGST-kapcsolatainkban a bilaterális szemlélet fokozatosan csökkenhet és ennek egyik megnyilvánulása, a káros struktúra-szemlélet enyhülhet. Így ez a versenyképes áruk forgalmát, egy racionálisabb és multilaterálisabb ipari anyagegyüttműködés kialakítását a jelenleginél kevésbé fogja korlátozni.

Magyarország iparianyag-vásárlásai fejlett tőkésországokból nagyobbrészt hasznosak és szükségesek, azokat nem igen tudjuk a régión belülről beszerezni. A magas iparianyag-importhányad azonban a technika behozatalának is gátja. A fejlett tőkésországokból származó vegyi anyagok,

fémek, növényi és állati eredetű termékek relatív szerepét, egyes esetekben abszolút volumenét is, távlatilag csökkenteni lehet a gazdaságos hazai, vagy a KGST-országokkal koordinált fejlesztés, illetve a szocialista vagy fejlődő relációba történő átterelés útján. Emellett egyes, tőkés anyagokat és alkatrészeket igénylő ágazatok exportját némiképp mérsékelhetjük. A kölcsönösen előnyös árak elérése érdekében tőkés viszonylatban pl. értékesíthetünk és beszerezhetünk önállóan vagy más termelőkkel, ill. exportőrökkel együtt, ideiglenes vagy tartós megegyezés alapján; vásárolhatunk tartós beszerzési forrásokból, a tőzsdéről, miközben készleteink nagyságát változtathatjuk, a valutaárfolyamok és a fizetési feltételek módosulásait figyelembe vehetjük.

A fejlett tőkés relációjú forgalom abszolút növekedése végbe mehet úgy is, hogy az export egy részét szocialista relációba csoportosítjuk át, ott iparianyag-export és -import arányukat „rontjuk", összforgalmunkét azonban javítjuk. Ennek vizsgálatát az is indokolja, hogy ez már csupán az eltérő árarányok miatt is kölcsönösen kedvező eredményt hozhat. A racionális átcsoportosítást elő lehet segíteni pénzügyi eszközökkel is. A KGST-országok a fejlett tőkésországokba olyan termékeket is kivisznek, amelyekre más KGST-országoknak szükségük van és olyanokat is importálnak, amelyeket egymástól is megvásárolhatnának. A megfelelő pénz révén „rövidre zárás" történhet, ha pl. a felek kötelezik magukat arra, hogy a szállítások szaldóit ilyen pénzzel fedezik, ezért megfelelő, egyeztetett árukat szállítanak.

A fejlődő országoknak a tőkésvilág kivitelében elsősorban gyapotban, gyapjúban, nyersgumiban, egyes növényi eredetű anyagokban, kőolajban, egyes színesfém-ércekben és -fémekben, valamint vasércben van számottevő szerepe. Importunknak a fejlett tőkés relációból fejlődő viszonylatokba való átterelésére elsősorban e termékekben, esetleg

félgyártmányaikban és késztermékeikben van lehetőségünk. Kiviteli és behozatali lehetőségeink biztosítása és a fejlődő országok támogatása érdekében hasznos lehet részvételünk a nemzetközi nyersanyag-egyezményekben, amelyek a piacot export- és importkvótákkal, maximális és minimális ársávokkal, ütköző készletekkel igyekeznek stabilizálni. Ez azonban nem pótolhatja a kölcsönösen előnyös konkrét megállapodásokat, a KGST-országok együttes fellépését és a segítség érdekében túlzott pénzügyi terheket sem vállalhatunk. Konkrét vásárlásainkkal segíthetjük leginkább a fejlődő országokat (pl. olyan termékekből, amelyeket jelenleg fejlett tőkésországokból vásárolunk meg, de tőlük is beszerezhetnénk).

A reláció megválasztása során egyes esetekben meghatározott anyagokat azokból a viszonylatokból kell beszereznünk, ahonnan ez a konkrét export következtében előnyös. Más esetekben azonban a bilaterális, esetenként a multilaterális forgalom általános jellegzetességeiből és strukturális komponenseiből kell kiindulni. Fejlődő viszonylatban pl. gépipari tevékenység exportőrök vagyunk, de hiteleket is kell nyújtanunk. Fejlett tőkés exportunk jó része élelmezési termék, amelynek értékesítési, gazdasági kondíciói közvetlenül nem minden esetben előnyösek, de e relációban hitelt is felvehetünk. Szocialista exportunkban ipari fogyasztási, élelmezési és egyes relációkban gépipari tevékenység többletünk is van, a hitelmozgás minimális.

A KGST-országok – köztük Magyarország – a fontosabb ipari anyagok forgalmát államilag szabályozzák. Az ipari-anyag-kivitelben és behozatalban a vállalatok piaci tevékenységének fejlesztésével egyidejűleg, tekintettel KGST-kapcsolataink jellegére is, állami szerveinknek aktívabb szerepet kell játszaniok a nemzetközi nyersanyag-kapcsolatok elősegítésében.

A KGST-integrációban a nyersanyag-együttműködésnek

egyik legfontosabb eleme a népgazdaságok nemzetközi alkalmazkodó képességének növelése. Tervgazdaságokról lévén szó, ez annyit jelent, hogy az országok, benne Magyarország, fejlesztési céljaik elérésére az adott termék, termékcsoport vagy komplexum hazai fejlesztését csak egyik, nem szükségképpen és mindig a fő, preferálandó alternatívának tekintik. Ily módon a hazai és import alternatívákat a döntés időpontjában mintegy „versenyeztetik", a hazai fejlesztés lehetőségeit minden fontosabb esetben folyamatosan összevetik más megoldási lehetőségekkel és ezek alapján hoznak nemzetközileg összehangolt döntéseket. A nemzetközi együttműködésre vonatkozó fejlesztési alternatívák kidolgozását főleg olyan területeken célszerű a hazai tervező munka alapvető módszerévé fejleszteni, ahol a felmerülő szükséglet kielégítése hazai termelés vagy import útján egyaránt elképzelhető. A fejlesztési alternatívák csak olyan területekre vonatkozhatnak, ahol a nemzetközi együttműködés lehetősége reálisan felmerül.

Az alternatívák kidolgozásakor még csak a szükséglet objektíve meghatározott és még csak a rendelkezésre álló erőforrások körvonalai adottak, ezért az alternatíva nyitott jellegű. Az alternatív, több változatot mérlegelő fejlesztési koncepció előtervezésként fogható fel, de a tervcélkitűzések konkretizálásának is eszköze. Az alternatíváknál figyelembe kell venni a fejlesztés piaci, műszaki, szállítási problémáit, az anyag- és munkaerő kérdéseket, a beruházási szükségletet, a beszerzés biztonságát, a fejlesztés és együttműködés időtartamát, valamint a gazdasági feltételeket (ár, hitel, szervezeti és jogi formák stb.).

Az egyes témákra vonatkozó alternatívák önmagukban önállóak, ugyanakkor egymással összefüggő rendszert alkotnak, és ezért is a népgazdasági tervezés szerves részét kell hogy képezzék.

Mivel az alapanyag-iparok fejlesztése és vele együtt az együttműködés relációs irányainak megválasztása része a magyar népgazdaság és ipar általános stratégiájának, ezen belül kell tisztázni az alapanyagipari fejlesztéssel kapcsolatos népgazdasági követelmény-rendszert. Alternatívákat célszerű kidolgozni arra vonatkozóan, hogy népgazdaságunk minőségileg jobb struktúráját és hatékonyságát milyen időbeni és térbeni, az alapanyagiparokat is érintő fejlesztési koncentrációval lehetséges megvalósítani. Ez magában foglalja az alapanyagiparok fejlesztésének nemzetközi vonatkozásait, az iparianyag-importért élelmezési export folyamat továbbfejlesztését és azt, hogy iparunk progresszív ágazatai milyen mértékben képezhetik gazdaságfejlesztésünk súlypontjait, a hazai alapanyagipar bővítésének reális export ellen-alternatíváit. Meg kellene vizsgálni, hogy miképpen lehetne meglévő üzemeink kapacitásait jobban kihasználni és az építési hányad csökkentése mellett az új kapacitások gazdasági-technikai színvonalát minőségileg magasabb fokra emelni. Így exportképesebb feldolgozó ipari termékekért több alapanyagipari terméket importálhatnánk és módunk nyílna alapanyagipari bázisunk korszerűsítésére.

Az alapanyag-termelés és az ezzel összefüggő infrastruktúra bővítésének és rekonstrukciójuknak irányvonalát komplexen népgazdaságunk egésze tervéhez kapcsolódva célszerű kimunkálni, mivel ezek az ágazatok egymással összefüggnek, részben egymást helyettesítik, beruházásainkat jelentős mértékben igénybe veszik. A távlati időszakban jelenlegi alapanyagtermelő egységeink amortizálódnak és lehetőségünk nyílik akár a termelés „fájdalommentes" megszüntetésére, akár pedig komplex rekonstrukciójukra. E célból alapos vizsgálat tárgyává szükséges tenni alapanyagipari fejlesztési koncepciónk és beruházási erőforrásaink alakulásának köl-

csönhatását, ezen belül a külső erőforrások aktívabb bevonásának mértékét és módját.

Különös gondot kell fordítani arra, hogy az együttműködő partnereink elé tárt javaslat-alternatíváink számukra kedvezőek legyenek (magas műszaki színvonal, fontos termék, kölcsönös piacbiztosítás), ehhez viszont alaposan kell ismernünk partnereink gazdasági viszonyait és eleve úgy kell felkészülnünk, hogy a kölcsönös előnyök biztosításának talaján ajánljuk fel egymásnak együttműködési lehetőségeinket. A fejlesztési alternatívák kidolgozásának belső feladatait illetően mindenekelőtt ki kell munkálni azok objektív, több változatban való készítésének lehetőségeit, országon belüli koordinálásának, megvitatásának és elbírálásának módszertanát, a különböző jelentőségű kérdéseknél el kell egymástól választani a döntési köröket. Mindebben ki kell jelölni a különböző irányító szervek, minisztériumok, vállalatok és felhasználók szerepét, azok irányításának módját. Ez nem merőben új feladatot jelent, hanem jórészt azt, hogy a jelenleg különböző helyeken folyó fejlesztési munkát magasabb színvonalra emeljük, jobban koordináljuk és az egyes résztvevők jogos aggályaitól eljussunk a tárgyilagos, ténylegesen megalapozott, pozitív vagy negatív irányú döntésekig.

Ami a külső feltételeket illeti, az alternatívák nemzetközi összehangolásának szervezeti keretei és formái legnagyobbrészt adottak, illetve az integráció hozta új formák még alakíthatók. Az alternatívák sokoldalú nemzetközi összehangolására különösen alkalmasak az új tervkoordinációs formák, az együttes tervezés, a gazdasági irányító és termelő szervezetek közvetlen kapcsolatai, valamint a nemzetközi szervezetek és gazdálkodó egyesülések. A kétoldalú összehangolás keretei a kormányközi együttműködési bizottságokban, illetve azok szekcióiban adottak. Ezek munká-

jának tartalmát célszerű ilyen irányban befolyásolni. Az érdekelt országok közösen gondoskodhatnának olyan műszaki-gazdasági tanácsadásról, amely segítséget nyújthatna különböző együttes fejlesztési alternatívák gyors kidolgozásában és javaslatot tehetne jobb alternatívák kialakítására, jelezhetné a károsan párhuzamos fejlesztéseket.

Mivel a hatékonysági módszerek kialakításában az országoknak még nem gyűlt össze megfelelő tapasztalatuk, célszerű lenne az ezzel kapcsolatos eredmények rendszeres kicserélését és a további tudományos kutatást kezdeményezni. Ez különösen azért fontos, mivel az iparialapanyag-termelés eszközigényességének a gazdaság fejlődésében játszott szerepe egyoldalú értékelése (lebecsülése vagy eltúlzása) a hazai és a nemzetközi termelési együttműködés fejlesztésének akadályozójává válhat.

Ahhoz, hogy a népgazdaság egészének részeit, „építőkockáit" alkotó fejlesztési alternatívák és kombinációk hatékonyságát megállapíthassuk, a fejlesztési javaslatok mutatóit és az ágazati kapcsolatok mérlegét úgy kell kidolgozni, illetve átalakítani, hogy azok az egyes kiépítendő termelési fázisokban hozzáadott munka reálhozamait és eszközigényességét tükrözzék. Az importot pedig úgy kell számításba venni, hogy kiderüljön, az milyen hazai termelési fázisok exportjához szükséges, illetve esetleg még milyen más exportfázisok kitermelése útján biztosítható. E számítások segítségével állapítható meg az is, hogy a vállalati együttműködések zónájában az adott ár-, költség- és pénzügyi rendszer mennyiben biztosít helyes irányú és mértékű export-, illetve import-ösztönzést.

A konkrét alternatívák közül nálunk – az előző mérlegelésekből kiindulva – a ténylegesen vagy lehetőségeiben import-pótló hazai fejlesztés természeti-gazdasági adottságaink alapján a szénhidrogéneknél (ezen belül a földgáznál), az erőművi

és kokszolható szeneknél ajánlható, de célszerű a szénbányászat gazdaságosabb termelését célzó rekonstrukciójának befejezése, atom- és vízierőművek építése is. Az acélgyártást fokozhatjuk import vasérc vagy nyersvas alapján, hosszabb távon pedig főképp speciális acélféleségeket állíthatunk elő. Kedvezőek adottságaink egyes színesfémek, pl. az alumíniumhordozók és fél- valamint készgyártmányaik előállítására ott, ahol az energiaigény nem túl magas. Itthon gazdaságosan fejleszthető a nitrogén-műtrágya, a növényvédőszer, a műanyag- és műszálgyártás, a „feldolgozó" gumiipar, a lombosfákat fa- és bútoripari, a nyárfákat pedig papíripari célokra használhatjuk.

A termelési koncepciókat felhasználási alternatívákkal kell megalapozni. E téren elsősorban a modernebb technika fokozottabb alkalmazása szükséges. Ezenkívül ha pl. kivitelünkben a késztermék aránya növekedne, az iparianyag-felhasználás mérséklődhetne. Módosíthatná azt az árucsoportok közötti és belüli szerkezet változása is. (Pl. csökkentheti, ha fokozottabb mértékben viszünk ki szolgáltatásokat, élelmezési termékeket és kisebb anyagtartalmú feldolgozott iparcikkeket, de a partnerek nem annyira munkaigényes termékek iránti kívánalmainak kielégítése is hatékony lehet, ha az anyagbeszerzés gazdaságossága biztosított.)

A természeti erőforrások hiánya és eszköztakarékosság következtében a hazai felhasználás főképp vagy részben importból elégíthető ki szénhidrogénekből, esetleg szénből, villamos energiából, káli- és foszfát műtrágyából, gumiból, egyes színesfémekből, fából, gyapotból és gyapjúból. A hatékonyság fokozása ennek a mérlegelését követeli acélból (pl. közös acélmű létesítése), papírból. Az anyag- vagy félkésztermék formájú import mérlegelése szükséges pl. a cellulóz és papír, az érc, nyersvas vagy acél esetén. A félkésztermék-import jobban terheli a fizetési mérleget, exportunk-

ban így egy adott termékben az általunk hozzáadott érték kisebb. A félkésztermék behozatala azonban így is gazdaságos lehet, ha pl. a nemzetközi szállítási költségeket is figyelembe vesszük. Ezek csökkentése az együttműködés fejlesztését követeli a nemzetközi közlekedés terén.

Exportra különösen alumíniumhordozókban van lehetőségünk, s ez a KGST-országok szempontjából is jelentős. Azt célszerű minél feldolgozottabban exportálni és erre sor kerülhet más fémeknél is. Kivitelük kockázatos, ha az import alapanyag és az export félgyártmány közötti árkülönbség kicsiny. A kivitelben a minőségi színvonalat könnyebben, a költségnívót gyakran nehezebben érhetjük el. Nálunk sokszor csak a hazai termelés, az export és az import összekapcsolásának útján lehet elérni a gazdaságosságot (az acéltermelés különböző fokozataiban, egyes színesfém félgyártmányoknál, műanyagoknál és műszálaknál). Optimális kapacitás elérését szolgálhatja: atomerőművek együttes építése, a villamosenergia-rendszerek további összekapcsolása. Az alternatívák készítését tervezésünk egyik módszerévé célszerű fejleszteni. Azokat együttesen kell mérlegelnünk, hiszen azonos akkumulációs és munkaerőforrásból táplálkoznak. Kidolgozásukba a gazdaságirányítás különböző szerveit és a vállalatokat, felhasználókat, tudományos intézményeket a népgazdasági érdek által egyesítve célszerű bevonni.

FORRÁSOK

A statisztikák tartalmazzák a KGST-országokra, Magyarországra, valamint a nem szocialista országokra vonatkozó legfontosabb adatokat.

A magyar és a nemzetközi adatok forrásai a következők:

A Központi Statisztikai Hivatal Évkönyvei.

Nemzetközi Statisztikai Évkönyv. KSH 1970.

Külkereskedelmi Statisztikai Évkönyv. KSH 1968., 1969., 1970.

A KGST-országok nemzeti statisztikái.

Különféle ENSZ-statisztikák.

A magyar ipari nemzetközi összehasonlításban. KSH 1967.

A műszaki és gazdasági fejlődés fő iránya. A világ nyersanyagforrásai. OMK DK 1971.

Az együttműködés további elmélyítését és tökéletesítését, valamint a KGST-tagállamok szocialista gazdasági integrációjának fejlesztését célzó komplex program. Kossuth Könyvkiadó 1971.

Az ipar népgazdasági kapcsolatai. KSH 1968.

Iparfejlesztés és termelékenység. (A Nemzetközi Ipargazdasági Konferencia 1970. április 14–17-i előadásai és korreferátumai.) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1971.

A FAO becslései a mezőgazdasági termékek helyzetének 1975-ben és 1985-ben várható alakulására nézve. Agroinform 1969.

A Study of Industrial Growth. UN New York 1962.

Annual Bulletin of Transport Statistics for Europe 1968. United Nations. New York, 1969.

Conférence des Nations Unies sur le Commerce et le Développement – L'Aluminium, Industrie d'Exportation. E/conf. 46/P/10, 1964.

Conférence des Nations Unies sur le commerce et le développement – Le commerce mondial de l'acier. E/conf. 46/42, 1964.

Conférence des Nations Unies sur le commerce et le développement – Problèmes Internationaux Relatifs aux Produits de Base. E/Conf. 5–57, 1964.

Economic Commission for Europe Steel Committee – The European Market in 1966., 1967.

Le commerce des products agricoles en Europe. – CEE ST/ECE/Agri/35–38 Nations Unies, New York, 1970.

Les effets du Marché Commun sur les Consommateurs. Commission des Communautés Européennes. Problèmes Economiques, 1970. 1170. sz.

Organisation des Nations Unies pour l'Alimentation et l'Agriculture – Consommation, Production et Commerce du Bois en Europe. Évolution et Perspectives. Nouvelle Étude, 1950–1980. Genf, 1969.

Planning the External Sector: Techniques, Problems and Policies. New York, 1967.

Problèmes et politiques des produits de base. II. Conf. de l'Unctad.

Proceedings of the United Nations Conference on new Sources of Energy. UN New York, 1969.

Probleme der Arbeitsteilung zwischen Industrie und Entwicklungsländern. Sonderdruck aus dem Weltwirtschaftlichen Archiv, 1971. HEFT 1.

Yearbook of National Accounts Statistics 1969 United Nations. New York, 1970.

Statistical Yearbook 1968 United Nations. New York, 1969.

Yearbook of International Trade Statistics. United Nations. New York, 1971.

Yearbook of the American Bureau of Metal Statistics for the year 1970. New York, 1971.

Az anyag feldolgozásánál a következő főbb forrásmunkákat használtuk fel:

Apró Antal: A KGST-országok gazdasági együttműködése és a magyar népgazdaság. Kossuth Könyvkiadó 1968.

Apró Antal: A magyar–szovjet gazdasági együttműködésről. Társadalmi Szemle, 1967. 1. sz.

Ausch Sándor: A KGST-együttműködés helyzete, mechanizmusa, távlatai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1969.

Baczoni Jenő: Nemzetközi munkamegosztás, külkereskedelem. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1969.

Balla László–Komár Lajos: Nyersanyagok a világpiacon. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1963.

Bíró József: Magyar külkereskedelmi politika, a külkereskedelem fejlődése és szerepe a népgazdaságban. Kossuth és Közgazdasági Könyvkiadó 1970.

Bogomolov, O.: Teorija i metodologija mezsdunarodnovo szocialiszticseszkovo razdelenyija truda. Miszl 1967.

Czeitler Sándor: Ipari termékeink a világpiacon. Kossuth Könyvkiadó 1965.

Dr. Csikós-Nagy Béla: Bevezetés a gazdaságpolitikába. Kossuth Könyvkiadó 1969.

Dr. Csikós-Nagy Béla: Általános és szocialista árelmélet. Kossuth Könyvkiadó 1968.

Dewhurst, J. F.: Europe's needs and resources. New York–London 1961.

Füsti Pál: A magyar ipar fejlődésének főbb tendenciái. Közgazdasági Szemle, 1969. 9. sz.

Hoka Gyula–Pócs Ervin: A szocialista országok gazdasági fejlődése. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1968.

Jávorka Edit: Magyarország nemzetközi gazdasági kapcsolatainak új vonásai. Kossuth Könyvkiadó 1971.

Káplár József: Munkamegosztás a szocialista világgazdaságban. Kossuth Könyvkiadó 1964.

Káplár József: A szocialista világrendszer fejlődése és a szocialista országok nemzetközi gazdasági kapcsolatai. Kossuth Könyvkiadó 1968.

Kindleberger, Ch. P.: Foreign Trade and the National Economy. London–New Haven 1963.

Kiss Tibor: Nemzetközi munkamegosztás és Magyarország. gazdasági növekedése. A nemzetközi munkamegosztás szerepe kisebb országok nyílt gazdaságában. Kossuth Könyvkiadó 1969.

Kozma Ferenc: A „két Európa" gazdasági kapcsolatai és a szocialista nemzetközi együttműködés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1970.

Nyers Rezső: A szocialista gazdasági integráció elvi és gyakorlati kérdései. Kossuth Könyvkiadó 1969.

Nyitrai Ferencné: A magyar ipar fejlődése és távlatai. Kossuth Könyvkiadó 1971.

Stark Antal: Műszaki haladás és gazdasági struktúra. Kossuth Könyvkiadó 1970.

Dr. Szekér Gyula: A vegyipar fejlődésének 25 éve. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1970.

Szita János: Magyarország gazdasági kapcsolatai a fejlődő országokkal. Kossuth Könyvkiadó 1968.

Szita János: A szocialista országokkal való gazdasági együttműködésünk 25 éve. Közgazdasági Szemle, 1970. 2. sz.

Timár Vilmos: Alumíniumiparunk fejlesztésének koncepciója. Közgazdasági Szemle, 1969. 1. sz.

TARTALOM

BEVEZETÉS 3

1. fejezet / MAGYARORSZÁG GAZDASÁGI ADOTTSÁGAI 5
A gazdasági adottságok szerepe, lényege, kifejezési módjai, értékelésük 5
Hazánk gazdasági adottságai 16
Népesség 16
Természeti-földrajzi adottságaink 22
A termelékenység színvonala 30
A gazdasági fejlődés iránya és üteme 34
Iparunk helyzete, szerepe a népgazdaság fejlődésében . 37
Mezőgazdaságunk szerepe a népgazdaság fejlődésében . 45
A közlekedés szerepe 48
A nemzeti vagyon 49
A nemzeti jövedelem felhasználása: fogyasztás és beruházás 50
Külgazdasági kapcsolataink 62

2. fejezet / NEMZETKÖZI NYERSANYAG-EGYÜTTMŰKÖDÉSÜNK ALAKULÁSA ÉS HELYZETE 73
Az iparianyag-termelés sajátosságai és nemzetközi együttműködésünk főbb mozgató erői 73

Az ipari anyagok felhasználása és termelése Magyarországon nemzetközi összehasonlításban 81
Az iparianyag-termelés és -felhasználás modernizációja, valamint nemzetközi együttműködésünk 96
Iparianyag-behozatalunk forrásai; kivitelünk irányai és nettó iparianyag-behozatalunk alakulása 105
Az iparianyag-behozatal szerepe az egyes országokból származó összes importunkban, az egyes országok súlya iparianyag-behozatalunkban 105
Iparianyag-kivitelünk szerepe összkivitelünkben a főbb viszonylatok szerint. Az egyes országok súlya az iparianyag-kivitelben 109
Tiszta iparianyag-importunk (összes és viszonylatonkénti) alakulása 113
Iparianyag-külforgalmunk hatása hazai anyagbázisunk termékcsoportonkénti szerkezetére, arányaira, a feldolgozottsági fokra és a fizetésimérleg-egyensúlyra 121
Az ipari anyagok szerepe Magyarország külkereskedelmi forgalmában 127
Magyarország teljes ipari- és összes anyagforgalma 136
Magyarország teljes iparianyag-forgalma, országonkénti ellentételezettsége, hatása népgazdaságunk alapanyag-termelésére és a nemzeti jövedelemre 136
Magyarország összes anyagforgalma egyes fejlett tőkésországokkal való összehasonlításban 144
Magyarország összes anyagforgalma az egyes viszonylatokban 150

3. fejezet / NEMZETKÖZI EGYÜTTMŰKÖDÉSÜNK FEJLESZTÉSÉNEK PROBLÉMÁI AZ IPARIANYAG-TERMELÉS EGYES TERÜLETEIN 156
A fűtőanyag-energetikai komplexum 156
A fémkomplexum 168
Vaskohászat 168
Színesfémkohászati együttműködés 174

Nemzetközi együttműködésünk a vegyi anyagok gyártásában 180
A fa- és papíripari termékek, valamint a textilipari anyagok 188
A szállítás és az iparianyag-együttműködés összefüggése. . 193

4. fejezet / IPARIANYAG-EGYÜTTMŰKÖDÉSÜNK ÖSSZEFÜGGÉSEI ÉLELMEZÉSI- ÉS FELDOLGOZOTT IPARCIKK-FORGALMUNKKAL 202
Élelmezésitermék-forgalmunk és nemzetközi nyersanyag-együttműködésünk összefüggései 202
Az együttműködés fejlesztésének, gazdaságossága javításának néhány kérdése 213
Feldolgozott iparcikk-forgalmunk és nyersanyag-együttműködésünk kapcsolata 221
A fejlesztés néhány kérdése Magyarországon 230
Gép- és berendezés-forgalmunk 234

5. fejezet / A KGST-ORSZÁGOK KÜLKERESKEDELME ÉS IPARIANYAG-ÁRAMLATAI 242
A KGST-országok áruáramlatainak komplexuma 242
Az ipari anyagok jelentősége a KGST-országok külforgalmában, a tagországok önellátási fokának változása ... 249
A KGST-országok iparianyag-importjának forrásai, kivitelük irányai és az egyes országok szerepe 256
Az egyes KGST-országok szerepe az összes és a régión belüli iparianyag-kivitelből; a kivitel és a behozatal régión belüli arányai 259
A KGST-országok teljes ipari és összes anyagforgalma ... 268

6. fejezet / AZ IPARIANYAG-EGYÜTTMŰKÖDÉS ÉS A SZOCIALISTA NEMZETKÖZI GAZDASÁGI KAPCSOLATOK MECHANIZMUSÁNAK TÖKÉLETESÍTÉSE 274
KGST-kapcsolataink és iparianyag-együttműködésünk mechanizmusa 274

A mechanizmus fejlesztésének irányai, tekintettel a nyersanyag-együttműködésre 283
A KGST-kapcsolatok mechanizmusa Magyarországon és továbbfejlesztése, tekintettel az iparianyag-együttműködésre 299
A beruházási együttműködés problémája a nyersanyag-együttműködésben 305
Távlatok és alternatívák az iparianyag-együttműködésben 310

FORRÁSOK 322

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette Gulyás Mária
A borító és kötésterv Kolosváry Bálint munkája
Műszaki vezető Szécsi Andor
Műszaki szerkesztő D. Szakos Zsuzsa
A szedést 1973. X. 15-én kezdték meg
Megjelent 1974. II. 28-án, 3500 példányban
Terjedelme 16,6 (A/5) ív
ISBN 963 09 0051 3
73.1856/1–3311 – Zrínyi Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Bolgár Imre vezérigazgató

GAZDASÁGUNK ÉS A KGST

E könyv a magyar gazdaság és a szocialista országok együttműködésének egyik legalapvetőbb problémakörével, a nemzetközi nyersanyag-együttműködéssel, s ezen együttműködés és népgazdaságunk nyersanyagellátása, szerkezete közötti összefüggésekkel foglalkozik.

A szerző rámutat, hogy „Magyarország számára a nemzetközi együttműködés különösen azért fontos, mert a népgazdaság vezető ágazata, az ipar jelentős mértékben importált nyersanyagokra, azok továbbfeldolgozására és exportjára épül". Hazánk gazdasági adottságainak áttekintése után elemzi nemzetközi nyersanyag-együttműködésünk alakulását és helyzetét, valamint az együttműködés és az egyes népgazdasági ágak fejlesztése közötti összefüggéseket.

A könyv nyersanyagproblémáink megoldását nem csupán a magyar gazdaság lehetőségeiből és szükségleteiből kiindulva, hanem partnereink, a KGST-országok egésze szempontjából közelíti meg. Bemutatja a KGST-országok külkereskedelmének és iparianyag-áramlatainak fő tendenciáit, a teljes ipari és az összes anyagforgalom alakulását, továbbá foglalkozik az iparianyag-együttműködés és a szocialista nemzetközi gazdasági kapcsolatok mechanizmusának kérdéseivel, felvázolja az együttműködés távlatait és tökéletesítésének alternatíváit.

A mű nagy anyag- és adatbázisra épülve, a valóságot adekvátan tükrözve tárja fel a nemzetközi nyersanyag-együttműködés reálfolyamatait, és sokoldalúan elemzi azok népgazdasági hatását.

E könyv a gazdaságvezetés és a pártirányítás különböző területein dolgozók számára lehet különösen hasznos, mivel olyan népgazdasági szintű áttekintést és szemléletmódot ad, amely nagymértékben elősegíti egy-egy konkrét gazdasági kérdésben a tájékozódást, a reális döntést.

32,—Ft